Lânet Kitabı

Editörler
EMİNE GÜRSOY-NASKALİ

KİTABEVİ

Lânetler dilin yaramaz çocuklarıdır. Onun için sözlüklere pek alınmazlar. Lânetler yaşıyorsa gerçekle sımsıkı ilişkili oldukları için, dil onları yaşattığı için yaşıyorlar.

Lânetler; teskin edilemeyen öfke ve nefretin ifadesidir, bir galeyandır, bir reddiyedir. Affetmediklerimize söylenen son sözdür. Lânet; haksızlığa uğramış, kızgın, kırgın insanın bir tepkisidir. Kendi imkanlarıyla başedemediği olayları, tabiat üstü güçlere havale ederek adaleti aramasıdır.

Elinizdeki çalışma kültürümüzdeki lânet biçimlerinin derlenmesi ve incelenmesi, bu köklü ve güçlü olgunun mahiyetinin ortaya konması, bu kültür birikiminin bir anlamda kayda alınmasıdır.

www.kitabus.com
online satış lar için

ISBN 978-605-4208-48-7

KİTAP

KİTABEVİ

KİTABEVİ • 414

Kapak
Minyatür / Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen
Hülya Aşkın

Baskı
Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi No 8
Topkapı - İstanbul

Cilt
Bayrak Matbaası

İstanbul, 2009

ISBN 978-975-605-4208-48-7

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 0107-34-007408

Online Satış
wwww.kitabus.com

KİTABEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 54/A Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel:(0212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks:(0212) 513 77 26

Lanet Kitabı

Editör
Emine Gürsoy-Naskali

KİTABEVİ

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Lanet
Emine Gürsoy Naskali • 1

TASNİFLER

Bedduaların Anlam Açısından İncelemesi
Arzu Çiftoğlu • 7

DÖNEMLER

Oruç Bey Tarihi'de Lanet Kayıtları
Necdet Öztürk • 61

Memlûklar'da Lanet, Uğursuzluk ve Hakaret
Samira Kortantamer • 69

DİN METİNLERİ

Dinin Metinlerinde Lanet Lafzı
İsa Yüceer • 87

YEZİD

Ehl-i Sünnet Alimlerine Göre Emevi Halifesi Yezid b. Muaviye'ye Lanet Okunması Meselesi
Adnan Demircan • 111

Alevi-Bektaşi Ritüellerinde Okunan Deyişlerde "Lanet"
Semih Altınölçek • 125

Maktel-i Hüseyinlerde Beddua
Özlem Demirel • 137

Ali-Muaviye Kavgası Bağlamında
Bir Siyasi Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma
Adnan Demircan • 151

DESTANLAR

Lanetin Kuşatmasında Bir Adam: Dirse Han
Mehmet Açа • 167

MASALLAR

Halk Hikayelerinde Lanet ve Bedduanın Gerçekleşmesi Motifi
Ali Duymaz • 177

TÜRKÜLER

Türk Halk Müziğinde Beddua Konusu İçeren
Türkülerin Yakılış Sebepleri
Metin Eke • 207

NİNNİLER

Ninnilerde Uyuyan Beddua
Bahadır Güneş • 223

MEZARLAR

Antikçağda Mezarı Beddua İle Koruma
Dinçer Savaş Lenger • 245

YÖRELER

Muğla Yöresinde Kargışlar
Aslı Büyükokutan • 253

Diyarbakır Bedduaları
Ahmet Cihan – E. Buket Batur • 271

Ardahan Yöresi Bedduaları
Ümit Özgür Demirci • 291

Sivas Yöresinde Beddualar
Müjgân Üçer • 301

SİYASİ LANETLER

"Ölme, Çek! Darbeci Paşa" Bedduası
Mehmet Aktaş • 313

Anıyı Lanetleme
(Domitianus – Commodus – Elagabalus Örnekleri)
Dinçer Savaş Lenger • 317

ÜZÜL BEDDUASI

Eski Türkçedeki üzül- Fiilini Türkiye Türkçesinde Yaşatan
"Çeken damarların üzülsün!" Bedduası
Cemile Kınacı • 329

EVE - EVLADA LANET

Anneden Oğula Beddua:
Şiirle Beddua Geleneğine Bitlis'ten Bir Örnek
Ayşe Duvarcı • 335

Ev ve Yuvaya Yönelik Beddualar
Süheyla Sarıtaş • 345

PATRONA LANET

Şairin Patrona İtirazı:
Şehzade Mustafa Mersiyelerinde Beddua ve Sitem
Mücahit Kaçar • 353

RAKİBE BEDDUA

Mesihî Divanında Rakibe Yönelik Sövgü ve Beddua
Ali Yıldırım • 375

LANETLİ BİTKİ VE HAYVANLAR

Balıkesir Yöresi Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanışlarda Lanetin Yeri

Berna Olgunsoy • 391

KÖTÜLÜĞÜN TASVİRİ

Türk Sanatı ve Mitolojisinde Kötülüğün Tasviri

Yaşar Çoruhlu • 405

BÜYÜ

Adana Halk Kültüründe Büyü
Fal Yoluyla Hastalıkların Teşhisi ve Tedavisine Yönelik İnanışlar

Zekiye Çağımlar • 453

MODERN ŞİİR

Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Beddua Şiirleri

Necati Tonga • 471

EN YENİLER

Yeni Beddualar

Emine Gürsoy Naskali • 497

GİRİŞ

Lanet

Lanetler; kültürlerin galeyanlarıdır. Bir reddiyedir. Teskin edilemeyen öfke ve nefretin ifadesidir. Affetmediklerimize söylenen son sözdür.

Lanet; haksızlığa uğramış, kızgın, kırgın insanın bir tepkisidir. Kendi imkanlarıyla başedemediği olayları, tabiat üstü güçlere havale ederek adaleti aramasıdır.

Lanet, belki aynı zamanda, insanın kendini koruma çabası, "seni defterimden sildim, lanetleyip kendimden uzaklaştırdım, artık bana dokunamazsın, beni acıtamazsın" deyişidir. Hatta, belki kötülüklerden arınma içgüdüsü, ferahlama yöntemidir.

Herhalikarda, lanet; köklü ve güçlü bir olgu. Kültürlerin temel taşlarından biri. Bu sebeple, kültürümüzdeki lanet biçimlerinin derlemesi ve incelenmesi bu köklü ve güçlü olgunun mahiyetini ortaya koyacaktır diye düşündüm. Kime lanet okunuyor? Kimler lanet okuyor? Hangi değerler üzerinden lanet okunuyor? Lanet eden tarafın ne tür belalara düçar olması isteniyor?

Argo gibi, küfür gibi, lanetler de dilin yaramaz çocukları. Onun için sözlüklere pek alınmıyorlar. Lanetler yaşıyorsa gerçekle sımsıkı ilişliki oldukları için, dil onları yaşattığı için yaşıyorlar. Dilcinin ve kültür tarihçisinin görevi de bu birikimi hafızasına ve hazinesine kaydedip korumaktır.

İnsanlar genellikle lanet etmekten çekinirler, hatta bu sebeple "lanet" yerine "nalet" kelimesi devreye girer, "nalet insan" veya "nalet olsun" denir. "Nalet" kelimesi kökü ve anlamı olan bir kelime değildir, "lanet" kelimesinden ses değişikliği yapılarak türetilmiş bir şekildir. Lanet veya bedduanın gerçekleşmemesinin de dillendirildiği olur; mesela, "Allah kahretsin" yerine "Allah kahretmesin", "canın çıksın" yerine "canın çıkmasın" gibi. Bu örneklerde lanetleme çağırıştırılmış ama telaffuz edilmemiş olur. Zira, ortak Türkçede dendiği gibi "Karganma, kargış getirirsin" yani "Lanet okuma; lanetlemek lanet okuyana geri döner" anlayışı hakimdir. Laneti, lanet okuyan kimseye geri döndürmek de mümkündür; yine ortak Türkçede "Kargışın kara başına tüşsün" yani "Okuduğun lanet kara başına düşsün" denilmektedir.

Lanetin gücü var mıdır? Olsa da olmasa da lanetin muhatabı olmak istenmiyor. Sulukule meskunlarının mahallesini yıkıp yeni yerleşime açmayı görüşen İstanbul'un Fatih Belediye Meclisinde, bu yeni konutlara yerleşecek insanların Sulukulelileri yerlerinden ettikleri için beddua alacakları, beddua alacakları için de Sulukule'ye yerleşmek istemeyecekleri ifade edilmiş. Onun için Sulukule'yi yeşil alan, tarihi mekan yapalım denmiş (Radikal 10.2.2008).

Lanet, anlık bir olay üzerine de telaffuz edilebilir; veya yıllar boyu çekilen ıstırabı da açığa vurabilir, yani uzun soluklu bir haksızlığa, mahvedilen bir ömrün sorumlusuna da mukabele olabilir. 21 Mayıs 1963 darbe girişiminin iki baş failini yücelten bir kitap yazılmış, internetten yayınlanıyor ve reklamı yapılıyordu. İdam edilen bu iki darbe heveslisinin - Talat Aydemir ve Fethi Gürcan'ın - "ihtilalci ruhu" methediliyordu. Aynı ekip, bir yıl öncesinde de bir ayaklanma gerçekliştermişlerdi. İnternet üzerinde bu girişimler yüceltilirken, kitap duyurusuna şöyle bir karşılık geldi: "Ekte gönderdiğiniz kitabı dikkatlice okuyacağım zira ben kitaba konu olan o iki donkişotun mahvettiği bir ailenin çocuğuyum. Babam assubay Ali İhsan Soyyer bu ikilinin aklına uyup kalkıştığı maceranın sonunda ordudan tard edildi. Hapis yattı, işkence gördü. Sonra işsiz ve aç kaldıkları için annemle boşandılar. Bu olaylar olurken ben henüz kırkı çıkmamış bir bebektim. Beni teyzelerim büyüttü, okuttu. Babam iki yıl önce sefalet olmasa da imkansızlıklar içinde öldü. Bu gün darbe ve ihtilal sözcüklerini duyduğum zaman tarifsiz acılar yaşıyorum. Bu ikiliyi lanetliyorum. Tabii darbe yapan herkesi de... Onları affetmeyeceğim. Yılmaz Soyyer" (10.2.2008)

Toplum tarihimizde başka darbeciler de lanetlendi. Bunlardan biri de Cemal Gürsel'di. Menderes'in asılmasından birinci derecede Gürsel sorumlu görülmüştü. Eylül 1961 yılında rahmetli Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamlarından bir süre sonra Gürsel felç geçirmiş ve bitkisel hayata girmişti. Bir yıla yakın bir süre de bitkisel hayatta kalmıştı. Bu sırada Gürsel'e bir çok insan imzasız mektup göndererek, mealen "ölme ve sen de çek" demişti.

Lanetleme; kültürlerin hoş gördüğü bir şey olmasa da, Türkiye'de yaşadığımız siyasi olaylar lanetlemeyi toplumun doğal, hatta resmi bir tepkisine dönüştürdü, gazete manşetlerine taşıdı, ay yıldızlı bayrağa sarılı tabutların ardından yürüyen tepkili ve acılı insanlar: "Terörü lanetliyoruz" dediler.

Bazı durumlarda "lanetliyorum" sözünün sanki gem vurulmamış hislere tercüman olduğu düşünülebilir; daha kontrollü, daha şekillenmiş tepkiler söz konusu olduğunda "lanetliyorum" yerine "telin ediyorum" ifadesiyle karşılaşıyoruz. Her ne kadar, "telin" kelimesi ile "lanet" kelimesi aynı kökten geliyor olsa da, "telin" herkesin bildiği veya kullandığı bir kelime değil.

Lanet edilesi olayları keşke geride bırakabilmiş olsak.

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali

İstanbul 2009

TASNİFLER

Bedduaların Anlam Açısından İncelemesi

Arzu Çiftoğlu*

Beddua, Farsça bed "kötü" ile Arapça dua "yakarma" kelimelerinin birleşimiyle oluşmuş; "*Birinin kötü duruma düşmesini gönülden isteme*" anlamına gelen, kalıplaşmış sözlere verilen addır (*Sözlük* 2005: 231).

Bu kavramı anlatmak üzere Anadolu'nun çeşitli yörelerinde "*ilenç, ilenti, ilinç, inkisar, intizar, kargış, karğış, karış, karkış, karnıkara, karvuş, lanet*" gibi sözler de kullanılmaktadır (*DS* 1975: 2660–2661, *DS* 1974: 2519–2520).

Toplumun maddi ve manevi kültürünü, inanç ve değer yargılarını yansıtan beddualar; uğradığı haksızlıklarla başa çıkamayacağını anlayan, acı çeken, çaresiz veya zulüm görmüş insanın, kendisini rahatlatmak amacıyla söylediği kötü düşünce ve dilekleri kapsar. Beddua eden kişinin duyguları bazen o kadar güçlü olur ki, çeşitli ad ve deyim aktarmalarına, mecaz ve argo kullanımlarına başvurarak özgün söyleyişler yaratır. Dualara oranla çok daha zengin bir söz dağarcığı olan beddualarda, kimi zaman uyak, ses yinelemeleri ve ikilemelerden yararlanılması da ifadeyi güçlendirmektedir (Aksan 1990: 165-172).

Türk dilinde kullanılan beddualarının ele alındığı bu çalışmada, derlenen sözlerin anlamca yakınlık ve benzerlik içerenleri gruplandırılmış ve bu beddualardaki çeşitli dil olaylarına değinilmiştir.

---

* Dr. Arzu Çiftoğlu, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

İnsana atıf yapan beddualar

İnsan vücudu ve organlar

Can: Aklını alan, canını da ala. Ala kanlı, yarı canlı gezesin. Allah canını alsın. Allah canını taksit taksit alsın inşallah. Allah'ın belası canına gele. Allar ateşler canına yapışa. Ateş yaksın canına. Bedestende canının pazarına oturasın. Benî unutasın da canına düşesin. Can derdine düşesin. Can döşeğinde su veren olmaya. Can evine sapan taşı rastlaya. Can verip kurtulmayasın. Canın bedeninden ayrıla. Canın cebinden çıksın. Canın çıksın. Canın çıksın da ansızın gidesin. Canına ömrüne karım. Canından bedeninden hayır görmeyesin. Canından bulasın. Canının, ciğerinin derdine düşesin. Canının derdine düşsün. Canının hayrını görmeyesin. Canından malından olasın. Cefa ile can veresin. Ciğerine, canına ateş düşe. Tanrı akşamdan canını alsın. Tatlı candan ayırsın Kadir seni.

Beden, Gövde, Vücut: Bedenin yerlerde çürüye. Bedenine kurşun değe. Bedenine kurt düşe. Bedenine maraz gele. Bedenine ok değe. Bedeninin hayrını görmeyesin. Canın bedeninden ayrıla. Gövden kar buz gibi erisin. Gövden kiliseye vakıf olsun. Gövdenin hayrını görmeyesin. Vücudu delik deşik olsun. Vücudu rahat görmesin.

Boy, Kadd: Boyun bostana höyük olsun.[1] Boyun devrilsin. Boyun posun devrile. Boyun ölçüle. Boyunu boz ipler ölçsün. Kaddin kuruya.

Ağız: Ağzı büzülsün. Ağzı kurusun. Ağzı yumulu kalasın. Ağzın dilin kurusun. Ağzın burnun şap olsun da dil cevap vereme. Ağzın gözün yumula kalsın. Ağzın kanla dola. Ağzın kapansın. Ağzın kilitlensin. Ağzın kurusun. Ağzın soğuya. Ağzın yamulsun. Ağzın yüzün birbirine karışa. Ağzına sapan taşı değe. Ağzından burnundan fitil fitil gele. Ağzından çıkan eteğine döküle. Ağzından çıkan [kötü söz] koynuna girsin. Ağzında yanmaca çıkasıca. Ağzından od çıksın. Ağzını imansız yusun. Ağzının buğusu tükene. Ağzının payını alasın. Ağzının tadı kaça. Kuduz itler gibi ağzın köpüre. Yudumun ağzında kala.

[1] Höyük: Korkuluk.

Alın: Alnın kara çıka. Alnına kara yazıla. Alnının çatısından vurulasıca.

Ayak, kadem: Ayacığına tokmaklar takılsın. Ayacıkların meret olsun. Ayağı çolak, başı kabak olasın. Altı aka, gözü baka, dört ayağı havaya kalka. Ayağıma kurban olasın. Ayağımın altında ölesin. Ayağın dolaşa. Ayağın hurt ola. Ayağın kaya. Ayağın kırılaydı da gelmez olaydın. Ayağın şarka çevrile. Ayağın taşa değe. Ayağın tutmaz ola. Ayağın yerden kesilsin. Ayağına kör mıh bata. Ayağına tokmaklar takılsın. Ayağına taş değe. Ayaklar altında kalasın. Ayakları meret olsun. Ayakların dökülsün. Ayakların kitlene. Ayakların küt ola. Ayakların yer tutmaya. Ayaklarına çelme takalar. Ayaklarına kara su insin. Ayaklarını sürüyesin. Ayakta durasın, etlerini yerde göresin. Ayakta durasın, etlerin döküle. Ellerin, ayakların ters dönsün. Ettiğin kötülükler ayağına dolaşsın. İki ayağın bağlanır inşallah. İnşallah elini ayağını köpekler ormandan getirsin. Kademin dağlansın. Öte dünyada, ben varana kadar, ayaküstü dilenesin. Taksirat olsun, ayağına dolansın. Topal ayağın kırılsın.

Bacak: Allah bacağını kırsın. Bacağın kırıla. Bacağın küt ola. Bacakların havaya kalka.[2] Bacaklarından sürüyeler seni.

Bağır: Bağrına taş basasın. Başını bağrını yiyesice.

Bağırsak: Bağırsakların döküle. Bağırsakların yırtıla balam. Bağırsakların bacaklarına dolana. Karnı deşilsin, bağırsağı sürüklensin.

Baş: Âlem başına yığıla. Âlem başına yıkıla. Bana ettiklerin başına gelsin. Baş aşağı gelesin. Başı yastık görmesin. Başın belalardan eksik olmasın. Başın darala. Başın kesile oğul. Başın kopsun. Başın taşa dokuna. Başın ucunda ak duman görmeyesin. Başın ömrünü yiye. Başın teneşire gele. Başın yastık görmeye. Başına ateş yağa. Başına baykuş tünesin. Başına bit düşsün. Başına him taşı düşsün.[3] Başına kuş konsun. Başına taş yağsın. Başına benim kadar taş düşsün. Başına kara gele. Başına yumruk kadar taş düşsün. Başına mezar taşı dikile. Başına

[2] Bacakları havaya kalkmak: Nalları dikmek.

[3] Him taşı: Temel taşı.

taş yağa. Başını yesin. Başını bağrını yiyesice. Bir deliğe sığan başın dünyaya sığmasın. Başına kül elene. Başına yıldırım düşe. Başını taşlara vurasın. Başını yitiresin. Başının derisini yüzeler. Başsız kalasın. Bela başına olsun. Kocaman taşlar düşsün başına. Millet başına üşüşe, seyrine baka. O başını toprağa koyayım. Sünger düşsün, başın yarılsın. Ummadığın taş başını yarsın.

Bel: Ayağın kaya, belin yere gele. Beli bükülesice. Belin büküle. Belinden vurulasın inşallah. Belin kırıla. Kapı sıka kolun, felek büke beni. Kocamadan belin iki bükülsün.

Beyin: Beynin ağzından gele. Beyninde kan çıbanı çıka. Beyninden vurulasın.

Boğaz: Boğazın kapana. Boğazın kurusun da bir yudum su veren bulunmasın. Boğazına ateş düşsün. Boğazına şiş kakılsın.

Boyun: Boynu altında kalsın. Boynu iplere gelsin. Boynun bostan arhı ola. Boynun bükük kala. Boynun kırıla, altında kalasın. Boynun kesile, kaburgaların kırıla. Boynun yerinden kopa. Boynun şişe balam. Boynun yerinden kopa. Boynuna boy ipi ölçüle.

Böğür: Allah böğrünü dele. Böğrün delik deşik ola. Böğrün deline de böğüresin. Böğrün deline inşallah. Sol böğründen vurulasın.

Burun: Ağzın burnun şap olsun da dil cevap vereme. Burnu boka batasıca. Burnun budana. Burnundan allı yeşilli gele. Burnundan çengellere asılasın. Burnundan soluyasın. Yediği içtiği burnundan fitil fitil gelsin. Yediğin içtiğin burnundan gele.

Ciğer: Başına taş, ciğerine ateş düşsün. Bıçak ciğerine saplana. Ciğerciğin söküle Ciğerinden yanasıca. Ciğeri yan gelesice. Ciğeri yapışasıca. Ciğerine bit düşsün. Ciğerine, canına ateş düşsün. Ciğerine cin yapışsın. Ciğerinden tutul. Ciğerlerin delik deşik ola. Ciğer bağından yan inşallah. Ciğerin ağzından gele. Ciğerin kopa inşallah. Ciğerin şişe inşallah. Ciğerinden vurulasın. Ciğerlerinde çıban çıksın. Canının ciğerinin derdine düşesin. Ciğeri ağzına gele. Ciğeri el el döküle. Ciğerin yansın. Ciğeri yüreği hastane silepçesini doldura.[4] Ciğerin

[4] Silepçe: Ameliyat kovası.

parça parça ola. Ciğerinde çıban çıka. Ciğerinden avlan. Ciğerinden bulasın. Ciğerinden tutul. Ciğerinden vurulasın. Ciğerine ateş düşsür. Ciğerine bit düşsün. Ciğerine fitil işlesin. Ciğerine hamam ateşi düşsün. Ciğerine inmeler insin. Ciğerine işleye. Ciğerine köz düşsün. Ciğerinin sapından yanasın. Ciğerlerin delik deşik ola. Ciğerlerin ezile. Ciğerlerin hançer bıçak aşı ola. Ciğerlerin karara. Ciğerlerin kusasır. Ciğerlerin sızlaya. Ciğerlerin yansın. Ciğerlerin silepçeye döküle. Gök ciğerinden yanasıca.

Çene: Çenen bağlansın. Çenen çekile. Çenen düşsün. Çenen kapansın. Çenen kırılsın. Çenen kopsun. Çenen tutulsun da konuşamayasın. Çenene hırsız taşı düşsün. Çeneni patlatırlar inşallah. Çeneni gâvurlar bağlasın. Çenenin yayı çekilsin. Çenesi kitlenesice. Çenesi sidikliye tuş olasın.[5] Çenesine göre bezler yetişemeyesice.

Çiğin:[6] Çiğinlerine ezalar çakılsın. Dört adamın çiğninde [mezarlığa] gidesin.

Damar: Damarı damızlığı kuruya. Damarların kuruya.

Deri: Bir deri bir kemik kalasın. Derini yüzeler. Derisi yüzülesice. Saman dolduralar derine, öl gerine gerine.

Dil: Allah senin bu dilini ensenden çekip alsın. Dilceğin şişe inşallah. Dili kesilesice. Dili kopasıca. Dili tutulsun. Dili salavata dönmesin. Dilin damağın kuruya. Dilin dişin karara. Dilin dişin kitlene. Dilin dişin soğuya. Dilin dipçik ola. Dilin dudağın burula. Dilin dudağın kuruya. Dilin dursun, gözün baksın. Dilin lal ola. Dilin kopsun. Dilin tependen, ömrün kökünden sökülsün. Diline ateş düşsün. Diline sızılar gire. Dilini eşek arısı soksun. Dilini yılan soksun. Dillerine kurşun aksın. Dilsiz kalırsın inşallah. Elin diline dolanır inşallah. Niyaz dillerin kuruya. Öten dillerin susa. Söyleyen dilini Allah sustura. Üç gün dilin tutula.

Diş: Çiğneyecek diş bulama. Diş tırnak bulamayasın. Dişin kitlensin. Dişine kerpeten uğraya. Dişlerin ağzına döküle. Dişlerin dudak-

[5] Ağzı Sidikli: Pis ağızlı.

[6] Çiğin: Omuz.

ların dökülsün. Dişlerin eline avucuna gele. Dişlerin etine takıla. Otuz iki dişin birden dökülsün.

Diz: Dizin dizin sürünesin. Dizi tutmaya. Dizin tutmaz ola. Dizine gözüne dursun. Dizlerinin bağı çözüle. "Vah ne ettim!" diye dizini dövesin. İki gözden, iki dizden olasın.

Dudak: Dudakların dökülsün. Dudakların kuruya.

El, kol: Bir elin görsün, bir elin görmesin. Büyük eller içinde küçük eller görmeyesin. Eli kolu kırılasıca. Elin ayağın büzüle. Elin ayağın dolaşa. Elin ayağın kurusun. Elin ayağın teneşire gelsin. Elin ayağın felç ola. Elin ayağın kırılsın. Elin ayağın teneşire gelsin. Elin ayağın teneşirde yıkana. Elin ayağın tutmaya. Elin ayağına çıldırım çıka.[7] Elin ayağına dolansın. Elin böğründe kala. Elin ekmek, belin kuşak görmesin. Elin kırılsın. Elin kulağına varmaz inşallah. Elin kolun büzülü kalsın. Elin kolun küt olsun. Elin kolun yanına dökülsün. Elinden belinden çekesin. Elinden tutan olmasın. Ellerin, ayakların ters dönsün. Ellerin iş tutamasın. Ellerin sevdiğine değmesin. Elsiz ayaksız kalsın. İnşallah elini ayağını köpekler ormandan getirsin. Ufacık elliye hasret kalasın. Kırıla kolların saramayasın. Vurduğun yer et olsun, elin kolun küt olsun.

Gırtlak: Gırtlağında kalaydı da yemez olaydın. Kızılkurt gırtlağına gire, çıkmaya. Kızılkurt gırtlağına takıla.

Göğüs: Ak göğsüne mor çıbanlar dizile. Göğsünde ak tüy çıkasıca.

Göz: Altı aka, gözü baka, dört ayağı havaya kalka. Çift ışığın yere gele. Çift ışıktan olasın. Çuvaldızla gözün oyula. Düşmanların gözü çıka. Göz ışığına hasret kalasın. Gözlerin aka. Gözlerin avucuna gele. Gözlerin kör ola. Gözlerin oyula. Gözlerin yumula. Gözlerine duman görüne. Gözlerine habbe çöke. Gözlerine kara su ine. Gözlerine tuti ine. Gözü kör olasıca. Gözü pertleyesice. Gözün arkanda kala. Gözün çıka. Gözün çıksın. Gözün dönsün. Gözün kör olsun. Gözün kör ola da göremeyesin inşallah. Gözün perdelensin. Gözün puç ola.[8] Gözün dizine aksın. Gözün kör olsun, dizin topal olsun. Gözün kör olsun da duvar duvar çarpıl. Gözün söne. [İsteğin] Gözünde gönlünde kala. Gözüne dizine dursun. Gözüne katran aka. Gözüne mil çekilsin. Gözüne patlama düşe.[9] Gözüne perde ine. Gözüne şiş bata. Gözüne toprak serpile. Gözünün bebeği düşe. Gözünün boncuğu düşe. Gözünün elifi sönsün. Gözünün ışığı sönesice. Gözünün pınarı kuruya. İki gözden âmâ olasın. İki gözden melûl olasın. İki gözü avucuma düşe. İki gözden, iki dizden olasın. İki gözün avucuna düşe. İki gözün bir delikten baka. İki gözün kör olsun. İki gözün şil ola.[10] İki gözünden hafız olasın.[11] Seğiren gözlerin söğünsün. Yediğin ekmek gözüne dizine dursun.

Ense: Allah senin bu dilini ensenden çekip alsın. Yüzün yüzülsün de ensene dönsün.

Eğe kemiği: Eğen it gorunda yata.

Göt, Kıç: Götün kopsun. Götünde fındık çıbanları çıksın. Kıçın açıkta kala.

İlik, kemik: İliğin kemiğin kuruya. İliğin sünüğün kuruya da kakırdayasın. Kanın kuş, etin it, kemiğin kurt yemi ola. Kemiklerin kırıla. Kemiklerini un ufak edeler.

Karaciğer: Karaciğerinden devrilsin. Karaciğerinden vurulsun.

Karın: Düşmanın karnı şişe. Göbeğinden vurul. Karın ağrısına yatasın. Karnı deşilsin, bağırsağı sürüklensin. Karnın ağrısın. Karnın doymasın. Yediğin içtiğin karnında ısınmaya.

Kafa: Kafan kaşıklık ola. Kafan kesile inşallah. Kafan kopsun, boğazında kalsın. Kafan taşa değe. Kafan üstüne düşesin. Kafanı koparalar.

Kalp, yürek: Kalbin dursun. Gün gele kara gele, yüreğine yara gele. Yüreğin ağzına gele. Yüreğin eriye. Yüreğin yağ bağlamaya. Yüreğin sızlaya. Yüreğine dert ola. Yüreğine ine. Yüreğine işleye. Yüreğinden

7 Çıldırım: Çıban.

8 Puç: Kör.

9 Patlama: Gözü kör eden bir çeşit hastalık.

10 Şil: Felç.

11 Burada anadan doğma körlerin çoğunlukla hafız olmalarına atıf vardır.

kan gele. Yüreğinden vurulsun. Yüreğinden yanasın. Yüreğinin başına kurşun değe. Yüreğinin evinden vurulup kalasın. Yüreğinin yağı eriye. Yürek çarpıntılarına tutulasın. Yürek derdinden gidesin. Yürek şişkinliğinden gidesin. Yürek tutuşmalarına karasın. Yürek yangınlarına uğrayasın.

Kol: Kol but olup dağılasın. Kolların boş kala. Kolların çekile. Kolların dibinden kurusun. Kolların kırıla. Kolların tutulsun. Kollarına şiş gire. Kolu kanadı kırılsın. Kolun kanadın kopa.

Kulak: Elin kulağına varmaz inşallah. Kulağına kurşun aksın. Kulaklarına kurşun eriteler. Kulaklarına mil akasıca.

Kulunç: Kuluncuna yangı düşe.

Meme: Bir memeden emdiğin kan, bir memeden emdiğin irin olsun. Memelerin ayaklana. Memelerinden asılasın.

Omuz: Dört adamın omzunda gidesin.

Sırt: Civan sırtı yere gelesice. Sırtın kara yere gelsin. Sırtın güneye gele. Yeğin sırtı yere gelesice.[12]

Sidiklik: Sidikliği dura, çır çır çığıra. Sidikliğin tutula. Sidikliğine para gibi taş otura. Sidikliğine taş dursun.

Surat: Suratın bata. Suratın döne. Suratın tersine döne. Suratına lanet ola.

Parmak: [Deli olup kendi] Parmaklarınla konuşasın. Kınalı parmak sıkamayasın. Kınalı parmak ucuna yapışamayasın. Parmakların kurusun.

Topuk: Topuğun şişe.

Yüz: Baba çıka yüzünde. Cümle âlem yüzüne tüküre. Dert çıka sıfatına. Haksıza yüz karalığı çıka. Lanet gele yüzüne. Öleydin de yüzünden kurtulaydım. Yüzü ardına gelesice. Yüzü, donu kara olasıca da ahrete kara gidesice. Yüzü iki cihanda kara olsun. Yüzü karalarda olasın. Yüzün gülmeye. Yüzün kara ola. Yüzün karara. Yüzün yüzüle. Yüzün

[12] Yeğin: Yiğit, çevik, güçlü, hızlı, çalışkan.

yüzülsün de ensene dönsün. Yüzüne bakmayalar. Yüzüne yüz evin karası sürüle. Yüzüne tükürecek adam ararsın inşallah. Yüzüne tükürülende "Yarabbi şükür" diyesin. Yüzünü şeytan görsün. Yüzünü yalaya itler senin. Yüzünün eti döküle. Yüzün gözün bellisiz ola. Yüzün o yana, tabanın bu yana. Yüzünün nevri döne. Yüzüstü sürülesice.

Vücut sıvı ve salgıları

Ana sütü: Ak sütüm helal olmasın senin gibi evlada. Anasından emdiği süt burnundan gelsin. Emzirdiğim süt burnundan gele. Emzirdiğim süt haram olsun.

Kan: Ah diyesin, kan kusasın. Al kanlara bulanasın. Ala kanlı, yarı canlı gezesin. Altın leğenlere kan kusasın. Avuç avuç kan kusasın. Eline kan damlar inşallah. Kan ağlayıp kara bağlayasın. Kan işeyesin. Kan kusasın, irin akıtasın. Kan sıçasın. Kan tüküresin, verem tutasın. Kan tüküresin, irin yalayasın. Kana belenesin. Kanı içine aksın. Kanın altına ılgıt ılgıt aksın. Kanın bokun bir delikten gele. Kanın içinde uyuşsun. Kanın kulağına dola. Kanın kurusun. Kanın kuş, etin it, kemiğin kurt yemi ola. Kanına su serpile. Kanına tezek doğrana. Kanına tirit olasın. Kanında şeytan geze. Kanını içeler. Kanlar kus inşallah. Kanlar sıça, irinler tüküresin. Kanlı gömleklerin gele. Kara kan kusasın. Kara kurşunlar ye inşallah. Siyah saçın kızıl kana belene.

Öd: Ah ödümü kopardın, ödün kopsun emi. Ödün kopsun. Ödün patlasın.

Tükürük: Cemaat yüzüne tüküre. Kan tüküresin. Yüzüne tükürülende "Yarabbi şükür!" diyesin. Yüzü tükürüklü.

Organların gördüğü işler

Ağlamak: Büyük adam olasın, dallanasın, budaklanasın; tam güleceğin zaman ağlayasın. Daim ağlayasın. Çırpına çırpına ağla. İkiye üçe [gün, ay, yıl] seni ağlayayım. Mahşere dek gülme, ağla.

Akıl: Aklın delinsin. Aklının bardağı kırıla. Aklının kabı kurusun. Allah aklını almış, darısı canına.

Görmek: Görüp göreceğin bu ola. Son gördüğün ola.

Gülmek: Allah güldürmesin. Allah seni gülerken soldursun. Başına yığıla, güleler. Güldürmedin, gün yüzü görmeyesin.

Koku: Yedi dağın ardına gidesin, kokun da gelmeye sesin de.

Nefes, soluk: Bir soluklık olasın. Bir solukta Allah senin canını alır inşallah. Her nefeste döşünden sızı gelsin. Nefesin kısıla inşallah. Solutmaz sancılardan gidesin. Son nefeste imansız gidesin.

Ses: Ses verenin olmaya. Sesi söne. Sesin batsın. Sesin çıkmasın. Sesin kara yerden gele. Sesin kesilsin. Sesin kısılsın. Sesin sal altından gele.

Saç, sakal, bıyık, tırnak

Saç: Saçın döküle. Saçına kıran gire. Saçını süpürge edeler. Siyah saçın kızıl kana belene.

Sakal: Ak sakalın kızıl kanda yuna. Sakalın [kahırdan] ağırsın. Sakalın teneşirde sabunlana. Vay sen geberesin belki, sakalın havaya dikile.

Bıyık: Bıyığın terlemesin.

Tırnak: Allah sana tırnak vermesin. Allah tırnağını uzatmaya. Alnının çatı dururken tırnağına taş değmesin. Diş tırnak bulamayasın. Küçücük tırnaklı göremeyesin. [Kaşınmaya] Tırnak bulamayasın. Tırnakların söküle.

Sağlık ve hastalık durumu

Sağlık: Allah sana sağlık vermeye. Sağ can görmeyesin. Sağlık selamette olmasın.

Hasta: Hasta olasın da derman bulamayasın.

Elil:[13] Elil olasın inşallah.

Maraz: Altın üstün maraz döke. Ellerin maraz döke. Maraz dökesin. Maraz tutasın. [Allah senin muradını verdi ya] Marazını da vere. Marazlardan gidesin.

[13] Elil: Hasta, sakat.

Dert: Adı bilinmedik derde düşesin. Allah bilinmez dert vere. Allah bin bir dert versin. Allah derdini arttırsın. Allah sana cami gibi dert, minare gibi fitil versin. Başın dertten kurtulmasın. Boğaz derdine uğra. Can derdine gelesin. Derdin devre gele. Dert çıka sıfatına. Dert dökesin. Dert ile terbiye olasın. Derdin artsın. Dert çıka yüzüne. Dert tuta. Dert yiyesin. Dertten acıdan hotum hotum hopla.[14] Gafilen derde düşesin. İçine dert düşe. İçine dert ola. İflah olmaz dertlere düşesin. Kara kara dert. Kendi derdine düşesin de beni unutasın. Kurtulmaz dertlere düşesin. Öyle bir derde tutulasın, öyle rezil olasın ki, loğusa kadın kundağıyla, tavuk civciviyle [seni] seyretmeye dökülsün. Şifa bulmaz dertlere kalasın. Tükenmez derde düşesin. Yirmi dört saatin derdine gelesin.

Derman: Derdin dermansız kala. Dert alasın, dermanın bulunmaya. Dert tutasın, derman diyesin. Dermanın bulunmaya. Dermansız dertlere uğrayasın. Dermansız kalasın. Dermansız dertlere tutulasın. Öyle bir dert tutasın ki dermanı kuş sütü, eşek boynuzu ola inşallah.

Beddualarda hastalıklarla ilgili olarak ad aktarmalarına sıkça rastlanır:

Döşek: Ak döşek üstünde melül oturasın. Can döşeğinde su veren olmaya. Döşek zarıncası olasın. Döşekte uzanıp ölmeyesin. Hasta döşeklerinde eriyesin. Kalkmaz döşeklere yatasın.

Yastık: Başı yastık görmesin. Başında yastık, dizinde yorgan çürüsün. İnşallah bir yastığa baş koymazlar.

Yatak: Yanın yatakta, gözün kapıda olsun. Yatacak yer bulamayasın. Yatak zarıncası olasın. Yattığın yer diken olsun. Yerin yatağın taş olsun. Yerine yatağına soğan sarımsak dikilsin.

Yatmak: İnşallah yattığın yerde rahat uyumazsın. Sıcak yatasın, soğuk kalkasın. "Yata dizim, kalka gözüm" diyesin. Yatasın kalkmayasın. Yedi sene bir yan üstü yatasın.

Yorgan: Başında yastık, dizinde yorgan çürüsün. Ölme de yorgan dit. Ya urgan ya yorgan doyurur inşallah. Yazın ayran, kışın yorgan bulmayasın. Yedi yorgan parçalamadan ölmesin.

[14] Hotum hotum: Hop hop.

Uyku: Uykulardan olasın. Uykuların kaça. Uyur uykundan olasın. Uyuyasın, uyanamayasın.

Acı: Acıdan geberesin. Acıdan kıvranasın. Acılara tuş olasın.

Ağrı: Acı acı kırk yıl ağrı çekesin. Ağrıcığın yere gelsin. Gitmez ağrıya yat. Kara kara ağrı. Karın ağrılarına yatasın. Neren ağrıdığını bilemeyesin.

Doktor, hekim: Aldığın paralar harcamaya değil, doktorlara kısmet olsun. Aldığın parayı doktorlara dökesin. Doktorlar elinde parçalanasın. Doktorların elinde kalasın. Hekim hekim gezesin. Hekim dede süpürgesinden süpürülesin. Yediğini hekimler çıkara.

Sancı: Kuru sancı tutasın. Sancıların tuta. Solutmaz sancılardan gidesin. Tilki sancısına tutulasın.

Sızı: Sızım sızım sızlanasın.

Onmak: Onma, bitme, onduğun gün aç yat. Onmaya, gülmeyesin. Onmayasıca.

Zar: Bir evde yatasın, bin eve zarın vara. Zarı zarı olasın.

Yara: Gün gele kara gele, yüreğine yara gele. [Yaralarına] Kızıl kurt [düşsün]. Pungalın yayıla.[15] Püşkül yarası dökesin.[16] Yaran fazla olsun, merhem yetmesin. Yaranın üzerinde kurtlar yürüye.

Yaralanmak: Yaralanasın inşallah.

İnilti: Ateşte [hastalık ateşi] inim inim inleyesin. Bir evde yatasın, iniltin yedi eve gide. İnim inim inlemekten kurtulmayasın. İnim inim inleyesin, sızım sızım sızlayasın. İnleye inleye geberesin.

İrin: Bir memeden emdiğin kan, bir memeden emdiğin irin olsun. İrin akıtasın. Kan kusasın, irin akıtasın.

Kıran: Cin çala da ölet süpüre.[17] Allah'tan umarım ki içinize kıran düşe. Aman kırkı bir kazanda kaynamış kıran giresiceler. Kıran gire, ölü süpüre. Kıran girsin içinize. Kıran süpüre. Saçına kıran gire.

[15] Pungal: Yara.
[16] Püşkül: Gübre.
[17] Ölet: Salgın hastalık, kıran.

Hastalık ve sakatlıklar

Âmâ, kör: Âmâ, alil olasın. Gözün kör olsun da duvar duvar çarpıl. Âleme kör bakasın. Allah'tan umarım öyle bir karı alasın ki bir gözü kör, bir ayağı topal, başı da kel ola. Çıraya kör bakasın. Işığa kör bakasın. Kör ola da dizin dizin yürüyesin. Kör ola köşede oturasın. Kör olasın inşallah.

Baba:[18] Baba çıkarasın. Baba çıka yüzünde. Baba dökesin

Bitlenmek: Bit içinde yüzesin. Bitlenesin. Bitlenesin, kurtlanasın inşallah. Ekmeğini it yiye, yakanı bit yiye.

Çolak: Çolak olasın. Çot çolak olasın.

Davun:[19] Seni davun tuta.

Felç, nüzul: Felç olasın. Felç olup yerde kalasın. Nüzullere tutul.

Fırfırik:[20] Fırfırığe tutulasın.

Frengi: Frengiye rast gelesin.

Gululi:[21] Gululiye gidesice.

Hıçkırık: Hıçkırıklar tuta seni.

Hörtük:[22] Hörtükler çıkarasın, günahın azalmaya.

Çıban: Beyninde kan çıbanı çıka. Ciğerlerinde çıban çıksın.

İci:[23] İci dökesin. İci gire karnına. İci kabartı dökesin.

Kar karpuz: [24] [Kötü mal karşılığında benden aldığın parayı] Kara karpuza veresin.

Kötürüm: Kötürüm ol da dizin dizin sürün. Kör kötürüm olasın.

[18] Baba: Veba.
[19] Davun: Veba.
[20] Fırfırik: Nezle.
[21] Gululi: Kolera.
[22] Hörtük: Yara.
[23] İci: Kuruntu, dert, hastalık.
[24] Kar karpuz: Ateşli hastalıkla ilgili bir söz.

Kuduz olmak, kudurmak: Devenin üstünde kuduz olasın. Kudur da başını ye. Kudura da başını alıp dağlara gidesin. Kudura da kendi etine düşesin. Kudurasın. Kudurup da etini yiyesice. Kuduz olasın.

Kurdeşen: Kurdeşen olasın.

Kuş kuyruğu: [25] Boğazına kuş kuyruğu çıka.

Miskin [26] Miskin olasın.

Lâl [27] Lâl olasın da "lal lol" diye konuşasın.

Pepuk:[28] Pepuk olasın.

Sakat: Sakat olasın.

Saplıcan:[29] Saplıcan tutasıca.

Sek: [30] Sek kalasın.

Sıtma: Sarı sıtmaya uğrayasın. Yedi yıl sıtma tutasın.

Tat:[31] Tat olasın.

Uyuz: Allah uyuz versin, kaşıyacak tırnak vermesin.

Verem: Verem olasın. Verem döşeğinde çürüyesin. Verem tutasın.

Beddualarda verem hastalığı için bir güzel adlandırma olayı olarak **ince ağrı, ince dert ve ince hastalık** terimleri de kullanılır:

İnce ağrı tutasın. İnce ağrılara uğra. İnce dertlere tutulasın. İnce hastalıklara giriftar olasın.

İnsanın ruh hâli ve kişilik özellikleri

Berhudar olmak: Allah seni berhudar etmeye. Berhudar olmayasın.

[25] Kuş kuyruğu: Kuş palazı.
[26] Miskin: Cüzzam hastalığına tutulmuş kimse.
[27] Lâl: Dilsiz.
[28] Pepuk: Kekeme, kekeç.
[29] Saplıcan: Akciğer zarı yangısı, zatürcenp.
[30] Sek: Topal.
[31] Tat: Dilsiz.

Çaresizlik: Kıvrım kıvrım kıvranasın.

Dilek: Dileklerine ulaşamayasın.

Dost: Hiç dostun bulunmaya. Dostların düşman ola.

Düşman: Düşmanın çoğala. Düşmanın yeğin ola.

Ecir sabır: Ecrin sabrın tükene. Sabır selam görmeyesin.

Eş dost: Eşin dostun olmaya.

Fırsat: Allah sana fırsat vermeye.

Hasret: Hasreti karnında kala. Hasretin gözünde kala. Hasretin var ise geri gelmeye. Hasretine kavuşamayasın. Meteliğe hasret kalasın.

Heves: Hevesin karnında kala. Hevesin kursağında kala.

Huy su: Huyun suyun batsın. Huyun suyun kurusun.

Hüsran: Hüsrana uğrayasın.

İnat: İnat damarın kopa. İnat yüzünden gidesin.

İstek: [İsteklerine] Eremeyesin. Erip yetişme. İsteğin karnında kala. İsteğin kursağında kala. İsteklerine kavuşamayasın.

Keyif: Keyfin kaçsın. Keyfini kendin bozasın.

Kıskançlık: [Düşmanlar] Kıskançlıktan patlasın.

Kim kimse: Kimin kimsen olmaya.

Kin: Kinin seninle gide. Kininden sen çekesin.

Kollamak: Kollayanın olmasın.

Korku: Korktuğuna uğrayasın. Korkulardan kurtulma.

Murat: Allah istediğin muradı vermesin. Bi-murat ölesin. Bemurat tahtasına uzanasın.[32] Gün görüp murat almayasın. Hergiz murat almayasın. İlk [ve son] muradın olsun. Murada ermeyesin. Muradın gözünde kala. Muradın karnında kala. Muradın yarım kala. Muratsız ölesin.

[32] Öl, geber anlamında kullanılan bir beddua.

Nizam: Nizamın bozula.

Of demek: Of diyesin, ağzından alev çıka.

Oh demek: Benden sonra tok olup oh demeyesin. Oh demek kısmet olmasın. Oh deyip oturmayasın.

Ödü kopmak, patlamak: Ödün kopsun. Ödün patlasın.

Rahat: Allah sana rahat vermeye. Rahatın kaça.

Sevgi: [Benden başkasını seversen] Çin ü Maçin'e gidesin. Sevdalara tutulasın. Sevdiğini elinden alalar. Sevdiklerine kavuşamayasın. Seveninden ayrı kalasın.

Sevgili, yâr: Ellerin sevdiğine değmesin. Evlenmeye yâr bulamayasın. Sevdiğinin ölüsünü öpesin. Seveninden ayrı kalasın. Sevgilisine meleyesice. Yârin yardımcın kalmasın.

Siret:[33] Siretin yerin dibine bata.

Şenlik: Şenlik yüzü görmeyesin.

Ummak: Ağzını açar da hava alırsın inşallah.[34] Umduğunu bulamazsın inşallah.

Umut, ümit: Umutların gözünde kala. Ümitlerin gözünde kala.

Üzülmek: Üzüm üzüm üzülesin.

Ömür ve ömrün evreleri

Hayat, ömür: Bin gün ömrün bir gün olsun. Bütün ömrün sıkıntı ile geçsin. Dilin tependen, ömrün kökünden sökülsün. Hayatımızı zehir ettin, zehir olsun inşallah. Kısır ömür olasın. Kusul ömür olasın. Ömrün "ah" deyip "vah" işitmekle geçe. Ömrün tükene. Ömrün yas ile geçsin. Ömrüne doyamayasın. Yaşın ömrün kısa olsun. Yaşın yılın kara ola, ömrün üç günlük ola.

Yaşamak: Ardımda yaşamayasın. Vay seni, hayır selamet yaşamayasın. Yaşayamayasın.

[33] Siret: Bir kimsenin içi, hâli, tavrı, gidişi, ahlakı.

[34] Umduğunu bulamayasın anlamında bir beddua.

Doğmak, doğurmak: Anandan doğduğuna pişman olasın. Doğmaz olaydın. Doğum gecesinde ebe gelmesin, akşamdan sabaha dara kalasın. Doğurduğun kız, doğradığın bez olsun. Dünyaya geldiğine pişman olasın. Olmaz olasıca. Olmaz olaydın. Pişman olursun doğduğuna inşallah. Senden doğanlar da sana etsinler. Seni doğurmaz olaydım keşke.

Büyümek, gelişmek: Akranından geri kalasın. Allah seni bu yaştan artık büyütmeye. Büyük olmayasın. Büyüyemeyesin. Cüce kalasın. Göverip yeşermeyesin. Yaşın kara ola. Yaşın kesile. Yaşın toprakta sayıla. Yaşın yaş üzüme döne. Yaşın yerde sayılsın. Yaşına doymayasın. Yaşın yılın üstüne kara gele.

Gençlik, yiğitlik: Allah gençliğine doyurmasın. Civan sırtı yere gelesice. Civan devrilesin. Genç yaşına doymayasın. Gençliğin kara yerlerde solsun. Gençliğinin hayrını görmeyesin. Yiğit arkan yere gele. Yiğit boyun yere gele. Yiğit budanasın. Yiğit devrilesin. Yiğit iken yıkılasın, dal iken devrilesin. Yiğit nevcivan budanasın. Yiğit ölümünden gidesin. Yiğit ölümüne yat. Yiğit yanın yere gele. Yiğitken yıkıl da kabak gibi devril.

Yaşlanmak: Kırış mırış [kırışıklıklarla dolu] olasın.

Ölmek, ölüm: Ansızın ağrı, fücceten ölüm göresin. Ayağımın altında ölesin. Civan ölesin. Gelmezine gitsin.[35] Kara yola git.[36] Külhanda ölesin. Öle kalasın. Ölesin, kalmayasın. Ölesin, ağlayanın olmaya. Öleydin de yüzünden kurtulaydım. Ölme de sürün. Ölmeyesin, örnek olasın. Ölmeyesin, yitmeyesin, yılan gibi dilini çıkarıp sürünesin. Ölüm atlı gele. Ölüm atlı olsun, sen yaya kalasın. Ölüm haberini alırım inşallah. Ölüm sana ola. Ölüm seni aparsın. Ölüm seni tuta. Ölümün benim yüzümden olur inşallah. Ölüp ölüp dirilesin. Uyuyup da uyanmayasın. Uzaklarda ölesin. Vaktinden tez ölesin. Yedi yorgan parçalamadan ölmesin. Yiğit ölesin. Yiğit ölümüne yat. Ölem ki ağlayasın, yitem ki arayasın.

Ölü: Dirin gitsin, ölün gelsin. Ölücüklerin gelsin de diriciklerin gelmesin. Ölücüklerin kalksın inşallah. Ölün çıksın emi! Ölün dışarı-

[35] Ölsün, anlamında kullanılan bir beddua.

[36] Öl, geber anlamında bir beddua.

da kalsın. Ölün gele. Ölün kuşlara yem ola. Ölün kuzgunlara yem ola. Ölün mezar bulamasın. Ölün sahipsiz kala. Ölün tabutlara sığmasın. Ölüne ağlayayım. Ölüne su bulunmaya. Ölünü sıçanlar didik didik ede. Ölünün haberi gele. Ölünün şivenine oturayım.[37]

Vurulmak: Vurucu vurasıca. Vurucular elinde kalasın. Vurucun atlı ola. Vurulasın inşallah.

Meyyit: Meyyitin kalka, salân gele.

Hoppacık olmak: Hoppacık oluver inşallah.[38]

Beddualarda karşılaştığımız ad aktarması örnekleri şöyledir:

Ander: [39] Anderin kala.

Ecel: Ecel teknesinde yüzesin. Ecelin atlı gele seni apara. Ecelin atlı ola. Ecelin kişnesin. Ecellerden ecel beğenesin. Ecelsiz gidesin.

Kağıt: Askerden kağıdın elime gele.[40]

Künye: [Öldü diye] Künyen okuna.

Şiven: Evine şiven düşe. Sevdiğini karşına koyup şiven edesin. Şivenle ağlayasın.

Ölümle ilgili ad aktarması örnekleri şöyledir:

Ad: Adın başkasına kona. Adın bata. Adın batsın inşallah. Adın kala, sen gidesin. Adın ortadan kalksın. Adın sanın batsın. Adın sanın bellisiz olsun. Adın sanın kara gele. Adın sanın kurusun. Altın adın pul ola.

Cellat: Celladın baltasında can veresin.

Cendek:[41] Cendeğin düzlüklerde kala da kurt, kuş yiye. Cendeğin itlere kala. Cendeğin koksun. Cendeğin kuşlara kala. Cendeğin eşek ile gele. Cendeğin yola düşe.

---

[37] Şiven: Yas.
[38] Hoppacık oluver: Birden bire öl.
[39] Ander: Ölünün ardında kalan mallar.
[40] Burada kağıt sözcüğü, "kişinin öldüğünü bildirir yazı" anlamındadır.
[41] Cendek: Ceset.

Çeneye bez bağlama: Çenesine gök bezler yetişmeyesice.

Darağacı: Darağacında can veresin.

Gor:[42] Gorunda dik oturasın. Atan anan gor-be-gor ola

Gölge, karaltı: Gölgen yere düşmeye. Karaltın kalksın. Karaltın kaybolsun.

Helva: Helvanı yiyeyim inşallah. Helvası yenesice.

Kabir: Allah seni yedi kabir hortlata. Kabir azabın çoğala. Kabir azabından kurtulamayasın. Kabir kabir gezesin.[43] Kabir sualine cevap veremeyesin. Kabrin belli olmaya. Kabrin eşek nahırı[44] ola. Kabrinde pislik kaynaya.

Kara haber: Kara haberin gele. Kara haberini alayım.

Kazan: [Öldükten sonra seni yıkayacakları suyun] Kazanını kaynatalar.

Kefen: Kanlı kefenin elime geçe. Kefenin biçilsin. Kefenin kara bezden ola. Kefenin tez dikilsin. Kefensiz bürünesin. Kör kefen bulamayasın. Seni kendi elimle kefenleyeyim. Yediği zehir, giydiği kefen olsun.

Leçek[45] Leçeğim başına ola.

Mezar: Gâvur mezarından baş kaldıra. Mezar mezar dolaşasın. Mezar seni setr etmeye. Mezarında kemikleri sızılayısıca. Ölüne mezar bulamayalar. Sen ölesin, mezarında dik oturasın. Tez günde tez saatte mezara giresin. Başına mezar taşı dikile.

Ortadan kalkmak: Allah seni benim ardımdan ortadan kaldıra. Seni veren Allah ortadan kaldıra.

Ölü yıkamak: Cenazeni yunmadan defnetsinler. Sen gelene kadar, [ölünü yıkamak için] suyunu ısıtayım. Son yıkanman ola. [Ölünce] Yıkayanın olmaya.

---

[42] Gor: Mezar.
[43] Seni gömecek yer bulamayalar, anlamında bir beddua.
[44] Nahır: Değişik tür hayvanlardan oluşan sürü.
[45] Leçek: Yas tutarken ya da dul hanımların taktığı baş örtüsü.

Sin:[46] Babanın sinine ateş yağa. [Ölmüş] Babanın sinine lanet. Sini batsın, sininde su çıksın, sini sinsilesi batsın. Sinin batsın. Sinine âlem sıça. Sininde yatamayasın.

Soyka:[47] Soykacığından kalasın. Soykan kalır inşallah. [Ettiklerinin acısı] Soykanda çıka. Soykan kalksın. Soykasından bulasıca.

Tabut: Anan baban bir kızıl tabutta gide. İkinizi bir suya, bir tabuta koyayım. Şimdi tabutun kalka inşallah. Tabutun bezene. Tabutun kalkanda kanların aka. Tabutun teziye kalka.

Tahta: Tahtalara döşen. Tahtaya gelesice. Tahtaya konasın.

Teneşir: Arkası teneşire gelsin. Elin ayağın teneşirde yıkana. Başın teneşire gele. Seni teneşir paklasın. Tahta teneşir üstünde yıkanasın. Teneşire gel. Teneşirlerde yunasın.

Yuyucu:[48] Ağzına yuyucu parmağı gire. Seni yuyucular kuyucular götürsün.

Beddualarda ölümle ilgili olarak kullanılan argo sözcük ve deyimler

Dört kollu: Tabut. Dört kolluya binesin.

Gebermek: Acıdan geberesin. Eysilesi.[49] Geber inşallah. Geberesice domuz. Geberesice lanet. İnleye inleye geberesin. Susuz geberesin. Vay sen geberesin belki, sakalın havaya dikile. Zalim elinde geber.

İmam kayığı:[50] İmamın kayığına binesin.

Leş: Damlarda leşin kala.[51] Leşin dağda kala. Leşini sürüklesinler. Karga kuzgun leşine kona.

---

46 Sin: Mezar.
47 Soyka: Ölünün üzerinden çıkan elbise.
48 Yuyucu: Cenaze yıkayıcısı.
49 Geberesi anlamında bir beddua.
50 İmamın kayığı: Tabut.
51 Dam: Hapishane.

Mürt olmak:[52] Mürt olasın.

Nalları dikmek: Nalları göğe dikilesice.

Sal:[53] Kara salla git. Salın gacır gucur gitsin. Salını zebaniler güde. Suyun ılına.

Tahta at:[54] Tahta ata binesin.

Tahtalı köy:[55] Tahtalı köye gidesin. Tahtalı köye taşınasın.

Taşlı köy:[56] Taşlı köye gidesin. Taşlı köye muhtar olasın.

Zıbarmak: Sabaha kadar zıbar. Zıbarasın inşallah.

Öldürmek için kullanılan nesneler

Bıçak: Bıçak ciğerine saplana. Bıçaklar altında kalasın. Bıçaklar altında ölesin. Ciğerlerin hançer bıçak aşı ola. Dar sokaklarda bol bıçaklara rastlayasıca. Eğri saplı bıçak gerdanına uğrasın. Hançer bıçak aşı olasın. Kanlı bıçaklara gelesin. Keskin bıçaklara uğra.

Bomba: Başına bomba düşe.

Çengel: Burnundan çengellere asılasın. Çengele rast gelesin. Çengellere takılasın.

Hançer: Balam dilerim o büyük Allah'tan hançerler arasında kalasın. Paslı hançerle doğranasın.

İğneli fıçı: İğneli fıçıya düşesin.

Kılıç: Allah'ın iki ağızlı kılıcına uğrayasın. Allah'ın keskin kılıcına rast gel. Allah'ın kılıcına doğranasın. Balım sultanın kılıcına gidesin. Hz. Ali'nin kılıcına doğranasın. İmam Hüseyin kılıcına gidesin. Kılıçlar arasında can veresin. Kılıçlardan git. Zalimlerin kılıcına tuş olasın.

---

52 Mürt olmak: Ölmek.
53 Sal: Tabut.
54 Tahta at: Tabut.
55 Tahtalı köy: Mezarlık.
56 Taşlı köy: Mezarlık.

Kurşun: Dumdum kurşunu ile vurulasıca. Gafil kurşuna gelesin. Gâvur kurşunundan gidesin. Kara kurşunlar yersin inşallah. Kaza kurşunlarına gelesin. Kör kurşuncuklar yiyesice. Kurşun önüne gelesin. Kurşuna gelesice. Yağlı kurşunlarla gidesin. Yıldırım gibi kurşuna rast gel.

Ok: Azrail'in okuna gelesin. Bebe okundan gidesice. Ok değesice. Sahipsiz oka rast gelesin. Tanrı okuna uğra. Yoğun yoğun ok.

Şiş: Bedenine şiş çakıla.

Urgan: Urganlara gelesin. Ya urgan ya yorgan doyurur inşallah.

Zincir: Zincirlere vurulasın.

Bazen beddua edilen kişinin işkence görmesi veya ölmesi yetmez; onun canını feci bir şekilde vermesi arzulanır. Bu yüzden yürek yangınının söndürülmeye çalışıldığı kimi beddualarda işkence ve ölümün şekli de betimlenir: Alevin ola. Alevin tependen çıka. Çarmaklara gerilesin. Çatlayarak ölesin. Çatlayasıca da patlayasıca. Delik deşik olasın. Didik didik olasın. Didik didik didilesin. Dirhem dirhem yarılasın. Deşilesin. Devin devin deşilesin. Dilim dilim dilinesice. Doğram doğram doğranasın. Etin doğram doğram ola. Etlerin döküle. Etlerin pürtüm pürtüm ola. Etlerini dideler. Katram katram olasın.[57] İçin dışın döküle. Kimvurduya gidesin. Lime lime olasın. Param parça olasın. Parça parça olasın. Pare pençik olasın. Patla inşallah. Patlayasıca. Patır patır patlayasın. [Döve döve] Pekmezini çıkaralar. Pırtık pırtık olasın. Pırtıklanasın inşallah. Porum porum porsuyasıca. Tike tike olasın. Seni biri tuta, bini parçalaya. Şişe şişe patlayasın. Tel tel olasın. Uğrun uğrun eriyesin. Yanarak ölesin. Yığılıp kalasın. Zalim elinde geber. Zalimlerin kılıcına tuş olasın.

Aile ve aile hayatına atıf yapan beddualar

Evlilik

Nikâh: Nikâhsız gidesin inşallah.

[57] Katram katram: Parça parça.

Avrat: Avrat rezili olasın.

Er, Koca: Er bulamayasın inşallah. Ere gitmeyesin. Er yüzü görmeyesin. Eri yitesice. Er bula, yer bulamayasın. Kırk kocadan arta kalasın.

Karı: Allah'tan umarım öyle bir karı alasın ki bir gözü kör, bir ayağı topal, başı da kel ola. Öyle bir karıya düşesin ki dünyanın kaç bucak olduğunu sana göstere. Karısı ellere kala.

Kuma: Allah yedi kuma üstüne düşürsün.

Beddualarda evlilik kavramıyla ilgili olarak ad aktarması örnekleri çoktur:

Çeyiz: Çeyizin asdarda, kınan leğende kalsın.[58] Çeyizin dürülü kala. Çeyizini kullanamayasın. Çeyizinin hayrını göremeyesin.

Duvak: Al duvak görmeyesin. Dul ere duvaksız, kör kişiye nikâhsız gidesin. Dul evlere duvaksız gidesin. Duvağın yüzünde örtülü, elin koynunda kala. Duvağın gözünde kala. Duvağını kara topraklar öpe. Telinle duvağınla gömülesin.

Gelin: [Erkeklere]: Ak duvaklı gelin yüzü görme. Ak duvaklı gelinler alamayasın. Ak duvaklı gelinlere hasret kalsın. Ak gelinler almasın, dünyasına doymasın. [Kızlara]: Ak gelinler olmayasın, dünyana doymayasın. Allah seni gelinlere katmaya. Görünmez köylere gelin gidesin.

Gelinlik: Gelinliğin üstüne atılsın.

Güvey: Güvey ocaklarında sürünesin. [Kayınvalidelere]: Allah oğul ekmeği, gelin değneği nasip etsin.

Kına: Elin kına görmeye. Kınalı parmak sıkamayasın. Kınalı parmak ucuna yapışamayasın. Kınalı ölesin.

Sandık: [Çeyiz] Sandığın kilitli kala.

[58] Asdar: Tavan.

Bekârlık, dulluk

Bekârlık: Bekârlıktan kurtulmayasın.

Dulluk: Allah "el kınamazlığı ayrılığı" vere.[59] Başın bozula.[60] Dul gömleği giyesin. Dul evlere duvaksız gidesin. Dul herife [karıya] düşesin. Dullar içinde kalasın. Paran pul ola, karın dul ola. Yedi sene dul kalasın, sekizinci sene bi-murat gidesin.

Soyun devamı

Döl: Dölün kuruya. Dölün döşün meydanda kala. Dölsüz döşsüz kalasın.

Kök: Köküne kibrit suyu dökülsün. Kökün köçeğin kesile. Kökünü kurutsunlar inşallah.

Maya: Mayan bozula. Mayası bozuk birine düşesin de dünyanın kaç bucak olduğunu sana öğrete.

Soy: Soyun sopun bata. Soyun sopun kuruya.

Tohum: Tohumun dünyaya yayılmaya. Tohumun kuruya.

Türemek: Allah seni türetmeye. Ardımda türemeyesin. Türemeyesice.

Aile Fertleri

Ata, ana, baba, ecdat:

Allah'tan umarım baban öle. Atan anan gor-be-gor ola.[61] Anan öle. Anadan babadan ol. Anan baban başında çırpına. Anan baban başın ucunda meleye. Anan baban bir kızıl tabutta gide. Anan baban fesinle, püskülünle, terliğinle oynaya. Anan baban didik didik ola. Ananın gözü önünde [ölüp] kalasın. Babandan hayır görmeyesin. [Ölmüş] Babanın sinine lanet.[62] [Ölmüş] Babanın yanına gidesin. Ebe ecdattan mahrum kalasın. Ecdadının kabri eşek nahırı ola. Tanrı'dan dilerim babanın da canı çıka. Toprak koyayım babanın başına.

[59] El kınamazlığı: Boşanmak.

[60] Evli kadınlara "Kocan ölsün, yuvan dağılsın, başını dul hanımlar gibi **bağla" demek** anlamında bir bedduadır.

[61] Gor-be-gor ola: Mezardan mezara sürüne.

[62] Sin: Mezar.

Bala, çocuk: Balaların ardında kala. Balaların ardında meleye. Balalarından çekersin inşallah. Boynun şişe balam. Bağırsakların deşile balam. Yetim kalasın, balaların tüylenmeye. Allah çocuk koklatmasın. Çoluğunun çocuğunun ölüsünü öpesin. Çocuk diye meleyesin. Çocuklarından bulasın. Çoluk çocuğuna kavuşmayasın. Çoluk çocuğun tat olsun.[63] Çoluk çocuğunun hayrını görmeyesin. Çocukların bir tahtada yıkansın. Yuvada çocuğu kalsın.

Evlat: Allah sana senin gibi evlat versin. Evladından bulasıca. Evlat günü görmeyesin. Evlat salına binesin.[64] Evlat yüzü görmeyesin. Evlat yüzüne hasret kalasın. Evlatlarından bulasın. Evlatlarından çekesin. Evlatlarını karşına koyasın, meleyesin. Evlatlarının hayrını görmeyesin. Evlatsız kalasın. Ocağını tüttürecek evlat yüzü görme. Senden doğanlar da sana etsinler.

Oğul-uşak: Allah oğul ekmeği, gelin değneği nasip etsin. Çüklü çömeltmeye.[65] Eteğinize oğlan sidiği değmeye. Oğul uşak görmeyesin. Uşak yüzü görmeyesin. Uşak çipası kesmeyesin.[66] Uşaklarının hayrını görmeyesin. Zürriyetin olmaya oğul.

Yavru: Yavruların yetim kala. Yavrunu bağrına bastığın zaman, kucağında taş göresin. "Yavrum" diye meleyesin.

Beddualardaki çocukla ilgili ad aktarması örnekleri şöyledir:

Beşik: Beşik dibinde oturmayasın, ninni demeyesin. Beşik sallamayasın. Beşikte gör, eşikte görme.

Cenin: Karnındakinin hayrını görmeyesin inşallah.

Kundak: Kundağın dürülü kala. Kundağın ters döne. Öyle bir derde tutulasın, öyle rezil olasın ki, loğusa kadın kundağıyla, tavuk civciviyle [seni] seyretmeye dökülsün.

[63] Tat: Dilsiz.

[64] Sal: Tabut.

[65] Çüklü çömeltmeye: Oğlu olmasın.

[66] Çipa: Göbek. Çocuk sahibi olamayasın, anlamında bir beddua.

Küçücük tırnak: Küçücük tırnaklı göremeyesin.

Küçük el: Büyük eller içinde küçük eller görmeyesin. Ufacık elliye hasret kalasın.

Küçük gömlek: Büyük gömlek içinde küçük gömlek yıkamayasın.

Ninni: Ninni diyene hasret kalasın. Şerrine ninni.

Yetim-öksüz kalma

Analık elinde kalasın. Anan öle. Anasız kalasın. Duvarlar dibinde yetim kalasın. Öksüz kalasın da beni anasın. Yetim kalasın. Yetim kalasın, balaların tüylenmeye. Yetimler akıbeti başına ola. Yetimler lokması ağzına ola. Yavruların yetim kala.

Kardeş: Kardeş yüzü görmesin. Kavim kardeş senden nefret etsin.

Torun: Toy torun görmeyesin.

Cinselliğe atıf yapan beddualar

Çük: Bahtın puluç ola, hasretin çük ola.[67] Ekmeğin piçoç ola, hasretin bir çük ola.[68]

Uçkur: Uçkur yüzü görmeyesin.

Deli ve delilik kavramına atıf yapan beddualar

Deli ve delilik: Can delisi olasın. Deli divane olasın. Deli olasın, delinesin. [Deli olup kendi] Parmaklarınla konuşasın. Deli olasın, dağlara düşesin. Deli olasın, derman bulamayasın.

Tımarhane: Tımarhanede yatasın. Tımarhanelik olasın.

Yeme içme kavramına atıf yapan beddualar

Yemek: Allah ağız tadıyla yedirmesin. Ateş alev yiyesin. Beni yediniz, Allah da sizi yiye. Sen kazanasın eller yiye. Son yiyişin ola. Yediği içine ılımasın. Yediği yemek burnundan gele. Yemeden öl. Yemek nasip olmaz inşallah. Yiyip içtiğin zehir zıkkım olsun. Yığdığını yiyemeyesin. Yiyesin, sıçamayasın.

Doymak, tok olmak: Allah karnını doyurmaya. Doyunca bulamayasın. Pisboğaz olup doymayasın. Benden sonra tok olup oh demeyesin.Tok günün olmaya.

Bal: Bal yiyesin, zehir kusasın.

Biber: [Düşmanın] Gözüne biber yaprağı.

Ekmek: Allah ekmeğini elinden alsın. Bir dilim ekmeğe muhtaç olasın. Devedikeni aş ekmeği olsun. Ekmek, aş bulamayasın. Ekmek atlı, sen yaya olasın. Ekmek bula, yer bulamayasın. Ekmek diyesin, Allah diyesin, torba takıp dilenesin. Ekmek tavşan, sen tazı olasın. Ekmeğe dilenesin. Ekmeğe muhtaç olasın. Ekmeğin seni kör ede. Ekmeğin aşın olsun da yiyecek halin olmasın. Ekmeğin dağınık ola. Ekmeğin kuru, ayranın duru ola. Elin ekmek, belin kuşak görmesin. Elin ekmeğe yetişmeye. Gözünün yaşı ekmeğinin katığı olsun. Gün ekmeğine muhtaç olasın. Kapı kapı dilen de bir dilim ekmek verenin bulunmasın. Karnın doyasıya ekmek yiyeme. Karnın doymasın, ekmek bulama. Kuru ekmek bulamayasın. Oğul ekmeği nasip olmaya. Şah diyesin, torba takıp dilenesin. Yediğin ekmek gözüne dizine dursun. Yediğin ekmek haram olsun. Yediğin yavan ekmek ola. Yek ekmeğe muhtaç olasın.

Elma: Al sana elma, sabaha kalma.

Et: Et yüzü görme, kemik sıyır.

Gıda: İyi gıdalara perhiz tutasın.

Kadit:[69] Kuruyup kadit olasın.

Kebap: Sebep olan kebap ola.

Nane: Naneye muhtaç kalasın.

Nar: Nar tanesi çatlasın, düşmanın gözü patlasın. Allahümme ya Vedud, [karşı tarafın] gözünü bağla, dilini tut.

[67] Puluç: Cinsî yaklaşma gücünde bulunamayan.

[68] Piçoç: En ince bulgur.

[69] Kadit: Güneşte veya hafif alevde kurutulmuş et.

Perhiz: İyi gıdalara perhiz tutasın. Sıcak yemeğe kırk yıl perhiz edesin.

Pişmek: Kızıl kızıl pişesin.

Rızık, Kepek: Rızkın kesilsin. Rızkın yabanda ola. Kepeğin kesilsin.

Sarımsak: Oyum oyum oyulasın da sarımsak gibi soyulasın. Yerin yatağına soğan, sarımsak dikile.

Soğan: Yerin yatağına soğan, sarımsak dikile.

Tatula:[70] Tatula yiyesin.

Beddualarda zehir, zift ve pas yeme içme temennilerine sıkça rastlanır:

Ağu[71] Ağu içesin. Ağulanasın. Ağulardan gidesin.

Boyanmak:[72] Boyanasın da öyle gidesin.

Domalan:[73] Domalan yiyesin.

Jan:[74] Jan tutasın. Jan yiyesin.

Zehir, zıkkım: Bal yiyesin, zehir kusasın. Bütün emeklerim haram zıkkım olsun. Çorlan![75] Hayatımızı zehir ettin, zehir olsun inşallah. Yediği zehir, giydiği kefen olsun. Zehir zıkkım ye. Zehir zıkkım olsun yediğin. Zehri mar ye. Zıkkım boğazına. Zıkkımın dibi. Zıkkımın dibini ye. Zıkkımın kökünü ye.

Zift: Ziftin pekini ye.

Beddualarda yer alan yemek kavramıyla ilgili ad aktarmaları şöyledir:

Kazan: [Yemek] Kazanın kaynamaya.

70 Tatula: Ekşi, çok ekşi.
71 Ağu: Zehir
72 Boyanmak: Zehirlenmek.
73 Domalan: Zehirli mantar.
74 Jan: Pas
75 Zehir zıkkım ye, zıkkımlan anlamında bir beddua.

Lokma: Ananın [ölüm] lokması ağzına ola. Babanın [ölüm] lokması ağzına ola. Lokma kadar olasın. Yetimler lokması ağzına.

Giyinmek ve giyim kavramlarına atıf yapan beddualar

Giymek: Son giydiğin benim evimde ola. Son giydiğin ola.

Giyim kuşam

Çarık: Babanın, ananın çarığına tüküreler. Çarık ayağından kesilmesin. Çarığımın bağına kesil. Yüzün Medine'ye gidenlere çarık ola.

Çul: Bir kara çula kalasın. Çulsuz kalasın. Çula çaputa sarınasın.

Don: Don ağı sökmeyesin.[76]

Elbise: [Sen öl de] Elbiselerini hıra curalara vereyim.[77]

Esvap: Bayrağın dikili, esvabın kesili kalsın.

Etek: Eteğinize oğlan sidiği değmeye.[78]

Fes: Anan baban fesinle, püskülünle, terliğinle oynaya.

Gömlek: Büyük gömlek içinde küçük gömlek yıkamayasın.[79] Gömleğin alev ola. Yensiz yakasız gömlek giyesin.[80] Dul gömleği giyesin. Kanlı gömleklerin gele.

Külah: Bir ip, bir külah kalasın. İp ipullah, sivri külah kalasın.

Postal: Postalının altı ola, üstü olmaya.

Terlik: Anan baban fesinle, püskülünle, terliğinle oynaya.

Uçkur: Uçkur yüzü görmeyesin.

76 Don ağı sökmeyesin: Eskiden çocukların ihtiyaçlarını kolay gidermeleri için donlarının ağı sökülürmüş ki bu söz "Çocuğun olmasın" anlamında bir bedduadır.
77 Hıra cura: Sıska dilenci çocuklar.
78 "Erkek çocuk sahibi olamayasın" anlamında bir beddua.
79 "Çocuğun olmasın" anlamında bir beddua.
80 Yensiz yakasız gömlek: Kefen.

Giysi bölümleri

Cep: Canın cebinden çıksın. Cebin para görmeye. Elinde göresin, cebinde göremeyesin.

Yaka: İki yakan bir araya gelmesin. Yaka paça yakalanasın.

Paça: Yaka paça yakalanasın.

Ev kavramına atıf yapan beddualar

Ev bark: Allah evini başına viran etsin. Allah evini yıka. Ev bark görmeyesin. Evden evin önüne inemeyesice. Evi yıkıla, kapısı kuş bokuyla sıvana. Evin altı üstüne döne. Evin başına kara gele. Evin başına kambah ola.[81] Evin kitli kala. Evin viran virtaş ola. Evin yıkıla. Evin yıkıla da çoluk çocuğunla altında kalasın. Evin yıkıla, küllük ola. Evin yıkılsın. Evinde ölmeyesin inşallah. Eyin barkın telef olsun. Evin barkın yıkıla. Evin bucağın boş kalsın. Evsiz bucaksız kalasın. Hanın evin harap ola, yurdun yuvan dağıla. Sen kim bilir hangi evin çırasını söndüreceksin, önce kendi çıran söner inşallah.

Yurt yuva: Allah yurt yuva nasip etmesin. Diktiğin yuvada oturmayasın. Hanın evin harap ola, yurdun yuvan dağıla. Yer mekân tutmayasın. Yerin yurdun ateş ola. Yerin yurdun gedik kala. Yurdun yuvan dağıla. Mevla'm yuvanı dağıta. Tüneyecek yer bulamayasın. Yuva tutmaz kuş olasın. Yuvana ateş düşe. Yuvanda yalnız kütük gibi kalasın. Yuvandan olasın. Yurdun yuvanda yeller essin. Yurdunda yuvanda yeller ese. Yuva kurmak nasip olmasın. Yuva tutmaz kuş olasın. Yuvana ateş düşe. Yuvanda yalnız kütük gibi kalasın. Yuvandan olasın. Yuvasına ateş düşsün.

Ocak: Allah od ocak yaktırmasın. Eterin kesile.[82]

Kör ocak kalasın. Ocağın batsın. Ocağın bucağın bata. Ocağın kör ola. Ocağın sönsün. Ocağın tütmeye. Ocağına baykuşlar tüneye. Ocağına cıvalar dökülsün. Ocağına incir ağacı dikile. Ocağına su dökülsün. Ocağını tüttürecek evlat yüzü görme. Ocağından duman tütmeye. Ocaksız bucaksız kalasın. Odsuz ocaksız kalasın. Odun ocağın sönsün.

Mesken: Duvarlar dibinde mesken tutasın. Karanlık köşeler meskenin ola.

Minder: Minderine oturanın olmaya.

Baca: Bacan yıkıla.

Duvar: Duvar tutup gezesin. Duvarlar dibinde mesken tutasın. Duvarlar dibinde yetim kalasın. Duvarların altında kalasın. Gözün kör olsun da duvar duvar çarpıl.

Kapı: Açtığın her kapı yüzüne kapana. Allah az verip gezdirsin, çok verip azdırsın, kapılara baktırsın. Diplerde yat, kapılara bak. El kapısından kurtulmayasın. [Dilenirken] Her kapının ipini çekesin. Kapı kapı dolanasın. Kapın kilitli kala, kör baykuş takanda yuva kura. Kapılar üstüne kapana. Kapılarda bitmeyesin. Kapın bağlana. Kapın kilitli kala. Kapın kitlensin. Kapın kuş bokuna sıvana. Kapına kara çatlı[83] atılsın. Kapına kara kilit vurula. Kapına kara kilitler takılsın. Kapını güm güm döveler. Kapının tokmağını çalan olmasın.

Vatan: Vatanda ölmeyesin. Vatanından ayrı düşesin.

Evle ilgili eşyalar

Değnek: Değneği arğaçta kalasıca.[84] Allah oğul ekmeği, gelin değneği nasip etsin.

Germeç: Germece gerilesice.[85]

İğne: Allah iğne kadar hakkımı, deve kadar çıkartsın. İnce iğneden geçip yoğun iğneden geçesin. İğne iplik gibi incelesin.

İp: Bir ip, bir külah kalasın. İğne iplik gibi incelesin. İp ipullah, sivri külah kalasın.

---

81 Kambah: Odun Kıymığı, kırıntısı.

82 Ocağın söne, evin bata anlamında bir ilenç.

83 Çatlı: Gelin duvağı.

84 Arğaç: Koyun sürülerinin yazlık olarak kaldıkları yer.

85 Germeç: Çamaşır ipi.

Kaşık: Bir kaşık suda boğulasın. Kafan kaşıklık ola.

Küllük: Küllükte yata kalkasın.

Sarat, süzek:[86] Delik delik olasın da sarat süzeke dönesin.

Sepet: [Kuluçkadaki tavuk gibi] Sepetin kalka, cücüğün dağıla.

Sünger: Sünger düşsün başın yarılsın.

Süpürge: Hekim dede süpürgesinden süpürülesin.

Tas: Bir tas su verenin olmaya.

İnançlara atıf yapan beddualar

Dinsel İnançlar

Alın yazısı: [Alnındaki] Kara yazının kilidi yite.

Allah: Allah bacağını kıra. Allah belanı/belasını versin. Allah beni göre, seni ala. Allah böğrün dele. Allah bilinmedik dert versin. Allah bin bir dert versin. Allah canını alsın. Allah cezanı/cezasını versin. Allah'ın cezası üstüne. Allah defterini dürsün. Allah derdini arttırsın. Allah ekmeğini elinden alsın. Allah elinden alsın. Allah evini yıka. Allah gönlündeki muradı vermesin. Allah gözünü kör etsin. Allah günahlarını affetmeye. Allah güldürmesin. Allah hakkından gele senin. Allah karanlıktan kurtarmasın. Allah ocağına incir ağacı diksin. Allah tutsun, peygamber vursun. Allah sana dert vere, derman vermeye. Allah seni iflah etmesin. Allah seni yok etsin. Allah sana "kulum" demeye. Allah sana uyuz versin de kaşıyacak tırnak vermesin. Allah sana dünyadan tat aldırmaya. Allah seni ala ki kurtulam. Allah seni başımdan ala. Allah seni yok ede. Allah seni attan indirsin, eşeğe bindirsin. Allah şeytan atına bindirsin. Allah'ın ateşine düşesin. Allah'ın divanından mahrum kalasın. Allah'ın gazabına gelesin. Allah'ın gazabına uğrayasın. Allah'ın hışmına uğra. Allah'ın huzuruna eli bağlı, yüzü kara çıkasın. Allah'ından bulasın. Allah'ın beter belasına gelesin. Allah'ın kılıcına gelesin. Allah'ın rahmeti üstünden yel gibi geçe. Allah'tan bulasın. Allah'tan dilerim o ellerin çekile gözün görme-

[86] Sarat, süzek: Büyük delikli kalbur, süzgeç.

ye. Davın çıksın.[87] Cenabı Mevla'dan dilerim parça parça olasın. Harpharp kapın.[88]

Azrail: Azrail kafanda geze. Azrail tez günde yanına gele. Azrail'in demir pençesine rast gelesin. Azrail'in kanadına tutunasın, uçasın. Azrail'in okuna gelesin.

Cami: Allah sana cami gibi dert, minare gibi fitil versin.

Cehennem: Canın cehenneme. Cehennem ateşinde kebap olasın. Cehennem beri, sen kırk konak öte. Cehennem kütüğü. Cehennem tıkacı ol. Cehenneme gidesin. Cehenneme kadar yolun açık olsun. Cehennem zebanisi olsun. Cehennemde canın çıksın inşallah. Cehennemde cayır cayır yanasın. Cehennemi boylayasın. Cehennemin dibine kadar yolun var. Cehennemin köküne git. Cehennemin ortasına düşesin. Cehennemlik olasın. Esfeli safiline düşesin.[89] Kara yeri yer ola, cehennem deliği ola. Yerin cehennemin ortası ola.

Cennet: Cennet yüzü görmeyesin. Eşekler cennetine gidesin.

Çarpılmak: Ayın bayın olasın.[90]

Defter: Adın defterden siline. Ak defterin dürülsün. Allah defterini dürsün.

Din: Dininden olasın. Dinsiz kalasın. Dinsiz imansız ölesin. Dinsiz imansızlarla haşır olasın. Dinsizler hakkından gele.

Günah: Günahın arta, azalmaya.

Haram: Bütün emeklerim haram zıkkım olsun. Emzirdiğim süt haram olsun. İt kanı gibi haram ola. Sana verdiğim emekler haram olsun. Yediğin ekmek haram olsun.

Helal: Ak sütüm helal olmasın senin gibi evlada. Analık hakkım helal olmasın.

[87] Davın çıksın: Allah cezanı versin, anlamında bir beddua.

[88] Allah'tan bul, anlamında bir beddua.

[89] Esfel-i safilin: Cehennemin yedinci ve en alt katı.

[90] Ayın bayın olmak: Çarpılmak.

İblis, Şeytan: Allah şeytan atına bindirsin. Cin çala, şeytan götüre seni. Dinin imanın şeytana gide. Kanında şeytan geze. Kör şeytanından bul. Kör şeytanlar yetiştirsin. Kör şeytan hakkından gelsin. Malını it yesin, şeytan duasına otursun. Suyu sana iblis versin. Şeytan bozması seni. Şeytan yüzünü yalasın. Şeytandan belanı bulasın. Şeytanın şerrine uğrasın. Topal şeytanından bulasın. Yüzünü şeytan görsün.

İki cihan (Dünya ahiret): Allah'tan dilerim dünyanda, ahretinde huzur görme. İki cihanda yüzün gülmesin. İki cihanda bednam olasın. İki cihanda utanmaktan kurtulmasın. Yüzü donu kara olasıca da ahrete kara gidesice. Yüzü iki cihanda kara olsun.

İman: İmanın soyulsun. İmansız gidesin. İmansız kalasın. O gün ola ki iman tellalı olasın da, iman diye gezesin. Ölende iman tellalı olasın. İmansız Kuran'sız gidesin. İmansızlardan olasın.

Kelimeişehadet: Ölen vakit dilin kelimeişehadet getirmeye.

Kıyamet: Kıyamet gününde elim yakanda ola. Yarın kıyamet gününde on parmağım yakanda olsun. Yarın kıyamette hakkım olsun.

Kilise: Kiliseye direk olasın.

Kuran: İmansız Kuran'sız gidesin. Ayetler seni çarpsın. Kuran çarpa.

Mahşer: Huzurı mahşerde yüzün gülmeye. Mahşere dek gülme, ağla. Ruzı mahşerde cevabını veremeyesin. Mahşer iti olasın.

Oruç: Tuttuğun orucun, kıldığın namazın hayrını görmeyesin. Tuttuğun oruç boşa gitsin.

Öte dünya: Öte dünyada ben varana kadar, ayaküstü dinelesin. Öte dünyada sualini veremesin. Sorgumuzu sualimizi öte dünyada o versin.

Peygamber: Allah tutsun, peygamber vursun. Hiçbir peygamberden berat almasın.

Rahmet: Rahmet yüzü görmeyesin. Rahmetin olmaya.

Salavat: Ağzın [can verirken] salavata dönmeye. Salavat getiremeyesin.

Sevap: Sevabın olmaya.

Sur: Sur çalındığında duymayasın.

Şükretmek: Şükredemeyesin.

Yazık: Yazıklar olsun sana.

Zebani: Zebaniler elinden kurtulamayın. Zebaniler seni Niran'a sürsün. Zebaniler topuz vursun.

Batıl İnançlar

Baykuş:[91] Bacana baykuş türesin. Bacasında baykuş ötsün. Başına baykuş kona. Damında baykuş öte. Evin baykuş yuvası ola. Evinde baykuşlar banlaya.[92] Kapın kilitli kala, kör baykuş takanda yuva kura.

Kademsiz:[93] Kademsize rastlayasın.

Kem göz: Kem gözler ciğerini dele.

Nazar: Nazara gelesin. Nazardan devrilesin. Nazardan gidesin.

Nazar ve büyü duası: Nar tanesi çatlasın, düşmanın gözü patlasın. Allahümme ya Vedud, [karşı tarafın] gözünü bağla, dilini tut.

Uğur: Uğurun kademin kesile.

Uğursuz: Hırsıza uğursuza düşesin.

Uğursuzluk: Afsun avlasın, güneş kavlasın (Büyü duası)

Meret:[94] Meretin kala.

Hak ve hüküm kavramlarına atıf yapan beddualar

Etmek: Etticeğinden bulasın. Ettiği kadar çeksin. Ettiğin kadar bulasın. Ettiğin kötülükler ayağına dolansın. Ettiğini bul. Ettiğini çekesin. Ettiğinle kal. Ettiklerini teziye bulasın. Kahpelik ettin, kahpelik bulasın.

---

91 Baykuş, insanlara uğursuzluk getirdiğine inanılan bir kuştur.

92 Banlamak: Ötmek.

93 Kademsiz: Uğursuz.

94 Meret: Uğursuz.

Hak: Allah iğne kadar hakkımı, deve kadar çıkartsın. Allah layığını versin. Allah müstahakkını versin. Hakkım size haram it kanı ola. Hakkım size haram olsun, kat kat katran olsun.

Kadı: Allah kadılar kapısında kışlatsın.

Kilit: Kilidin açılmaya. Kilitler arkasında kalasın.[95] [Alnındaki] Kara yazının kilidi yite.

Mahkeme: Mahkeme kapılarına düşesin.

Mapushane: Mapushanelerde çürüyesin. Mapushanelerden çıkamayasın.

Maddiyatla ilgili kavramlara atıf yapan beddualar

Baht: Allah'tan dilerim bahtsız kalasın. Bahtın kapansın. Bahtın kara gele. Bahtın kara ola. Bahtın karara. Bahtın yâr olmaya.

Basiret: Basiretin bağlana. Basiretin kitlene.

Bolluk: Bolluk görmeyesin. Elin bolluk görmesin.

Darlık: Allah beni genişletsin, seni daraltsın. Başın dardan kurtulmasın. Darda kalasın, daralanasın.

Dilenmek, dilenci: Cami avlularından mendilin kalkmaya.[96] Dilenci olasın. Dilene dilene sürünesin. Dilenesin. Dilenemez dilenci olasın. Ekmeğe dilenesin. Ekmek diyesin, Allah diyesin, torba takıp dilenesin. [Dilenirken] Her kapının ipini çekesin. Kapı kapı dilen de bir dilim ekmek verenin bulunmasın. Torba takıp dilenesin. Torbalı dilenci olasın.

Dirlik düzenlik: Dirliğin uçsun. Evin olsun da dirliğin olmasın. Dirlik birlik görme inşallah. Dirlik, düzen, murat görmeyesin. Dirliğin düzenliğin bozula. Gün bul, dirlik bulma.

Eksiklik: Eksiğin gediğin bitmeye. Eksik olasın. [Böylesi] eksik olsun, olmasın daha iyi. **Felek:** Feleğini şaşırasın. Feleğin sillesini yi-

[95] Kilitler arkası: Hapishane.

[96] Mendil açıp dilenesin, anlamında bir beddua.

yesin. Kapı sıka kolunu, felek büke belini. "Yeter kahpe felek, öldüm" diyesin.

Fülusi Ahmer: Fülusi ahmere muhtaç olasın.[97]

Gönenmek: Gönenemeyesin. Gönenme inşallah.

İş güç: Allah işini gücünü rast getirmeye. Hiçbir işte güçte tutunamayasın. İşin gücün belli olmaya. İşin gücün gedik kalsın. İşin gücün rast gitmeye.

Kese: Kesenin dibi delik ola. Kesenin bereketini görme. Kesenin dibini göresin.

Kısmet: Kısmetin kalksın. Kısmetin tavşanın belinde ola, kovalayasın, tutamayasın.

Kıtlık: Kıtlıktan çıkamayasın.

Mahrum olmak: Mahrumlar kalasın.

Mal Mülk: Gerim.[98] Mal bulasın da yemeye fırsat bulamayasın. Mal mülk görmeyesin. Malın mülkün ateşe yana. Malına gelen canına gelir inşallah. Malından canından ol. Malını it yesin, bağrını bit yesin. Malını it yesin, şeytan duasını okusun. Malının da canının da hayrını görmeyesin. Mülk tutamayasın. Mülkünün temeli bozula.

Metelik: Meteliğe hasret kalasın. Meteliğe kurşun atasın. Meteliksiz kalasın.

Muhtaç olmak: El âleme muhtaç olasın. El eline bakasın. Gene bana muhtaç olasın. Namerde muhtaç olasın. Gün ekmeğine muhtaç olasın.

Naçar: Naçar kalasın.

Nafaka: Nafakan kesilsin.

Para: Cebin para görmeye. Elinde göresin, cebinde göremeyesin. Para kazan pul olsun, ekin kazan kum olsun. Paran pul ola, karın dul ola. Paranın hayrını görmeyesin.

[97] Fülusi Ahmer: Değersiz bakır para.

[98] Malın canın yok olsun, anlamında beddua olarak kullanılır.

Sadaka: Başımın gözümün sadakası olsun. Sadakaların verilir inşallah.

Torba: [Dilenci] Torba[sı] belinden düşmeye.

Varlık: Varlığın olmaya. Varlık bul, dirlik yüzü görme.

Yol ve yolculuk kavramlarına atıf yapan beddualar

Yol: Fena yola sapasın. Gelmez yola giresin. Kara yola git. Yarı yolda kalasın. Yola gidesin, eşkıyalar kese. Yollarda leşin kala. Yollarına boz dumanlar çöke.

Dönmek: Döne döne meleyesin. Dönemeyesice. Dört dönesin [aradığını bulamayasın]. Gittiğin yerlerden dönemeyesin. Sağ salim dönemeyesin.

Gidiş dönüş: Ak gidesin, kara dönesin. Fırlayıp gidesice. Gelmezine git. Gidişin ola, dönüşün olmaya. Gittiği yerden dönemeyesice. Gidesin de dönemeyesin. Sağlık selamet ile gidemeyesin. Son gidişin ola. Yola gidesin de yolu azıtıp dönemeyesin.

Menzil: Menzilin kısa ola. Yarı yol, yarı menzilde kalasın.

Tun:[99] Allah seni tundan tuna atsın.[100]

Yelmek:[101] Yek yek yelesin.

Taşıtlar

Araba: Araba altında kalasın. Üstünden araba geçe.

Kağnı dayağı: Kağnı dayağı gibi sürün.

Kamyon: Gidesin de kamyon altında kalasın.

Makine:[102] Makineler otobüs, kamyon altında kalasın.

Otomobil: Otomobil altında kalasın.

Tren: Tren altında doğranasın.

99 Tun: Gizli yer, köşe, bucak.

100 Tundan tuna atmak: Bir kişiyi uzaklara sürüp dolaştırmak.

101 Yelmek: Aceleyle, telaşla koşmak.

102 Makine: Otobüs, kamyon.

Müzik aletlerine atıf yapan beddualar

Davul: Allah seni davul ede. Davul gibi şişesin. Davula gelesice. Başının derisinden davul edeler. Sen davul, ben tokmak olayım. Şişe de davul kesilesin.

Saz: Sazını ayak altına asalar.[103]

Bitki ve hayvanlara atıf yapan beddualar

Bitkiler

Ağaç: Ağaç gibi kuruyasın. Dayandığın ağaç yıkılsın. Tuttuğun ağaç kuruya.

Çiçek: Çiçeğin burnunda kala.

Dal budak: Büyük adam olasın, dallanasın budaklanasın, tam güleceğin zaman ağlayasın. Dal iken devrilesin, yiğit ölesin. Dalın budağın budana. Dalın budağın kuruya. Dalın budağın olmasın. Dalın kuruya. Dalın yere gele. Dalsız budaksız kalasın. Güvendiğin dallar kurusun. Konduğun dallar kırılsın. Tuttuğun dallar kopsun gelsin. Tuttuğun dallar yeşermeye.

Devedikeni: Devedikeni aş ekmeği olsun.

Ekin: Gök ekin gibi biçilesin. Para kazan pul olsun, ekin kazan kum olsun.

Ekmek: Ektiğini biçesin.

Fidan: Fidan gibi kırılasın. Fidan iken devrilesin.

Gül: Bahçende gül, lale bitmesin.

Kabak: Seni kabak suyu yıkasın.

Kavak: Kavaklar gibi devrilesin.

Lale: Bahçende gül, lale bitmesin.

Yaprak: İki yaprak olmayasın. [Anamı görmeden ölürsem] Dalda yaprak, yerde çimen bitmesin.

103 Saz genelde yükseğe asılan bir çalgıdır.

Beddualardaki bitkilerle ilgili deyim aktarması örnekleri şöyledir:

Budanmak: Burcu iken budanasın. Dalın budağın budana. Yiğit budanasın.

Kurumak: Ağaç gibi kuruyasın.

Solmak: Açarken solasın. Alını yeşilini solduramayasın. Allah seni gülerken soldursun. Çiçek gibi solasıca. Tomurcuk iken sol. Sararasın, solasın.

Yeşermek: Allah seni yeşertmeye. Öbür dünyada yeşeresin. Yeşermeyesin.

Havyanlar

Akrep: Aşından akrep çıksın, görmeyip yutasın.

At: Allah seni attan indirip eşeğe bindire. Kıratlar kuyruğunda parçalanasıca.

Balık: Balıklara yem olasın. Tandırda balık olasın.

Ceylan: Dağ ceylanı olasın.

Dana: Danalar gibi böğür böğür böğüresin.

Deve: Allah iğne kadar hakkımı deve kadar çıkartsın. Devenin üzerinde kuduz olasın. Elini develer gevsin.

Domuz: Domuz başı bulasın. Domuz ölümünden gidesin. Kabrinde domuz ol.

Domuz sözcüğü argoda, hain, aksi, ters, inatçı kimse anlamında kullanılır:

Geberesice domuz. Domuzun pekine rastlayasın.

Eşek: Allah seni attan indirip eşeğe bindire. Cendeğin eşek ile gele. Ecdadının kabri eşek nahırı ola. Eşekler cennetine gidesin. Öyle bir dert tutasın ki dermanı kuş sütü, eşek boynuzu ola inşallah.

Eşek arısı: Dilini eşek arısı soksun.

İt, köpek: Allah belanı versin, köpek salânı versin. Biri ala seni, bini itler gibi parçalaya. Eğen it gorunda yata. Her parçan bir itin ağzında kala. İnşallah elini ayağını köpekler ormandan getirsin. İt ağzında parça parça olasın. İt gibienikleye, kedi gibi yiyesin. İt kanı gibi haram ola. İki ayağı yanmış ite dönesin. İtle alamete, kurtla kıyamete kal inşallah. İtten aç, yılandan çıplak kalsın. Kanın kuş, etin it, kemiğin kurt yemi ola. Köpek gibi doğurup kedi gibi yiyesin. Köpek gibi uluyasın. Kuduz itler gibi ağzı köpüre. Malını it yesin, bağrını bit yesin. Malını it yesin, şeytan duasını okusun. Mahşer iti olasın. Ölüsüne köpekler üresice. Ölüsünü itler yesin. Yüzüne it yapışa. Yüzünü yalaya itler senin.

Karga: Karga kuzgun leşine kona. Kargalar gözünü oysun. Kargalara yem olasın.

Kedi: İt gibi enikleye, kedi gibi yiyesin. Köpek gibi doğurup kedi gibi yiyesin.

Kurbağa: Kurbağa olasın.

Kurt:[104] Eci [kurt] yesin seni. Her parçan bir kurdun ağzında kala. İtle alamete, kurtla kıyamete kal inşallah. Kanın kuş, etin it, kemiğin kurt yemi ola. Kurda kuşa yem olasın. Kurtlara kısmet olasın. Yılandan çıplak, kurttan aç kalasın.

Kurt:[105] [Yaralarına] Kızıl kurt [düşsün]. Kızıl kurt yiyesin. Kurtlanasın. Yaranın üzerinde kurtlar yürüye.

Kuş: Alaca kuş olasın. Başına kuşlar kona. Döner taşın, öter kuşun olmaya. Evi yıkıla, kapısı kuş bokuyla sıvana. Kanın kuş, etin it, kemiğin kurt yemi ola. Kurtlara kuşlara yem olasın. Ölün kuşlara yem ola.

Kuzgun: Karga kuzgun leşine kona. Ölün kuzgunlara yem ola.

Maymun: Maymun suratlıya düşesin.

Pire: Pireler seni pul pul ede.

---

[104] Kurt I: Köpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan, postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan (Canis lupus).

[105] Kurt II: Yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvan.

Sıçan: Ölünü sıçanlar didik didik ede.

Sırtlan: Aklını sırtlanlar yesin.

Sülük: Sülükler gibi sürün.

Tavşan: Babanın sakalını tavşanlar otlasın. Ekmek tavşan, sen tazı olasın. Kısmetin tavşanın belinde ola; kovalayasın, tutamayasın.

Tavuk: Allah seni tavuk gibi haşlaya. Öyle bir derde tutulasın, öyle rezil olasın ki, loğusa kadın kundağıyla, tavuk civciviyle [seni] seyretmeye dökülsün. Tavuğumu çalanın cırnağı gözüne batsın, tüyü yüzünde bitsin.[106]

Tazı: Ekmek tavşan, sen tazı olasın.

Yılan: Dilini yılan soksun. Elini kör yılan soksun. İtten aç, yılandan çıplak kalsın. Karnına kara yılanlar aksın. Ölmeyesin, yitmeyesin, yılan gibi dilini çıkarıp sürünesin. Seni yılanı görmüş yezit seni. Yılan gibi dilini çıkarıp sürünesin. Yılan olup sürünesin. Yılan soksun, gövden şişsin. Yılandan çıplak, kurttan aç kalasın. Yılanlar sokasıca.

Zağar:[107] Seni zağarlar lime lime ede.

Beddualarda, hayvanlara ait bazı özelliklerin insanlara aktarıldığı örnekler şöyledir:

Bozlamak:[108] [Ben öleyim de] Ardımda bozlayasın.

Melemek: Çocuk diye meleyesin. Döne döne meleyesin. Mer mer meleyesin. Sevgilisine meleyesice.

Sakar: Sakarı silinmeye.[109]

Sürünmek: Dizin dizin sürünesin. İnşallah sürün. Ortalıkta sürünesin. Sokak sokak sürünsün. Sülükler gibi sürün. Sürüne sürüne ölsün. Sürüm sürüm sürünesin. Sürünemeyesin de dizin dizin gelesin.

106 Cırnak: Yırtıcı hayvan tırnağı.

107 Zağar: Bir cins çoban köpeği.

108 Bozlamak: Devenin bağırması. Mecaz: Çığlık koparmak.

109 Sakar: Bazı hayvanların, özellikle atların alınlarında bulunan beyaz leke, küçük akıtma. Yüz karasından kurtulmayasın, anlamında bir söz.

Ulumak: Köpek gibi uluyasın. Ulum ulum uluyasın. Uluman göklere çıka.

Av ve Avcılık

Avlanırken avlanırsın belki.

Gök, hava, iklim kavramlarına atıf yapan beddualar

Gök cisimleri

Gök: Ahın göğe çıka. Parçaların gökten yere gele. Uluman göklere çıka.

Güneş: Üzerine güneş doğmasın.

Güneş ve ay ışıklarının tesiri

Sıcak: Sıcak yatıp soğuk kalkasın. Sıcak yemeğe kırk yıl perhiz edesin.

Soğuk: Ağzın soğuya. Dilin dişin soğuya. Sıcak yatıp soğuk kalkasın.

Hava olayları ve doğal afetler

Doğal afetler: Afete gelesin. Afetin ola.

Duman:[110] Başının üstünde ak duman görmeyesin. Yollarına boz dumanlar çöke.

Kar: Başına kar yağsın. Düğününde kar yağsın. Güvendiğin dağlara kar yağa.

Sel: Adın seller altından gele. Elleri seller alsın. Ovaya gidesin sel ala, tepeye çıkasın yel ala. Sellere kapılıp gidesin. Varın yoğun sele yele gide.

Tufan: Allah'ın tufanına gidesin. Tufana boş gidesin.

Yel: Allah'ın rahmeti üstünden yel gibi geçe. Ağzından yel alsın. Kendi yelinle yıkılasın. Yelli günde evin yansın. Varın yoğun sele yele gide. Yurdunda yuvanda yeller ese.

110 Duman: Bulut.

Yıldırım: Açık havada yıldırım vursun. Başına yıldırım düşe. Güneşli havada yıldırım çarpasıca. Yıldırımlara gidesin. Yiğitliğine yıldırım ine.

Zaman bölümleri

Kış yaz: Kışın yazın belli olmaya. Yazın ayran, kışın yorgan bulamayasın.

Yıl: Acı acı kırk yıl ağrı çekesin. Bu yıla ermişsin, geleceğe erme inşallah. İkiye üçe [gün, ay, yıl] seni ağlayayım. Sıcak yemeğe kırk yıl perhiz edesin. Yedi yıl sağına, yedi yıl soluna yatasıca.

Gün: Ağlar günlere kalasın. Allah gün yüzü göstermesin. Allah sana acı günler nasip ede. Ak güne hasret kalasın. Benden sonra gün görmeyesin. Bugünden geri kalasın. Bu günleri arayasın, bulamayasın. Gün güneş görmeyesin. Gün görmeyesin, miras almayasın. Günün ahla vahla geçe. Gününe doyamayasın. Gördüğün [iyi] gün bugün ola. İyi gün görmeyesin. İyi günün bu olsun, kötü günün geriden gelsin. Günü gününden beter gelesice. O [gelecek iyi] günleri görmek sana nasip olmaya. Kara günler göresin. Kara kara günlere kalasıca. Tez günde, tez dakikada ölümünü görem. Üç gün dilin tutula. Yaşın yılın kara ola, ömrün üç günlük ola.

Günün bölümleri

Gece gündüz: Doğum gecesinde ebe gelmesin. Gündüzün gece olsun.

Akşam: Akşamdan yata da sabaha kalkmaya. Doğum gecesinde ebe gelmesin, akşamdan sabaha dara kalasın. Sabahını akşamını bilmeyesin. Tanrı akşamdan canını alsın.

Sabah: Akşamdan yata da sabaha kalkmaya. Al sana elma, sabaha kalma. Doğum gecesinde ebe gelmesin, akşamdan sabaha dara kalasın. Sabaha çıkamayasın. Sabaha dek çatlayasın. Sabaha kadar ölesin. Sabaha kadar zıbar. Sabahını akşamını bilmeyesin. Şafağın kapana. Yalan diyen sabaha çıkmasın.

Yarın: Yarına çıkamayasın. Yarınını göremeyesin.

Haftanın günleri

Cuma: Cuma günü çatlayasın. Cumaya çıkmazsın inşallah. Cumaya varamayasın.

Çarşamba: Kara çarşambaya rast gelesin.

Özel günler

Bayram: Bayram günü et bulamayasın, çingir çiğneyesin.[111] Bayram günü kapını açan olmasın. Bayram sabahı canın çıksın. Bayramlar pazarına çıkamayasın. Bayramlara [sağ] çıkmayasın. Bayramlar başına kara gele. Bayramların kara ola. Kara bayramların ola. Karalı bayramın gele. Tokluğun bayramdan bayrama ola.

Düğün: Düğün evin değil, ölüm evin ola. Düğününde kar yağsın.

Dernek: Derneğin dağıla. Derneksiz kalasın.

Dünya, yeryüzü ve yer bölümlerine atıf yapan beddualar

Dünya: Allah sana dünyadan tat aldırmaya. Bu dünyada yer bulamayasın. Mayası bozuk birine düşesin de dünyanın kaç bucak olduğunu sana öğrete. Dünyaya doymayasın. Dünyaya geldiğine pişman olasın. Dünyadan kalkasın. Dünyadan teziye gidesin. Bir deliğe sığan başın dünyaya sığmasın. Öyle bir karıya düşesin ki dünyanın kaç bucak olduğunu sana göstere.

Yeryüzü: Yeryüzünü göreme inşallah.

Yer:[112] Adın kara yerden gele. Allah sana bir karış yer nasip etmesin. Allah seni yerin dibine soksun. Ayıbını yer örtsün. Düştüğün yerden kalkmayasın. Gençliğin kara yerlerde solsun. Kara yere gark olasın. Kara yere giresin. Kara yerin karanlığına giresin. Kara yerler alsın seni inşallah. Sesin kara yerden gelsin. Sırtın kara yere gelsin. Titreye titreye yere giresin. Üç günde toprak olsun. Yedi kat yerin dibine giresin. Yer bebeği olasın. Yer çiçeği olasın. Yere bakan ol. Yere bata-

---

[111] Çingir: Etin yenmeyecek bölümü.

[112] Yer: Toprak.

sın. Yere döşenesin. Yere giresin yer görüne, sen görünmeyesin. Yerin dibine batasın. Yerin dibine geçesin. Yerinde dingildiyesin.[113] Yerler yarıla da içine giresin. Yerlerin dibinden sesin gele.

Çay: Başına çay taşı düşe. Çayda boğulasın. Kuru çaylarda boğulasın da leşini ölmüş kargalar yiye.

Dağ: Dağ ceylanı olasın. Dağlar başı yerin olsun. Dağlara kaçasın. Dağları alasın[114]. Güvendiğin dağlara kar yağa. Deleme dağlara düşesin. Her tiken[115] bir dağda kala. Yedi dağın ardına gidesin de kokun da gelmeye sesin de.

Göl: Susuz göllerde boğulasın.

Halaşor:[116] Başına halaşor döküle.

Kum: Para kazan pul olsun, ekin kazan kum olsun.

Kül: Başına kül elene. Kül başına. Külleri başına eleyeyim.

Meydan: Meydanlarda kalasın.

Ova: Ovaya gidesin sel ala, tepeye çıkasın yel ala.

Su: Ayaklarına kara su insin. Başına taş yağsın. Başına yumruk kadar taş düşsün. Bir tas su verenin olmaya. Boğazın kurusun da bir yudum su veren bulunmasın. Can döşeğinde su veren olmaya. Gözlerine kara su ine. İki suyun arasında kalasın. Kanına su serpile. Ocağına su dökülsün. Ölüne su bulunmaya. Suyu sana iblis versin.

Tarla: Tarla tumpun kuruya.[117]

Taş: Başına koca kayanın taşı değsin. Başına taş yağsın e mi! Beni yaktığın taşla kendini yak. Kara taşın altında kalasın. Taş altında kal. Taş kesil. Taş ol. Taşa dönesin. Taş düşsün kafan kadar başına. Taşlar kayalar yağsın başına. Taşlara başını çalasın. Tepene taş yağsın. Ummadığın taş başını yarsın. Senin gibi evlat doğuracağıma

[113] Dingildiyesin: Asılıp sağa sola sallanasın.
[114] Kaçıp gidesin, anlamında bir beddua.
[115] Tike: Parça.
[116] Halaşor: Kül.
[117] Tump: Tarla kıyılarında ekilmeyerek bırakılan dar yer.

taş doğursaydım. Yavrunu bağrına bastığın zaman, kucağında taş göresin.

Toprak: Allah seni insan yerine toprak yaratsaydı. Ayıbını kara toprak örtsün. Duvağını toprak öpe. Elini altına atasın, toprak gele. Gözüne toprak gele. Kara topraklar altına gir. Toprağına gidesin. Toprak gözüne. Toprak gözünü doyursun. Toprak koyayım babanın başına. Üç günde toprak olasın. Sırrını toprak örtsün. Yaşın toprakta sayıla.

"Beddua" kavramına atıf yapan beddualar

Beddua: Beddua alasın. Beddualara uğrayasın. Beddualarn başına döne. Bedduaların başına gele. Beddualarına uğrayasın.

İlenç: İlençlerden kurtulmayasın.

Kargış: Tanrı kargışı onun üstüne. Alıyorlar yârimi, ne kargış dedin baba?

Dua görünümlü beddua:[118] İyi bir dilek gibi görünen; ancak kötü bir anlam içeren söz kalıbıdır: Allah geçmişine kavuştursun. Allah seni ölmüşlerine kavuştursun. Allah'ına kavuşasın. [Ölmüş] Babanın yanına gidesin.

Yanıltıcı beddua:[119] Beddua görünümünde olan; ancak gerçekleşmesi olanaksız ve etkisiz söz kalıbıdır. Burada beddua etmekten çok, şaka yollu bir söyleyiş söz konusudur: Göçmüş duvar üstüne yıkılsın. Kuru çaylarda boğulasın da leşini ölmüş kargalar yiye. Kuru derelerde boğulasın. Ölü kargalar gözünü oysun. Susuz derede boğulasın. Sünger düşsün, başın yarılsın. Yıkık duvar altında kalasın.

Yeminli beddua: Kişinin, karşısındakini, söylediğinin doğruluğuna inandırmak için söylediği yemin içeren sözlerdir. Çoğu zaman abartılı bir anlatım vardır: Bir bebemin ölüsünü öpeyim, hayrını bulmayayım. Evim başıma kapansın ki [doğru söylüyorum]. [Yalanım varsa] Kâbe damında babam ile zina etmiş olayım. Senin günahını çekeyim ki

[118] Akalın (1990: 57) bu kavrama "alkış kılığında kargış" demektedir.
[119] Bu kavram için, Akalın (1990: 57) "mugâlâta tipi dilek", Kaya (2001:31) "ters beddua" ifadelerini kullanmışlardır.

[sözümde yalan yok]. Yalan diyen sabaha çıkmasın. Yalan diyen yok olsun. Yalan söyleyenin kaynanası ölsün. [Yalanım varsa] Canımda terimde çıksın. Yalanım varsa çıfıt olayım. Yalanım varsa evlâtlarımın hayrını görmeyeyim. Yalanım varsa iki gözüm kör olsun. Yalanım varsa ölmüş kargalar gözümü oysun. Yalanım varsa yapılsın yanlarım benim.[120]

Kötülük kavramına atıf yapan beddualar

Ah: Ah alasın. Ah çekesin. Ah deyip ah işitesin. Ah diyesin başını dize çalasın. Ah diyesin kan tüküresin. Ah edesin. Aha gelesin. Aha uğrayasın. Ahım sende kalmaya. Öyle birine rast gelesin, o benim ahımı sende komaya. Ömrün "ah" deyip "vah" işitmekle geçe.

Azap: Azabın ateşle verilsin. Kıyamete kadar azapta kalasın.

Bela: Allah belacığını versin. Allah belanı atlı getire. Allah belanı kaldırmaya. Allah belanı versin. Allah belanı versin, köpek salanı versin. Allah bin türlü belasını versin. Allah'ın kızıl belasına rast gelesin. Başından bela eksik olmasın. Belanı ayağının altında bulasın. Belanı tez bulasın. Fitnelerin belasına gelesin. Hak belasın vere. Yetmiş yerde yetmiş belaya tuş olasın.

Beter olmak: Allah seni benden beş beter etsin. Benden beter ol. Gün günden beter olasın.

Çekmek: Benim senden çektiğim gibi, sen de evladından çekesin.

Derbeder olmak: Derbeder olasın, derbeder kalasın.

Düşmek: Allahsıza düşesin. Arsıza yüzsüze düşesin. Benden kötüsüne düşesin. Çulsuza düşesin. Dinsiz imansıza düşesin. Doktorlar eline düşesin. Dul herife [karıya] düşesin. Düztabana düşesin. El kapılarına düşesin. Eli bayraklıya düşesin. Eli sopalıya düşesin. Hastanelere düşesin. Gidesin bir zalimin eline düşesin. Hâlden anlamaza düşesin. Hırsıza uğursuza düşesin. Hükümet kapılarına düşesin. Kademsize düşesin. Kadir kıymet bilmeze düşesin. Kendini bilmeze düşesin. Kitapsıza düşesin. Kumarcıya düşesin. Laftan anlamaza düşesin. Mahkeme kapılarına düşesin. Mayası bozuk birine düşesin de dünyanın kaç bucak olduğunu sana öğrete. Maymun suratlıya düşesin. Meymenetsize düşesin. Sarhoşa ayyaşa düşesin. Sonradan görmüşe düşesin. Ummadığına düşesin. Zalim koynuna düşesin. Zalimin birine düşesin.

[120] Yapılsın yanlarım benim: Mezarımın yan tahtaları hazırlansın, öleyim inşallah.

Gazap: Allah'ın gazabı üstüne yağa. Allah'ın gazabına uğrayasın. Gazaba gelesin ki senden kurtulam.

Hayır etmek, hayrını görmek: Hayır etmesin inşallah. Hayrını görmeyesin.

İflah: Allah seni iflah etmeye. İflah olmayasın inşallah. İflahın kesile. İflahın tükene.

İftira: İftiradan kurtulmayasın. Kuru iftiradan kurtulmayasın. Kuru iftiraya gelesin.

İbret olmak: [Öyle yıkıma uğra ki] El âleme ibret olasın.

Kahır: Allah seni kahretsin. Allah'ın kahrına uğra. Kahrolasın.

Kaza: Gafilen kazaya uğrayasın. Kazaya belaya karşı gidesin. Kazayı ayağının altında bulasın.

Lanet: Allah'ın laneti üstüne olsun. Lanet olasın. Lanet yüzüne gele. Lanetlenesin.

Rezil olmak: Farç malamat olasın.[121] Rezil kepaze olasın. Rezil rüsva olasın, cemaat yüzüne tüküre. Öyle bir derde tutulasın, öyle rezil olasın ki, loğusa kadın kundağıyla, tavuk civciviyle [seni] seyretmeye dökülsün. Yüzüne tükürüldüğünde "Yarabbi şükür!" diyesin.

Kalmak: Adın kala, sen gidesin. Ağzı yumulu kalasın. Arada ortada kalasın. Arasat'ta kalırsın inşallah.[122] Ayaklar altında kalsın. Başsız kalasın. Bıçaklar altında kalasın. Bir deri bir kemik kalasın. Boynun bükülü kala. Boynun kırıla, altında kalasın. Cüce kalasın. Derdin dermansız kala. Elin böğründe kala. Felç olup dermansız kalasın. Gâvur

[121] Rezil olup utanılacak duruma düşesin, anlamında bir beddua.

[122] Arasat: Ortalık, ara yer

elinde kalasın. Göz ışığına hasret kalasın. Gözün arkanda kala. [İsteğin] Gözünde gönlünde kala. Hevesin karnında kala. İsteğin kursağında kala. Kolların boş kala. Öle kalasın. Şifa bulmaz dertlere kalasın. Ufacık elliye hasret kalasın. Umutların gözünde kala. Yudumun ağzında kala. Yüreğinin evinden vurulup kalasın.

Kınamak: Âlem seni kınaya. [Bizi] Kınayanın başına [da bu yıkım] gele.

Olmak: Ayağıma kurban olasın. Kaşmer olasın.[123] Nabedil olasın.[124] Nökerim olasın.[125] Pılın pırtın olmaya. Sen bana kurban ol. Zalimlere uşak olasın.

Şer: Orospu şerrinden gidesin. Papağı Ahmet'in şerrine gelesin.[126] Şerrine lanet ola. Şerrine ninni. Şeytanın şerrine uğrayasın.

Kaynaklar

Acar, İsmail Hakkı (1975), *Zara Folkloru*, Sivas: Emek Matbaacılık.

Akalın, L.Sami (1990), *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası.

Akalın, Şükrü Haluk [ve öte.] hazırlayan (2005), *Türkçe Sözlük*, 10. basım, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Akbıyık Abuzer ve Sabri Küçükoğlu (1990), *Folklor (Halkbilim) ve Şanlıurfa (I)*, Şanlıurfa: Halk Oyunları Derneği.

Akçın, Faik (1962), "Yurdun Çeşitli Yörelerinden: İlençler I", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt 7, 2715-2717.

Akçın, Faik (1962), "Yurdun Çeşitli Yörelerinden: İlençler II", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt 7, 2756-2757.

Aksan, Doğan (1990), *Türkçenin Gücü*, 2. basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Altunboğa, A.Bilal (1999), *Diyarbakır Folklorundan Seçmeler*, İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

[123] Kaşmer: Maskara.

[124] Def olasın anlamında bir beddua.

[125] Nöker: Hizmetçi.

[126] Papağı Ahmet: Van dolaylarında bir eşkıya.

Artan, Gündüz (1965), "Gediz'den Derlemeler: Dualar, İlenmeler, İnanışlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt 9, 3926-3927.

Artan, Gündüz (1968), "Sındırga'dan Derlenen Dualar, İlenmeler", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt 11, 4678.

Artun, Erman (1978), *Tekirdağ Folklor Araştırması*, İstanbul: Tem Ofset.

Aşkun, Vehbi Cem (2006), *Sivas folkloru I-II*, İstanbul: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Atılcan, İhsan Coşkun (1977), *Erzurum Ağzı, Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*, İstanbul: Kültür Matbaacılık.

Atılgan, Halil (2002), *Murtçu Folkloru*, Adana: Karaisalı Kaymakamlığı Yayınları.

Baba, Mustafa Okan (2007), *Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Heyamola Yayınları.

Bayrı, Mehmet Halit (1972), *İstanbul Folkloru*, İstanbul: A. Eser Yayınları.

Beysanoğlu, Şevket (1943), *Diyarbakır Folkloru*, Diyarbakır: Diyarbakır Matbaası.

Dede, Behçet (1969), "Erzurum Halk Dualarından Örnekler", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt 12, 5345-5346.

Dilçin, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Kaplanoğlu, Raif (2001), *Orhangazi Folkloru*, Orhangazi: Avrasya Etnoğrafya Vakfı.

Kaya, Doğan (2001), *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Kaya, Erol (1967), "Van Bedduaları I", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt 11, 5093-5096, İstanbul.

Kaya, Erol (1967), "Van Bedduaları II", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt 11, 5129-5132

Kaya, Erol (1967), "Van Bedduaları III", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt 11, 5178-5181

Kaya, Erol (1969), "Van Bedduaları IV", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt 12, 5307.

Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası (1971), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Bayrı, Mehmet Halit (1934), "İstanbul'da Kullanılan Dilekler, İlençler", *Halk Bilgisi Haberleri*, İstanbul: İstanbul Halkevi Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi, 76-78.

Bayrı, Mehmet Halit (1972), İstanbul Folkloru, 2. basım, İstanbul: A. Eser Yayınları.

Duman, Mustafa (1986), "Trabzon Yöresi Türkülerinde Beddua", *Türk Folkloru Belleten*, İstanbul: Türk Folkloru Yayınları, 69-78.

Emiroğlu, Efdal (1961), "Gaziantep'te Folklor Çalışmaları", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt 6, 2367-2368.

Güneş, Silvan araştıran, derleyen ve hazırlayan (2002), *Amasya Folkloru*, Ankara: Amasya Valiliği Kültür Yayınları no: 3.

ODTÜ Türk Halk Bilimi Topluluğu hazırlayan (1997), *Ankara Yöresi Halkbilim Araştırması*, Ankara: Ercan Matbaası.

Orta, Nedim (1964), "Elmacık Köyü Folkloru: İlençler ve Maniler", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt 9, 3965.

Orta, Nedim (1966), "Kaymakçı'dan Bed-dualar ve Hayır-dualar", *Türk Folklor Araştırmaları* cilt 10, sayı 204, 4134.

Özulu Yunus Emre (1973), *Dili, Deyimleri, Mahalli Oyunları, Manzum Bilmeceleri ve Turizmi İle: Kayserim*, Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret.

Nasrattınoğlu, İrfan Ünver (1976), *Afyonkarahisar Folklorundan Damlalar: Maniler, Bilmeceler, Tekerlemeler, Dualar, Beddualar vb.*, Ankara: Nasrattınoğlu Yayınları.

Toygar, H. Kamil derleyen (1961), "Ankara Folklorundan İlençler", Türk Folklor Araştırmaları, cilt 6, İstanbul: Vakıt Basımevi, 2367-2369.

Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası I (1971), Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi (1939), I. cilt, İstanbul: Maarif Matbaası.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1963-1982), I-XII. cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tarama Sözlüğü: XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla (1943), I. cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tarama Sözlüğü: XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla (1965), II. cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tarama Sözlüğü: XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla (1967), III. cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tarama Sözlüğü: XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla (1977), VIII. cilt: Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Taş, Hülya (2002), *Bursa Folkloru: Bursa İli Gelenek ve Görenekleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Bursa: Gaye Kitabevi.

Üçer, Müjgan (1998), *Atalar Sözü Yerde Kalmaz: Sivas'ta Sözlü Gelenek*, İstanbul: Sivaslılar Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı.

http://cemisgezek.50webs.com (erişim tarihi: 09.09.2008)

http://www.harbiform.org (erişim tarihi: 09.09.2008)

http://www.kilistarim.gov.tr (erişim tarihi: 09.09.2008)

http://konaktepe.net (erişim tarihi: 09.09.2008)

http://www.ormanlim.com (erişim tarihi: 09.09.2008)

http://www.rizedeyiz.com/rize/dualar.html (erişim tarihi: 09.09.2008)

http://sapanliwordpress.com (erişim tarihi: 09.09.2008)

http://www.siranlilar.com/beddualar.html (erişim tarihi: 09.09.2008)

http://tepelteke.net. (erişim tarihi: 09.09.2008)

http://usakonline.com (erişim tarihi: 09.09.2008)

http://yahyalim.net (erişim tarihi: 09.09.2008)

http://yesilyurdunsesi.com (erişim tarihi: 09.09.2008)

Kısaltmalar

DS	*Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.*
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
Öte...	Ötekiler.
Sözlük	Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlük*.
Aksan	D. Aksan, *Türkçenin Gücü*.

Oruç Bey Tarihi'nde Lanet Kayıtları

Necdet Öztürk*

Osmanlı Devleti, 14. yüzyılın başlarında küçük bir uç beyliği olarak Anadolu'nun kuzeybatısında Söğüt-Eskişehir-Bilecik üçgeninde kuruldu. Yurt edindikleri bu toprakları Osmanlılar Bizans Devleti'nden fetih yoluyla kazandılar. Osman Gazi zamanında beylik sınırlarına katılan yerlerin tamamı Bizans'tan alındı. Karadeniz ve Marmara kıyılarına inilerek önemli stratejik noktalar ele geçirildi (Akça Koca, Mudanya gibi). Orhan Gazi devrinde (1324-1362) babası Osman Gazi dönemindeki fetih programı sürdürülmekle birlikte çok önemli gelişmeler de yaşandı. İlk kez bir Anadolu beyliği Osmanlı topraklarına dâhil edildi. Merkezi Balıkesir olan Karasi Beyliğinin Osmanlı yönetimine alınması (1337-1345), Osmanlıların 14. yüzyılın ortalarında Rumeli'ye geçmelerinde çok önemli avantaj sağladı. Gazi Evrenos Bey, Fazıl Bey ve Ece Bey gibi tecrübeli Karasili gazi beyler Anadolu'nun karşı yakasını, yani Marmara Denizi'nin Rumeli sahillerini çok iyi biliyorlardı. Bizans yöneticileri Balkan krallıkarının veya Venedik, Ceneviz gibi denizci devletlerin topraklarına yaptıkları saldırılarını durdurabilmek için zaman zaman Aydınoğlu Gazi Umur Bey (ö. 1348)'den yardım talep ediyorlardı. Gazi

* Prof. Dr. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul.

Umur Bey yaşlanınca, taht mücadelesine girişen Kantekuzenos'a Orhan Gazi'ye müracaat etmesini tavsiye etti. Kantekuzenos kızı Theodora'yı Orhan Gazi'ye verdi ve onu damat edindi. Orhan Gazi oğlu Gazi Süleyman Paşa (ö. 1357)'nın kumandasındaki kuvvetleri Kantekuzenos'un yardımına gönderdi. Kantekuzenos bu yardıma teşekkür borcu olarak Çimpe Kalesini Osmanlılara verdi (1352). Osmanlılar bir daha çıkmamak üzere kaleye yerleştiler. Gelibolu'nun fethi (1354) ise tarihin akışını değiştiren bir dönüm noktası değerindedir. Gelibolu ve Bolayır, Gazi Süleyman Paşa'nın Rumeli fütuhatında harekât üssü oldu.

Osmanlılar, Rumeli'deki fetihlerinde yeni halklarla ve onların kral/bey unvanı taşıyan yöneticileriyle tanıştılar. Krallar ve onların askerî güçleriyle tanışma elbette savaş meydanlarında oldu. Sırp, Macar, Eflak vb. krallıkların beyleri zaman zaman Osmanlılara karşı Bizans, Venedik gibi devletlerle veya Karamanoğlu ile işbirliği yapma cesaretini gösterdiler. Bu tür yollara başvuran veya yapılan anlaşmayı bozan krallar askerî güç kullanılarak cezalandırıldılar.

Osmanlı kronik yazarları, Osmanlılarla Avrupa ve Balkan ülkeleri/krallıkları arasındaki siyasî ve askerî ilişkileri anlatırken, krallar/beyler hakkında çeşitli olumsuz sıfatlar kullanmışlardır. Bu anlamda, Sultan II. Bayezid devri (1481-1512) tarihçilerinden Oruç Bey (ö. 1502'den sonra)'in *Tevârih-i Âl-i Osman* (1288-1502)[1] adlı eserinde 14. -15. yüzyıllarda Avrupa ülkeleri ve Balkan kralları hakkındaki "lânet" kayıtlarını incelemeye değer gördük. Oruç Bey'in eserini seçişimizin nedeni, onun siyasî tarihe dair verdiği bilgilerin yanında kültür tarihine dair de zengin bilgiler sunmasıdır.

Oruç Bey, eserini 1502 yılı olaylarıyla bitiriyor. Bu dönemin en ciddî tarihçilerinden, Oruç'un çağdaşı olan Mevlânâ Mehmed Neşrî

[1] Oruç Beğ ve eseri için bk. *Oruç Beğ Tarihi (1288-1502)*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, 1. baskı, Haziran, İstanbul 2007, Giriş (LI s.)+Metin (221 s.)+ Kronoloji (30 s.)+Dizin (47 s.)+Tıpkıbasım/Paris Bibliothèque Nationale, Supplement Turc 1047 (150 yaprak) = 649 s.; 2. baskı, Mayıs, İstanbul 2008 (aynı yayınevi tarafından).

(ö. 1520?)'nin *Cihânnümâ*'sı[2] ise 1485 yılı olayları ile son buluyor. 1485 yılına kadar anlatılan olaylarda her iki eserde geçen "la'în", "mel'ûn" ve "la'net" sözcüklerini taradık. Bu iki tarihçiden Oruç Bey'in Neşrî'ye göre "lain/la'în", "mel'un/mel'ûn" ve "lânet/la'net" sözcüklerini daha çok kullandığını gördük. Sayısal olarak karşılaştırdığımızda, nüsha farkları dâhil, şu sonuçlar ortaya çıktı:

Oruç Bey: la'în: 20 kez (eserin bütününde 32 kez), mel'ûn: 35 kez (eserin bütününde 50 kez), la'net: 1 kez, la'net-nâmeler: 1 kez. Mehmed Neşrî: la'în: 3 kez, mel'ûn: 34 kez, la'net: -

Oruç Bey Tarihi'ndeki "la'în" , "mel'ûn" ve "la'net" sözcüklerinin ne şekilde ve kimler için kullanıldığının dağılımı:

la'în: Sözlük anlamı, nefret kazanmış, istenilmeyen, kovulmuş.

*Deccâl-i la'în: 1 kez

*Derencil Ban-ı la'în: 1 kez,

*Efrenc-i la'în: 12 kez,

*Fireng-i la'în: 2 kez,

*kıral-ı la'în Yanko mel'ûn: 1 kez,

*Şeytân-ı la'în: 5 kez,

*Ungurus (Macar) kıral-ı la'în: 1 kez,

*Ungurus-ı la'în: 1 kez,

*Yanko bin Madyan-ı la'în: 1 kez,

*Yanko la'în: 7 kez.

La'în sözcüğü toplam: 32 kez

mel'ûn/lar: Sözlük anlamı, lânetlenmiş/ler, kovulmuş/lar.

*Ankur-ı mel'ûn: 1 kez,

*Arnavud kâfirlerini, dîvlerini, ifrît ol mel'ûnlaruñ âfet-i semâvîden inen kazâ bigi tag depesinden atdukları taşlar: 1 kez,

[2] Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, Giriş (XLII s.)+Metin (391 s.)+Cihânnümâ Kronolojisi (s. 393-414)+ Cihânnümâ Dizini (s. 415-461)+ Tıpkıbasım (Th. Menzel nüshası).

*Ba'zı kâfirler, mel'ûnlar, azgunları, oglını ve kızını, ma'sûm uşacukları ve avratlarını kendü eliyle kılıçdan geçürüp: 1 kez,

*Bosna kırallarından bir be-nâm kıral varıdı. Derencil Ban dirlerdi. Bir yavuz, şevketlü kâfir-i mel'ûndı: 1 kez,

*Cihân-dîde, ceng-şûrîde, zamân-azmûde mel'ûndı (Bosna kırallarından Derencil Ban): 1 kez,

*Derencil Ban-ı mel'ûn: 4 kez,

*Dırakula-oglı Kazuklu Voyvoda mel'ûn: 3 kez,

*Ebû Lülü dirler bir mel'ûn: 1 kez,

*Elli iki yıldur kim begdür (İstepan). Kara-Bogdan vilâyetine hîle-kâr, hîle-bâz, ceng-şûrîde, âzmûde mel'ûndur: 1 kez,

*fidâî mel'ûn kâfir: 2 kez,

*Fireng-i mel'ûnlar: 2 kez,

*İbn Mülcem adlu bir mel'ûn: 1 kez,

*İflâk-ili begi Papaz-ı mel'ûn: 1 kez,

*İstepan-ı mel'ûn (Kara Boğdan beyi): 2 kez,

*kâfirler galebe idüp, dinc mel'ûnlardur: 1 kez,

*kâfirlerüñ azgunları, mel'ûnları: 1 kez,

*Kara-Bogdan begi İstepan-ı mel'ûn: 3 kez,

*Kara-Bogdan begi mel'ûn İstefan: 1 kez,

*Kara-Bogdan-ı mel'ûn: 1 kez,

*Kazuklu Voyvoda mel'ûn: 3, kez,

*Kıral-ı mel'ûn: 5 kez,

*mel'ûn-fidâ: 1 kez,

*ol mel'ûnlar bunları ortaya alup cümlesin şehîd kıldılar: 1 kez,

*Yanko bin Madyan-ı mel'ûn: 1 kez,

*Yanko mel'ûn, pelîd, yezîd: 1 kez,

*Yanko mel'ûn: 15 kez,

*Yezîd-i havâric, Râfızî-i mel'ûn kâfir nemed-pûş: 1 kez,

*Yorgi mel'ûn: 1 kez,

*Yorgi tekür-i mel'ûn: 1 kez,

*Zanturiyye-oglı dirlerimiş, yavuz mel'ûn: 1 kez.

Mel'ûn sözcüğü toplam: 50 kez

la'net: Sözlük anlamı, Allah'ın mağfiretinden mahrumluk, beddua, ilenç.

*Haydarî-şekl, kulagında, gerdânında halka-i la'net-gûş-i mengûş: 1 kez,

*Şimdi ol zamândan berü ol araya kâfir gemileri gelmez çıkmaz, la'net-nâmeleri vardur dirler: 1 kez.

La'net sözcüğü toplam: 2 kez.

Oruç Bey Tarihi'nde "la'în", "mel'ûn" ve "la'net" sözcüklerinin yanında başka olumsuz sıfatların da kullanıldığı iki örnek metinle (A ve B metni), Sultan II. Bayezid'in veziri Mesih Paşa'ya ettiği "beddua"nın tutmasına ilişkin metni (C metni) aşağıda veriyoruz:

A. Kazıklı Voyvoda mel'un

"Sultân Muhammed (Fatih) Eflâk vilâyetine sefer idüp, Dırakula-oglı Kazuklu Voyvoda mel'ûnla cenk ve muhârebe idüp, ol mel'ûn şunuñ gibi zâlim-i bed-nihâd kopdı kim, ol itdügi zulmleri hîç bir pâdişâh itmemişdür, hîç bir tevârîhde gelmemişdür. Oglıyla ve kızıyla âdemi kazıga urmak hîç bir kimesne itmemişdür, ol itmişdür. Çakırcı-başı Hamza Beg dirler bir sancak begi âlıla getürdüp, meselâ, bir vaktde leşkerine istimâlet virüp, leşkerini altı bölük idüp altı tarafdan geçüñ diyüp, biri Nigbolı'dan biri Rus hisârı tarafından ve bir bölügi Totrakan hisârı cânibinden, biri Silisre tarafından, biri Hırs-ova'sından, biri İshâkcı geçidinden.

Bu altı geçidden üçer biñ er kışın buz üzerinden geçüp, bu hisâr halkını, erlerini ve avratlarını, oglını, kızını ve beşikde yatan oglancuklarını kılıçdan geçürüp, yigirmi biñden ziyâde âdem katl idüp helâk eyledi. Burnın ve kulagın kesüp torvalara koyup alup gidüp Kazıklu'ya nişân itdiler. Bunuñ gibi niçe işler itmişdür. Kâfirlerde, müslimânlarda ol itdügi zulmleri kim ol itmişdür, hîç bir kimesne itmiş de-

gildür. Pes Sultân Muhammed Han bunuñ bu işlerine gâyet ile elem çeküp tedârikin görüp, bir azamet-i leşkerile üzerine varup mel'ûn karşu gelmeyüp, soñra bir gicele gelüp dün basgunın idüp, ya'nî çeri birbirine urup ürküdem diyüp ol işi râst gelmeyüp, Ramazân gicesi idi, zafer bulmayup, ol aradan kaçup Ungurus vilâyetine varup kıralı dutup habs itdi." (s. 116, 117).

B. Sultan II. Bayezid'e suikast girişimine kalkışan şahsın lânetlenmesi

"Pâdişâhü'l-İslâm ve'l-müslimîn Sultân Bâyezîd Han ibn-i Sultân Muhammed Han halleda'llâhu saltanatahû leşkerlerile dönüp gelüp gidüp Manastır'a çıkdı. Manastır'da birkaç gün turup girü göçdi berüsine. Manastır'dan çıkdugı gün bir derecük başında bir su geçidi yirde pâdişâhımuz ol suyı geçdügi gibi ol yerde bir merdek, Yezîd-i havâric, Râfızî-i mel'ûn kâfir nemed-pûş, Haydarî-şekl, kulagında, gerdânında halka-i la'net-gûş-i mengûş, mel'ûn-fidâ, sünnetsüz, tahâretsüz, necis-i murdâr, mühmel, pâdişâhuñ üzerine yürüyüp kasd idüp, yol üzerinde turup, pâdişâhı gözedüp, fursat buldum diyüp, hemândem añsuzda yürüyüp, menem Mehdî diyüp, nemedin egñinden çıkarup yaluñ kılıç hâzır idüp, pâdişâhuñ üzerine yürüyüp hücûm idüp, meger pâdişâhuñ öñinde birkaç çavuşlar vardı. Ol gayretsizler, hamiyetsizler, muhannetler öñinden kaçup, pâdişâhuñ üzerine düşüp, tamâm pâdişâha yakın varıcak vakt, pâdişâhuñ vezîrlerinden nâm-ı İskender Paşa dirler, ol arada hâzır bulunup Rüstem-vâr, Sâm-süvâr gürzile nemed-pûş, halka-i be-gûş merdek başına karşudan gelürken gürzile atup eyle urdı kim, hemândem mirdek-i Hîzüñ ol esnâda depesi üzerine yıkılup, başı hurde-hâş olup, girü birkaç dilâverler hâzır bulunup, tîg-i Samsâm'ıla kâfir-i hınzîri pâre pâre kıldılar. Cân cehenneme ısmarlayup fî'n-nâri's-sakar gidüp îmânsuzca şehîd oldı. Hak tebâreke ve ta'âlâ hazretinüñ kemâl-i lutf u keremi olup ve Muhammed-i Mustafâ'nuñ salla'llâhu aleyhi ve sellem mu'cizâtı berekâtında pâdişâhımuz ol kazâyı savup halâs bulup, ol vartadan kurtulup, ol aradan gidüp Zilka'de ayınuñ on birinci güninde Düşenbih güninde togru Edrene'ye geldi. Ve hükm itdi kim, Rûm-eli'nde ne kadar ehl-i bid'at mezhebsizler, ışıklar varısa mecmû'ı Anatolu'ya sürdürdi." (152-153).

C. Sultan II. Bayezid'in veziri Mesih Paşa'ya ettiği "beddua"nın tutması

"Ve girü bir hâdise dahı olup şehr-i Kostantiniyye'de vâkı' oldı, Cemâziyelevvel'üñ altıncı gün Çehârşenbih gün, Teşrîn-i âhir'üñ yigirmi ikinci güninde Galata karşusında bir burgozda güherçile varımış. Ol hînde gemiler yaragı içün güherçile hâcet olup lâzım olmış. Vezîr Mesîh Paşa dirler ve Galata kadısı ve emîni bile varurlar kim, a'vân-ı ensârıla güherçile çıkaralar. Nâgâh havâda gök yüzinde bir bulut peydâ olup, ol gice Çehârşenbih gicesi idi, gâyet yagmur yagup, şimşekler oynayup, yıldırımlar şakıyup, bir sâ'ika kopup yıldırım inüp, güherçile olan burgoza inüp urup, ol burgozuñ taşları rîze rîze olup, her tarafa atılup çün hâl böyle oldı. Bu tarafdan paşalara haber olup, paşalar ve agalar ve yeñiçeriler cem' olup Galata'ya geçüp, ya'nî odı söyündürüp halâs idelerdi. Ol yerde bu aralıkda nâgâh kazâ-yı âsmânî irişüp bir taş gelüp Vezîr Mesîh Paşa'nuñ bir uylugına taş dokınup, bir ayagı sınup, ol zahmetden Mesîh Paşa helâk olup ve Galata kadısı bile helâk oldı. Ol ikisiden gayrı kimesne helâk olmadı dirler. Ammâ ecel irdi Mesîh Paşa'ya.

Ve illâ bir râvî rivâyet idüp eydür kim: Mesîh Paşa ölmezden öñdin Mesîh Paşa'yla Sultân Bâyezîd Han arasında bir kaziyye vâkı' olmış imiş. Midinlü kal'asından feryâdcılar gelmiş imiş. Fireng gemileri düşmen üzerimüze geldi diyü. İki üç def'a ol feryâdcıları pâdişâha dimiş imiş. Soñra pâdişâh ol kaziyyeye muttali' olup hışm idüp, pâdişâhuñ elinde bir yayı olup ol yayıla Mesîh Paşa'yı birkaç kerre başına urup bed-du'â idüp, "Hak tebâreke ve ta'âlâ tarafından nâgâh bir kazâya ugrayasın" diyüp bed-du'â itmiş. Ol idi kim, Mesîh Paşa bu vartaya ugradı helâk oldı, yanındagılar dahı anuñ kazâsına ugradılar." (s. 214).

Sonuç olarak, Osmanlı tarihinin ilk iki yüzyılını yazan Oruç Bey, Batı'nın kral/bey gibi unvanlar taşıyan yöneticileri veya olumsuz fiillerde bulunan kişiler hakkında "la'în" ve "mel'ûn" gibi sıfatları, bu yüzyılın diğer Osmanlı tarihçilerine kıyasla bolca kullanmıştır. Burada bir hususa işaret etmek gerekir. Osmanlı kronik yazarları, değişik nedenlerle Batılı ülkeler veya onların yöneticileri hakkında, yukarıda verilen örneklerde görülen sıfatları kullanırken, Avrupalı meslektaşlarının da Osmanlılar için benzer sıfatları hatta daha ağırını kullandıklarını biliyoruz.

Memlûklar'da Lanet, Uğursuzluk ve Hakaret

Samira Kortantamer*

Mısır ve Suriye'de iki buçuk yüzyıl (1250-1517) hüküm süren Memlûk Devleti, İslâm ve Türk tarihinde önemli bir yer almaktadır. Ortaçağ Müslüman toplumlarda olduğu gibi Memlûk halkının arasında da lanet inancı yaygındı. Arapça bir kelime olan *"la'net"*in Türkçe anlamı "Tanrı'nın sevgi ve ilgisinden yoksun olma" ve "beddua" olarak verilmektedir.[1] İnsanların birbirlerine "lanet etmeleri", yani ilenmeleri, kötülüğü istemeleri veya "lanet okumaları", yani birbirlerine Tanrı'nın merhametinden yoksun kalmasını dilemeleri, Memlûk toplum hayatında da görülmektedir. Meselâ 'Ayn Câlût savaşında (1260) Moğolları yenen meşhur Memlûk Sultanı Kutuz çocukluğunda, daha âzât edilmeden, bir gün üstadını[2] öyle kızdırmıştı ki üstadı ona bir tokat atıp anne babasına ve atalarına lanet okudu. Kutuz bunun üzerine bütün gün aralıksız yüksek sesle ağlayıp yeme ve içmeden kesildi. Memlûkların arasında en çok onu seven üstadı buna üzülüp işe gitmek için evden ayrılırken kahyasından onunla ilgilenip gönlünü almasını

* Doç. Dr. Samira Kortantamer, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir.

1 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlüğü*, Ankara 2005, s. 1298.

2 Memlûku satın alan kişiye "üstat" deniliyordu. Memlûkların kölelik sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, 1989, s. 211-247.

istedi. Kahya da Kutuz'a eğer bir fiskeden dolayı bu kadar ağlarsa bir gün asker olup savaşta kılıç veya oktan yara alırsa ne yapacağını sordu. Kutuz şöyle cevap verdi: "Vallahi benim ağlamamın ve kızgınlığımın sebebi onun attığı tokat değildi; kılıç yaraları da bana vız geliyor. Benim kızgınlığımın nedeni ebeveynime ve atalarıma lanet etmesidir".[3] Bu anekdot Memlûk toplumunda daha âzât edilmemiş, çocuk yaşında bir memlûkun anne babasına ve atalarına lanet okunduğu zaman ne kadar etkilendiğinin, üzülüp öfkelendiğinin güzel bir örneğidir.

Bazen bir kişiye kızıldığında bu öfkenin bütün bir zümreye aktarılıp lanet okunduğu da olurdu. Örneğin Sultan en-Nâsır katiplere öyle kızmıştı ki bir katip için arabuluculuk yapmak isteyen Emir Âl Melik'e şöyle çıkıştı: "Sus ey emir! Kuttâb taifesinin üzerinde Allah'ın laneti var; hepsi hırsız, aralarında hiç iyi adam yoktur!"[4]

Düşmana lanet okumak Memlûklar'da da görülmektedir. Tarihçiler özellikle Frenkler veya Ermenilerden bahsederken "lanetli" (*mel'ûn*, çoğ. *melâ'în*) sıfatını eklemeyi severlerdi;[5] meselâ bir Ermeni komutan için tarihçi şöyle yazar: "Allah canını cehenneme çabuk ulaştırsın!"[6] Memlûk Devleti'nde yaşayan ve tebaası olan Hıristiyanlar da eğer düşmanla iş birliği yaparlarsa Müslüman[7] Memlûk tarihçileri tarafından lanetlenilirlerdi; şöyle ki İbn ed-Devâdârî, Şam'ı (Dimeşk'i) alan Moğolları destekleyen Suriye Hıristiyanlarından söz ederken onlara karşı duygularını şöyle ifade eder: "Allah'ın laneti üzerlerine olsun (*la'anahum Allâh*)!"[8]

Memlûklar'da bir hastalık da Allah'ın laneti olarak algılanabilirdi. Memlûk Devleti'nde çeşitli dönemlerde ortaya çıkan ve binlerce insanın hayatına mal olan veba salgınının tıbbî sebeplerinin bilinmesine rağmen[9] bazen sultan veya halk tarafından Allah'ın laneti olarak görülebilirdi.[10] Meselâ Sultan Barsbay, vebadan ölümlerin çok arttığı 1437-38 yılında fakîhleri ve kadıları toplayıp onlara Allah'ın insanları hangi günahları işledikleri zaman veba ile cezalandırdığını sordu. Onlar da zinanın arttığı ve kadınların süslenip sokaklarda ve çarşıda dolaştıkları zaman cevabını verdiler. Bunun üzerine sultan, vebadan kurtulmak ümidiyle bütün kadınların sokağa çıkmalarını yasaklayıp emre uymayanların da ölüm cezasına çarptırılacaklarını duyurdu. Bu uygulama hem kadınları hem de çarşıdakileri zor duruma düşürüp ekonomiyi olumsuz etkiledi.[11]

İnsanları perişan eden doğal afetler de Allah'ın laneti olarak telakki edilebilirdi. Tarihçi İbn ed-Devâdârî, 702/1302-3 yılında daha önce bu şiddette görülmemiş olan zelzeleyi ve korkunç etkilerini anlatır.[12] Tarihçi bilim adamlarının depremle ilgili ilmî açıklamalarını aktarmasına[13] rağmen camilerde okunan zelzele konulu çok beğendiği hutbeyi de verir. Bu hutbede insanların işledikleri günahların arttığından dolayı Allah'ın onlara depremi gönderdiğinin ve onun için tövbe etmelerini vurgulanarak anlatılmaktadır.[14]

3 Ebû Bekr b. 'Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer ve Câmi' el-Gurer, el-Cuz' es-Sâmin: ed-Durre ez-Zekiyye fî Ahbâr ed-Devle et-Turkiyye*, nşr. Ulrich Haarmann, Deutsches Archäologisches Institut Kairo, Quellen zur Geschichte des Islamischen Ägyptens 1h, Kahire 1971, s. 39-40.

4 Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 75, İzmir 1993, s. 130.

5 İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 8, s. 102, 117, cilt 9 (*ed-Durr el-Fâhir fî Sîret el-Melik en-Nâsır*, nşr. Hans Robert Roemer, Deutsches Archäologisches Institut Kairo, Quellen zur Geschichte des Islamischen Ägyptens 1i, Kahire 1960), s. 255.

6 İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 9, s. 255.

7 Mufaddal b. Ebîl- Fadâ'il gibi Hıristiyan Memlûk tarihçileri ise böyle ifadeler kullanmazlardı, bkz. Samira Kortantamer, *Ägypten und Syrien zwischen 1317 und 1341 in der Chronik des Mufaddal b. Abîl-Fadâ'il*, Islamkundliche Untersuchungen, Band 23, Freiburg im Breisgau 1973, s. 38-40.

8 İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 8, s. 52.

9 Sigrid Hunke, *Allahs Sonne über dem Abendland, Unser arabisches Erbe*, Frankfurt am Main 1976, s. 135-137; E. Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*, Londra 1976, s. 302.

10 Sa'îd 'Abd el-Fettâh 'Âşûr, *el-'Asr el-Memâlîkî fî Mısr veş-Şâm*, Kahire 1994, s. 337; Daniel Panzak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar 51, İstanbul 1997, s. 166.

11 Samira Kortantamer, "Memlûk Toplumunda Kadın", Türkler, cilt 5, Ankara 2002, s. 410; Philip K. Hitti, History of the Arabs from the Earliest Times to the Present, New York 1967, s. 696.

12 İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 9, s. 100-106.

13 İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 9, s. 104-106.

14 İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 9, s. 102-103.

Arapçada "*şu'm*" veya "*nahs*" olarak adlandırılan "*uğursuzluk*", "bazı olaylarda görülen ve insana kötülük getirdiğine inanılan belirti veya bazı nesnelerde var olduğuna inanılan güç" olarak açıklanmaktadır.[15] Geleceğe yönelik her türlü bilgi eskiden beri insanların ilgisini çekmiştir; bunu bilen Memlûk tarihçileri eserlerinde tarihî hadiseleri anlatırken yer yer bazı işaretlerden çıkarak gelecek ile ilgili kehanetleri de vermeyi ihmal etmezlerdi. Meselâ tahtı Sultan Halîl'den gasp eden Laçin, kötü idaresi yüzünden emirlerin ve halkın kızgınlığını üzerine çekip öldürülmüştü. Öldürüldüğü günün önceki gecesinde Kahire'de gökyüzünde kuyruğu âdeta yere kadar uzanan bir yıldız görüldü. Sultanın yüzü onu görünce sarardı ve yanında bulunan başkadıya bunun anlamını sordu. O da - herhalde sultandan çekindiğinden - bunun hayırlı bir şeyin habercisi olduğunu söyledi. Sultan ise bunun bir uğursuzluk işareti olduğunu anlayıp kendini kastederek, çünkü kendisi de Sultan Halîl'in katilleri arasında bulunuyordu, "Her katil maktûl sözü doğrudur" dedi ve gerçekten de ertesi gün öldürüldü.[16]

Memlûklar doğadaki bazı değişiklikleri bir uğursuzluk alâmeti olarak da yorumlayabilirlerdi. Meselâ tarihçi el-Makrîzî, Güney Mısır'da bulunan Behnesâ[17] şehrinde 1414-1415 yılında görülmedik biçimde çok narenciye ürünü alındığını ve başkadının bununla ilgili şöyle bir açıklama yaptığını yazar: "Eğer bir şehirde narenciye çoğalırsa o zaman o şehrin yıkılışı çabuklaşır".[18] Tarihçi sonra o kentte veba salgınının

[15] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlüğü*, s. 2031.

[16] Takiyy ed-Dîn Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk li-Ma_rifet Duvel el-Mulûk*, nşr. Muhammed Musafa Ziyâde, cilt I/3, Kahire 1970, s. 863; Samira Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru: El-'Acâ'ib vel-Garâib", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt IX, İzmir 1994, s. 78.

[17] Behnesâ güney Mısır'da Nil'in batı yakasında bulunan bir yer; bkz. Yâkût el-Hamavî, *Kitâb Mu'cem el-Buldân*, cilt I, Leipzig 1866, s. 771; Takiyy ed-Dîn Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *Kitâb el-Mevâ'iz vel-İ'tibâr fî Zikr el-Hitat vel-Âsâr*, Kahire 1270, cilt I, s. 237-238.

[18] El-Makrîzî, *Sulûk*, cilt IV, s. 290-291; Samira Kortantamer, "Memlûk Toplum Hayatında Meyve", *Meyve Kitabı*, nşr. Emine Gürsoy Naskali - Dilek Herkmen, İstanbul 2006, s. 490-490.

başlayıp bir yıl sürerek insanları ve kenti gerçekten de mahvettiğini hayret ederek anlatır.[19]

Memlûk tarihçileri bazen tabiattaki bir durumu siyasî bir olaya bağlarlar. Örneğin tarihçi İbn Tagrîbirdî,[20] Mısır ekonomisi için hayatî bir önem taşıyan Nil nehrinin 709/1309-10 yılındaki yükselişinin birden durmasını sultandan kaynaklanan bir uğursuzluk olarak yorumlar, şöyle ki tahttan çekilmek zorunda kalan en-Nâsır'dan sonra II. Baybars el-Çeşnigir (1309-1310), sultan ilan edilmesine rağmen insanların sevgisini kazanamamıştı ve Mısır halkı Nil'deki yükselişin durması ve fiyatların artmasını sultana bağlı bir uğursuzluktan kaynaklandığına inanmıştı. Onun için kısa bir süre sonra Suriye'de bulunan selefi en-Nâsır tekrar tahta çıkmak için Mısır'a gelince askerler ve halk tarafından sevinçle karşılandı.[21]

Bir başka örnek de şöyledir: 1438 yılında Sultan Çakmak'ın tahta çıktığı 18 Eylül 1438 tarihinde Cuma günü öğlen güneş tutulması oldu ve sarı bir ışık her tarafı kapladı ama insanlar toplanıp güneş tutulma namazını kılmadılar. Doğadaki bu olay Suriye ve Güney Mısır'da sultana karşı isyanların çıkacağı yönünde yorumlandı[22] ve tarihçiler o yıl gerçekten bu iki bölgede sultanı uğraştıran olayların çıktığını yazarlar.[23]

Memlûklar'da insanlar, kendilerini uğursuzluktan korumak için çeşitli yollara başvururlardı. Bütün İslâm âleminde olduğu gibi Memlûklar'da da kötülüklerden korunmak, nazardan sakınmak veya birine büyü yapmak için *muska* ve *tılsımlar* kullanılırdı. Bunların üzerine amaca göre ayetler, dualar veya özel sihirli işaretler yazılırdı ve onla-

[19] Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğinde", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX (1994), s. 79.

[20] Ebû l-Mehâsin Yusuf b. Tagrîbirdî, *en-Nucûm ez-Zâhire fî Mulûk Mısr vel-Kâhire*, Kahire 1929-1956, cilt VIII, s. 244.

[21] Kâzım Yaşar Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, nşr. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1987, cilt VI, s. 487.

[22] El-Makrîzî, *Sulûk*, cilt IV, s. 1090.

[23] El-Makrîzî, *Sulûk*, cilt IV, s. 1101-1102, 1109, 1126, 1132, 1114-1116, 1135-1136.

rın sihirli gücüne inanılırdı,[24] hattâ Memlûklar'da zengin hanımlar halhal, küpe, kolye ve bileziklerin yanında muskalar da takarlardı.[25] Grekçe "*telesma*"dan Arapçaya "*tilasm*" olarak aktarılan "tılsım" kelimesi Arapçadan Almanca, İngilizce ve Fransızcaya "*Talisman*" olarak geçti.[26] Ortaçağ Avrupa'sında da tılsımların kullanımı revaçta idi, hattâ meşhur Goethe tılsımı bir şiirinin konusu yapıp başlığına bile koymuştu: "Die Zauberkraft der Talismane", yani "Tılsımların Sihirli Gücü".[27]

Bir hastalığın tedavisini kolaylaştırmak için tısımlar da kullanılırdı; meselâ maliyede çalışan en-Neşu'ya, karnındaki ağrılarından çok çekince kan akıtarak onu tedavi eden el-Akfânî, tedavinin daha etkili olması için hastanın boynuna ayrıca kolyeler, tılsımlar ve muskalar asmıştı.[28] Korkunç bir hastalık olan vebadan korunmak için insanların uygulaması gereken kuralların yanında çoğu zaman ibadet ve duaların dışında tılsım ve muskalardan da medet umulurdu.[29]

Halkın arasında tılsımların gücüne olan inanç çok güçlüydü, meselâ Dimyat'ta denizin ve Nil nehrinin arasında bulunan eski bir setin üzerindeki tılsımlar sayesinde tuzlu deniz suyunun Nil'in suyuna karışmadığına inanılırdı. Ama 735/1334-5 yılında tuzlu deniz suyu Nil suyuna karışınca ve böylece etraftaki bostanları mahvedince insanlar bunu yıkılan set ve üzerindeki tılsımlara bağladı.[30] Bazen insanlar, alışılmamış durumları bir tılsımın varlığı ile açıklarlardı. Örneğin Kahire'nin meşhur el-Ezher Camii'sinde hiçbir kuşun yuva yapmaması ve yavrulamaması, camiin bununla ilgili bir tılsımının bulunmasıyla ilişkilendirildi.[31]

24 Edmute Heller, *Arabesken und Talismane, Geschichte und Geschichten des Morgenlandes in der Kultur des Abendlandes*, München 1992, s. 61.

25 Hitti, *History*, s. 692.

26 Heller, *Arabesken*, s. 60.

27 Heller, *Arabesken*, s. 57-58.

28 El-Makrîzî, *Sulûk*, II/2, s. 478.

29 Panzac, *Veba*, s. 159-161.

30 El-Makrîzî, *Sulûk*, II/2, s. 384.

31 İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 8, s. 121.

Memlûklar'da halk, *nazarın*[32] ve *hasedin* gücünden çok çekinirlerdi ve bunların kötülüklerini def etmek için tütsü kullanırlardı.[33]

İslâm dünyasında olduğu gibi Memlûklar'da da insanlar din adamlarının karşı çıkmalarına rağmen bazı kişilerin başkalarına *büyü (sihr)*[34] yapabildiklerine inanırlardı.[35] Meselâ 771/1369-70 yılında bir Hıristiyan vatandaş sultanın eşine büyü yapıp ölümüne sebebiyet verdiği için çok ağır bir cezaya çarpıldı, şöyle ki önce uzuvları kalın çivilerle bir tahtaya çakıldı *(tesmîr)*[36] sonra vücudu ortadan bölündü *(tavsît)*[37] ve en sonunda ateşe atıldı.[38]

Bir başka örnek de Sultan Çakmak döneminden verilebilir, şöyle ki Sultan Çakmak, eşi Hond el-Kubrâ'yı cariyesi Surbay'a büyü yaptırdığı için ölümünden sorumlu tuttu ve bundan dolayı onu boşadığını açıkladı.[39]

Memlûk toplumunda büyüyü bozmakla veya şerrinden korunmakla en çok kadınlar ilgilenip çeşitli yollara ve âdetlere başvururlardı, meselâ tılsım ve muska kullanımının dışında Cuma namazı esnasında evlerinde tütsü yapıp bazı eşyaları ve resimleri yakarlardı.[40]

Hakaret konusuna gelince, Memlûkların kölelikten gelmeleri bile bazıları tarafından hor görülmeleri için bir sebep olabilirdi. Memlûklar, kölelik geçmişlerini hiçbir zaman saklamayıp aksine hep onunla iftihar ederek kendilerine "memlûk" (orduya alınmış köle) ve devletle-

32 Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples*, Londra 2005, s. 204; T. Fahd, "Fa'l", *EI* II, s. 759a.

33 Sa'îd 'Abd el-Fettâh 'Âşûr, *el-Mucteme' el-Mısrî fî 'Asr Salâtîn el-Memâlîk*, Kahire 1992, s. 267.

34 T. Fahd, "Sihr", *EI* IX, s. 567b.

35 Hourani, *History*, s. 204; Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok, İstanbul 1972, s. 200, 206.

36 Samira Kortantamer, " Memlûklerde Hapishaneler", *Hapishane Kitabı*, nşr. Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun, İstanbul 2005, s. 97.

37 Kortantamer, "Memlûklerde Hapishaneler", *Hapishane Kitabı*, s. 98.

38 El-Makrîzî, *Sulûk*, III/1, s. 184.

39 İbn Tagrîbirdî, *Nucûm*, cilt XV, s. 381.

40 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 267.

rine "Devlet el-Memâlîk" (Memlûk Devleti) adını vermişlerdi. Ama yabancılar bazen sultanın kölelikten gelme olgusunu sultanı küçük düşürmek için kullanmaktan çekinmezlerdi; meselâ İlhanlı Hükümdarı Abaka'nın güçlü Sultan Baybars'a 1268-9 yılında gönderdiği elçisinin şifahi mesajı (*muşâfehe*) arasında ayrıca şu cümle vardı: "Sen bir kölesin (memlûk) ve Sivas'ta satın alındın, dünyanın meliklerine nasıl özenirsin?"[41] Memlûklara karşı bu anlayış yalnız yabancılar tarafından değil Mısır'daki Araplar tarafından da dile getirebilirdi. Örneğin Arap asıllı tarihçi es-Sehâvî, meslektaşı ve hocası olan memlûk soyundan gelen Türk asıllı tarihçi İbn Tagrîbirdî'nin başarısını küçümseyerek alaycı bir biçimde şöyle sorar: "Bir Türk'ten başka ne bekleyebilirsin ki?"[42]

Başka bir örnek Kutuz'la ilgilidir; şöyle ki yukarıda adı geçen Sultan Kutuz, daha memlûk iken gençliğinde üstadının babasına ve soyuna lanet okuduğu için çok üzülüp bunu üstadının uşağına anlatınca o da ona şöyle bir cevap verir: "Senin baban ve deden kimlerdi ki? Sen ancak kafir oğlu kafir bir Türk memlûkusun!" Kutuz bunu şiddetle itiraz edip Müslüman bir soydan geldiğini ve Harezmşah'ın yeğeni olduğunu, ileride Mısır sultanı olacağını ve Moğolları yeneceğini vurgular. Kutuz sonra gerçekten Memlûk sultanı olup Moğolları 'Ayn Câlût'ta yenince üstadın uşağını çağırıp ona 500 dinar vererek, iyi bir maaş bağlar.[43] Böylece onunla gençliğinde yaptığı konuşmayı unutmadığını ama ona kızmadığını göstermiş oldu.

Her toplumda olduğu gibi Memlûklar'da da insanlar birbirlerine kızdıkları zaman hakaret edebilirlerdi. Memlûk tarihçileri, halkın arasında cereyan eden münferit küçük olaylarla genellikle fazla ilgilenmeyip dikkatlerini daha çok üst yönetim mensupları veya makam sahipleri üstünde yoğunlaştırırlardı. En çok ilgi haliyle sultana gösterilirdi;

[41] El-Makrîzî, *Sulûk*, I/2, s. 574; İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 8, s. 139-140; Kortantamer, *Üst Yönetim*, s. 159.

[42] Ulrich Haarmann, "Ideology and History, Identity and Alterity: The Arab Image of the Turk from the Abbasids to Modern Egypt", *International Journal of Middle East Studies*, cilt 20 No: 2 (Mayıs 1988), s.183.

[43] İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 8, s. 40.

meselâ Sultan Halîl, Emir Baydara'ya öfkelenince herkesin önünde başına kırbaçla vurarak onu azarladı ve ona sövdü.[44]

Memlûk sultanı Abbâsî halifesine karşı da herkesin önünde sert çıkabiliyordu, çünkü Memlûk Devleti'nde Abbâsî halifesinin durumu Bağdat'takinden çok farklıydı. Sultan Baybars, Moğolların 1258 yılında Bağdat'ı almasından sonra 1261 yılında Abbâsî hilâfetini Mısır'da tekrar kurmuştu. Ancak Kahire'deki halife, siyasî bir rolü olmayan, yetkisiz, sultandan maaş alan bir devlet memuru idi.[45] Sultan en-Nâsır üçüncü defa iktidara geldiği zaman (1310) selefi olan ve tahtı gasp etmiş olan II. Baybars'ın hükümdarlığını tasdik etmiş olan halife cülûs merasiminde karşısına geçip kendisine selam verince, onu sert bir dille azarladı ve onunla alaylı bir şekilde konuştu: "Tahtı gasp eden birisine (hâricî) nasıl selamını takdim edersin? Ben hâricî miydim ve Baybars Abbâsoğullarından (Benû Abbâs) mıydı?" Halifenin yüz ifadesi değişti ve hiç bir şey söylemedi".[46] Kahire'deki Abbâsî halifesinin durumu o kadar zayıftı ki büyük emirlerden birisi isteğine uymayan halifeye kızıp ona sövüp sayabilirdi; meselâ Emir İnebek halifeye hakaret edip şöyle demişti: "Sen ancak bir faresin ve yalnız güvercin oyunuyla, şarkıcı cariyelerle ve ut çalmakla ilgilenirsin". Sonra onu kovup güney Mısır'a, Kûs şehrine, sürgüne gönderdi.[47]

Memlûk sultanı zayıf olunca üst yönetimdekiler ona kötü sözler söyleyebilirlerdi; meselâ tarihçi el-Makrîzî'nin aktardığı gibi: "Vezir Sunkur el-A'sar, Sultan Laçin'e cefa edici, kaba, aşağılayıcı ve adaba aykırı bir tavırla konuştu. Sultan onun davranışına tahammül etti ... ona karşı olan kızgınlığını belli etmedi ... ve sonra onu tutuklattırdı".[48] Güçlü bir sultan da bazen emirlerin kabalıklarına maruz kalabilirdi; meselâ Emir Fâris ed-Dîn Aktay güçlü idi, huşdâşları[49] çoktu ve Sultan

[44] İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 8, s. 346; Kortantamer, *Üst Yönetim*, s. 127.

[45] Kortantamer, *Üst Yönetim*, s. 69-78, 139-154.

[46] Kortantamer, *Üst Yönetim*, s. 78; el-Makrîzî, *Sulûk*, II/3, s. 558.

[47] Kortantamer, *Üst Yönetim*, s. 148.

[48] El-Makrîzî, *Sulûk*, I/3, s. 829-830; Kortantamer, *Üst Yönetim*, s. 128.

[49] Aynı üstat tarafından satın alınan, ayni devrede kışlada öğrenim gören ve sonra âzât edilen memlûklar birbirlerine "huşdâş" derlerdi ve birbirlerine hayat boyunca sıkı

Aybek'e kafa tutabiliyordu. Tarihçi İbn ed-Devâdârî durumu şöyle aktarır: "Aktay'ın gözünde Mısır Meliki'nin önemi yoktu. Huşdâşlarıyla toplandığı zaman sık sık Sultan el-Mu'izz Aybek'ten bahsedip onu küçük düşürürdü ve ona yalnız 'Aybek' diyordu. Onun bu başkaldırıcı durumundan Sultan el-Mu'izz Aybek haberdar oldu ama Bahriyye ve Sâlihiyye[50] memlûklarından oluşan huşdâşlarının sayısı çok olduğu için ona bir şey yapamadı".[51] Zaten Memlûklar'da sultan olmayan kişileri bile lakabı olmadan yalnız şahıs adları ile çağırmak kibirlilik ve hakaret olarak algılanırken[52] bir de çağrılan veya bahsedilen kişi sultan olunca haliyle daha büyük bir hakaret sayılırdı.

Güçlü bir sultanın dönemindeki rakip nüfuzlu emirler genellikle duygularını bastırıp birbirleriyle iyi geçinmeye çalışırlardı, Emir Kosun ve Emir Beştak gibi. Ama sultan güçsüz hale düşünce sert rekabetleri su yüzüne çıkabilirdi; şöyle ki güçlü Sultan en-Nâsır ölüm döşeğinde iken bu hırslı iki emir sultanın önünde iktidar kavgasına tutuşup birbirlerine sövüp saymaya başladılar. Sultan onlara kızıp şöyle dedi: "Yazıklar olsun size! Ben daha ölmedim ve siz kavga ediyorsunuz".[53] Sultan onları barıştırıp birbirlerine bağlı olacaklarına dair yemin ettirmesine rağmen devletin en güçlü bu iki emiri arasıdaki rekabeti, onların birbirlerine karşı planları ile davranışları sultanın ölümünden sonra daha da şiddetlendi.[54] Bu yarışta entrikaları yüzünden galip gelen ve devlette en güçlü kişi haline gelen Emir Kosun'a karşı muhalefet giderek artıyordu ve tarihçi eş-Şucâ'î bu meşhur ve güçlü emirin arkasından hiç kimsenin iyi söz sarf etmediğini, aksine onun adının bir küfür kelimesi haline geldiğini yazar: "İnsanlar ona (=Kosun'a) gücü arttıkça yaklaşırlardı. Şimdi ise onu var güçleriyle terk ediyorlar; öyle ki iki

bağlarla bağlıydılar. Bir emirin huşdâşları çoksa gücü de çok, azsa gücü de az anlamına gelirdi.

50 Yani Eyyûbî Sultanı el-Malik es-Sâlih Necm ed-Dîn Eyyûb'un memlûkları.

51 İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 8, s. 24-25; Kortantamer, *Üst Yönetim*, s. 164-165.

52 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 229.

53 Şems ed-Dîn eş-Şucâ'î, *Târîh el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun es-Sâlihî ve Evlâdihi*, nşr. Barbara Schäfer, Wiesbaden 1977, s. 104.

54 Kortantamer, *Üst Yönetim*, s. 168-175.

kişi kavga ettikleri zaman birisi öbürüne: 'Sen bir Kosunî'sin' deyince karşı taraf bu nisbeye (=Kosûnî) itiraz edip şöyle cevap verirdi: 'Senden başka Kosûnî yok!' Bu Kosûnî kelimesi böylece insanların arasında bir küfür oldu".[55]

Memlûklar'da hakaret bir ceza olarak da uygulanırdı, şöyle ki devletin en hafif cezadan en ağır işkenceye kadar uzanan çok geniş ceza yelpazesinde[56] hakaret en hafif cezaların arasında yer alırdı. Suçlu bir eşeğe, deveye[57] veya öküze - bazen ters olarak[58] - bindirilip teşhîr[59] edilerek suçu halka ilan edilirdi. Teşhîrde eğer boynuna bir çan *(ceres)* takılırsa buna "*tecrîs*"[60] denirdi. Meselâ Sultan Halîl kızdığı başkadının ceza olarak bir eşeğe bindirilmesini ve böylece teşhîr edilmesini emretti.[61] Sultan Aybek 1250 yılında yendiği Eyyûbî Meliki en-Nâsır'ın Kahire'ye giren 3.000 askerinin - altı kişi dışında - ata binmelerini yasaklayıp onları aşağılamak için hepsini eşeklere bindirerek Dimeşk'e gönderdi.[62]

Memlûk sultanı, bir kişiye hakaret etmek ve onu herkese rezil etmek istediği zaman onun sakalını tıraş ettirip öyle şehirde teşhîr ederdi; bu sebeple Memlûk toplumu sakalı bitmemiş genci de hor görürdü.[63]

Hakaret etmenin bir başka yolu da kişiye küçültücü bir lakap takmaktı, örneğin Kahire'deki Abbâsî Halifesi el-Vâsık Billâh halife olmadan önce halk ona "el-Musta'tî" (dilenci) lakabını vermişti çünkü insanlara gidip dileniyordu;[64] veya Kahire şehri muhtesibi olan Nâsır

55 Eş-Şucâ'î, *Târîh*, s. 189-190; Kortantamer, *Üst Yönetim*, s. 175.

56 Kortantamer, "Memlûklerde Hapishaneler", *Hapishane Kitabı*, s. 97-100.

57 El-Makrîzî, *Sulûk*, III/1, s. 367.

58 El-Makrîzî, *Sulûk*, III/3, s. 1008.

59 Kortantamer, "Memlûklerde Hapishaneler", *Hapishane Kitabı*, s. 97; 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 110; 'Âşûr, *el-'Asr*, s. 376.

60 Kortantamer, "Memlûklerde Hapishaneler", *Hapishane Kitabı*, s. 97; 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 110; 'Âşûr, *el-'Asr*, s. 376; el-Makrîzî, *Sulûk*, II/1, s. 253.

61 Kortantamer, *Üst Yönetim*, s. 128; el-Makrîzî, *Sulûk*, I/3, s. 772.

62 El-Makrîzî, *Sulûk*, I/2, s. 379.

63 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 246.

64 Mufaddal b. Ebî l-Fadâ'il, *en-Nehc es-Sedîd ved-Durr el-Ferîd fi mâ ba'd Târîh İbn el-'Amîd*, nşr. Samira Kortantamer, Freiburg im Breisgau 1973, s. 89; el-Makrîzî, *Sulûk*, II/2, s. 502-503; Kortantamer, *Üst Yönetim*, s. 75.

ed-Dîn halk arasında "Fa'r es-Sukûf" (Çatıların Faresi) olarak bilinirdi.[65]

Memlûklar'da kadının toplumdaki yerine bakıldığı zaman sultanın ve üst yönetim mensuplarının eşleri, kız kardeşleri ve kızları siyasî sahnede ve böylece tarih kaynaklarında genellikle arka planda kalmalarına rağmen toplumda saygı ve ihtimam gördükleri göze çarpmaktadır.[66] Halkın arasındaki kadının durumu ise farklıydı, şöyle ki kadınlara bazen hürmet gösterilirdi[67] ama onlar çoğu zaman daha çok hor görülürlerdi, meselâ eğer bir kadı, ona şikayetle baş vuran bir karı kocanın sorununu kadının lehine çözerse halk genellikle kadıya saldırıp ayakkabılarla ona vurur ve ayrıca evini de soyardı.[68] Memlûk tarihçileri, orta sınıf kadınları arasında çok sayıda okumuş kadının adlarını vermelerine ve bazılarından iftiharla kendi hocası olarak bahsetmelerine[69] rağmen halkın ve bazı kişilerin kadının eğitimi ile ilgili düşüncesi epey farklıydı. Bir Memlûk yazarı bunu şöyle dile getiriyor: "Hiç bir kadına ve cariyeye yazı yazma öğretilmesin ... çünkü şöyle derler: 'Yazı yazmayı öğrenen kadın, zehir saçan yılan gibidir".[70]

Kadınların dışında Memlûk toplumunun başka bir kesimi de hakarete maruz kalırdı: Hıristiyanlar ve Yahudiler. İslâm fetihlerinden beri Mısır ve Suriye'de yaşayan Hıristiyan ve Yahudilere, yani *Ehl ul-Kitâb'lara*, din ve cemaatleri ile ilgili belli haklar tanınmış ve onlara vergi ödemek gibi bazı görevler verilmişti. Memlûklar'da birçok Gayr-i Müslim divanlarda ve maliyede çalışırdı ve zamanla zenginleşip epey mal edinirdi.[71] Bu Zimmîler, pahalı giysilerinden, gösterişli ikâmetgâhlarından, atlarından ve maiyyetlerinden oluşan büyük servetlerini göz

65 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 114.

66 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 143-145.

67 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 145.

68 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 146.

69 Kortantamer, "Kadın", *Türkler*, V, s. 409-409.

70 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 169.

71 M. Perlmann,"Notes on Anti-Christian Propaganda in the Mamlûk Empire", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, cilt 10 No: 4 (1942), s. 851.

önüne serip alenen de kibirli davranışlar sergileyince[72] insanların hasedi ve nefretini üzerlerine çekerlerdi.[73] Ayrıca Haçlılarla ve Hıristiyanları koruyan Moğollarla yapılan savaşlar yüzünden Müslüman din adamları Hıristiyanlara olumsuz bakıp sözlü ve yazılı polemik ifadeleriyle sultanı ve halkı Zimmîlere karşı kışkırtırlardı.[74]

Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin arasındaki bu gerginlik Hıristiyanların ve Yahudilerin şehirlerde kasten çıkarttıkları yangınlardan sonra daha da su yüzüne çıkardı; meselâ 721/1321yılında üç Hıristiyanın Kahire'nin çeşitli yerlerinde çıkarttığı yangınların ardından halk o kadar çok galeyana gelişti ki aşağı yukarı 20.000 kişi şehir meydanında toplanıp Sultan en-Nâsır'a bütün Hıristiyanlara karşı öfkeleri ve onların cezalandırılma isteğini bağırarak dile getirdiler. Sultan bunun üzerine olayın daha da büyümesinden korkup halka kulak vererek Hıristiyan katiplerin divanlardan atılmalarını, kiliselerin ve manastırların kapatılmasının ve azınlıklara konulan kısıtlamalarının uygulanmasının sıkı takibini emretti.[75] Bu kısıtlamalar Memlûklara özgü değildir; onlar aslında ilk olarak Hz. Ömer tarafından başlatılmış[76] ve çeşitli dönemlerde ve devletlerde bazı hükümdarlar tarafından - Abbâsî Halifeleri olan Harun Reşit ve el-Mutevekkil veya Fâtimî Halifesi el-Hâkim gibi[77] - yeniden yürürlüğe konulmuştu. Memlûk sultanların - en-Nâsır, Baybars el-Çeşnigir, Barsbay, Çakmak, Hoşkadem gibi[78] - Gayr-i Müslimlere getirdikleri yasakları-

72 Donald P. Little, "Coptic Conversion to Islam and the Bahrî Mamluks, 692-755/1293-1354", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, cilt 39 No: 3 (1976), s. 567; Ahmed b. 'Alî el-Kalkaşandî, *Subh el-A'şâ fî Sınâ'at el-İnşâ'*, cilt 13, Beyrut 1987, s. 381.

73 El-Makrîzî, *Sulûk*, II/3, s. 921-922.

74 Perlmann,."Notes", BSOAS, X/4, s.843, 851; 'Abd el-Mun'im Mâcid, *Nuzum Devlet Selâtîn el-Memâlîk ve Rusûmuhum fî Mısr*, Kahire 1964, s. 120.

75 El-Makrîzî, *Sulûk*, II/2, s. 227.

76 El-Kalkaşandî, *Subh*, cilt 13, s. 357.

77 Hitti, *History*, s. 353; el-Kalkaşandî, *Subh*, cilt 13, s. 358.

78 Hitti, *History*, s. 696; Little, "Coptic Conversion", BSOAS 39 No:3 (1976) s. 559; el-Kalkaşandî, *Subh*, cilt 13, s. 378-379.

79 Mâcid, *Târîh*, s. 134-135; Hitti, *History*, s. 696; İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 9, s. 47-51; 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 50-54; el-Makrîzî, *Sulûk*, I/3, s. 910-911, II/3, s. 959-962; el-Kalkaşandî, *Subh*, cilt 13, s. 378.

nın[79] arasında şunlar vardı: Müslüman vatandaşlardan ayırt edilmeleri ve küçük düşmeleri[80] için onlardan hem daha küçük hem de farklı renkte sarıklar giymeleri emredildi; böylece onlara Müslümanlara has olan beyaz rengi yasaklanıp Hıristiyanlara yalnız mavi ve Yahudilere ancak sarı sarıklar izin verildi. Zimmî kadınlar pahalı giysiler giyemezlerdi. Ayrıca Hıristiyan kadınlar mavi, Yahudi kadınlar sarı örtü *(izâr)* kullanmak zorundaydılar.[81] Gayr-i Müslimlere ata binmelerini yasaklanıp ancak değeri 100 dirhemden az bir eşeğe binmelerine izin verildi ve oturan bir Müslümanın önünden geçtikleri zaman eşekten inip "boyun büküklük" göstermeleri gerekirdi.[82] Umumî hamamlara Hıristiyan erkekler ancak boyunlarında bir haç, Yahudiler ise boyunlarında bir çan zili ile girebilirlerdi. Kadınları ise Müslüman kadınlarla aynı anda hamamı kullanamazlardı.

Bu aşağılayıcı uygulamalardan kurtulmak için Mısır'da yaşayan Hıristiyan Kıptîler bazen sultana boşuna büyük paralar teklif ederlerdi[83], bazen ise daha etkili bir yolu seçip İslâm'a geçerek[84] Müslümanların haklarından istifade ederek beyaz sarık giyip ata binebilirlerdi. Ancak Müslüman olsalar bile halk genellikle onlara güvenmeyip şiirlerinde sık sık hakaret ederdi.[85] Bu hakaret dolu yasakları tarihçi el-Kalkaşandî şöyle açıklayıp Nisâ Suresi'ne dayandırır: "Zaten Hıristiyanların ve Yahudilerin Allâh'a şirk koştuklarından dolayı onun gazabı ve lanetini üzerlerine çekmişlerdi".[86] Bunun dışında halkın Zimmîleri sinsi, anti-Müslüman, hain ve dürüst olmayan yollarla zengin olmuş insanlar olarak görmesinde, onların göze batan servetleri, kibirleri ve kundaklamaları da etkili olmuştur.[87]

[80] Little, "Coptic Conversion", *BSOAS* 39 No: 3 (1976) s. 556.
[81] El-Kalkaşandî, *Subh*, cilt 13, s. 383; 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 244.
[82] 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 52.
[83] Mâcid, *Târîh*, s. 134.
[84] El-Makrîzî, *Sulûk*, II/1, s. 227; 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 54.
[85] 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 54-55.
[86] El-Kalkaşandî, *Subh*, cilt 13, s. 373-374.
[87] Perlmann, "Notes", *BSOAS* 10 No: 4 (1942), s. 851-852.

Halkın Gayr-i Müslimlere karşı olması bazen sultanın işine de gelirdi, çünkü bu bahaneyle onların servetlerine el koyabilirdi.[88] Ama bazen Sultan onları koruyabilirdi; meselâ Müslümanlar Zimmîlerin divanlarındaki ağırlıklarını kıskanıp onlara karşı entrikalar düzenleyerek sultandan onların azillerini isteyebilirlerdi. Ancak sultan, devlet işlerinde çok bilgili olduklarından dolayı onlardan vazgeçemediği için Gayr-i Müslimleri koruyup[89] kışkırtan Müslümanlara ağır cezalar verebiliyordu.[90]

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Memlûk toplumunda insanlar başkalarının veya düşmanın kötülüğünü istedikleri zaman onlara lanet okuyabilirlerdi. İnsanları perişan edip çok korkutan salgın hastalıklar ve doğal afetler Allah'ın laneti ve cezası olarak telakki edilirdi. Gelecekle ilgili bazı işaretler, baykuş, karga, çekirge gibi hayvanlar ve doğadaki bazı değişiklikler uğursuzluk alâmeti olarak algılanırdı. Uğursuzluktan ve kötülükten, nazardan ve büyüden sakınmak ve hastalıklarının tedavisini daha etkili hale getirmek için tılsım ve muskalardan medet umulurdu. İnsanlar saygı duymadıklarında birbirlerine, zayıf sultana, halifeye veya kadına hakaret edebilirlerdi. Hakaret, suçluyu eşeğe ters bindirilip teşhîr ederek veya sakalını tıraş ederek ceza olarak da verilirdi. Gayr-i Müslimlere arada sırada konulan küçük düşürücü yasaklar da hakaret izleri taşımaktaydı.

[88] 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 50.
[89] Little, "Coptic Conversion", BSOAS 39 No: 3 (1976) s. 561.
[90] Mâcid, *Târîh*, s. 135.

DİN METİNLERİ

Dinin Metinlerinde Lanet Lafzı

İsa Yüceer*

Giriş

İnsanları yanlış işlerden alıkoymak ve doğru olana yönlendirmek dinin temel çabası olmakla beraber bunu gerçekleştirmek kolay olmamıştır. Dinin kendi metinlerinde lanet sözcüğüne yer vermeye niçin ihtiyaç duyduğu irdelendiğinde bunun suçluyu uyarmayı ve kendisine verilecek cezayı hatırlatmayı esas aldığı görülmektedir.

İkaz ve tehditler bazen insanın istenmeyen işlerini düzeltmesinde etkili olabilmektedir. Suç işlemeye temayülü olanlara ağır ifadelerin kullanılması onların suça yönelmelerini önleme ve kendilerini bu isteklerinden çevirmede etkili olabilmektedir. Dinin metinleri iyilere övgü yapmış ve onların karşılaşacağı güzel sonucu önceden haber vermiştir. Kötü söz ve davranış sahiplerinin Allah'ın lanet, gazap ve azabı ile karşılaşacakları bilgisinin iletilmesi ise onları suç işlemekten caydırıcı olabilmektedir. Din iyi ile kötü dengesini sağlıklı kurmuş, iyileri sevap elde etme ve ahiret mutluluğu ile müjdelemiştir. Bunun yanında yanlış işleri sürdürenleri Allah'ın lanetine uğramakla tehdit etmiştir. Bu durum karşısında insanlar karşı karşıya kalacakları cezadan dolayı suç işlemeye cesaret edememekte ve lanete uğramayı göze alamamaktadırlar.

* Prof. Dr. İsa Yüceer, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Van.

Geçmişte insanlık tarihinde farklı dönemlerde Allah'ın lanet ettiği ve ceza verdiği suçlulardan örnekler verilmiş ve İslam tarihinde Hz. Peygamberin insanı suç işlemekten sakındırmada takip ettiği yönteme yer verilmiştir. O insanları sağlıklı yetiştirme, doğru terbiye etme ve iyiliğe teşvik eden yönlendirme yapmayı esas almıştır. Merhametle muamele etme yanında, lanet ve azabı hatırlatarak, yanlış işlerden sakındırmak onun yöntemi olmuştur. Lanetin insanlar arasında sıklıkla kullanılan bir sözcük olması ise dinin sakındırdığı bir davranış biçimidir.

I. Kur'an'da lanet sözcüğü

1. Allah'ın lanet etmesi; sadece lanet lafzı geçen yerlerde kafirlere lanet etmesi ve ceza vereceğini belirtmesi dikkati çekmektedir.[1] "Allah kafirlere lanet etmiş ve onlara azap hazırlamıştır" (Ahzap 33/64). İnkar edenlere lanet etmesi onları buna layık bulması nedeniyle söz konusu olmuştur. "Kalplerimiz kapalı diyenlere küfürleri sebebiyle Allah lanet etmiştir" (Bakara 2/88-9). Lanet edilmelerinin inkarlarından kaynaklandığı hatırlatılmış ve "Allah küfürleri sebebiyle onlara lanet etmiştir. Onlardan pek azı iman ederler" (Nisa 4/46) bilgisi verilmiştir. "Allah onlara lanet etmiştir, kendilerine sürekli azap vardır" (Tevbe 9/68) şeklinde uyarı yapılmıştır. Ayrıca inkar üzere ölenlere lanet edilmiştir. Vefatına kadar halini düzeltmeyen ve inkar halini sürdürenlerin lanetle karşı karşıya kalacakları bilgisi verilmiştir. "Ayetlerimizi inkar etmiş ve kafir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onlaradır" (Bakara 2/161).

Cumartesi ashabına lanet olması şeklinde bir lanete yer verilmiş ve bir kesimin dinin belirlediği esaslara karşı durduğu için cezalandırılışı anlatılmıştır. "Biz Cumartesi ashabına lanet ettik" (Nisa 4/47) bilgisi verilmiş, geçmişte belirlenen hükme muhalefet eden ve yasakları ihlal edenler ceza görmüşlerdir. Tarihte kendileriyle misak yapıldığı

[1] İbn Manzur, *Lisanü'l-Arap*, Beyrut, trs., XVII, 273; Ragip el-Isbahani, *Müfredat*, Kahire, 1961, s. 466.

halde bunu bozanlara lanet edildiği belirtilmiştir. "Onlar misakı bozdukları için kendilerine lanet ettik" (Maide 5/13) şeklinde Allah'a olan ahdini bozanların durumuna netlik getirilmiştir.

Allah'ın Şeytana lanet ettiği de dinin belirttiği bir husustur. Ayette "Allah Şeytana lanet etmiştir" (Nisa 4/118; Sad 38/78) belirlemesi yapılmıştır. Ayrıca lanete uğrayanların hali ve kötü durumları ifade edilmiştir. "Onlar Allah'ın lanetine uğramışlardır. Allah kime lanet ederse ona yardımcı bulamazsın" (Nisa 4/52) ifadesi kullanılmıştır. Onlara yardımcı bulunmamakta ve kendileri Allah'ın yardımından mahrum kalmaktadırlar.

Allah ve Resulüne eza verenlere lanet etme söz konusudur. Eza verenin cezası hususunda şunlar hatırlatılmıştır. "Allah ve resulüne eza verenlere Allah dünya ve Ahirette lanet etmiştir" (Ahzap 33/57). Lanetin dünyevi sonuçları da vardır. "İşte onlar Allah'ın lanet ettiği kimselerdir. Bu yüzden kendilerini sağır ve gözlerini kör kılmıştır" (Muhammed 47/23). Allah'a verdiği söze sadık kalmayan, yeryüzünde ifsat çıkaran ve taşkınlıklar yapanlara bu ceza belirlenmiştir.

Lanete götüren birtakım işler vardır. Bu suçlar çeşitli vesilelerle ifade edilmiş ve bunları yapanlara Allah ve insanın lanet ettiği belirtilmiştir. "Biz kitapta açıkça belirttikten sonra indirdiğimiz açık delilleri ve hidayeti gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah hem de lanet ediciler lanet ederler" (Bakara 2/159) bilgisi verilmişse de şüphesiz tevbe edenler, durumlarını düzelten ve gerçekleri ortaya koyanlar lanetlenmekten kurtulmaktadırlar.

Kişilerin sözleri nedeniyle lanete uğradıkları belirtilmiştir. Kişinin sarf ettiği bazı sözler onun lanete uğramasına neden olmaktadır. "Allah'ın elleri bağlıdır" (Maide 5/64) diyenler bunlar arasındadır. O'nu eli sıkı olma ve isteyene vermeme ile vasıflayanların lanete uğradığı belirtilmiştir. Örneğin iftiracılara lanet edilmiş, bu suçu işleyenlerin lanet edildikleri belirtilmiştir. "Namuslu ve kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar dünya ve ahirette lanetlenmişlerdir" (Nur 24/23). Bu yöntemle iffetin korunması sağlanmış ve iftiracılara büyük azap verileceği bildirilmiştir.

Lian/Mülaane, mübahele yöntemi; "Allah lanet etsin" diyerek bir meselede haklı olanın ortaya çıkması için karşılıklı lanetleşme yöntemidir.[2]

a. Ailede; eşinin zina suçu işlediğini iddia eden koca iddiasını ispat için dine göre dört şahit getiremezse eşler hakim huzurunda liana davet edilir. Her ikisinin de ayette belirtildiği üzere yemin etmesi istenir. İkisi de kendisinin doğruluğunu bildirilen ifadelerle beyan ederlerse, koca iftira (kazf) cezası görür. Kadın da ceza görmez hakim boşanmalarına hükmeder.

"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup sonra 'bunu ispat için' dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkardırlar" (Nur 24/4). "Eşlerin zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince onların her birinin şahitliği kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir. Kadının kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ile şahitlik etmesi, beşinci defa da eğer 'kocası' doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendine olmasını dilemesi kendisinden cezayı kaldırır" (Nur 24/6-9). Din iffetin korunması ve suçsuz insanların iftiradan uzak olması için bu yöntemin uygulanmasını önermiş ve bu çözümü getirmiştir.

b. Farklı din mensuplarının lanetleşmesi; Hz. Peygamber döneminde Necran Hıristiyanlarının heyeti Medine'ye Hz. Peygamberle görüşme yapmaya gelmiş ve kendisine "İsa hakkında ne dersin?" demişler, o da "o Allah'ın ruhu, kelimesi, kulu ve resulüdür" demiştir. Onlar kendisine "onun böyle olmadığı hususunda seninle lanetleşelim mi?" demişler, o da "bu sizin hoşunuza gider mi?" demiş, onlar da "evet" demişler, Hz. Peygamber de "isterseniz" demiş, torunları Hasan ve Hüseyin'i getirmiştir. Heyettekilerin reisi onlara "bu

[2] İbn Manzur, *a.y.*

adamla lanetleşme yapmayınız Allah'a yemin olsun, siz onunla lanetleşirseniz iki taraftan biri yere geçirilir" demiştir. Onlar Hz. Peygambere gelmiş ve "Ey Ebu Kasım bizim içimizdeki değersiz insanlar seninle lanetleşmek istemişlerdir, biz senin bizi bağışlamanı dileriz" demişler, Hz. Peygamber de "sizi affettim" demiştir.[3] Bunlar vazgeçince bu işlem yapılmamış, onlar Müslümanların himayesine girmiş ve anlaşma yapılmıştır. Hz. İsa babasız doğduğuna göre onun ilah olması lazım geldiği iddialarında doğru görüşte iseler Hz. Peygamber onlara bir araya gelip kim yalancı ise Allah'ın ona lanet etmesi için dua etmeye çağırmış ve onlar buna yanaşmamıştır. Hz. Peygamber bu teklifi şu ayete göre yapmıştır. "Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda tartışanlara 'geliniz sizler ve bizler de dahil olmak üzere karşılıklı olarak çocuklarımızı ve kadınlarımızı çağıralım sonra da dua edelim Allah'tan yalancılara lanet dileyelim' de" (Al-i İmran 3/61) emri verilmiştir.

Allah'ın zalimlere laneti; zalim kimselerin Allah'ın lanetine uğradığı vurgulanmış bir hususdur.[4] Bu durum ahiretten önce henüz dünya hayatında lanetin gelişi şeklinde olabilmektedir.[5] İfsat çıkaranlar lanet edilenlerdendir. Allah fesat çıkaranlara lanet ettiğini bildirmiştir (Rad 13/25). Lanetin zaman birimi ve müddeti belirtilmiş ve ayetler bazı suçların cezasının kıyamete kadar devam edeceğini bildirmiştir (Hicr 15/35).

Allah'ın hem gazap hem de lanet etmesi dikkat çekilen bir hususdur. Bazı ayetlerde lanet ve gazap birlikte anılmış ve belirli kesimlere lanet ile birlikte gazap edildiği belirtilmiştir.[6] Bunlardan kasten adam öldürme özellikle üzerinde durulan bir hususdur. "Kim bir mümini kasten öldürürse cezası içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lanet etmiş ve ona büyük azap hazırlanmıştır" (Nisa 4/93)

[3] Hakim, *Müstedrek*, Beyrut trs., II, 594.

[4] Araf 7/44; Hud 11/18; Gafir 40/52.

[5] Hud 11/60, 99; Kasas 28/42.

[6] Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, Beyrut, 1992, XIX, 217.

şeklinde haksız yere ve bilerek adam öldürenin ahiretteki cezasını bildirmiştir.[7]

Sebep sonuç ilişkisi kurulmuş nelerin nelere sebep olduğu belirtilmiştir. "Allah kime lanet eder ve ona gazap ederse, onları maymun ve domuz yapmıştır" (Maide 5/60). Gazap, lanet ve azabın birlikte anıldığı da olmuştur. "Allah onlara gazap etmiş, lanet etmiş ve onlara cehennemi hazırlamıştır. Bu ne kötü bir akıbettir" (Feth 48/6).

2. İnsanların laneti; cehennemliklerin birbirine lanet etmesi ayetlerde haber verilen bir hususdur. Cehenneme ilk girenlerin sonrakilere lanet etmesi olacaktır. "Bir topluluk cehenneme girdiğinde diğerlerine lanet eder" (Araf 7/38) bilgisi verilmiştir. Cehennem dahilinde ise oradakilerin birbirine lanet etmesi bir kınama mahiyetinde olup bu kötü duruma düşmelerine başkalarının sebep olduğunu beyan etmeleri şeklindedir (Ankebut 29/25). Aldatanlara bir kat daha fazla azap verilmesi talepleri olacaktır. Cehenneme girenler kendilerinin oraya girmesine sebep olanlara kendilerine verilenden bir kat daha fazla azap verilmesini isteyeceklerdir (Ahzap 33/68).

3. Peygamberlerin laneti; Ayetlerde belirli peygamberlerin inkarcı insanlara lanet ettiği bildirilmiş ve bu husus açıklığa kavuşturulmuştur. Bu durum helak olan toplumların peygamberlerinin onların cezalandırılmasını istemeleri şeklindedir (Maide 5/78). Allah, melekler ve insanların laneti birlikte anılmıştır. Allah'ın lanet ettiğine melekler ve insanların da lanet ettikleri belirtilmiştir (Al-i İmran 3/87). Bu yolla lanetçilerin laneti ifade edilmiş ve bazı suçlara lanetçilerin lanet ettiği bilgisi verilmiştir (Bakara 2/159).

Melunlar ifadesi kullanılmış ve bununla lanete uğrayanların durumu açıklığa kavuşturulmuştur. Toplumda lanete uğrayanlar ve kendilerine lanet edilenler bu sözcükle anılmışlardır (İsra 17/60). Allah'ın lanet etmesi konusu bu bağlamda işlenmiştir. O'nun kullardan bir kesime laneti onların istenmeyen tutumları, kural tanımaz işleri, hak ve hukuk gözetmeyen yaklaşımları nedeniyledir. İnsanların kendilerini ıslah etmeleri için lanete uğrayanların bildirilmesi etkili olmuş, böylece durumunu düzelten insan yanlışlarına son vermek suretiyle iyi konuma gelmiştir. Ceza ile tehdit insanı suç işlemekten alıkoyan önemli bir faktör olarak görülmüştür. Bu nedenle din insana yanlış tutumları hatırlatmış, onları bırakması için çağrı yapmış ve işlenen günahların insanı götüreceği kötü sonu hatırlatmıştır. Bu netlik karşısında insan Allah'ın vereceği cezaya sebep olan işlerden kaçınacaktır.

[7] Konunun kapsamı için bk. (Bakara 2/178-9)

II. Hadislerde lanet

2.1. Allah'ın lanet etmesi;[8] Hadislerde din ve mezheple ilgili lanete yer verilmiştir. O'nun bazı din mensuplarına laneti aktarılmıştır. Dinde doğru bulunmayan bazı fiilleri nedeniyle belirli bir kavme lanet etmiştir. "İç yağı kendilerine haram kılınanlara Allah lanet etmiştir."[9] Ben-i İsrail'den bir kesime Allah lanet etmiştir.[10] Bunlar onlardan bir nesil olup onlara lanet veya gazap ettiği geçmişte yaşanan vaka olarak belirtilmiştir.

Bazı mezhep mensuplarına lanetine yer verilmiş, onlara Lanet ettiği belirtilmiş ve "Allah Ezarika'ya lanet etmiştir"[11] bilgisi verilmiştir. Peygamberi çarpık anlayanların bu tutumu lanet nedeni olarak nakledilmiştir. Bu bir dini anlayış ve peygamberin konumu ile ilgili lanettir. Hz. Peygamber "benim Allah'tan daha büyük tutulduğum dine Allah lanet eder"[12] buyurmuştur. Bazı kişilere lanet vurgulanan bir hususdur. Kisra'ya lanet bunlar arasındadır. "Allah Kisra'ya lanet etmiştir."[13] Bunun yanında zalimlikleri ile bilinen bazı krallara laneti gerçekleşmiştir.

[8] Allah'ın meleklerin ve tüm insanların lanet ettiği kesimlerin varlığı rivayetlerde dile getirilmiştir (Bk. Heyet, *Mucemü'l-müfehres li elfazı'l-hadis*, Beyrut, trs., VI, 128).

[9] Buhari, Enbiya, 50; Müslim, Musakat, 72; Ebu Davud, Buyu, 64; İbn Mace, Eşribe, 7; Darimi, Eşribe, 9; Ahmet b. Hanbel, *Müsnet*, I, 25; 247, 293, 322, II, 362, 370, IV, 227.

[10] Müslim, Sayd, 51; Ahmet, III, 62.

[11] Ahmet, *age.*, IV, 382.

[12] Ahmet, *age.*, II, 181.

[13] Ahmet, *age.*, II, 513.

Bazı kabilelere lanet edildiği de belirtilmiştir. "Allah Lihyan, Ri'lan ve Zekvan'a lanet etmiştir."[14] Bunlar Arap kabileleri mensuplarıdır. Hz. Peygamber bir ay müddetle bazı suçları nedeniyle onlara beddua etmiştir. Lanet edene ve falancaya lanet şeklinde de ifade edilmiştir. "Allah falancaya lanet etti"[15] şeklinde isim verilerek gerçekleşen lanet rivayetleri de bulunmaktadır.

Bidatçıya lanet netleştirilmiştir. "bidatçıyı himaye edeni Allah lanet eder."[16] Dinde olmayanı onda ihdas edene Allah'ın lanetinin varlığı belirtilmiştir. Allah'ın bir kavme lanet etmediği açıklığa kavuşturulmuştur. "Allah komple bir kavme lanet etmemiştir"[17] bilgisi verilmiş ve bu yöntemle suçlu ile suçsuz birbirinden ayrılmıştır. Bazı suçları işleyenlere lanet bunlardan insanları uzak tutmaya yöneliktir. Bunlar inançla ilgili olduğu gibi amelle de ilgili olabilmektedir.[18] İçki içene lanet bundan sakındırmaya yöneliktir.[19] Bu yöntemle insanları içkinin her çeşidinden sakındırmıştır. Hırsıza lanet bunu işleyeni uyarmaya yöneliktir. "Yumurta çalıp da eli kesilen hırsıza Allah lanet eder"[20] buyrulmuş ve bu yöntemle bu suça önce küçük suçlar işleyerek başlayanın suç işlemekten sakındırılmasını hedeflemiştir.

Yerin sınırlarını değiştirenlere lanet hak ve hukukun korunmasına çağrı içermektedir. "Yerin alametlerini çalana Allah lanet eder"[21] ifadesiyle yerin sınırlarını değiştirene lanet edildiği belirtilmiştir. İnsanın kişisel haklarına saygı esas alınmış, nesebi inkar edenlere lanet vurgulanmış ve bu nedenle lanet gerçekleşmiştir. "Babasının dışında

14 Ahmet, *age.*, IV, 57.
15 Ahmet, *age.*, I, 217.
16 Müslim, Edahi, 44-5; Nesai, Edahi, 34; Ahmet, *age.*, I, 108, 118, 152, II, 298, 450.
17 Ahmet, *age.*, I, 395, 397, 421.
18 Kurtubi; *age.*, IV, 104.
19 Ebu Davud, Eşribe, 2; İbn Mace, Eşribe, 6; Ahmet, *age.*, I, 316, II, 25, 71, 97.
20 Buhari, Hudut, 7, 13; Müslim, Hudut, 7; Nesai, Sarık 1; İbn Mace, Hudut, 22; Ahmet, *age.*, II, 253.
21 Müslim, Edahi, 44-5; Nesai, Dahaya, 34; Ahmet, *age.*, I, 108, 118, 217, 152, 309, 317.

bir başkasını babası olarak iddia edene lanet etmiştir."[22] "Babasından başkasını kendine baba edinen veya efendisinden başkasına ait olduğunu iddia eden köleye Allah lanet etmiştir."[23] Allah'tan başkasına kurban kesene lanet edilmiş ve "Allah Allah'tan başkasına kurban kesene lanet etmiştir"[24] açıklığı getirilmiştir.

Lut Kavminin amelini işleyenlere lanet edilmiş ve "Allah Lut kavminin amelini işleyene lanet etmiştir"[25] bilgisi verilmiştir. Zalimlere lanet edildiği belirtilmiş ve "dikkat ediniz Allah'ın laneti zalimleredir"[26] bilgisi nakledilmiştir. İnkarcıya lanet ise üzerinde sıklıkla durulmuş bir husustur. Onlara lanet edilmesi kendilerinin inkarları nedeniyledir.[27] Amayı yolda saptırana lanet edilişi, ona yolunu şaşırtmadan dolayıdır.[28] Allah'a lanet edene lanet edilmiş ve "Allah'a lanet edene Allah lanet etmiştir"[29] buyrulmuştur.

Gereksiz yere süslenene lanet edilmiştir.[30] Bazı ellere lanet[31] edilmesi onunla işlenen kötü işler nedeniyle olmuştur. Bazı giysilere lanet ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Birtakım özelliklerinden dolayı bazı elbiselere ve onu yapana lanet edilmiştir.[32] Ebeveyne lanet edene lanet edileceği uyarısı yapılmıştır. Onlara söven ve lanet edene lanet etmiştir. "Allah babasına ve ebeveynine sövene lanet etmiştir."[33] Hayvana

22 Ahmet, *age.*, IV, 186.
23 Ebu Davut, Edep 110; Tirmizi, Vasaya, 5; Darimi, Siyer, 82; Ahmet, *age.*, I, 188-190, V, 268.
24 Müslim, Edahi 43-5; Nesai, Dahaya, 34; Ahmet, *age.*, I, 108, 118, 152, 217, 309, 317.
25 Ahmet, *age.*, I, 217, 309, 317; Tirmizi Hudut, 24.
26 İbn Mace, Mukaddime, 13; Ahmet, *age.*, II, 74, 105.
27 Müslim, Mesacit, 308.
28 Ahmet, *age.*, I, 309, 317.
29 Ahmet, *age.*, VI, 250, 261.
30 Nesai, Ziynet, 26.
31 Ahmet, *age.*, IV, 261.
32 Ahmet, *age.*, IV, 305.
33 Müslim, Edahi 43-5; Nesai, Dahaya 34; Ahmet, *age.*, I, 108, 118, 152, 217, 309, 317.

alamet koyana lanet uyarısı yapılmış, bir nişan koyup hayvanı puta tahsis edene lanet edildiği bildirilmiştir.[34]

Bazı fiilleri işleyene lanet vurgusu söz konusudur. Birtakım fiiller belirtilmiş ve bunları işleyene lanet edilmiştir.[35] Allah'ın haram kıldığı şeylerden birini hakkı olmadığı halde çiğneyenlere Allah lanet etmiştir.[36] Hayvana lanetten sakındırma gerçekleşmiş, "Allah'ın lanet ettiği deveye binen kimse bizimle birlikte gelmesin"[37] uyarısı yapılmış, bununla puta tahsis edilen hayvan kastedilmiştir. Ahit bozana lanet edilmesi bu hususta hassasiyet göstermeye yöneliktir. "Müslüman'a olan ahdini bozan kimseye Allah lanet etmiştir."[38] Ellerinde sığırkuyruğu misali cisimlerle giden ve Allah'ı lanetine uğrayanların olduğu nakledilmiştir.[39]

2.2. Allah'ın Peygamberi diliyle lanet etmesi; O'nun Hz. Muhammed'in diliyle lanet etmesi söz konusudur. Allah'ın Hz. Muhammed'in diliyle lanet ettiği bilgisi verilmiştir.[40] Hz. Davut'un diliyle lanet edilmesi geçmişte yaşanmış bir hususdur.[41] Nebilerin lanet etmesi hakkında bilgi sunulmuştur. "Altı kimse vardır ki ben onlara lanet ettim, Allah ve her bir nebi onlara lanet etti"[42] bilgisi sunulmuştur.

2.3. Allah'ın gazap ve laneti; bazı rivayetlerde Allah'ın gazap ve laneti birlikte anılmıştır.[43]

2.4. Hz. Peygamberin lanet etmesi; Hz. Peygamberin anılan belirli bir lanetle lanet etmediği tespit edilmiştir.[44] Bununla birlikte rivayetler ona nispet edilen lanet lafzını içeren bilgiler aktarmaktadır. Genel manada ise o lanet sözcüğünü bir kimseden duyunca buna karşı tavır almıştır.[45] "Ben lanet eden olarak gönderilmedim"[46] dediği nakledilmiş ve lanet etmek için gelmediğini belirtmiştir. O kötü söz sarf eden ve bunun uygulayıcısı olan bir kimse de değildi.[47] Öğüt olarak o sahabesine lanet eden olmamaları tavsiyesinde bulunmuştur.[48] Sakındırma olarak "çok lanet edenlerden sakınınız"[49] öğüdünü vermiştir. Melun olanlar Peygamberle birlikte olmaz.[50] Hz. Peygamberin lanet için gelmediği ve bunun için gönderilmediği sıklıkla vurgulanmıştır.[51]

Faiz/riba, yiyene lanet edilmiş ve tefecilik kınanmış,[52] "Hz. Peygamber faiz yiyene lanet etmiştir."[53] Peygamber sözü kesene lanet etmiş[54] ve belirli kimselere lanet ettiği bilgisi verilmiştir.[55] "Allah'ım Ebu Süfyan'a, Haris b. Hişam'a ve Safvan b. Ümeyye'ye lanet et."[56] "Allah'ım Şeybe b. Rabia ve Utbe b. Rabia'ya lanet et "[57]dediği aktarılmış ve bunların azılı hasımlar olduğu belirlenmiştir.

Kadın kıyafeti giyen erkeğe ve erkek kıyafeti giyen kadına lanet etmiş,[58] "erkeğe benzeyen kadına ve kadına benzeyen erkeğe lanet etmiştir."[59] Benzeme sorununda şu hususlar vardır. Din kadının erkeğe

34 Müslim, Libas, 107.
35 Ahmet, *age.*, II, 141, III, 297, 347, V, 42.
36 Ahmet, *age.*, I, 6.
37 Müslim, Birr, 82-3; Ahmet, *age.*, IV, 420-423
38 Ahmet, *age.*, II, 398.
39 Müslim, Cenneh 54; Ahmet, *age.*, II, 308, 322.
40 Tirmizi, Edep, 12.
41 Ahmet, *age.*, III, 391.
42 Tirmizi, Kader, 17.
43 Buhari, Menakip, 24; Ebu Davut, Diyet, 15; Ahmet, *age.*, I, 240.
44 Nesai, Sıyam, 2.

45 Ebu Davut, Cihat, 50.
46 Müslim, Birr, 87.
47 Buhari, Edep, 48.
48 Ahmet, *age.*, V, 70
49 Ahmet, *age.*, II, 372
50 Ahmet, *age.*, VI, 72, 258; Müslim, Züht, 74.
51 Tirmizi, Birr, 48.
52 Darimi, Buyu, 4.
53 Buhari, Libas, 86, 96, Musakat, 106; Ebu Davut, Buyu, 4; Tirmizi, Buyu, 4; Ahmet, *age.*, I, 83, 88, 93,107, 121, 133, 150, 158, 393-4, 402, 409, 453.
54 Ahmet, *age.*, IV, 98.
55 Tirmizi, Salat, 149.
56 Tirmizi, Tefsir-i Sureti 3/12, 9.
57 Buhari, Fedail, 12; Ahmet, *age.*, VI, 260.
58 Ebu Davud, Libas, 38; Ahmet, *age.*, II, 325.
59 Darimi, Libas, 28, İstizan, 21; Buhari, Libas, 61-2, Hudut, 33; Ebu Davut, Libas, 28, 53; Tirmizi, Edep, 34; İbn Mace, Nikah, 22; Ahmet, *age.*, I, 339, 225, 227, 237, 339, 365, II, 91, 287, 289,

erkeğin de kadına benzeme girişimini doğru bulmamış, bunlardan her birinin kendi şahsiyetini koruması ve kimliğine sahip çıkmasını gerekli bulmuştur. Benzeme konusu genelde toplumlarda kılık kıyafet yönüyle algılanmış, gelenekte yaygın olan belirlemelere sadık kalınması gerektiği düşünülmüştür. Muhtemelen dinin getirdiği anlayış çok daha kapsamlı, çok yönlü ve tüm kimliği oluşturan unsurları içine alacak kapasitededir. Onun maddi, manevi, ruhi, iç ve dış tüm yönleri, sosyal ve kültürel alanlarını içermektedir. Onu o yapan özellikleri koruma burada önemli olup öğeler tek yönlü görülmemek durumundadır.

İçki içeni bundan sakındırma yapılmış, "Hz. Peygamber içkide on kimseye lanet etmiş"[60] ve içki içene lanetin kerih görülüşü nakledilmiştir.[61] Ruh taşıyanı silah hedefi edinene lanet etmiştir. Atış çalışması yapılırken canlının hedef alınmasını yasaklamış ve bu suçu işleyeni lanetlemiştir.[62] Sidir ağacını kesene lanet etmiş,[63] bu yaklaşım önemli bir çevrecilik girişimi olarak görülmüştür.

Ölüye matem tutmada üstünü başını yırtarak ağlayan ve onu dinleyip engellemeyenlere lanet etmiştir.[64] "Helal kılan ve kendisine helal kılınana lanet etmiştir."[65] "Çocuğu ile annesinin arasını ayırana lanet etmiştir."[66] Halkanın ortasında oturan Muhammed'in diliyle lanetlenmiştir.[67] Acemlere lanet ise toplumda yaygınlık kazanmıştır.[68]

Dinar ve dirheme tapanlara lanet edilmiştir.[69] Hayvana Lanet; bir şahıs devesine lanet etmiş, Hz. Peygamber ise bunu yasaklamış[70] ve

60 Tirmizi, Buyu, 59; İbn Mace, Eşribe, 6.
61 Buhari, Hudut, 5.
62 Müslim, Sayd, 60; Nesai, Dahaya, 41; Ahmet, *age.*, II, 86, 141.
63 Ebu Davut, Edep, 159.
64 Ebu Davut, Cenaiz, 25; Ahmet, *age.*, III, 65.
65 Ebu Davut, Nikah, 15; Tirmizi, Nikah, 27; İbn Mace, Nikah, 33; Darimi, Nikah, 53; Ahmet, *age.*, I, 450-1, II, 323.
66 İbn Mace, Ticaret, 46.
67 Ebu Davut, Edahi, 14; Tirmizi, Edep, 12; Ahmet, *age.*, V, 384; 398, 401.
68 Ahmet, *age.*, IV, 184.
69 Tirmizi, Züht, 42.
70 Ebu Davut, Cihat, 50; Darimi, İstizan, 45; Ahmet, *age.*, IV, 429, VI, 72, 138, 258.

hayvana lanet etmek kınanmıştır.[71] O bir kesim veya ferde lanet etmiş,[72] bazen bunlar belirli şahıslar olmuştur.[73] "Hz. Peygamber falancaya lanet etti" şeklinde rivayetler vardır.[74] Bazen "ona lanet et"[75] teklifi de bulunmaktadır. Hz. Peygamber bir Müslüman'a lanet etmemiş,[76] ağırdan alan tembel hayvan vb. lanet etmiştir.[77] Münafığa lanet ettiği aktarılmıştır.[78]

Kureyş'e lanet, "Allah bana Kureyş'e iki defa lanet etmemi emretti ben de onlara lanet ettim"[79] buyurmuştur. Hz. Peygamberin laneti yasaklaması "ona lanet etme"[80] dediği olmuştur. "Rüzgara lanet etme o memurdur"[81] demiştir. "Onlar bendendir ben onlardanım; onlara lanet etme"[82] demiştir. İnsanların ona "Yemen Ehline lanet et" önerisine olumlu cevap vermemiştir.[83] Çevresindekilerin "eşeğe lanet et" teklifini reddetmiştir.[84] Hırsıza lanet toplumda yaygınlık kazanmıştır.[85] Sapık ilişki kurana lanet edilmiştir.[86] "Hayvanla ilişkide bulunan melundur"[87] bilgisi verilmiştir. Bunlar rivayetlerde nakledilen lanet etme örnekleridir.

71 Ebu Davut, Cihat, 50; Darimi, İstizan, 43.
72 Nesai, Tatbik, 30-1; Müslim, Mesacit, 33, 294 307-8, Fedailü's-sahabe, 186; Ahmet, *age.*, II, 126, IV, 57, V, 454, III, 259, 288.
73 Ahmet, *age.*, IV, 5; I, 217; Buhari, Megazi, 21, Tefsir-i Sureti 3/9, Daavat, 58, İtisam, 17; Nesai, Tatbik, 31; Darimi, Salat, 216; Ahmet, *age.*, II, 93, 147, 255.
74 Ahmet, *age.*, IV, 5.
75 Buhari, Hudut, 5; Ebu Davut, Cenaiz, 47; Ahmet, *age.*, IV, 420, 423, VI, 107.
76 Ahmet, *age.*, VI, 130.
77 Müslim, Birr, 85.
78 Müslim, Münafikun, 11; Ahmet, *age.*, V, 391, 400.
79 Ahmet, *age.*, IV, 387.
80 Ahmet, *age.*, IV, 115.
81 Ebu Davut, Edep, 45; Tirmizi, Birr, 48.
82 Ahmet, *age.*, IV, 305.
83 Ahmet, *age.*, IV, 184.
84 Tirmizi, Menakip, 71; Ahmet, *age.*, II, 278.
85 Buhari, Hudut, 7.
86 Ebu Davut, Nikah, 45; Ahmet, *age.*, II, 444, 479.
87 Tirmizi, Hudut, 24; Ahmet, *age.*, I, 217.

III. İnsanların varlıklara lanet etmesi

İslam'ın geldiği toplumda yaygın olan lanet örnekleri bulunmaktadır. Din buna müdahale etmiş ve bunların analizini yapmıştır. Horoza lanet eden kınanmıştır.[88] Ümmetin sonu, başına lanet edince bu anlayış kınanmıştır.[89] "Ebu Turab'a lanet olsun" şeklinde ortaya konan uygulamanın uygunsuzluğu belirtilmiştir.[90] "Mümine lanet onu öldürmek gibidir"[91] uyarısı yapılmıştır. Kişinin deveye lanet etmesi ise kınanmıştır.[92]

Nebiye lanet edenlerin lanet edilmeye layık olduğu hatırlatılmış[93] ve "Allah sana lanet etsin"[94] ifadesi kullanılmıştır. "Ölüm ve lanet sana olsun" şeklinde selam verme reddedilmiştir.[95] Lanete lanetle karşılık verilmesi uygun görülmemiş, ölümü ve Allah'ın lanetini dileme örneği nakledilmiş, bunun doğru olmadığı belirtilmiştir.[96] Hz. Peygamberin lanetinden kaçınma vardır. "Ben bugün bana lanet etmesinden resule sığınırım." diyenler olmuştur.[97] Sahabe "Bana ne oluyor ki, Hz. Peygamberin lanet ettiği ve Allah'ın kitabında olana lanet etmeyecekmişim?"[98] demiştir. Ölene kadar lanet; "ben ona öyle bir lanetle lanet etmeyi düşündüm ki, onunla birlikte kabrine gitsin"[99] ifadesi kullanılmıştır. Müşriklerin Hz. Peygambere ismini anmaksızın müzemmem vasfını belirleyip bu vasıfla lanet etmesi karşısında o "onlar müzemmeme lanet ediyorlar, ben ise Muhammed'im"[100] demiştir.

88 Ahmet, *age.*, IV, 115.
89 İbn Mace, Mukaddime, 24; Tirmizi, Fiten, 38.
90 Müslim, Fedailü's-sahabe, 38.
91 Buhari, Edep, 44, Eyman, 7, 176; Darimi, Diyat, 10; Tirmizi, Eyman, 6; Ahmet, *age.*, IV, 33-4.
92 Ahmet, *age.*, II, 428; Müslim, Züht, 74.
93 Ahmet, *age.*, I, 414.
94 Müslim, Züht, 74.
95 Buhari, Daavat, 62, Cihat, 98.
96 Buhari, Edep, 35, İstizan, 22, Daavat, 58, İstitabe, 4; Müslim, Selam, 10; Tirmizi, İstizan, 12; Ahmet, *age.*, VI, 130, III, 241, VI, 27, 199.
97 Ahmet, *age.*, VI, 288.
98 Buhari, Tefsir Suret-i 59/4, Tereccül, 5; Nesai, Ziynet, 71; İbn Mace, Nikah, 52; Darimi, İstizan, 19; Ahmet, *age.*, II, 434.
99 Müslim, Libas, 120, Nikah, 139; Ebu Davut, Nikah, 44; Darimi, Siyer, 37; Ahmet, *age.*, V, 195, VI, 446.

Toplu halde "Ben-i İsrail lanet olunmadılar"[101] demiştir. Yaşlı sahabiler "yetiştiğim insanlar kafirlere lanet ederdi"[102] bilgisini vermişlerdir. İnsanların birbirine laneti; "insanlar ona lanet ederdi."[103] Özellikle yöneticilerle ilişkilerde "siz onlara onlar da size lanet edersiniz"[104] uyarısı yapılmıştır. Selamı lanet, yiyeceği de yağma olanlar lanetlenmiştir.[105] Çöle lanet; "İbn Ömer çöle neredeyse lanet ederdi."[106] Bunlar toplumda yaygın lanet uygulamalarıdır.

IV. İnsanın insana laneti

Hizmetçiye lanet bazı toplumlarda yaygın bir durumdur. Bir kimse hizmetçisini çağırmış, o da gecikince ona lanet etmiş ve bu tavır kınanmıştır.[107] Can sıkıntısında lanet etme tavrı ise doğru bulunmamıştır.[108] Belirli bir bölge halkına lanet rivayetleri nakledilmiştir. Hüseyin b. Ali'nin ölüm haberi duyulunca insanlar bu duygusallıkla Iraklılara lanet etmişlerdir.[109] Hayvan sebebiyle lanet söz konusudur. Hayvanın yüzüne damga vurma ve dağlama türünden işlem yapana lanet edilmiştir.[110] Ebeveyne lanet yasaklar arasında yer almıştır. "Büyük günahların en büyüğü kişinin ebeveynine lanet etmesidir"[111] bilgisi verilmiş ve bu

100 Buhari, Menakip, 17; Ahmet, *age.*, II, 244, 369.
101 İbn Mace, Fiten, 19.
102 Malik, *Muvatta*, Ramazan, 6.
103 Ebu Davut, Edep, 124.
104 Müslim, İmaret, 65-6; Tirmizi, Fiten, 77.
105 Ahmet, *age.*, II, 293, III, 439.
106 Ahmet, *age.*, II, 28, 85.
107 Ahmet, *age.*, I, 48; Müslim, Birr, 85.
108 Müslim, Birr, 80; Ahmet, *age.*, IV, 431.
109 Ahmet, *age.*, VI, 298.
110 Ebu Davut, Cihat, 52.
111 Buhari, Edep, 4; Darimi, Edep, 20; Ahmet, *age.*, II, 216.

hususta uyarı yapılmıştır. Hz. Ömer'in laneti ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. "Ömer var olmayan bir şeyi isteyene lanet etmiştir."[112] Lanetçilerin lanetinin kime olacağı hatırlatılmış, "Allah ve lanet edenler ona lanet etsinler" ifadesi kullanılmıştır. Geçmişte yaşananlara benzer lanete yer verilmiş ve "onlara lanet ettiği gibi size de lanet eder" uyarısı yapılmıştır.[113]

V. Meleklerin laneti

Onların eyleme lanetleri olmaktadır. Silahla canlıya nişan alma bunlar arasındadır. "Kim kardeşine demirle işaret ederse melekler ona lanet ederler."[114] Kime lanet ettikleri hususunda ise "sizden biriniz demirle işaret ettiğinde (hedef aldığında) ona lanet ederler"[115] demiştir. Kişiye lanetleri eşe lanetle ilgilidir. Ailevi olumsuzluklar ve itaatsizliklerde melekler lanet ederler.[116] "Kocasının yatağını terk eden kadına kocası lanet edince sabaha kadar melekler de lanet ederler"[117] bilgisi verilmiştir. Meleklerin lanetini isteme olmaktadır. "Ona sema ve yer arasındaki her melek lanet eder"[118] uyarısı yapılmıştır. Lanetin sürekliliği ise suçla ilgilidir. "Melekler ona o suçunu bırakıncaya kadar lanet ederler."[119] Onların lanetinin zamanına yer verilmiş, Ramazanda lanetleri açıklığa kavuşturulmuştur. "Onlar kafirlere Ramazanda lanet ederler"[120] bilgisi aktarılmıştır.

112 Darimi, Mukaddime, 18; Ahmet, *age.*, I 12.
113 Ebu Davut, Melahim 17.
114 Tirmizi, Fiten, 4.
115 Ahmet, *age.*, II 256, 505.
116 Buhari, Bedu'l-halk, 7, Nikah, 85; Müslim, Nikah, 121; Ebu Davut, Nikah, 40; Ahmet, *age.*, II, 439, 480.
117 Müslim, Nikah, 120, Talak, 10; Darimi, Nikah, 38; Ahmet, *age.*, II 255, 348, 386, 468, 519, 538.
118 Ahmet, *age.*, IV, 296.
119 Müslim, Birr, 125; İbn Mace, Ticarat, 45.
120 Malik, *Muvatta*, Ramazan, 6.

VI. Lanetin özellikleri

Lanet edilenin lanet edildiği şey üzere oluşu belirtilmiş,[121] lanet ve sövmeyi birlikte yapma kınanmıştır.[122] Keffaret yöntemi belirlenmiş, "hangi Müslüman'a lanet ettimse ona zekat, namaz ve mağfiret kıl"[123] duası sahabenin yöntemi olmuştur. Lanetin geri dönüşü söz konusu olmuş ve "lanete ehil olmayan şeye lanet edene laneti geri döner"[124] bilgisi verilmiştir. Bu da lanet edilen kimse mazur olduğundadır. Bu nedenle lanetin buna ehil olana yapılması gerektiği belirtilmiştir.[125] Lanet yöneltilen kimse buna layıksa ona gittiği belirtilmiştir.[126] Lanetin semaya yükseliş özellikleri bulunmaktadır. "Bir kul bir şeye lanet ettiğinde lanet semaya yükselir."[127] Lanet talebi ile ilgili bilgiler aktarılmış ve "Allah'ın laneti onlara olsun"[128] ifadesi kullanılmıştır. Allah'ın laneti ve lanetçilerin lanetinin istenmesi olmuş,[129] Allah'ın lanetiyle lanet etme örneği sunulmuştur.[130] "Lanetin yeryüzündedir."[131] Bu alemin bir gerçeği olarak görülmektedir. Buna layık olmayana yapılmaması temel düşünce olmuştur. İnsanların kınandığı husus ise Hz. Peygamberin de endişe duyduğu üzere "siz laneti çok yaparsınız"[132] tespitidir.

121 Ahmet, *age.*, V, 191.
122 Müslim, Birr, 88.
123 Müslim, Birr, 88-90; Ebu Davut, Sünneh, 10; Darimi, Rikak, 52; Ahmet, *age.*, II, 317, 39, 449, 488, 493, 496, III, 33, 391, 400, V 437-9, VI, 45.
124 Ebu Davut, Edep, 45; Tirmizi, Birr, 48; Ahmet, *age.*, I, 408.
125 Ahmet, *age.*, I, 425.
126 Ahmet, *age.*, I, 408.
127 Ebu Davut, Edep, 45.
128 Buhari, Fiten, 3; Ahmet, *age.*, II, 324.
129 Ahmet, *age.*, VI, 116.
130 Ebu Davut, Edep, 45; Tirmizi, Birr, 48; Ahmet, *age.*, V, 15.
131 Ahmet, *age.*, III, 429.
132 Darimi, Vudu, 104.

VII. Mümin tavrı

"Mümin tan'eden ve lanet eden değildir."[133] "Sadık müminin lanet eden olması doğru olmaz"[134] bilgisi verilmiştir. "Sizin yanınıza çok lanet eden bir kimse girecek" demiş ve onun dediği gerçek olmuştur. Lanet eden olmak[135] ve melain/melanet kınanmıştır.[136] Hz. Peygamber lanetin çok yapılacağı ve aşireti inkar etme döneminin yaşanacağını gelecekte yaşanacak vakalar olarak bildirmiştir.[137] Kınanan lanet sürekli sakındırılmış, cennet ehli bir kimseye laneti emretmek kınanmış,[138] sövme ve lanet etmek kerih görülmüştür.[139] Kureyş sövme ve lanetten uzak kılınmış,[140] lanet edenlerden sakındırma yapılmış,[141] "muhtekir olanlar melundur"[142] bilgisi verilmiştir.

Dünya ve ondakilerden melun olan ve bundan hariç tutulanlar belirtilmiştir.[143] "Babil Yurdu melundur"[144] şeklinde belirli melunlar tespit edilmiştir.[145] Kur'an'da ki melun ağaç zukkum ağacı olarak belirlenmiştir.[146] Muhammed'in diliyle melun olanlar belirlenmiş ve bunların melun olduğu bildirilmiştir.[147]

---

133 Tirmizi, Birr, 48, 72; Bu Davut, Edep, 45; Ahmet, *age*., I, 405, IV, 416.

134 Müslim, Birr, 84; Tirmizi, Birr, 72; Ahmet, *age*., II, 327, 366.

135 Ahmet, *age*., II, 163; Ebu Davut, Sünneh,13.

136 Ahmet, *age*., III, 305, 382, I, 299; Ebu Davut, Taharet, 14, Talak, 27; İbn Mace, Taharet, 21.

137 Tirmizi, İman, 6; Ahmet, *age*., I, 67, 376, 423, 425, 436; Buhari, Hayd, 6; Zekat, 44; Müslim, İman, 132; İbn Mace, 19.

138 Ahmet, *age*., I, 189.

139 Buhari, Edep, 44.

140 Buhari, Menakip, 17; Nesai, Talak, 25.

141 Müsim, Taharet, 68.

142 İbn Mace, Ticaret, 6; Darimi, Haya, 12.

143 Tirmizi, Züht, 14; İbn Mace, Züht, 3; Darimi, Mülk, 32.

144 Ebu Davut, Salat, 24.

145 Müslim, Birr, 80-1; Ebu Davut, Cihat, 50; Darimi, İstizan, 45; Ahmet, *age*., IV 429, 431.

146 Buhari, Menakibu'l-Ensar, 42.

147 Nesai, Reyne, 24; Ahmet, *age*., I, 430, II, 223.

Telaun uygulaması; Kendisi yalancı ise Allah'ın lanetinin ona olmasını dilemedir.[148] Lanetleşme yaptıklarında eşlerin araları ayrılmıştır.[149] Bunu Hz. Peygamber uygulamış ve lanetleşenlerin arasını ayırmıştır. Onun yanında insanların da bulunduğu ortamda lanetleşme olmuştur. Onun yaptığı uygulama daha sonrası için örnek teşkil etmiştir.[150] Burada belirlenen ifadeler kullanılmış, Hz. Peygamber ise uygulamaya şahitlik etmiştir.[151] Hz. Peygamber döneminde mescitte telaun yapılmıştır.[152] Telauna önce erkek başlamıştır.[153] Kur'an telauna yer vermiştir.[154] Sünnet olan telaun rivayetlerde belirlenmiştir.[155] Hz. Peygamber lanetleşen eşlerin çocuğunun annesine mirasçı olmasına hükmetmiştir.[156] Ata b. Ebi Rabah lanetleşenlerin çocuğunun mirasının kimin olacağını sormuş ve kimin miras alacağı belirlenmiştir.[157] Yetkililerin liandaki sözleri belirlenmiş, bu yöntem izlenmiş, sahabe döneminde aynı metot takip edilmiş ve bu durum sünnet olmuştur.[158] Ha-

---

148 Müslim, Lian, 4,10; Ebu Davut, Talak, 27; Tirmizi, Talak, 22, Tefsir-i Suret, 24/2; Nesai, Nikah, 39; Malik, *Muvatta*, Talak, 5; Ahmet, *age*., I, 238-9, II, 19.

149 Buhari, Talak, 31, 34-5, Hudut, 43; Müslim, Lian, 9, 12; Nesai, Talak, 36-7; İbn Mace, Talak, 72; Darimi, Feraiz, 24; Ahmet, *age*., I, 335, II, 57, 71, V, 334.

150 Darimi, Talak, 27, Nikah, 39; Buhari, Salat, 44, Tefsir-i Suret 24/24, Talak, 4, 29; İbn Mace, Talak, 27; Malik, *Muvatta*, Talak, 34; Ahmet, *age*., I, 261, V, 331; Müslim, Lian, 2.

151 Darimi, Feraiz, 14; Ahmet, *age*., V, 331, II, 11; Buhari, Talak, 33, 53, Hudut, 43, Ahkam, 18, Feraiz, 17; Müslim, Lian, 5, 8, 11; Ebu Davut, Talak, 27; Nesai, Talak, 7; Tirmizi, Talak, 22; İbn Mace, Talak, 27; Malik, *age*., 35; Ahmet, *age*., I, 7, 14, 57, 126.

152 Buhari, Talak, 30-1, 36, Salat, 44, 25, Ahkam, 18; Müslim, Lian 12; Nesai, Talak, 39.

153 Buhari, Talak, 28.

154 Ahmet, *age*., I, 273, V 337; Darimi, Nikah, 39, 42; Malik, *age*., Talak 34; Ebu Davut, Talak 27-9; Buhari, Talak, 30, Şehadat, 21, Tefsir-i Suret-i 24/1; Nesai, Talak, 38; İbn Mace, Talak, 27, Feraiz, 3; Tirmizi, Talak, 22.

155 Buhari, İtisam 5, Talak, 29, 44; Müslim, Lian, 1, 2; Ebu Davut, Talak, 27; Nesai, Talak, 35; İbn Mace, Talak, 27; Darimi, Nikah, 39; Ahmet, *age*., V, 334.

156 Ahmet, *age*., II, 216.

157 Darimi, Feraiz, 9, 24, 45, 52; Ahmet, *age*., I, 245; Ebu Davut, Feraiz, 9; Buhari, Feraiz, 17.

158 Buhari, Talak, 33, Temenni, 9, Tefsir-i Suret-i 24/1; İbn Mace, Hudut, 11.

milelik durumunda da lanetleşme olmuştur.[159] Hz. Ömer, Hz. Peygamberin minberinin yanında durarak lanetleşme yapmış[160] ve bunu sadece dileyen yapmıştır.[161] Lanetleşme sonunda lanet edilen felah bulmamıştır.[162] Sahabeden Es'am lanetleşme yapmıştır.[163] Hz. Peygamber "Allah'ım aralarına lanet kıl"[164] demiştir. "Lanetleşiniz"[165] Hz. Peygamberin emridir. Bunda yemin ettirilmeleri de söz konusudur.[166] Hz. Peygamber lanetleşme sonrasında oğlu anneye vermiştir.[167] Gayri meşru ile mülaane çocuğu arasında bazı yönleriyle benzerliğin varlığı düşüncesinden hareket edilmiştir.[168] Lanetleşenlerin mihri belirlenmiştir.[169] Mulaane çocuğunun babasız olduğu belirlenmiş[170] lanetleşmeye başvurmayanlar da olmuştur.[171]

Sonuç

İnsan söz ve davranışlarının farkında olmak, sorumluluğunun bilincine ermek ve bu duyarlılığı göstermek durumundadır. Kötü söz, dilek ve ifadeler dinin yasakladığı ve insanın ceza ve karşılık göreceğini hatırlattığı hususlardandır. Hz. Peygamber Allah'ın lanet etmesine sebep olan işleri hatırlatmıştır. Bu yöntemle ayetlerde geçenlere ilave olarak hadislerin konulara açıklık getirmesi sağlanmıştır. Sahabe ise Hz. Peygamberden duyduklarını aktarmıştır. Lanete uğramaktan sakındırma yapılmış, laneti gerektiren işler ve sözlerin bilinmesi sağlanmış, konuyla ilgili gerekli uyarılar yapılmıştır.

---

159 Ahmet, *age.*, I, 355.
160 Buhari, Ahkam, 18.
161 Ebu Davut, Talak, 47; Nesai, Talak, 56.
162 Ahmet, *age.*, I, 414.
163 Buhari, Talak, 25.
164 Ahmet, *age.*, I, 357.
165 Ebu Davut, Talak, 27; Ahmet, *age.*, I, 238.
166 Buhari, Talak, 27.
167 Ahmet, *age.*, II, 38.
168 Darimi, Feraiz, 45; Malik, *age.*, Talak, 36.
169 Buhari, Talak, 32, 53.
170 Darimi, Feraiz, 24; Buhari, Talak, 35.
171 İbn Mace, Talak, 27; Buhari, Talak, 30.

Allah'ın Şeytanı laneti huzurundan kovması, genel anlamda da cezalandırmasıdır. İnsanların lanet etmesi ise sövme ve bedduadır. Kulun yakarış, tazarru ve duada gayret etmesi ise bir kulluktur. Allah'ın lanet etmesini istemek genelde suçlunun ortaya çıkmasını sağlamaya yöneliktir. Mübahele ise insanların bir araya gelip ihtilaf ettikleri şeyde "Allah içimizde zalim olana lanet etsin" demeleridir.

Bu çalışmada ayet ve hadisleri herhangi bir yoruma tabi tutmadan sunduk. Mezheplerin ve alimlerin görüşlerine yer vermedik. Bildiri başlığına sadık kalarak sadece tasnif yapma, hangi delilin hangi konuda ışık tuttuğunu belirledik. Genelde lanet etme alışkanlığı yasaklanmış, sorunların çözümü için mahkeme yolu gösterilmiştir. Suçlulara lanet edilmesi ise suçtan sakındırmaya yöneliktir.

YEZİD

Ehl-i Sünnet Alimlerine Göre Emevi Halifesi Yezid b. Muaviye'ye Lanet Okunması Meselesi

Adnan Demircan*

Giriş

Hz. Hüseyin'in, aile efradından ve taraftarlarından küçük bir grup insanla birlikte 10 Muharrem 61'de (10 Ekim 680) Kufe yakınlarındaki Kerbela'da öldürülmesinin etkileri günümüze kadar devam etmekte ve bu olay, hala Şiî ve Alevi kültüründe canlı bir şekilde yaşamaktadır. Ehl-i Sünnet mensupları da Hz. Hüseyin ve yakınlarının Ömer b. Sa'd komutasındaki Kufe ordusu tarafından öldürülmesini eleştirmektedirler. Bununla birlikte Kerbela olayı, vukuundan günümüze kadar bir siyasî mücadele aracı olarak kullanılmış; Ehl-i Sünnet mensupları, asırlar sonra dahi Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sorumlu tutulabilmiştir.

Yezid döneminde ortaya çıkan gelişmelerle ilgili görüşleri üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan bir grubu, iktidar döneminde Hz. Hüseyin'in öldürülmesi ve benzeri olaylar meydana gelen Yezid'i desteklemektedir. Yezid'in, bir asır kadar İslâm dünyasını yöneten, daha sonra da uzun süre Batı İslâm dünyasını hâkimiyeti altında tutan Ümeyyeoğulları mensubu olarak siyasî bir desteğe sahip olması doğaldır. Bu siyasî taraftarların dışında zikredebileceğimiz Yezidîler de Yezid'i savunanlar ve onu yüceltenler arasında zikredilir.

* Prof. Dr. Adnan Demircan, Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Şanlıurfa.

Bazı Sünni bilginler, Yezid'in iktidar döneminde meydana gelen olaylar hususunda muhaliflerinin hatalarına işaret etmek suretiyle onu mazur görmek istemişlerdir. Zikredilebilecek ilginç örneklerden biri Ebû Bekr İbnu'l-Arabî'dir (543/1148). İbnu'l-Arabî, Hz. Hüseyin'e karşı savaşanların dinî yorumlardan ve Resûlullah'ın (s) hadislerinden hareket ettiklerini söylemekte ve Hz. Peygamber'in "Kim birlik olduğu halde bu ümmeti bölerse onu kılıçla öldürün. Kim olursa olsun."[1] hadisini delil olarak zikretmektedir. Üstelik Ashabın ileri gelenleri, kendisini Kufe'ye gitmeme hususunda uyarmışlardı.[2]

Çağdaş Mısırlı âlimlerden Muhammed el-Hudarî (1927), Hz. Hüseyin'in ayaklanmasını şöyle değerlendirmektedir: "Hüseyin, ümmete ayrılığın ve ihtilafın vebalini yükleyen, ülfetinin temelini günümüze değin sarsan bu ayaklanmayı yapmakla büyük bir hata işlemiştir. İnsanlar bu olay hakkında pek çok şey yazmışlardır. Bununla ateşlerin kalplerde yanarak, birbirlerinden daha da uzaklaşmalarından başka bir şey istemiyorlar. Bu işin gayesi şuydu: Adam, hazırlanmadığı bir işe talip oldu ve onun için gerekli hazırlıklarını yapmadı. Sonunda kendisiyle çok arzuladığı şeyin arasına girildi ve bu uğurda öldürüldü. Bundan önce de babası öldürülmüştü; ancak yazarların kalemlerinden, onun öldürülmesini çirkin gösterenler ve onunla düşmanlık ateşini körükleyerek artıranlar bulunmuyor. Hepsi Rablerinin katına gittiler; onları yaptıklarından dolayı hesaba çekecektir."[3]

İkinci grup, Yezid'i iktidar döneminde meydana gelen hadiseler sebebiyle şiddetle eleştiren, hatta tekfir edenlerdir. Bunların başında Şiîler gelmektedir. Yezid, iktidar yıllarında meydana gelen Hz. Hüseyin'in katledilmesi, Medine'nin istila edilmesi ve hürmetinin çiğnenmesi ve Mekke'nin muhasara edilerek Kâbe'nin mancınıklarla dövülmesi sebebiyle her türlü yergiyi, sövgüyü ve lanet edilmeyi hak etmektedir. Şiîlerin, gelde Emevîler, özelde ise Yezid hakkındaki olumsuz kanaatleri diğer mezhepleri de etkilemiştir. Özellikle birçok olayın onların bakış açısıyla da nakledilmesi, tarih algısı üzerinde ciddi bir etki bırakmıştır.

Üçüncü grubu oluşturanlar ise Hz. Hüseyin'in öldürülmesini üzücü bir olay olarak değerlendirmekte, bu sebeple Yezid'in günahkâr olduğunu söylemektedirler. Bunların başında Ehl-i Sünnet mezhebi gelmektedir. Ehl-i Sünnet âlimleri, genellikle Hz. Hüseyin'in öldürülmesini büyük bir hata ve günah olarak değerlendirmekle birlikte Yezid'e karşı gösterilecek tepki hususunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Bu makalede, iktidarının ilk aylarında Kerbela olayı, takip eden yıllarda ise Harre ve Mekke muhasarası hadiseleri meydana gelen Yezid'e lanet edilip edilmemesi meselesinde bazı Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşleri ve bu görüşlerin delilleri ele alınacaktır.

Ehl-i Sünnet âlimlerinin bir kısmı iktidar döneminde meydana gelen çirkin hadiselerden dolayı Yezid'e lanet okumayı gerekli görürken bir kısmı lanet okumanın doğru olmadığı görüşündedir.

Yezid'e lanet okunmasına karşı olan âlimlerin tutumu, onların lanete karşı olan genel tavırlarıyla ilgilidir. Bundan dolayı Yezid'e lanet edilmesine karşı olmaları, Hz. Hüseyin'in öldürülmesine taraf olduklarını ya da bunu doğru gördükleri anlamına gelmez. Onların bu hususta genel yaklaşımları insanlara lanet etmenin faydasız olduğu şeklinde ifade edilebilir. Nitekim Hz. Peygamber Müslümanlara, lanet okumaktan kaçınmalarını tavsiye etmiştir.[4]

Kaynaklarımızda yer alan rivayetleri dikkate alan birçok İslâm bilgini, Firavun, Ebû Cehil gibi, insanlara baskı yaparak acı çektiren kâfirlerle şeytanın dışında herhangi bir kimseyi lanetle anmayı, hatta ölmeden önce iman etmesi ihtimalinden dolayı kâfirlere dahi lanet etmeyi uygun görmemişlerdir.[5]

1 Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (261/874), *Sahîh*, Thk.: M. Fuâd Abdulbâkî, İstanbul 1413/1992, *imâre* 59 [II, 1459].

2 İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr (543/1148), *el-'Avâsım mine'l-kavâsım*, Thk.: Muhibbuddin el-Hatib, 6. Basım, Kahire 1412, s. 244-245.

3 Muhammed el-Hudarî, *Muhâdarât târîhi'l-ümemi'l-İslâmiyye: ed-Devletu'l-ümeviyye*, Thk.: Muhammed el-Osmânî, Beyrut 1406/1986, s. 460.

4 Bk. el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (256/870), *Sahîh*, İstanbul 1401/1981, *edeb* 44 [VII, 84]; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), *Sünen*, İstanbul 1992, *edeb* 45 [V, 210-212].

5 Yaşaroğlu, Kamil, "Lânet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVII, 101.

Yezid'e lanet meselesinin âlimler arasında tartışma konusu olmasının mezhep ayrışmalarının belirginleştiği, Kerbela olayından epey sonra tartışma konusu olduğu söylenebilse de Emevîlerin Ali evladına ve taraftarlarına lanet okumalarının erken dönemde meydana geldiğini hatırlarsak, en azından Ehl-i Beyt taraftarlarının Kerbela olayından sonra Yezid'e lanet ettiklerini söyleyebiliriz. Onların bu anlayışına, lanet okumaya sıcak bakmayan insanların karşı çıkmış olabileceklerini düşünmek de yanlış değildir.

A. Yezid'e lanet okunmasına cevaz veren âlimler

Yezid'e lanet okunmasını doğru bulan Ehl-i Sünnet âlimleri arasında Kiyâ el-Herrâsî (504/1110)[6] Ebu'l-Ferac İbnu'l-Cevzî (597/1201)[7] ve et-Taftâzânî (791/1389)[8] gibi âlimler zikredilebilir. Taftâzânî, Yezid'i "Allah'ın laneti Yezid'in ve onun yardımcılarının üzerine olsun." sözüyle lanetler.[9] el-Yâfi'î (768/1367), Hz. Hüseyin'in ölümünü helal görerek onu öldüren veya öldürülmesini emreden kimsenin kâfir olduğunu, ancak onu öldürmeyi helal görmeden öldürenin fâsık ve fâcir olduğunu söyler.[10]

Yezid'e lanet okunmasına cevaz veren âlimlerin delillerini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

6 İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV, 391; İbn Kunfuz, *el-Vefeyât*, el-Mektebetü'ş-şâmile, el-isdâru's-sânî 2.11, I, 8; ed-Demîrî, *Hayâtu'l-hayavân el-kübrâ*, el-Mektebetü'ş-şâmile, el-isdâru's-sânî 2.11, II, 84.

7 İbn Teymiyye, *İbn Teymiye Külliyatı*, Çev.: S. Şimşek vd., İstanbul 1988, IV, 391; İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünneti'n-nebeviyye*, Thk.: Muhammed Reşâd Sâlim, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, y.y. 1406/1986, IV, 569; İbn Tolun, *Kaydu'ş-şerîd min ahbâri Yezîd*, Thk.: Muhammed Garb, Dâru's-sahve, Kahire 1406/1986, s. 52; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, el-Mektebetü'ş-şâmile, el-isdâru's-sânî 2.11, VIII, 245.

8 et-Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer (791/1389), *Şerhu'l-'akâid (Hâşiyetu'l-Kestelî 'alâ Şerhi'l-'akâid)*, İstanbul 1973, s. 188.

9 Taftâzânî, s. 188.

10 İbnu'l-'İmâd el-Hanbelî, Ebu'l-Felâh Abdulhayy (1089/1679), *Şezerâtu'z-zeheb*, Thk.: Abdülkadir el-Arnavût- Mahmûd el-Arnavût, Dâru İbn Kesîr, Dımaşk-Beyrut 1406/1986, I, 279-280.

1. Yezid'e lanet edilmesi gerektiğini savunanlar, Hz. Peygamber'in Yezid'i yeren bazı sözlerini naklederler. Bu hususta delil olarak kullanılan rivayetlerin uydurma olduğu açıktır. Uydurma rivayetlerden biri, "Ümmetimin işi, Ümeyyeoğullarından Yezid adında biri gelip onu bozuncaya kadar yolunda gidecektir."[11] şeklindedir. Diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber'in, "Ümeyyeoğullarından Yezid adında biri çıkana kadar ümmetimin işleri adalet üzere varlığını sürdürecektir."[12] dediği nakledilir.

2. Yezid, Harre olayı sebebiyle Medinelilere büyük sıkıntı vermiştir. Hz. Peygamber'in, Medinelilere rahatsızlık verenleri yerdiği birçok hadis vardır. Bu hadislerden birinde Hz. Peygamber'in, "Medinelileri tuzağa düşüren kimseleri Allah, tuzun suda eridiği gibi eritir."[13] buyurduğu ifade edilmiştir. Bir başka hadiste, "Medinelilere kötülük yapmak isteyenleri Allah kurşunun ateşte eridiği gibi veya tuzun suda eridiği gibi eritir."[14] buyurulur.[15] Öte yandan Yezid'in Harre olayında meydana gelenleri duyunca çok memnun olduğu ve İbnu'z-Zab'arî'nin Uhud'ta Hz. Hamza'nın şehit edilmesi üzerine söylediği şiiri okuduğu rivayet edilir.[16]

3. Yezid'in haramlarla dolu hayatı ve zulümle geçen halifeliği laneti gerekli kılacak niteliktedir.[17]

4. Bir şahıs Ömer b. Abdülaziz'in huzurunda konuşurken Yezid'ten "Müminlerin Emiri" diye söz etmiş; bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz ona kızarak kendisine tazir cezası olarak 20 kırbaç vurulmasını emretmiştir.[18]

11 ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Thk.: Şuayb el-Arnavût- Me'mûn es-Sâğırcî 2. Basım, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1402/1982, IV, 39.

12 es-Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, Dâru'l-kalem, Beyrut 1406/1986, s. 232.

13 Buhârî, *fedâilu'l-medîne*, 7 [II, 222].

14 Müslim, *hacc* 460 [I, 992-993].

15 Kılıç, Ünal, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2001, s. 414.

16 İbn Tolun, s. 54.

17 Kılıç, s. 415.

18 Zehebî, IV, 40; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kahire*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1413/1992, I, 212; İbnu'l-İmâd, I, 278.

B. Yezid'e lanet okunmasını uygun görmeyen âlimler

Bazı Ehl-i Sünnet âlimleri, Yezid'e lanet okumayı uygun görmezler. İbnu'l-Haddâd (302/915), Yezid'in durumunu Allah'a havale etmeyi uygun gören âlimlerden biridir.[19] Cemaluddîn el-Erdebîlî (779/1377[?]) ise müminlerden olduğu için Yezid'e lanet okumanın ve onu tekfir etmenin caiz olmadığını ifade etmektedir. Onun durumu Allah'a kalmıştır. Dilerse onu bağışlar; dilerse cezalandırır.[20]

Bu hususta üzerinde durulması gereken âlimlerin başında el-Gazzâlî (505/1111) gelir. Gazzâlî, Yezid'in Hz. Hüseyin'i öldürdüğünün sabit olmadığını, bu sebeple onun Hz. Hüseyin'i öldürdüğünün ya da öldürülmesini emrettiğinin söylenemeyeceğini ifade eder. Zira bu hususta Abdurrahman b. Mülcem'in Hz. Ali'yi, Ebû Lü'lü'e'nin Hz. Ömer'i öldürdüğüne benzer kesin bir bilgi yoktur.[21] Aslında Yezid'in bizzat Hz. Hüseyin'in öldürülmesine iştirak etmediği bilinmektedir. Onun öldürülmesini bizzat emretmediği de söylenebilir. Zira bu hususta ki icraat, Kufe valisi Ubeydullah b. Ziyâd ile komutanı Ömer b. Sa'd'a aittir. Ancak dönemin yöneticisi olması hasebiyle Yezid'i Hz. Hüseyin'in öldürülmesinde müteselsilen sorumlu tutmak mümkündür.

Gazzâlî, "Hüseyin'in katiline Allah lanet etsin ya da Allah öldürülmesini emredene lanet etsin." denmesinin caiz olup olmadığı sorusuna verdiği cevapta lanet okuma hususundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır: "Doğru olanı, 'Hüseyin'in katili tövbe etmeden öldüyse Allah ona lanet etsin.' demektir. Eğer söz tövbeyle kayıtlanmayıp mutlak olarak söylenirse bu, sakıncalı olur; oysa susmakta sakınca yoktur. Bundan dolayı susmak daha iyidir.[22] Gazzâlî, başka bir kitabında şöyle der: "Bir insan ömrü boyunca örneğin İblis'e, Ebû Cehil'e, Ebû Leheb'e ya da şerir insanlardan dilediğine lanet okuma hususunda susarsa bu, ona zarar vermez. Ama bir müslümanı, Yüce Allah katında temiz olduğu bir konuda ta'n etme hatasına düşerse helake maruz kalır."[23]

İbn Teymiyye (728/1328) de Yezid'e lanet okunmasına karşı çıkan âlimlerden biridir. Ona göre, Yezid'e lanet hususundaki söz, kendisi gibi diğer melik halifeler ve diğerleri hakkındaki söz gibidir. Yezid ise başkalarından hayırlıdır. O, Hüseyin'in katillerinden intikam alan Irak Emiri el-Muhtar b. Ebi 'Ubeyd es-Sakafî'den daha hayırlıdır. Bu kişi, kendisine Cebrail'in geldiğini iddia etmiştir. Yine o, el-Haccac b. Yusuf'tan daha hayırlıdır. Haccac, insanların ittifakıyla Yezid'ten daha zalimdi. Bununla beraber denilir ki; Yezid ve onun gibi meliklerin yaptıkları fasıklıktır. Muayyen fasıka lanet ise emredilen bir şey değildir.[24]

İbn Teymiyye'ye göre Yezid hakkındaki doğru tutum, geçmiş imamların benimsediği "Yezid, sevgiye layık tutulamaz; ama kendisine lanet de okunmaz" şeklindeki tutumdur. Bunun yanı sıra şunu da zikretmek gerekir ki şayet Yezid fasık veya zalim ise Yüce Allah, fasığa ve zalime de mağfiret eder. Kaldı ki, İbn Ömer'den naklen bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Kostantiniyye'ye sefer düzenleyecek ilk ordunun günahları bağışlanmıştır."[25] Kostantiniyye'ye sefer yapan ilk ordunun komutanı ise Yezid b. Muaviye'dir.[26] Hatta Yezid'in bu hadis için Kostantiniyye'ye gaza yaptığı söylenmiştir.[27]

İbn Teymiyye, Yezid'i ve onun gibi kimseleri lanetlemenin doğuracağı sakıncalara da işaret etmektedir: "Biliyoruz ki Müslümanların birçoğunun yaptığı bir zulüm vardır. Eğer bu kapı açılırsa Müslüman-

19 İbn Tolun, s. 61.

20 İbn Tolun, s. 61.

21 el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Dâru'ş-şa'b, Kahire t.y, III, [IX], 1567.

22 Gazzâlî, *İhyâ*, III, [IX], 1567-1568.

23 el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-itikâd*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1403/1983, s. 153.

24 İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 567.

25 İbn Teymiyye, *Külliyat*, III, 352; IV, 384; İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 544, 572; krş. Buhârî, *cihâd* 93 [III, 232]). Buhârî'de geçen hadisin metni şöyledir: "Ümmetimden Kayser'in şehrine seferde bulunacak ilk ordunun günahları bağışlanmıştır." Hadiste İstanbul'un adı açıkça zikredilmemiş; "Kayser'in şehri" denmiştir. 'Aynî, "Medinetu Kayser" ile Kostantiniyye'nin kastedildiğini söylemektedir (el-'Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (855/1451), *'Umdetu'l-kârî*, Dâru'l-Fikr, y.y. (t.y.), XIV, 198).

26 İbn Teymiyye, *Külliyat*, III, 352.

27 İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 572.

ların çoğunluğunun lanetlenmesi kolaylaşır. Oysa Yüce Allah Müslümanların ölülerine dua etmeyi emretmiştir, onları lanetlemeyi değil."[28] demektedir.

İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Salih'in anlattığı şu olayı nakleder: Salih diyor ki; "Babama, 'Bazı kimseler, Yezid'i sevdiklerini söylüyorlar?' dedim. 'Oğulcuğum, Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kişi Yezid'i sevebilir mi?' diye cevap verdi. Bunun üzerine, 'Peki öyleyse babacığım, niye ona lanet okumuyorsun?' diye sordum. Cevaben, 'Evladım, babanın herhangi bir şahsa lanet okuduğunu ne zaman gördün?' dedi."[29] İbn Teymiyye, bu rivayeti *Minhâcu's-sünne* isimli kitabında, cevap verdiği Rafızî'nin delili olarak ondan şöyle naklettiştir: Ahmed b. Hanbel'in oğlu Salih bir gün babasına, "Bazıları bizim Yezid'i sevdiğimizi söylüyorlar." dedi. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel, "Yavrucuğum! Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse Yezid'i sevebilir mi?" diye cevap verdi. "O halde neden ona lanet okumuyorsun?" diye sorunca, "Allah'ın kitabında lanetlediği bir kimseyi nasıl lanetlemem?" dedi. "Yezid nerede lanetlenmiştir?" dedim. "Allah'ın 'Geri dönerseniz yeryüzünde bozgunculuk yapmanız ve akrabalık bağlarını kesmeniz beklenmez mi sizden? İşte Allah'ın lanetlediği, sağır kıldığı ve gözlerini kör ettiği bunlardır.'[30] ayetinde. Medine'nin üç gün yağmalanması ve ahalisinin esir edilmesinden daha büyük bir fesat olabilir mi? Sayıları 700'ü bulan, aralarında Kureyşli, Muhacir ve Ensarın bulunduğu insanların ileri gelenlerinden bir topluluğu, kim oldukları bilinmeyen köle, hür ve kadınlardan 10.000 kişiyi öldürdü. Kan, Resûlullah'ın (s) kabrine ulaşıncaya kadar insanların öldürülmesine daldı. Ravza-i Mutahhara ve mescid kanla doldu. Sonra Kâbe'ye mancınıkla saldırdı ve onu yıkıp yaktı.[31] İbn Teymiyye, bu rivayetin munkatı' ve ondan geldiği sabit olmayan bir rivayet olduğunu söylemektedir.[32]

Yezid'e lanet hususunda susmayı ve bu işi Allah'a havale etmeyi tercih eden âlimlerden biri İbnu's-Salâh'tır (643/1245).[33] İbnu's-Salâh, Yezid'e lanet hususunda sorulan bir soruya verdiği cevapta, "Bize göre Yezid'in Hz. Hüseyin'in öldürülmesini emrettiği doğru değildir. Doğru olan, onun öldürülmesini emredenin bu sıradaki Irak Valisi Ubeydullah b. Ziyâd olduğudur. Yezid'e sövüp ona lanet okumaya gelince Hz. Hüseyin'i öldürdüğü ya da öldürülmesini emrettiği doğru olsa bile lanet okuma, Müslümanın yapacağı şeylerden değildir. Zira makbul bir hadiste, 'Mümine lanet etmek, onu öldürmek gibidir.'[34] buyurulmaktadır. Bu sebeple Hüseyin'i öldüren tekfir edilemez. Ancak peygamberlerden birisini öldüren kimse öldürme sebebiyle tekfir edilebilir. Yezid hususunda insanlar üç gruba ayrılmışlardır. Bunlardan bir grubu onu sevip dost edinmektedir. Bir grubu ona sövüp lanet okumaktadır. Bu hususta orta yolu tutan üçüncü grup ise onu ne veli edinmekte ne de ona lanet okumakta, onun hakkında diğer İslâm hükümdarları, Raşid Halifeler dışındaki halifeler ve benzeri kimseler hakkında izlenen yolu takip etmektedir. Görüşü isabetli olan fırka budur."[35] İbnu'l-İmâd (1089/1679), kendi döneminde birinci gruba mensup kimsenin bulunduğunu zannetmediğini ifade etmektedir.[36] Bu da Yezid döneminde meydana gelen olaylar hususunda genel bir hoşnutsuzluğun olduğunu ortaya koymaktadır.

Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı da yapmış olan Ömer Nasuhi Bilmen (1971), Yezid'e lanet okunmasını caiz görmeyen çağdaş âlimlerimizdendir. Bu hususta görüşünü şöyle ifade eder: "Denilse ki,

[28] İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 572.

[29] İbn Teymiyye, *Külliyat*, III, 351-352; IV, 389; İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm b. Abdusselâm b. Abdullah b. Muhammed b. Teymiyye el-Harrânî el-Hanbelî (728/1328), *Mecmû' Fetava*, Nşr.: Abdurrahman b. Kasım el-'Âsımî en-Necdî, Kahire 1404, XXVII, 478.

[30] *Muhammed* 47/22-23.

[31] İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 565-566.

[32] İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 573.

[33] Beyler, Muhammet, *Hadislere Göre Lanet* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 18.

[34] Buhârî, *edeb* 44 [VII, 84], 73 [VII, 97]; *iman* 7 [VII, 223]; Müslim, *iman* 176 [I, 104]; et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892), *Sünen*, İstanbul 1401/1981, *iman* 16 [V, 22].

[35] İbn Tolun, s. 59-60; ayrıca bk. İbnu'l-İmâd, I, 276.

[36] İbnu'l-İmâd, I, 276.

Yezid'e lanet caiz midir? Çünkü Hz. Hüseyin'in katilidir veya katlini emretmiştir. Deriz ki: Bu asla sabit olmamıştır. Bir kere Hz. Hüseyin'i bizzat katletmediği zahirdir; katline emir verip vermediği hususunda ise muhtelif şayialar vardır. Artık sabit olmadıkça 'Hz. Hüseyin'i o öldürmüştür.' denilmesi caiz olmaz. O halde Yezid'e lanet edilmesi caiz değildir. Bir Müslüman'ı, tahkik ve tespit edilmeksizin öldürme gibi bir büyük günaha nispet etmek caiz değildir. Peygamberimiz Ehl-i Kıbleye lanet edilmesini yasaklamıştır. Bir Müslüman, bazı günahlar işlemekle kâfir olmaz. Ehl-i Sünnetin mezhebi budur."[37]

Yazdığı müstakil bir kitapta Kerbela olayıyla ilgili rivayetleri bir araya getiren Mustafa Asım Köksal (1998), "Adalete yakalarını teslim etmiş olanlara, en ağır suçlu da olsalar, dışarıdan yapılacak karışmalar hoş karşılanmaz."[38] sözleriyle Kerbelâ faciasına sebep olanlara lanet okumayı faydasız görmektedir

Yezid'e lanet okunmasını uygun görmeyen âlimlerin delillerini kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1. Yezid, Hz. Hüseyin'in öldürülmesini emretmemiş; öldürülmesinden dolayı da memnuniyetsizliğini bildirmiştir. Hatta Hz. Hüseyin'in aile efradı Şam'a gönderildiğinde onlara ikramda bulunmuş ve bu hâdiseden duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir.[39]

2. O, Ashab döneminde iş başına gelmiş ve Ashabtan pek çok kimse ona bey'at etmiş, onun halifeliğini meşru kabul etmiştir. Ashabın bey'at ettiği bir zata lanet okumak caiz değildir.[40]

3. Günhakâra lanet okunmayacağına dair Hz. Peygamber'in hayatından verilen örneklerden biri şudur: "Himar" diye çağrılan bir adam çok şarap içiyordu. Hz. Peygamber'e her getirilişinde Resûlullah (s), ona celde tatbik ederdi. Bir keresinde orada bulunanlardan biri, "Allah

[37] Bilmen, Ömer Nasuhi, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, İstanbul (t.y.), s. 103-104 [Metinde birkaç sadeleştirme yaptık].

[38] Köksal, Mustafa Asım, *İslâm Tarihi, Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, Ankara 1979, s. 4.

[39] Bk. İbn Teymiyye, *Külliyat*, III, 351; IV, 391.

[40] Bk. İbn Teymiyye, *Külliyat*, III, 352; IV, 391.

lanet etsin! Bu adam Resûlullah'a amma da çok getirildi!" dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, "Ona lanet etme! Çünkü o, Allah'ı ve Resûlü'nü sever." buyurdu.[41] İbn Teymiyye, bu hadisten şu sonuca gitmektedir: Hz. Peygamber, çok içki içen bu muayyen kişinin lanetlenmesini, Allah'ı ve Resûlü'nü sevdiğinden dolayı yasaklamıştır. Bununla birlikte Resûlullah içki içeni mutlak bir şekilde lanetlemiştir.[42] Bu, mutlak fasıkın lanetlenmesinin caiz olduğuna, Allah ve Resûlü'nü seven muayyen kimsenin lanetlenmesinin caiz olmadığına delalet eder.[43] Ümmetin kabul ettiği görüş, muayyen bir kimseyi mutlak olarak lanetlememiz ve muayyen bir kimseyi mutlak olarak sevmememizdir.[44]

4. Yezid hakkında nakledilen şeyler doğru değildir. Onun birçok güzel yönleri vardır veya yaptığı şeylerde içtihat ederek hareket etmiştir.[45]

Yezid'in lanetlenmesini caiz görmeyen bazı âlimlere göre Yezid, Sahabe döneminde ümmetin idare görevini yürütmüş ve o sırada Sahabeden hayatta olanların tabi oldukları bir müslümandır. İyi bir takım hasletleri vardı. Hoş karşılanmayan Harre olayı ve diğer hususlarda kendisine göre tevilleri vardı. O, hata etmiş bir müçtehittir. Öte yandan Harre halkı başta ona bey'atı bozmuştu. İbn Ömer ve başkaları Harre halkının bu tavırlarının yanlış olduğunu söylemişlerdir. Hz. Hüseyin'in öldürülmesine gelince, Yezid ne böyle bir şeyi emretmiş; ne de razı olmuştur; aksine, öldürülmesine üzülmüş, öldüreni de kınamıştır. Hz. Hüseyin'in başı kendisine değil İbn Ziyad'a götürülmüştü.[46]

5. Hz. Peygamber'in Cennetle müjdelediği İstanbul'u fethe giden ordunun komutanıydı.[47]

[41] İbn Teymiyye, *Külliyat*, III, 352; IV, 383; IV, 390; İbn Teymiyye, *Mecmû'*, XXVII, 475; İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 569; krş Buhârî, *hudud* 5 [VIII, 14-15].

[42] İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 569-570. Söz konusu hadis için bk. Ebû Dâvud, *eşribe* 2 [IV, 81-82].

[43] İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 569.

[44] İbn Teymiyye, *Mecmû'*, XXVII, 475-476.

[45] Bk. İbn Teymiyye, *Külliyat*, III, 352; IV, 391.

[46] İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV, 391.

[47] Bk. İbn Teymiyye, *Külliyat*, III, 352; IV, 391.

6. Yezid'e lanet etmek, babası Muaviye'nin de lanetlenmesine yol açabilir. Muaviye ise Ashabtandır.[48]

7. Ehl-i Kıblenin lanetlenmesi caiz değildir. Yezid'in Müslüman olduğu kesindir. Lanet okuma hususunda şüphe ile karar vermek doğru değildir. Çünkü şüphe ile kesin olan şey yok sayılmaz. Yezid, pek çok günah işlemiş ve fasık olmuş olabilir. Ancak fasık da olsa devlet başkanına isyan caiz değildir. Fasık, tekfir edilemeyeceği gibi lanetlenemez de. Çünkü Hz. Peygamber, "Müminin lanetlenmesi onu öldürmek gibidir."[49] buyurur.[50] Bir hadiste ise "Müslüman ta'n eden ve lanetleyen değildir."[51] buyurulur.

Sonuç

Ehl-i Sünnet âlimlerinin Yezid'e lanet hususunda ortaya koydukları farklı görüşleri iki grupta değerlendirerek ortaya koymaya çalıştık. Birinci grup, başta Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesi olmak üzere iktidar döneminde meydana gelen hadiseler sebebiyle Yezid'in lanetlenmesini savunmakta ya da lanetlenmesine cevaz vermektedirler. Bunların temel yaklaşımı Peygamber torununun öldürülmesine karşı duyulan tepkiden beslenmektedir. Peygamber'in kucakladığı, öptüğü, sevdiği ve hakkında birçok güzel söz söylediği Hz. Hüseyin'in öldürülmesine tepkinin yansıması olan bu görüşü savunanların dayandıkları delillerden bazıları Hz. Peygamber'e nispet edilen uydurma sözlerdir. Öte yandan Yezid döneminde meydana gelen Harre olayı ve Mekke muhasarası ile ilgili eleştirileri de gündeme getirmektedirler. Yezid'in İslamî ilkelerden uzak olduğu iddia edilen kötü yaşantısı da lanetlenmesi için delil olarak kullanılmaktadır.

Yezid'e lanet okunmasına muhalif olanların, delilleri arasında Ehl-i Sünnetin lanet hususundaki genel yaklaşımının önemli olduğunu görüyoruz. Onlara göre kâfir olduğu açıkça bilinmeyen birisini lanetlemek mümkün olmadığı gibi, günah işleyen bir Müslüman da bu günahı sebebiyle lanetlenemez. Yezid'i mazur göstermek ve Hz. Hüseyin'in öldürülmesine doğrudan iştirak etmediği hususunu gündeme getirmek de bu görüşü savunanların delillerinden biridir.

Lanet okumaya karşı olanlar, Hz. Peygamber'in lanet okumaktan sakındıran sözlerinin yanı sıra Yezid için övgü anlamına gelebilecek hadisleri de nakletmişlerdir. Onların, Yezid'in iktidar döneminde meydana gelen hadiseleri tasvip etmemekle birlikte lanet okuma kapısını açmama hususunda ihtiyatlı olmayı tercih ettikleri söylenebilir.

[48] İbn Tolun, s. 54; ayrıca bk. İbn Kesîr, VIII, 245.

[49] Buhârî, *edeb* 44 [VII, 84].

[50] Kılıç, s. 416-417.

[51] Tirmizî, *birr* 48 [IV, 350]; Ahmed b. Hanbel (241/855), *Müsned*, İstanbul 1402/1982, I, 405.

Alevi-Bektaşi Ritüellerinde Okunan Deyişlerde "Lanet"

Semih Altınölçek*

Her Alevi aynı zamanda Bektaşi, her Bektaşi de Alevi'dir. Her iki yol arasında görülen küçük farklar, inancın özüne ilişkin olmayıp yönteme ilişkindir. Erkândaki farklılıklar ise küçük ve önemsiz noktalardır. Bütün problem tek inanç çevresinde toplanmış olanların ikilikte değil birlikte olmalarıdır.[1]

Milâdi 10 Ekim 680 yılında Hz. Ali'nin oğlu ve Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin ve beraberindeki yetmiş iki müminin Kerbela'da katledilmiş olmaları nedeniyle, Alevi-Bektaşiler her yılın belirli ayında düzenledikleri matem törenleri ile yas ve oruç tutarak bu acı olayı kınarlar. Aleviler Muharrem orucu ile Hz. Hüseyin'in şahsında Ehl-i Beyt'e bağlılıklarını dile getirmekle beraber bu katliamı yapan zalimleri de beddua ve nâlet ile anarlar. Dolayısıyla, "Matem" veya "Muharrem Törenleri" Hz. Hüseyin'in şehit olmasıyla sonuçlanan bir zulümün yıldönümüdür. Törenler sırasında Hz. Hüseyin ve yanındakilere uygulanan zulüm ve sonunda hepsinin şehit edilişleri anılarda

* Sanatçı Öğr. Gör. Dr. Semih Altınölçek, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı, İstanbul.

1 Bedri Noyan Dedebaba, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, Ardıç Yayınları, 2006 Ankara, s. 156.

canlanır. Tarihte bu katliamı gerçekleştiren Muaviye'nin oğlu Yezid'dir. O tarihten sonra Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt'ine sadık kitlelerce katliamlar gerçekleştiren, zulüm yapan kişiler "Yezid" sıfatıyla çağırılmış ve lanet ile anılmışlardır.[2]

Alevi-Bektaşi ritüellerinde Yezid ve Yezid taraftarlarına söylenen lanet, Bektaşi geleneğindeki şu iki temel kuraldan kaynaklanır: "teberrâ" ve "tevellâ". Dervişâne inanışla tevellâ, "Hz. Ali'yi ve Ehl-i Beyt'i sevmek, onları sevenleri sevmek ve dost edinmek" anlamına gelir, teberrâ ise "uzak durma, sevmeyip yüz çevirme, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt düşmanlarına düşman olma" anlamını taşır.[3] Bu bağlamda teberrâya bağlı olarak, Yezid'e lanet edilmesi Alevi-Bektaşi geleneğinde hak olarak değerlendirilir. Ancak tevellâ ve teberrâ başlangıçta ve henüz yetişmemiş durumda olanlar için ayrı, mistikler için ayrı, hakikâtte olanlar için de ayrı anlamlar taşır. Bunun teberrâ tarafında olan Bektaşiler Muhammed-Alî ve evlâdına düşmanlık edenlere, Ebû Süfyan ve onun soyundan Muavîye ve Yezid'e, Mervân ve soyuna, onlara yardım edenlere, zulümlerine katılanlara ileri derecede bir kin ve nefret besleyerek zalimleri lanetlemeyi dinî bir görev sayarlar. Tevellâ ve teberrâ bu anlamlarıyla Bektaşilikten önceki hiçbir kuruluşta uygulanmamıştır. Bu görüş ve düşünceyi Anadolu'ya Hacı Bektaş Veli getirmiş, kendisine bağlanan bütün Rum erenlerine de tevellâ ve teberrâyı telkin etmiş, tevellâsız bir İslâmiyet inancı olamayacağını bu bağlamda ibadetin de Tanrı katında makbul sayılamayacağını bildirmiştir. Hacı Bektaş Veli "Kişi iki sultana kul olmaz. Ya nefsine kul olacak, ya da evlâd-ı Muhammed Alî'ye" deyişi ile bu düşüncesini açıkça zikretmiştir. Bektaşilerin "Lanet olsun Yezid'e" demeleri gerçekte Hz. Muhammed'in vefatından sonra meydana getirdikleri nifak ve peygamber soyuna yaptıkları zulüm ve alçaklıklar nedeniyle Muâviye mel'ûnu ve onun soyundan gelen Yezid ve bunlara benzeyenler içindir.[4]

2 Ömer Uluçay, *Şah Hatayî ve Alevilik, İnanç-Töre-Öğe-Ahlâk*, Hakan Ofset, Adana 1993, s. 118.

3 Dedebaba, *age.*, s. 378

4 Dedebaba, *age.*, s. 380-381.

Tasavvuf ehlinde Muharrem ayında Peygamber torunlarına yönelik sevgi ve saygı ifadesi olarak yapılan ayinler Alevi-Bektaşi kültüründe oldukça önemlidir. Alevi-Bektaşi geleneğinde yılın Muharrem ayında cem ayini düzenlenir. Bu ayinlerden biri de "Muharrem Erkânı" adını alır. Hz. Hüseyin'in şehadeti anısına yapılan bu ayin Muharrem ayının birinci gününden başlayarak 12'sine kadar sürer. 12. günün akşamı kurban kesilip cem ayini yapılır.[5] Cem "toplanmak, toplantı, topluluk, cemiyet" anlamına gelir. Ayin ise Farsça bir sözcük olup "adet, görenek, kanun, töre" karşılığıdır. Aynı zamanda "usul ve ibadet tarzı" anlamına da gelir. Cem ayini ise toplantı töresi, cem töresi, bir araya gelme yoludur.[6] Cem ayini ile Şamanlık ayinleri arasında şekil itibariyle pek çok benzerlikler bulunmaktadır.[7] Ayinin ana ritüeli Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit düşmesini sembolize eder. Hz. Muhammed'e ve onun Ehl-i beyt'ine büyük bir sevgi ile bağlı olan Alevi-Bektaşiler çektikleri acılara ağlarlar, gördükleri zulümü de beddua ile anarlar. İslâm geleneğinde hiç olmayan bu acı çekme ritüelleri müzik eşliğinde yapılan bir dizi törenle gösteriye dönüşür. Bu dramatik gösteriler ve acı çekme ritüelleri Muharrem törenlerinin doruk noktasıdır. Müzik Alevi doktrininin kilit temaları üzerine yapılan sohbetlerde cem ayinlerinde kullanılan önemli bir unsurdur. Bütün bu değerler Alevi-Bektaşi ahlâk değerleri üzerine kuruludur. Zakir, sazende, gûyende, âşık babaları diye adlandırılan aşıklar, Alevi-Bektaşi cem ayinlerinde sürdürülen 12 hizmetten birini üstlenmişlerdir. Cem ayinlerinde Semah adı verilen ritüellerde kopuzun günümüzdeki versiyonu olan bağlama sazı kullanılır. Bağlama bu ritüellerde okunulan deyişlerin ifade bulduğu temel enstrümandır. Ritüellerde okunan deyişler ise konularını daha çok İslâm tarihinden, özellikle de 12 İmam ve Kerbelâ olayı üzerine yazılmış olan Fuzulî, Nesimî, Sıtkı Baba, Sadık Baba, Şah Hatayî, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal, Yunus Emre, Kul Himmet ve Vira-

5 Bedri Noyan Dedebaba, *Bektaşilik, Alevilik Nedir?*, Ankara 1987, s. 132-133.

6 E. Ruhi Tığlalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşili*, Konya Selçuk Yayınları, 1996, s. 236.

7 Mehmet Eröz, *Eski Türk Dinî ve Alevilik-Bektaşilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 56.

nî'nin vs. eserlerinden alır.[8] Bu ozanlar arasında özellikle yedi ulu ozan, Alevi / Bektaşi geleneğinin çok usta ve kutsal görülen en büyük ozanlarıdır. Bunlara "Yedi Kutuplar" adı verilir. Alevi cemlerinde bu ozanların düvaz-ı imamları, gülbânkları, mersiyeleri, Ehl-i Beyt, Kerbelâ ve 12 İmamlar hakkında dile getirdikleri nefesleri / deyişleri okunur. Bu Yedi Kutup'u oluşturan ozanlar sırasıyla, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Hatayî, Yeminî, Viranî, Teslim Abdal ve Nesimî'dir.[9] Bu ozanların deyişlerinde Alevi inancının öğretileri, ilkeleri ve inançları işlenir. Bağlama ile okunan bu deyişlere Aleviler arasında Telli Kur'an'ın ayetleri denir. Bu ozanların yüzyıllar önce yazdıkları deyişler halk tarafından benimsenmiş, söylenmiş, sürekli güncelleşmiş ve her devirde anlaşılır dille okunmuştur. Halk bu deyişlerde kendini ve kendi inancını bulmuştur. Bu deyişlerden birinde; "Varma Yezid'in yanına / Kokusu siner tenine / Lanet Yezid'in şanına / Nur Muhammed Ali'nindir" sözlerinde hem Muaviye'nin oğlu Yezid'e lanet edilmekte, hem de Yezid ismi şahsında kötülerden, zalimlerden uzak durulmasının gereği vurgulanmaktadır. Kezâ "Kokusu siner tenine" sözcüğü ile böyle insanlarla dost olmanın iyi sonuç getirmeyeceği, esas muhabbetin Muhammed Ali taraftarlarında olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.[10]

Alevi-Bektaşilerde Muharrem ayında Kerbela'da şehid edilen İmam Hüseyin ve On İki İmamın anısına duyulan saygı ve bağlılık nedeniyle Muharrem orucu tutulur. Bu oruç günleri boyunca on gün aralıksız gece gündüz su içilmez, zevkten ve eğlenceden uzak durulur. Üzerlerinde değerli maden ve mücevher taşınmaz, tıraş olunmaz, saz çalınmaz. Hatta sazların kulakları gevşetilir, tellerin düzeni bozulur. İkrar verme, nasip alma erkânında yapılan bu ritüelin bir bölümünde canlara su verilir. Cem ayinlerinde Hz. Hüseyin ve Kerbelâ anısına dağıtılan bu suyun adına "saka suyu" denir. Saka suyu Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit olmadan önce döktüğü gözyaşını sembolize eder. Ri-

8 Fatma Sezgin, Günümüzde Şanlı Urfa Kısas Köyü Aşıklık Geleneği ve Kısas'lı Aşıklar, Çukurova Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1998.

9 Nejat Birdoğan, Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevili., s. 420. İstanbul.

10 Birdoğan, *age.*, s. 34.

tüelin asıl amacı inancı, yiğitliği ve dürüstlüğü simgeleyen Hz. Hüseyin'i sevgiyle anmak; kötülüğü, haksızlığı, zulmü, vahşeti, alçaklığı simgeleyen Yezid ve Yezid zihniyetini lanetlemektir. Bu ritüel sırasında mersiyeler okunur. Zakir mersiye çalıp söylemeye başlar. İlk mersiyenin "illallah Şah" nakaratında koro halinde zakire eşlik edilir. Zakir isterse mersiyeden önce Yezid için şunları söyler: "Ey mel'un be alçak / lanet olsun ol Yezid'in canına ancak / Yarın ulu divan kurulacak / Ali ile Muhammed oturacak / mazlum Hüseyin'in davası sorulacak / mel'un Yezid o huzurda ne cevap verecek / Medet Hüseyin'im medet!.." Ritüelde saka suyu ile dolu bir kab ve birkaç bardakla gelip, üç defa: "Hu!.. Erenler!.. Hak, Muhammed, Ali'nin hizmeti geliyor" diyerek meydanın ortasına kadar gelerek su kabını ve bardakları sağına indirip, yere niyaz eder. Sonra ayağa kalkıp su dolu kabı ve bardakları eline alarak: "Destur Pirim! Lütfuna muhtacız, ihsan eyle ya Hüseyin / Derdimize senden derman eyle derman ya Hüseyin / Gayriye muhtaç eyleme sevenleri el-aman / Sen medet kıl bizlere her dem ya Hüseyin / Yüzbin kere lanet olsun o sapıtmış gürûha / Ahdı bozup şehit kıldılar onlar seni ya Hüseyin / Güzel ismin hakkı için zikredeni darda koyma / Esenlik ver yaşlı gözle ağlayana ya Hüseyin / İznin ile su getirelim aşkına vermek için / Aşkınla içenlere kıl âb-ı hayat ya Hüseyin" deyişini söyledikten sonra "Sekaahüm ya Hüseyin!" diyerek tüm canlara, ya da üç cana birer yudum su sunar. Su yaşamı sembolize eder. Topluluk hep bir ağızdan bu suyu Hüseyin'e vermeyen Yezid'e ve taraftarlarına "Selâmu'llâhi alel-Hüseyin, Lanetu'llâhi alâ kâtili'l-Hüseyin!" yani, "Selâm olsun Hüseyin'e, lanet olsun Hüseyin'in katiline" sözleriyle Yezid'e lanet okurlar.[11] Bu ritüelde de Hazret-i Hüseyin ve Kerbelâ şehitleri anılır, acıları paylaşılır onların anısına su dağıtılır ve Yezid'e lanet edilir.[12]

Alevi-Bektaşilerde ikrar verme yani nasip alma yeni bir yaşama gelişin, doğuşun başlangıcıdır. Nasip alma bir and içme törenidir. Bektaşiliğe talip olmak isteyenler bu törenden geçirilir. Törende zakirler

11 İlhan Cem Erseven, *Alevilerde Semah*, Ekin Yayınları, Araştırma-İnceleme Dizisi 1, Ankara 1990, s. 177.

12 Erseven, *age.*, s. 178.

çalgılarını ellerine alıp üç nefes ve bir düvaz okurlar. Talip Bektaşi olduktan sonra cem ve muhabbet toplantılarına katılsa bile ayin-i ceme hemen giremez. Ancak edep, erkân ve semahları öğrendikten sonra ayin-i ceme katılabilir. Gizli yapılan bu ikrar verme ayininde aralarına yeni katılan talibin (can'ın) kulağına babaerenler tarafından teberrâ ve tevellâ telkin edilir.[13] Bu gizli ayinde "Sakın ola, ehil olmayana bu sırları verme, zira erenlerimizin ehil olmayana sır verilmesine lanetimiz vardır ve erenler lanetinden sakınmak gerekir", [14] denilerek talibe bu sırların verilmemesi hususunda önemle tenbih edilir. Gerek ayin-i cem, gerek diğer hizmet ve erkân törenlerinde söylenen, çoğu manzum ve yarı manzum olarak düzenlenmiş kısa ilâhilere "tercümân", bunların uzunca olanlarına ve çoğunlukla mürşid tarafından okunanlarına ise "gülbânk" denir.[15] Özellikle Tahtacıların cem ayinlerinde okunan "gülbânk"larda yine "Yezid'in başı bulut, ağzı kilit ola", "Yezidin boynundan gitmesin tîg-ü taber", "Düşmanımızın gözü kör ola. Duamız nur ola. Belâlar nur ola. Müminler zât ola, münafıklar mat ola. Yuf.. münkire, Lanet Yezid'e"[16] gibi lanet ve bedduanın edildiği sözlere rastlanılır.

Bektaşi-Alevi kültüründe muharrem taziye ritüeli "mersiye" (ağıt) denilen bir şiir formunda yoğunlaşır. Bu formdaki ağıtların içeriğinin konu itibariyle zalimlere, haksızlığa, kötülüğe karşı öfkenin dile getirilişi ve mazlumlara sempatiyle yaklaştığını söylemek daha doğrudur. Mersiyeler tam bir ağıt değildir. Mersiye, Kerbela vakasını işleyen, Ehl-i Beyt'e ve On İki İmamlara bağlılığı, sevgiyi dile getiren bir şiir türüdür. Özelikle Muharrem ayı boyunca söylenen ve Ehl-i Beyt taraftarlarının yaşadığı her bölgede ve her dilde söylenen ağıtlar bütünüdür. Matemde okunan mersiyeler genelde Hz. Hüseyin ve yanındakilerin şehit edilişleri ile ilgilidir. Bektaşi şairlerinin yüreklerinden ve kalemlerinden çıkmış zalimleri yeren, mazlumların acılarına ortak

[13] Dedebaba, *age.*, s. 379.
[14] Erseven, *age.*, s. 173.
[15] Dedebaba, *age.*, s. 359.
[16] Dedebaba, *age.*, s. 213.

olan ve Kerbelâ'yı günümüze taşıyan deyişler ile bezenmiştir. Mersiyelerin Muharrem matemi ile ilgili olanlarına "Muharremiye" adı verilir. Genellikle makâm eşliğinde (çoğunlukla Sabâ makamında) ayakta okunur. Birlikte okunabildiği gibi, tek bir kişi tarafından da okunabilir. İslâm ozanlarının hemen hepsi Kerbelâ şehitlerine mersiye yazmışlardır. Özellikle Bektaşi ozanlarından Kâzım Paşa'nın ve Sâfi'nin mersiyeleri ünlüdür. Fuzuli'nin *Hadikat'üs-su'ada* adlı yapıtı bu eserler arasında önemli bir yere sahiptir. Mersiye ve nefeslerde Kerbelâ şehitleri övülürken, Yezid ve taraftarlarına lanet edilmesi beyitlerde özellikle dikkati çeken sözlerdir.[17] Bektaşi ozanı Rıf'at bir mersiyesinde: "Bağladı Nehr-i Fırât'ı ol şakî ibn-i Ziyâd / Ettiler mel'una lanet sabi sibyân ağladı". Yine aynı mersiyede bulunan "Lâcerem evlâd-ı Zehra oldular bir bir şehid / Ettiler lâ'net Yezid'e cümle sükkân ağladı."[18] beyitinde zalimliği ve cinayeti nedeniyle Yezid'e beddua ve lanet edildiğini dile getirir. Ahmed Keşfi Baba da mersiyesindeki "Lanet olsun sad-hezâr ibn-i Yezîd'in kavmine / Cedd-i pâke duşimândır yâ Hüseyin ibn-i Alî!" beyti ile Yezid ve kavmine öfke dolu sözlerle lanet eder.[19] Bir Bektaşi ozanı olan Hatayî bir nefesinde "Senin âşıkların yanar yakılu / On iki imam katarına katılur / Bunda Yezidlere lâ'net okunur / Gel dinim, imanım imâm Hüseyin" diyerek Hz. Hüseyni överken Yezid'e de lanet okur. Bir başka Bektaşi ozanı Hulusi Kıvrık Baba ise bir nefesinde "Verdi Hüseyin yetmiş iki koçunu / Bilsin Yezid sâdır olan suçunu / Alsın felek zalimlerden öcünü / Masumların âhı lerzâna gelir" sözleriyle beddua ederken aynı nefeste, "Hulûsî feleğe etme şe'ame / Bulasın âlemde künc ü sa'âdet / La'net kıl Yezid'e, Hüseyin'e rahmet / Zalim'e lâ'net-i Yezdâna gelir" sözleriyle Hz. Hüseyin'e rahmet dilerken Yezid ve ordusuna lanet ve öfke yağdırır.[20] 17. yüzyıl şairi Neşatî Divan'ında bu Mevlevi şeyhinin yazdığı bir Hz. Hüseyin mersiyesi vardır. Bu mersiyedeki beyitlerden birinde "Yıkılsın

[17] Dedebaba, *age.*, s. 73.
[18] *age.*, s. 76.
[19] *age.*, s. 73-74.
[20] *age.*, s. 78

sakfı gerdûnum dökülsün dâre-i encüm / Dil-i uşşâk-ı şeyda gibi ol da târumâr olsun" yani "Feleğin damı çöksün, yıldızlar yerlere saçılsın; onun da gönlü aşıklar gibi tarumar olsun" beyitinde şair bu cinayetin işlendiği alemin paramparça olmasını, o acı olayı yaşıyormuş gibi duyduğu acıya bütün kainatın ortak olmasını ister. Bir başka beyitinde ise "Ciğerler âteş-i hasretle yansın şu'le hâr olsun / Gönüller derd ile pûr dîdeler hem esk-bâr olsun" yani, ciğerler hasretle yansın, paramparça olsun, gönüller dert ile dolsun, gözler gözyaşı yağdırsın" sözleri ile de acısını dile getirir.[21]

Matem törenlerinin içeriğine bakıldığı zaman, oruca niyet, pilav, helva, oruç açılması, aşure erkânı ve meydan aşamaları görülür. Alevi-Bektaşilerde oruca niyet, pilav, helva, oruç açma ve aşure için ayrı ayrı erkân uygulanır. Bu erkânların içerikleri birbirine benzemekle beraber aralarında bazı farklılıklar da görülür. Erkânların içeriğinde, selâmnameler, mersiyeler, âyet-ül-kürsî ve ilgili gülbânklar bulunur. Bu matemin beşinci günü "pilav" pişirilir ve "pilav erkânı" yürütülür. Bu erkân amacıyla bir araya gelen canlar, hep birlikte erkânı yürütürler, mersiyeler okurlar. Kerbela'da olanların anıldığı metinleri dile getirirler. Tercih edilen metin ve mersiyeler yöreye ve zamana göre farklılıklar gösterebilir ise de hepsi özde aynı temayı işler. Bektaşi ozanı Nesimî'ye ait bu mersiyelerden birinde Yezid'e şöyle lanet edilir: "Mervan viran etti Hakk'ın arşını / Yezide atalım lanet taşını / Kâzım'a verdiler kaynar kurşunu / Onun için ağlar Fatıma anam". [22] Hatayî ise bir deyişinde "Yezid, bilmez amanı, sözleşmeyi / Yıkılır tahtın viran olur elbet / Gaziler çıkıp Mehdi gelince görün siz. / Arasat meydanında dur Yezid / Dünya ve ahrette dostun olmaz senin. / Hatayi Yezid'e hiç verme aman / Alemde neslini kesegör heman. / Yezid hakkını bilmez, boğazına takmış lanet halkasını, / Kestirmiş Hz. Hüseyin'in boğazını, / Var kıyamete dek ur gidi Yezid / Yezid meclisine varma, zulme alet olma / Satır Yezid ensesine / Seyf Muhammed Ali'nindir / Varma Yezid'in yanına, /Kokusu siner kokuna, / Lanet Yezid'in huyuna / Can Muhammed Ali'nindir. ".[23] beyitleri ile Yezid'e olan lanetini dile getirir.

[21] Mahmut Kaplan, "Bağdat'a Beyitler, Çağdaş Bir Kerbelâ Faciası mı?", 2007.

[22] Dedebaba, *age*.

Mevlevi semalarında müziği esas olarak Türk San'at müziği besteleri oluştururken, Alevi semahlarındaki müziği Halk müziği ritmi oluşturur. Zakir, pirden ve rehberden sonra gelen bir hizmet sahibi olarak sazını çalar. Deyiş ve Düvaz imamı okur. Ayin-i cemlere başlamadan önce "muhabbet" adı verilen bağlama eşliğinde eski aşıkların deyişlerinin söylendiği ve aşıkların kendi deyişlerini okudukları bir bölüm vardır. Cem törenlerinde ilk başta yedi Alevi ozanının şiirleri bağlama eşliğinde okunur ve düvaz-ı imamlar zakirler tarafından söylenir. Bektaşi edebiyatında on iki imamların adlarını sırasıyla sayarak yazılmış şiirlere "düvazdeh-i imâman" veya kısaca "düvaz" adı verilir. Hemen her Bektaşi ozanı birkaç düvaz yazmıştır. Bektaşi ozanlarından Hatayî'nin bir düvaz'ında Kerbelâ'da İmam Rıza'yı şehit edenler için: "Musâ'i Kâzım'dan gelen erenler / Cân-baş fedâ edip didâr görenler / İmâm-ı Rızâ'ya zehr verenler / Divanda şefa'at bulmaz inşallah" sözleriyle İmam Rıza'nın katillerine beddua ettiği görülür. Yine bir başka şair Haydarî'nin bir düvazında da "Takî'ye, Nakî'ye edenler cefâ / Şefa'atten mahrûm eylesin Hudâ / Muhammed Mustafa, Alî Murtazâ, Aman yâ Muhammed, meded yâ Alî (Hü)!" sözleriyle Kerbelâ'da şehit edilen on dört masumdan ikisi olan Takî'ye ve Nakî'ye cefa eden zalimlere Allah'ın şefaatinden mahrum kalmaları için beddua edilir. On iki imamları anlatan Bektaşi yazma veya basma risalelerinin sonunda, imamlara selam ve rahmet dilenirken, düşmanlarına da lanet edilir. Bu tür beddua ve lanetleri deyişlerde dile getirmek ozanlar arasında neredeyse bir gelenek halini almıştır.[24] Bektaşi ozanı Fakîr de bu geleneği sürdürür. Onun bir yazmada yer alan lanet ve rahmet üzerine yazdığı bölüm şöyledir: "Yüz binlerce lanet olsun İbn-i Mülcem Mel'ûn ve Câde Mel'un ve Şimr Zül-cevşen Mel'un ve Velid bin Abdülmelik Mel'un ve İbrahim bin Velid Mel'un ve Mansûr Abbâs-ı Kûfî Mel'un ve Harun-er-Reşîd Mel'un ve evlâdlarna ve torunlarına dahî lanet olsun. Ve

[23] Uluçay, *age*., s. 117-119.

[24] *age*., s. 102-105.

Maktel-i Hüseyinlerde Beddua

Özlem Demirel*

İslâm alimleri, Müslümanların olur olmaz sebeplerle birbirleri aleyhine beddua etmelerinin İslam ahlakıyla uyuşmayacağına dikkat çekmişlerdir. Bilhassa mutasavvıf ahlâkçılar bedduanın tasavvufî edeple bağdaşmadığını belirtirler.[1] Nitekim Resûl-i Ekrem bir mümine lanet etmenin onu öldürmek demek olduğunu belirtmiş, kendisinden bazı kişi ve kabilelere lanet etmesi istendiğinde bunu kabul etmemiş, hayvanlara lanet etmeyi de yasaklamıştır. Bu sebeplerle Şia'nın ve çeşitli Râfizî gruplarının, Hz. Ali'nin hilâfet hakkını gasbettiklerini ileri sürerek ilk üç halife ile başta Muaviye b. Ebû Süfyân olmak üzere Emevî hükümdarlarını ve genel olarak Şia'ya muhalif olanları lanetle anıp bunu dini bir gelenek haline getirmeleri Şii olmayan âlimler ve halk toplulukları tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış ve bu durum Şii-Sünni ayrılığının başlıca sebeplerinden birini teşkil etmiştir.[2]

Maktel-i Hüseyinler, 10 Muharrem 61/10 Ekim 680'de gerçekleşmiş olan Kerbela olayının ardından Hz. Hüseyin ve Ehl-i beyt için duyulan üzüntünün tesiri ile kaleme alınmış eserler olup, maktel yazarları eserlerini bilgi aktarmaktan çok matem toplantılarında halkı coştur-

* Dr. Özlem Demirel, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Malatya.

1 Mustafa Çağrıcı, "Beddua", *DİA*, C. V, 1992, s. 297-98.

2 Kâmil Yaşaroğlu, "Lanet", *DİA*, C. XXVII, 2003, s. 101-102.

mak için kaleme almaya başlamışlardır. Hz. Hüseyin'in ümmetin günahlarının affı için şehit olduğu, onun şehadetine ağlayanların cennette Ehl-i beyt ile beraber olacağı inancının hakim olduğu maktellerde bela, matem, sevap, saadet duyguları bir arada işlenmiştir.[3]

Makteller, büyük bir coşkuyla Hz. Hüseyin ve taraftarlarına duyulan sevgi, Yezid ve taraftarlarına duyulan derin nefretin tesiriyle kaleme alınmıştır. Bunu bize maktellerde bir leitmotiv olarak yer alan beddua ifadeleri gösterir.[4]

Türk Edebiyatında da önemli bir yeri olan Maktel-i Hüseyinlerin, üzerinde çalışılmış nüshaları olduğu gibi, henüz çalışılmamış birçok maktel nüshası da mevcuttur.

Lamii Çelebi Mahmûd b. Osmân Bursavî (876-938/1472-1532)'nin Maktel-i İmâm Hüseyin'i üzerinde bir mezuniyet tezi[5] ile, bir yüksek lisans tezi[6] çalışması yapılmıştır.

Kastamonulu Şâzî'nin Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin'i üzerinde önce Dursun Boztosun[7], daha sonra ise Yaşar Türkay[8] mezuniyet tezi, Nurcan Öznal Güder ise doktora tezi[9] hazılamışlardır.

Yahya bin Bahşi'nin makteli üzerine Şeyma Güngör'ün[10] henüz yayınlanmamış bir doçentlik çalışması bulunmaktadır.

---

3 Şeyma Güngör, "Maktel-i Hüseyin", *DİA*, C. XXVII, 2001, s. 456.

4 Özlem Demirel, "Âşıkî Ve Maktel-i Hüseyin'i", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXXVII. Sayı, İstanbul 2008 (baskıda).

5 İbrahim Boğalı, Maktel-i Âl-i Resûl Lâmii Çelebi, İstanbul Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, 1971.

6 Harun Arslan, Lâmi'î Çelebi Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl (Giriş-Metin-Sözlük-İnceleme-Adlar Dizini), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.

7 Dursun Boztosun, Kastamonulu Şâzî'nin Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin'i (28b-54a) (Metin-İndeks), İstanbul Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, 1973.

8 Yaşar Türkay, Kastamonulu Şâzî'nin Maktel-i Hüseyin'i (1b-28a), İstanbul Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, 1974.

9 Nurcan Öznal Güder, Kastamonulu Şâzî Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük-Adlar Dizini), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997.

10 Şeyma Güngör, Yahya bin Bahşi Maktel-i Hüseyin, (Yayınlanmamış doçentlik çalışması).

Âşıkî'nin makteli üzerinde ise tarafımızdan bir doktora tezi[11] hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı ise, yukarıda anılan Yahya bin Bahşi'nin, Kastamonulu Şâzî'nin ve Lamii Çelebi Mahmûd b. Osmân Bursavî'nin maktellerinde yer alan beddua ifadelerinin tespit edilerek sınıflandırılmasıdır.

1. Eserin müellifinin ettiği beddualar

Makteller büyük bir coşku ve heyecanla kaleme alındıkları için, olayın akışına kendini kaptıran müellif, duygularının tesiri ile eserin bazı noktalarında beddua ifadelerine yer verir, hatta bazı maktellerde bu beddua sözcükleri bir nakarat gibi tekrarlanır.

1.1. Müellifin beddua hakkındaki görüşlerini bildiren beyitler

Yahya bin Bahşi ve Lami'î Çelebi eserlerinde Yezid ve taraftarlarına beddua etmek hakkındaki düşüncelerine yer verirler.

Yahya, Yezid ve taraftarlarına lanet etmenin, onların yaptıkları karşısında kaçınılmaz olduğunu belirtirken, Lami'î Yezid ve taraftarlarına lanet etmek konusunda insanların iki gruba ayrıldığını; bir kısmının lanet etmekte bir sakınca görmediğini, bir kısmının ise bundan kaçınarak dillerini temiz tuttuklarını söyler. Lami'î lanet hakkındaki bu görüşlerini 28 beyit (96-122 beyitler) boyunca açıklar ve en son beyitte onları hayırla veya şerle anmak yerine Allah'a havale etmek gerektiğini söyler:

Bunlara la'n itmegün uş vechini
Diyü virem işidesin sen anı (Yahya 664)
Neyledi gör ana ol itden köti
Pes ana nice itmeyeler la'neti (Yahya 790)
İşbulardur ana la'net itdüren
Ehl-i İslâmı bu yola gitdüren (Yahya 791)

---

11 Özlem Demirel, Âşıkî'nin Maktel-i Hüseyin'i Üzerine Dil İncelemesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 780.

Bunun üzre nice olmaz la'n ana
Nice itmez kimse dahl u ta'n ana (Yahya 792)
Cür'et itdi la'nete bir tâ'ife
Biri kaçdı Hak'dan olup hâ'ife (Lami'î 98))
Ya'ni la'net itmesen şeytâna ger
Sana eyler mi 'ikâb ol dâd-ger (Lami'î 110)
Çünki şeytândan Yezîd artuk degül
Adını li'âna dakma sâkit ol (Lami'î 111)
Düşmen-i evlâd içün ehl-i ırâk
Eylediler la'net üzre ittifâk (Lami'î 114)
Anları yâd itmegi la'netle hem
Görmediler lâyık-ı ehl-i himem (Lami'î 116)
Anlarun hubsın hoş idrâk ittiler
La'netinden dillerin pâk itdiler (Lami'î 117)
Hayr u şer yâd itmeyüp ol kanları
Hakka tefviz idevüz hep anları (Lami'î 122

1.2. İsim olarak beddua etme: la'în, mel'un

Maktellerde en çok rastlanan beddua şekli budur. Müellif, Kerbela faciasını anlatırken Yezîd ve taraftarlarından la'în, mel'un yani lanetlenmişler diye bahsederek, bu kelimeleri bazen isim olarak bazen de şahıs isimlerini niteleyen sıfat olarak kullanır. Taradığımız Maktel-i Hüseyinler içerisinde en fazla Şâzî'nin böyle ifadelere yer verdiğini ve beddua ifadelerini kullanmaktan hiçbir şekilde kaçınmadığını görüyoruz:

Çün irişdi ol la'înün kagıdı ol misline
İmtisâl idüp o misli itün ol it emrine (Yahya 213)
Birisiydi ebter oglı ol pelid bedter Sinân
Biri ol Şimr-i la'în ü bî-imân ü bî-amân (Yahya 404)
Didi pes Şimr-i la'în ol bedter oglı ebtere
Yüri şunun başını kes işini tîz bitüre (Yahya 405)
Şimr-i mel'ûn başı çünki anun öninde kodı
Lerze bırakdı anun endâmına heybet odı (Yahya 436)

Bulmamışdı ol la'în çünkim halâs
Oda yakdılar tenin idüp kısâs (Lami'î 180)
Kûfe'ye kaldukda bir menzil hemîn
Hoş 'Arab resmine girdi ol la'în (Lami'î 293)
İbn-i Sa'd'un irüp ardından hemîn
Hışm idüp anı göçürdi ol la'în (Lami'î 415)
Pes ol leşkerden alup dahı mu'în
İbn-i Sa'da irişüp Şemr-i la'în (Lami'î 450)
On sekiz yaşında idi ol emîn
Zahm urdı girdügi dem bir la'în (Lami'î 582)
Kûfe'ye irdi mukaddem baş-ile
Şemr-i mel'ûn bir iki yoldaş-ile (Lami'î 693)
Söyleşdiler kim imâmü'l-müslimîn
Zulme meşgûl oldı yavlak bu la'în (Şâzî 71)
Bey'ate geldi anun dutdı elin
Ol la'in ü bî-vefâya mekr ü kîn (Şâzî 287)
Yâhûd ol mel'un hâricî n'eyledi
Ol 'Ubeydullâh nice mekr eyledi (Şâzî 334)
Geldi ilerü ol la'în-i bed-fi'âl
Yüzini yere urıban kıldı âl (Şâzî 175)
Dutdı Müslimün elini ol la'în
Kıldı bey'at eliyle bâ-mekr ü kîn (Şâzî 366)
Bildi anı ol la'in-i bed-güher
Kendü kaçdı leşkere kıldı haber (Şâzî 447)
Taşdı su taşra bırakdı ol iti
Su kabul eylemedi ol la'neti (Şâzî 601)
Şimr-i mel'un on bin aldı revân
Meymenede durdı ol it kaltabân (Şâzî 822)
N'eyledi anlar kim dahı işid kelâm
Ol harâm-zâde la'în ü nahs u hâm (Şâzî 911)
Taht önünde el kavşurup durmışdurur
Taht üzre bir la'în oturur (Şâzî 2587)

1.3. Sonuç bildirmeden beddua etme

Bedduaların bir kısmı, doğrudan doğruya beddua edilenin başına ne gelmesi isteniyor ise o söylenerek edilir, diğer bir kısmı ise sadece *sana lanet olsun, evine başına lanet olsun, sana gökten lanet insin* gibi açık bir durum belirtilmeden lanet okuma şeklinde yapılır. Aslında bu sözlerin ihtiva ettiği anlam, lanet sözcüğünün de anlamı olan, "Allah'ın rahmetinden, af ve merhametinden mahrum kal, dünyada hayır ve başarıdan, ahirette lütuf ve rahmetten uzak ol" şeklindedir.

Taradığımız eserlerde bu şekildeki lanet ifadeleri oldukça geniş bir yer tutar ancak bizzat müellifin ağzından zikredilen bu beddualara yalnızca Şâzî'nin maktelinde rastlanır:

Sad hezârân sana lâ'net ber-gamâz
Geldi ve gamz eyledi ol bî-namâz (Şâzî 221)
Sad hezârân nâmu la'net iy pelîd
Şâhuna gelsün sana iy nâ-ümîd (Şâzî 712)
Tanrıdan gelsün bulara hışm-ı kazâ
Başunuza siz la'în-i bî-vefâ (Şâzî 1711)
Sad hezârân nâm ü la'net özüne
Gökden insün başuna vü yüzüne (Şâzî 2743)
Sad hezaran nâmu la'net başuna
İy şakî vü sana vü hanümânuna (Şâzî 2751)
Sad hezârân nâmu la'net cânuna
Başuna vü hıyşü hânümânuna (Şâzî 2937)

1.4. İnsana yönelik sonuç bildirerek beddua etme

Müellif tarafından beddua edilenin başına gelmesi istenenin söylenerek yapıldığı beddualardır. Bu kategoriye ait beddualara da en fazla Şâzî'nin eserinde rastlanır. Bu bedduaları şu şekilde sıralayabiliriz:

"Hariciler değersiz, bayağı ve adi olsun"
Es-selât ü ve's-selâm din tâ ki meclis nûr ola
Ehl-i sünnet bula 'izzet hâricîler hor ola (Yahya 312)
"Hz. Muhammed'in ailesi onun düşmanı olsun"

Zî-cehennem kelbi zî bî-dîn cehûl
Düşmeni ola anun âlü'r-resûl (Lami'î 454)

"Cehennem ateşine girsin, cehennem ateşinde yansın, daima cehennemde kalsın"

Kim buları birbirinden ayıra
Âhiretde tamu odına gire (Şâzî 36)
Kasd kılan şimdi buna bî-gümân
Bulmayısar tamu odından amân (Şâzî 751)
Her ki düşmândur Muhammed âline
Tamu içinde olısardur kadîd (Şâzî 1202)
Bunları birbirinden ayıran
Anlar ola tamu odına giren (Şâzî 1209)
Bellüdür dünyâ degüldür pâyidar
Tamuda olasız ebed dâyimâ (Şâzî 1356)
Sonra bunları koyalar tamuya
Anda kala 'ibret ola kamuya (Şâzî 2184)
"Allah merhamet etmesin"
Müslim öldigine şâdî kıldılar
Kılmaya rahmet bulara Kirdügâr (Şâzî 478)
Birbirinden kim buları ayıra
Rahmet ana olmaya hergiz bedîd (Şâzî 1203)
Ol üçünci yâri 'Osman-ı hayâ
Anı sevmeyene rahmet olmaya (Şâzî 1207)
"Allah'ım bunların cezasını sen ver"
Sen cezâ eyle bulara iy ganî
Bunlar kıldı kazâ taht-ı siyâh (Şâzî 723)
"Şefaatten mahrum kal"
Sen havâle kıl bir eri bunlara
Kim şefâ'at kılmaya zâlimlere (Şâzî 724)

1.5. Tabiat unsurlarına yönelik sonuç bildirerek beddua etme

Hz. Hüseyin'in görünüş olarak Hz. Muhammed'e çok benzeyen büyük oğlu Ali Ekber savaş meydanına çıkmak isteyince, annesi ve

Ümmi Gülsüm ile Rukiye izin vermek istemezler, bunun üzerine Hz. Hüseyin engel olmamalarını, yazılanın mutlaka başa geleceğini, bundan kaçılamayacağını belirtir. Hz. Hüseyin'in bu sözlerinden sonra şair devreye girer, Kerbela susuzlarını anarak feryad edelim der ve aşağıdaki beyitleri söyler:

Şol kadar efgân ü zârî idelüm bunda bugün
Derde düşsün taş ü agaç oda urulsun dügün (Yahya 369)
Susuzlukdan kurusun acı yaş döksün deniz
Gam gamâmı ayı örtsün günde kalmasın beniz (Yahya 370)

2. Metinde anlatılan olayların içerisinde yer alan beddualar

Maktellerde aynı tarihi olay nakledildiği için, bu eserlerde anlatılanlar büyük benzerlik gösterir. Bu durum beddua ifadelerinin de yakınlık göstermesine sebep olur. *Olayın içerisinde yer alan beddualar*, müelliften bağımsız anlatının kahramanlarının diyalogları esnasında gerçekleşir. Bunlar da hemen hemen *müellifin ettiği beddualar* gibi sınıflandırılır.

2.1. İsim olarak beddua etme: la'în, mel'un

Fazla örneği görülmeyen bu beddua türü daha çok müellifin ağzından sarf edilir.

Sana benzer bir la'în İblis işi
Görmemişdür dünyede hiçbir kişi (Yahya 806)
Didi ana iy la'în ü iy anîd
Senden it yigdür tonuz yig iy pelîd (Yahya 824)
Çün sahâbeler görür bu heybeti
Eytdiler görün zihî bu la'neti (Şâzî 328)

2.2. Sonuç bildirmeden beddua etme

"Allah'ın hışmı, laneti kaçınılmaz oldu, herkes bunlara lanet etti, Allah'ın laneti üzerinize olsun dediler, şeytan bile o lanetlenmişe lanet etti, binlerce lanet üzerinize olsun, sana ve seni sevenlere lanet olsun, yaptıklarınız yanınıza kalmasın," gibi ifadeler kullanılarak Yezid ve taraftarlarına belli bir sonuç bildirilmeden beddua edilir. Bunların yanında lanet etme, sövüp sayma anlamlarına gelen *nefrin* sözcüğü de kullanılır.

Didi Hakkun hışmı katı oldı şol tâ'ifeye
K'öldüre ibn-i Nebisin meyl idüben cîfeye (Yahya 321)
Sad hezârân la'net olsun cânına
Hışm irişsün cümle hânümânına (Yahya 805)
Her ki gördi cümlesi bî-hûş ü hayrân oldılar
Kamu ol şeytân-sıfat Şimr ite la'net kıldılar (Yahya 437)
Allâh Allâh görüne bu itlerün itdükleri
Bunlara la'net nice olmaz bilicek nitdüklerin (Yahya 445)
Pes Yezîd adına bir menşûr idüp
Sundı ona la'net emrin berk-idüp (Lami'î 342)
Üşüben bî-had melâmet itdiler
La'net-i Hak sana diyüp gitdiler (Lami'î 881)
Hâricî çün kim bu 'ibret eyledi
İblis ol mel'ûna la'net eyledi (Şâzî 580)
Döndi Hûr eydür eyâ mel'ûn işit
Sad hezârân tâ la'net ber-Yezîd (Şâzî 796)
Hind-zâdedür ol evlâd-ı zinâ
La'net ana olsun anı sevene (Şâzî 884)
Yazugumız komaya Tanrı bizüm
Sizden ala dünyada budur sözüm (Şâzî 1959)
Sad hazarân nâmu la'net başuna
Kendü elünle agu katdun aşuna (Şâzî 1963)
La'net okıdum dir ana ben dahı
İşidenler la'net okır sen dahı (Şâzî 2213)
Sad hezârân nâmu la'net iy la'în
Sana gelsün yogımış gönülde dîn (Şâzî 2272)
Kim ne baş ola 'aceb çün bildiler
Kamusı bunlara la'net kıldılar (Şâzî 2472)
Çagırurlar ki havâric-i hâkisâr
Size la'net sad-hezârân nâ-bekâr (Şâzî 2501)
Ol ta'âzım ol 'ibâdet kim ana

Eylemişlerdür eyâ nefrin sana (Şâzî 2674)
Nice ümmetsin Muhammede iy har
Sana la'net gelsün iy iden biter (Şâzî 2676)
Ne cevâb eydesin iy bedbâht ana
Sad hezârân nam u la'net başuna (Şâzî 2678)
Döne geldi vü Yezîd'e söyledi
Sögdi ana katı nefrin eyledi (Şâzî 2706)
Sad hezaran nâmu la'net cânuna
Asluna fasluna hânümânuna (Şâzî 2707)
Kılasın da'vî müsülmânam diyü
Sana la'net gelsün iy itden alu (Şâzî 2715)
Söyledi ol dem Yezîd ol leşkere
Sad hezârân nâmu la'net sizlere (Şâzî 2878)

2.3. İnsana yönelik sonuç bildirerek beddua etme

"Dünyada hiçbir zaman sağlık ve selametle yürüme"
Niçün incitdün Habîbullâhı sen
Yürüme sen dünyede hergiz esen (Yahya 469)
"Allah ona yardım etmesin ve hiç mutlu olmasın"
Vây ana kim anı Hak onarmaya
Ol sa'âdet yüzini hiç görmeye (Yahya 634)
"Ey Allah'ım onu ateşte yak"
Pes Hüseyn el kaldurup itdi enîn
Didi yârab âteş-ile yak tenin (Lami'î 535)
"Dünyada ve ahirette kahır ateşinde yan"
Oldı yanumda senün küfrün 'ayân
Dünye vü 'ukbâda kahr odına yan (Lami'î 742)
"Dünyada başkalarına muhtaç, mahşer gününde de susuz ve aç olsunlar"
Şol zamân-kim halk muhtâç olalar
Rûz-i mahşer susuz ü aç olalar (Lami'î 870)
"Allah sana merhamet etmesin"
Ne kılasın sen bize iy nâ-bekâr
Sana rahmet kılmaya perverdigâr (Şâzî 383)

"Keder ve üzüntü rüzgarı sizden yana essin"
Dâdumuzı sizden ala dâdunuz
Esdüre bir gün size bâd-ı hümûm (Şâzî 980)
"Zebaniler sizi çok sıcak ve zakkum olan cehenneme götürsün"
İlteler bir gün zebânîler sizi
Tamuya bin dürlü hamîm-ile zakûm (Şâzî 981)
"Ahirette elim yakanda olsun"
Vây ana ahiretde müdde'î
Duta bir gün yakasından bu elüm (Şâzî 983)
"Bize ettiğiniz eziyetin bin katını görün"
Bize bugündür size yarın ola
Bin bunun gibi cefâ yüz bin bela (Şâzî 1357)
"Allah'ın merhametinden daima mahrum kal"
Yâ utanmaz 'Amru nahs bed-gümân
Bulmayasız Tanrıdan hergiz amân (Şâzî 1563)
"Cehennemde yardımsız kal"
Dîni dünyâya bugün harc eyledün
Tamuda kalasız yârın bî-gümân (Şâzî 1564)
"Senin yerin zift ve katranın bulunduğu aynı zamanda çok da sıcak olan cehennem olsun"
Yirün ola zift ü katrân u hamîm
Bizüm ola hur-ı dîdâr u cinân (Şâzî 1568)
"Yüzün kara olsun"
Yarın olısar senün yüün kara
Düşmân oldun sen bugün peygambere (Şâzî 1573)
"Kıyamet günü cehenneme giresiniz"
Hem kıyâmetde giresiz tamuya
Od içinde 'ibret ola kamuya (Şâzî 1960)
"Allah'tan yardım bulmayasın"
Yazu yazulmış Hüseyn oldı revân
Bulmaya Tanrıdan imân u amân (Şâzî 2084)
Hz. Muhammed'in şefaatinden mahrum kal, cehennem ateşinden sonsuza dek kurtulma"

Hem şefâ'at Mustafâdan bulmaya
Tamu odından ebed kurtulmaya (Şâzî 2085)
"Allah bunları kıyamette ateşe koysun"
Yarın olıcak kıyâmet âşikâr
Oda koya bunları perverdigâr (Şâzî 2180)
"Arafta yedi bin yıl bekleyin"
Yidi bin yıl ol kıyâmet günleri
Kim 'arâsâtda dutalar bunları (Şâzî 2182)
"Allah sana merhamet etmesin"
İy Cühûddan kemter vü Nasrânîden
Kılmayısar sana rahmet Yaradan (Şâzî 2742)
"Cehennem ateşinde sonsuza dek yan"
Atama dünyâyı kıldunsa harâm
Ahiretde oda yanasın müdâm (Şâzî 2839)

2.4. Hemen gerçekleşen beddualar

Maktellerde yer alan rivayetlerin neredeyse aynı olduğunu görüyoruz. Bunlardan biri de, Veysel Karâni'nin rivayetidir ki, taradığımız üç maktelde de geçmektedir: Hz. Hüseyin şehit edildikten sonra bir deveci, onun elbiselerini üzerinden çıkarıp almak ister. Hz. Hüseyin ise elleriyle tutarak elbiselerinin çıkarılmasına izin vermez, bunun üzerine deveci onun ellerini keser. Bunun üzerine Hızır Peygamber, Hz. İsmail, Hz. İbrahim, Hz. Ali ve Hz. Muhammed olayın geçtiği yere intikal ederler ve deveciye "yüzün domuz yüzüne dönsün ve ömrün oldukça kendi kendine lanet oku" diye beddua ederler. Ve bu beddua anında gerçekleşir:

Didi yüri tagyîr olsun sûretün
Yüzi kara çirkin oldı ol itün (Yahya 520)
İtdiler pes cümle ana la'neti
Nikmete döndi pes anun ni'meti (Yahya 525)
Almag-içün halk şeklünden sebak
Levnüni tagyîr itsün didi Hak (Lami'î 878)
Eyledüm çün kendüme ol dem nigâh
Gördüm olmış ser-te-ser cismüm tebâh (Lami'î 879)

Şâhu merdân ana nefrin eyledi
Eytdi yüzün hınzîra dönsün didi (Şâzî 2199)
Sûreti tonuza döndi ol zamân
La'net okır kendüye ol kaltabân (Şâzî 2201)
Nice kim 'ömrün ola iy bî-safâ
La'net okıgıl hemîşe sen sana (Şâzî 2200)

Hz. Hüseyin'e hariciler, Yezid'e biat etmesi konusunda ısrar ederler ve onlardan biri *sen Peygamberin düşmanısın* der, bu söze dayanamayan Hz Hüseyin, *Allah'ım tut şunu* diye yakarır ve hemen o anda o kişi akrep sokmasından ölür:

Didi biri nice hısmısın Nebînün sen diye
Didi yâ Rab dut şunı kim buncılayın kim diye (Yahya 322)
Sokdı bir 'akreb hemân dem zehresin itdi çâk
Bir nefes eylenmeyüp cân virdi vü oldı helâk (Yahya 323)

3. Sonuç

Maktellerde kimi zaman müellif olayın dehşetine kendini kaptırarak, aslında beddua etmenin dilini kirleteceğini düşünse de, Lami'î'de olduğu gibi, Yezid ve taraftarlarına lanet okumaya başlar. Kimi zaman da bu trajedinin kahramanları zulüm karşısındaki çaresizliklerini en derinlerinden kopup gelen beddua ile ifade etmeye çalışırlar.

Yukarıda bir sınıflandırmaya tabii tuttuğumuz bu beddualarının tamamının ortak özelliği, Yezid ve taraftarlarına karşı edilmiş olmalarıdır. Hiçbir lanet ifadesine rastlamıyoruz ki hedefi Hz. Hüseyin ve onun yanındakiler olsun. Zalime dahi beddua etmek hoş görülmese de mazlumun bedduasının gerçekleşeceğine dair hadisler vardır. Hz. Muhammed bizzat kendisi mazlumun bedduasına uğramaktan Allah'a sığınmıştır.[12] Bundan olacak ki bazı beddualar hemen gerçekleşir.

---

[12] Mustafa Çağrıcı, "Beddua", *DİA*, C. V, 1992, s. 298.

Maktellerin halkın duygularını coşturmak, ehl-i beyt sevgisini uyandırmak için halka okunduğunu düşünürsek, maktellerde yer alan beddua ifadelerine farklı bir açıdan bakmamız gerekir.

Taradığımız üç eserde geçen beddua ifadeleri, daha çok cehennem merkezinde toplanmıştır. "Dünyada yardımsız kal ve mutsuz ol cehennemde de sonsuza dek yan" söz konusu bedduaları özetler niteliktedir.

Kaynaklar

Arslan, Harun, Lâmi'î Çelebi Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl (Giriş-Metin-Sözlük-İnceleme-Adlar Dizini), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006.

Boğalı, İbrahim, "Maktel-i Âl-i Resûl Lâmii Çelebi", İstanbul Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, 1971.

Boztozun, Dursun, "Kastamonulu Şâzî'nin Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin'i (28b-54a) (Metin-İndeks)", İstanbul Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, 1973.

Çağrıcı, Mustafa "Beddua", *DİA*, C. V, 1992.

Demirel, Özlem, Âşıkî'nin Maktel-i Hüseyin'i Üzerine Dil İncelemesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 780.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 19. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2002.

Güngör, Şeyma, Yahya bin Bahşi Maktel-i Hüseyin, (Yayınlanmamış doçentlik çalışması).

Güngör, Şeyma, "Maktel-i Hüseyin", *DİA*, C. XXVII, 2001.

Öznal Güren, Nurcan, Kastamonulu Şâzî Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük-Adlar Dizini), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997.

Türkay, Yaşar, Kastamonulu Şâzî'nin Maktel-i Hüseyin'i (1b-28a), İstanbul Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, 1974.

Yaşaroğlu, Kâmil, "Lanet", *DİA*, C. XXVII, 2003.

Ali-Muaviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasi Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma

Adnan Demircan*

Giriş

Siyasetçilerin mücadele ettikleri rakiplerini alt edebilmek için meşru ya da gayr-ı meşru birçok yöntemi kullandıkları bilinmektedir. Lanetleme ve hakarete varan derecede yerme de mücadele araçlarından biridir. Bugün alışkanlık haline gelen lanet okuma, ağır bir hakarettir. Zira lanet okunan kişinin Allah'ın rahmetinden uzak olması arzusu ifade edilmektedir. Bu makalede Hz. Ali ile Muâviye arasında meydana gelen ve zaman zaman savaşa kadar varan mücadele sırasında tarafların propaganda aracı olarak birbirlerine lanet okumaları meselesi üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi Muâviye'nin Hz. Ali'nin iktidarını tanımaması, etkileri asırlarca devam eden bir dizi gelişmenin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Muâviye, Hz. Ali'nin hilafetini tanımayınca taraflar, birbirleriyle mücadele etmek üzere çeşitli yöntemler kullanmaktan geri durmadılar. Sözle mücadele edilmesi gereken yerlerde sözle, kılıçla mücadele edilmesi gereken yerlerde ise kılıçla mücadele ettiler. Tahkimden sonra birbirlerine lanetler okuyarak da mücadeleye devam et-

* Prof. Dr., Adnan Demircan, Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Şanlıurfa.

tiler. Namazda ya da cami minberlerinden karşı tarafa lanetler okuyarak haklılıklarını savunmak ve muhaliflerinin haksız olduğunu göstermek istiyorlardı. Lanetlemenin bir mücadele aracı olarak kullanılmasını garipsememek gerekir. Zira tarafların birbirlerini yıpratmaları için lanet okuma, iyi bir propaganda aracıdır. Peki, lanet okuma nedir?

Lanet kelimesi, "kovmak, uzaklaştırmak, iyilik ve faydadan mahrum bırakmak" anlamına gelen "la'n" kökünden gelmektedir.[1] Terim olarak "Allah'ın bağış ve merhametinden uzak bırakılma" anlamına gelir. Aynı kökten gelen "mel'ûn" ve "la'în" kelimeleri ise "kovulmuş" anlamındadır.[2] Kelime, insan tarafından kullanıldığında küfür, sövme, hakaret ve beddua anlamı taşır. Lanetleme Allah tarafından yapılmışsa dünyada hayırdan ve Allah'ın lütfundan, ahirette ise Allah'ın lütuf ve merhametinden mahrum bırakılma anlamındadır.[3]

İslâm hukukunda eşine zina isnadında bulunan, ancak yeterli sayıda şahit getiremeyen kocanın hâkim huzurunda karısıyla karşılıklı yeminleşerek lanetleşmesine[4] liân denir.[5] Liân, karısının zina ettiğini veya doğan ya da doğacak çocuğun zina ürünü olduğunu iddia eden kocanın hâkim huzurunda bunu dört defa açık bir yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine ve kendisinin masum olduğuna dair aynı tarzda yemin etmesi suretiyle yapılır.[6] Liân yapan erkek, iftira (kazif) cezasından kurtulur; kadına ise yemin etmesi halinde zina cezası uygulanmaz.

İbtihal ya da mübahele de lanetleşme anlamında kullanılmakta olup bir konuda ihtilaf edildiğinde, haksız olan tarafa Allah'ın laneti-

1 Bk. İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem el-İfrîkî el-Mısrî, *Lisânu'l-Arab*, el-Mektebetü'ş-şâmile, el-isdâru's-sânî 2.11, XIII, 387; er-Rağıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *Müfredât garîbi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'ş-şâmile, el-isdâru's-sânî 2.11, s. 451.

2 Yaşaroğlu, Kamil, "Lânet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVII, 101.

3 Bk. Yaşaroğlu, "Lânet", *DİA*, XXVII, 101.

4 *Nûr* 24/6-9.

5 Aydın, M. Akif, "Liân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVII, 172; Yaşaroğlu, "Lânet", *DİA*, XXVII, 101.

6 Aydın, "Liân", *DİA*, XXVII, 172.

ni dilemektir. Hz. Peygamber'in Necran Hıristiyanlarıyla yaptığı mübahele, Kur'ân'da da zikredilmiştir.[7]

A. Cahiliyye'de lanet okuma

Cahiliyye döneminde lanet okuma ve lanetleme, bilinen bir hakaret ifadesidir. Araplar meliklerini, "Lanet senden uzak olsun. [ebeyte'l-la'nete]" şeklinde selamlarlardı.[8]

Cahiliye toplumunda ailenin ya da kabilenin çıkarına aykırı bir davranışta bulunan bir kimse kabileden atılırdı. Özellikle kişi, ya kabilesinin şerefini lekeleyen bir davranışı sebebiyle ya da kabilesini istenmeyen bir yükümlülük altına sokan bir cinayet işlemesi halinde kabilesinden kovulurdu. Bu kişiye "kovulmuş" anlamında "laîn" denirdi.[9] Kabilesinden kovulan kişi, kendisini kabul eden başka bir kabileye sığınarak hayatını idame ettirmeye çalışırdı. Panayırlar ve hac dönemi, kabilelerinden kovulmuş kimselerin isimlerinin ilan edildiği uygun zamanlardı.[10]

B. Kur'ân ve Sünnette lanet

Lanet kelimesi, Kur'ân'da 41 yerde geçer.[11] Allah kâfirlere,[12] münafıklara,[13] müşriklere,[14] zalimlere,[15] Allah'ı ve Resûlü'nü incitenlere,[16]

7 *Âl-i İmrân* 3/61.

8 İbn Manzûr, XIII, 387.

9 Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, 2. Basım, [Bağdat] 1413/1993, IV, 410; Yaşaroğlu, "Lânet", *DİA*, XXVII, 101.

10 Cevâd Ali, IV, 411.

11 Kur'ân'da lanet üzerine bir Yüsek Lisans tezi hazırlanmıştır: Yılmaz, Hacı Rıdvan, *Kur'ân'da Lanet Kavramı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2001.

12 *Bakara* 2/161-162; *Tevbe* 9/68; *Ahzâb* 33/64.

13 *Tevbe* 9/68; *Feth* 48/6.

14 *Feth* 48/6.

15 *Âl-i İmrân* 3/86-87; *Mümin* 40/52.

16 *Ahzâb* 33/57.

Allah'ın indirdiği hakikatleri gizleyenlere,[17] Rablerine karşı yalan söyleyenlere,[18] kasten adam öldürenlere,[19] yeryüzünde bozgunculuk yapanlara ve akrabalık bağlarını koparanlara,[20] verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlara,[21] iffetli kadınlara iftira edenlere[22] lanet etmekte, lanetlenen müşrik ve münafıklara kötü bir varış yeri olarak cehennemi hazırladığını[23] bildirmektedir. Ayrıca şeytan,[24] Âd kavmi,[25] Hz. Musa'ya ve Tevrat'ın hükümlerine karşı gelen Yahudiler,[26] Firavun ve beraberindekiler[27] de lanetlenenler arasında zikredilmiştir.[28]

Hz. Peygamber, Allah'ın kitabına ilave yapmak,[29] sünneti terk etmek,[30] zekâtı vermemek ya da geciktirmek,[31] kaderi yalanlamak,[32] Allah'ın zelil kıldığını aziz, aziz kıldığını zelil yapmak,[33] müminlere zarar vermek ve onlara hile yapmak,[34] hulle yapmak ve yaptırmak,[35] faizle iş-

17 *Bakara* 2/159.

18 *Hûd* 11/18.

19 *Nisâ* 4/93.

20 *Muhammed* 47/22-23.

21 *Ra'd* 13/25.

22 *Nûr* 24/23-24.

23 *Feth* 48/6.

24 *Sâd* 38/78.

25 *Hûd* 11/60.

26 *Mâide* 5/13, 64, 78.

27 *Kasas* 28/42.

28 Krş. Yaşaroğlu, "Lânet", *DİA*, XXVII, 101.

29 et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892), *Sünen*, İstanbul 1992, *kader* 17 [IV, 457].

30 Tirmizî, *kader* 17 [IV, 457].

31 en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *Sünen*, İstanbul 1413/1992, *zîne* 25 [VIII, 147-148].

32 Tirmizî, *kader* 17 [IV, 457].

33 Tirmizî, *kader* 17 [IV, 457].

34 Tirmizî, *birr* 27 [IV, 332].

35 Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), *Sünen*, İstanbul 1992, *nikâh* 15 [II, 562]; Tirmizî, *nikâh* 28 [III, 428]; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (273/886), *es-Sünen*, İstanbul 1992, *nikâh* 33 [I, 622-623]; Nesâî, *talâk* 13 [VI, 149]; *zîne* 25 [VIII, 147-148].

tigal etmek,[36] hırsızlık yapmak,[37] kısasın uygulanmasına engel olmak,[38] içki içmek, yapılmasına ve içilmesine katkıda bulunmak,[39] rüşvet almak ve vermek,[40] anne-babaya lanet etmek,[41] Allah'tan başkası adına hayvan boğazlamak,[42] canlı hayvanı atış taliminde hedef olarak kullanmak,[43] Mekke ve Medine'nin hürmetini ihlal edecek davranışlarda bulunmak,[44] hırsızlık yapmak,[45] satılan malın kusurunu söylememek,[46] ihtikâr ve karaborsacılık yapmak[47] gibi fiilleri işleyenleri lanetlemiştir.

Hadislerde suret yapanlar[48] lanetlendiği gibi vücuduna dövme yapan ve yaptıran,[49] takma saç yapan ve kullanan,[50] yüz tüylerini yolan, diş tör-

36 el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîh*, İstanbul 1992, *talâk* 51 [VI, 188]; Nesâî, *talâk* 13 [VI, 149].

37 Buhârî, *hudûd* 7 [VIII, 15], 13 [VIII, 18]; Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (261/874), *Sahîh*, Thk.: M. Fuâd Abdulbâkî, İstanbul 1413/1992, *hudûd* 7 [II, 1314].

38 Ebû Dâvud, *diyât* 15 [IV, 677]; Nesâî, *kasâme* 31 [VIII, 39-40]; İbn Mâce, *diyât* 8 [II, 880].

39 Tirmizî, *buyû'* 59 [III, 589]; Ebû Dâvud, *eşribe* 2 [IV, 81-82]; İbn Mâce, *eşribe* 6 [II, 1122].

40 Ebû Dâvud, *akdiye* 4 [IV, 10]; Tirmizî, *ahkâm* 9 [III, 622]; İbn Mâce, *ahkâm* 2 [II, 775].

41 Müslim, *edâhî* 43 [II, 1567], 44 [II, 1567], 45 [II, 1567].

42 Müslim, *edâhî* 43 [II, 1567], 44 [II, 1567], 45 [II, 1567].

43 Buhârî, *zebâih* 25 [VI, 228].

44 Buhârî, *cizye* 10 [IV, 67], 17 [IV, 69]; *ferâiz* 21 [VIII, 10]; *i'tisâm* 5 [VIII, 144-145], 6 [VIII, 148]; Müslim, *hacc* 463 [I, 994], 464 [I, 994], 467 [I, 994-996]; *itk* 20 [II, 1147]; Tirmizî, *velâ ve'l-hibe* 3 [IV, 439]; Ebû Dâvud, *menâsik* 95 [II, 530-531].

45 Nesâî, *kat'u's-sârık* 1 [VIII, 65].

46 İbn Mâce, *ticârât* 45 [II, 755].

47 İbn Mâce, *ticârât* 6 [II, 728-729].

48 Buhârî, *buyû'* 25 [III, 12], 113 [III, 43]; *talâk* 51 [VI, 188]; *libâs* 96 [VII, 67].

49 Buhârî, *libâs* 83 [VII, 62], 84 [VII, 63], 85 [VII, 63], 87 [VII, 64]; *talâk* 51 [VI, 188]; Müslim, *libâs* 119 [II, 1677]; Tirmizî, *libâs* 25 [IV, 236]; *edeb* 33 [V, 104-105]; Ebû Dâvud, *tereccül* 5 [IV, 397-399]; *zîne* 24 [VIII, 147], 25 [VIII, 147-148]; *talâk* 13 [VI, 149]; İbn Mâce, *nikâh* 52 [I, 639].

50 Buhârî, *nikâh* 94 [VI, 153]; *libâs* 83 [VII, 62], 85 [VII, 63]; Müslim, *libâs* 115 [II, 1676], 117 [II, 1677], 118 [II, 1677]; Ebû Dâvud, *tereccül* 5 [IV, 397-399]; İbn Mâce, *nikâh* 52 [I, 639-640]; Nesâî, *talâk* 13 [VI, 149]; *zîne* 22 [VIII, 145]; 23 [VIII, 146]; 24 [VIII, 147].

püleyen kimseler, kadınlara özenen erkeklerle erkeklere özenen kadınlar[51] ve süslü elbiseler giyerek böbürlenen kadınlar[52] da lanetlenmiştir.

Ayrıca musibetler karşısında taşkınlık yapan,[53] peygamberlerinin mezarlarını mescit haline getiren, kabirlerin üzerine mescit yapan, kabirlere mum ve kandil dikenler[54] de lanetlenenler arasında zikredilmiştir.

Bununla birlikte Hz. Peygamber'in beddua ve lanet okumaktan kaçındığı ve Ashabına da bu yönde tavsiyelerde bulunduğu[55] görülmektedir. Nitekim bir hadiste, "Bir sıddık için lanet edici olmak yakışmaz."[56] buyurulur. Bir başka hadiste de "Lanet edenler kıyamet günü şefaatçiler ve şahitler olamazlar."[57] buyurulmaktadır. Bir hadiste ise, "Mümine lanet etmek, onu öldürmek gibidir."[58] buyurulur. Öte yandan Hz. Peygamber, bazı kişi ve kabilelere lanet etmesi taleplerini kabul etmediği gibi[59] hayvanlara lanet etmeyi[60] de yasaklamıştır.[61]

C. İslâm bilginlerine göre lanet okuma

İslâm bilginleri arasında bazı kötü vasıflar hakkında genel ifadeler taşıması ve belirli bir isme işaret etmemesi kaydıyla lanetin caiz olduğu hususunda ittifak vardır.[62] Kimi İslâm bilginleri, Firavun, Ebû Cehil

[51] Buhârî, *libâs* 61 [VII, 55], 62 [VII, 55]; *hudûd* 33 [VIII, 28]; Ebû Dâvud, *libâs* 28 [IV, 355]; *edeb* 53 [V, 226]; Tirmizî, *edeb* 34 [V, 105-106]; İbn Mâce, *nikâh* 22 [I, 614].

[52] İbn Mâce, *fiten* 19 [II, 1326].

[53] İbn Mâce, *cenâiz* 52 [I, 505]; Ebû Dâvud, *cenâiz* 24-25 [III, 493].

[54] Buhârî, *salâ* 55 [I, 112]; *enbiyâ* 50 [IV, 144]; *libâs* 19 [VII, 41]; Müslim, *mesâcid* 21 [I, 377], 22 [I, 377]; Ebû Dâvud, *cenâiz* 78 [III, 558]; Tirmizî, *salâ* 121 [II, 136]; Nesâî, *cenâiz* 104 [IV, 95]; *mesâcid* 13 [II, 41].

[55] Bk. Buhârî, *edeb* 44 [VII, 84]; Ebû Dâvud, *edeb* 45 [V, 210-212].

[56] Müslim, *birr* 84 [III, 2005].

[57] Müslim, *birr* 85 [III, 2006].

[58] Buhârî, *edeb* 44 [VII, 84], 73 [VII, 97]; *iman* 7 [VII, 223]; Müslim, *iman* 176 [I, 104]; Tirmizî, *iman* 16 [V, 22].

[59] Müslim, *birr* 87 [III, 2007].

[60] Bk. Müslim, *birr* 80 [III, 2004].

[61] Krş. Yaşaroğlu, "Lânet", *DİA*, XXVII, 101.

[62] Bk. Beyler, Muhammet, *Hadislere Göre Lanet* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 16.

gibi, insanlara baskı yaparak acı çektiren kâfirlerle şeytanın dışında herhangi bir kimseyi lanetle anmayı, hatta ölmeden önce iman etmesi ihtimalinden dolayı kâfirlere dahi lanet etmeyi uygun görmemişlerdir.[63] Ancak kâfir olarak öldüğü açıkça bilinen kimselere lanet etmenin caiz olduğu hususunda görüş birliği vardır.[64] Yaşayan kâfirlere lanet hususunda ise iki farklı görüş mevcuttur. Bazı bilginler, ileride Müslüman olmaları ihtimalinden hareketle onlara lanet okumanın caiz olmadığını; diğer bazıları ise hâlihazırdaki durumlarından hareketle onlara lanet okunabileceğini ifade ederler.[65]

Gazzâlî, ister insan, ister hayvan, isterse cansız varlığa olsun, lanet okumanın yerilen bir şey olduğunu söyler.[66] Hz. Peygamber'in lanet okumayı yasakladığına dair birçok rivayet nakleden Gazzâlî, Allah'ın huzurundan kovma ve uzaklaştırma anlamı taşıdığından hareketle lanetin ancak küfür ve zulüm gibi, Allah'tan uzaklaşma sıfatıyla nitelendiği belli olan kimseler için caiz olabileceğini ifade eder. Ona göre "Allah'ın laneti kâfirlerin ve zalimlerin üzerine olsun." demek caizdir. Laneti gerektiren sıfatların üç olduğunu ifade eden Gazzâlî, bunları küfür, bidat ve günahkârlık olarak sıralar. Bunların her birinde üç türlü lânetin olabileceğini, bunun en genel ifadesinin "Allah'ın laneti kâfirlerin, bidatçilerin ve fasıkların üzerine olsun" şeklinde olduğunu söyler. Daha özel vasıflarla lanetlemenin, "Allah'ın laneti Yahudilerin, Hıristiyanların, Mecusilerin, Kaderiyyenin, Haricîlerin, Rafızîlerin, zina edenlerin, zalimlerin ve faiz yiyenlerin üzerine olsun." şeklinde olabileceğini söyleyen Gazzâlî, bütün bunların caiz olduğunu ifade eder; ancak belirli bir şahsa lanet okumayı sakıncalı görür. Bunun için açık bir ayırıma gider. Kâfir olarak öldüğü açıkça bilinen kişiye lanet edilebileceğini söyleyen, ancak hayatta olan bir kâfire lanet etmeyi doğru bulmayan Gazzâlî, bu kişinin ileride Müslüman olabileceği ihtimalini hatırlatır. Kâfir için du-

[63] Yaşaroğlu, "Lânet", *DİA*, XXVII, 101.

[64] Beyler, s. 16.

[65] Beyler, s. 17.

[66] el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Dâru'ş-şa'b, Kahire t.y, III [IX], 1563.

rum bu ise, aynı hassasiyetin fasık ve bidatçi için gösterilmesi ise evladır.[67]

Ehl-i sünnet bilginlerinin bu hususta hassasiyet göstermelerinin sebepleri arasında, insanların hoşlanmadıkları bir davranışla karşılaştıklarında rahatlıkla lanet okuyabilmeleri, özellikle de lanetin siyasî-dinî mezhepler arasındaki çekişmeler ve siyasî mücadeleler sırasında sıkça kullanılması zikredilebilir.

Buraya kadar verdiğimiz önbilgiden sonra Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mücadele sırasında lanet okumanın nasıl kullanıldığı meselesini ele alabiliriz.

D. Ali-Muâviye kavgasında lanet okuma

Ali ile Muâviye arasındaki siyasî mücadele, Hz. Ali'nin iktidara gelişiyle birlikte başlamış gibi görünse de aslında kavga, İslâm'dan önce onun mensup olduğu Hâşimoğulları boyu ile Muâviye'nin mensup olduğu Ümeyyeoğulları boyu arasında başlamıştır.

Kusay'ın dört oğlundan biri olan Abdumenâf'ın oğlu Hâşim ile yeğeni Ümeyye arasındaki kabile liderliği rekabeti, daha sonraki yıllarda da devam etti. İslâm'ın gelişiyle birlikte Ümeyyeoğulları, İslâm muhalifi ittifakın en önemli üyesi oldular. Mekke'deki görevlerden biri olan kıyâde (komutanlık) görevini de yürüttükleri için Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinden sonra müşrik Kureyşlilerle Müslümanlar arasında meydana gelen savaşlarda komutanlık yaptılar.

İslâm'ın Mekke'ye hâkim olmasından sonra istikbalin yeni dine girmekte olduğunu gören birçok Ümeyyeoğulları mensubu Müslüman oldu. Mekke'nin fethinden hemen sonra Medine'de bazı görevlere getirilen Ümeyyeoğulları mensupları ve müttefikleri Hz. Ebû Bekr döneminde fetihlerin başlamasıyla birlikte Suriye cephesinde önemli yararlılıklar gösterdiler.

Ümeyyeoğullarının siyasî güçleri Hz. Osman'ın halifeliği döneminde daha da arttı. İslâm dünyasının önemli eyalet merkezlerinin yönetimini ele geçiren Ümeyyeoğulları Hz. Osman'ın öldürülmesiyle birlikte kaybettikleri yönetimdeki ağırlığı bırakmak istemediler. Bu sebeple Cemel olayında Hz. Ali'ye karşı ayaklanan muhalifleri destekleyen birçok Ümeyyeoğulları mensubuyla karşılaşıyoruz.

[67] Gazzâlî, III [IX], 1564-1565.

En dikkat çekici tutum Muâviye'ninkiydi. Muâviye, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmamasını gerekçe göstererek Hz. Ali'ye bey'at etmeyi reddetti. İkisinin daha önce de birbirleri hakkında iyi düşünceler beslemedikleri bilinmeyen bir şey değildi.

Hz. Ali ile Muâviye'nin karşı karşıya geldikleri Sıffin savaşında Ali tarafı üstün olmasına rağmen Hz. Ali hedeflerine ulaşamamış; hatta siyasî bakımdan nüfuz kaybına uğramıştır. Sıffin savaşı, Şamlıların Iraklıları Kur'ân'ın hakemliğine davet etmeleriyle yeni bir safhaya girmiş; Hz. Ali'nin başta karşı çıkmasına rağmen ordusu içindeki Güneyli Arapların ağırlığını oluşturduğu büyük bir kesimin taleplerini göz ardı edemeyerek Ebû Musa el-Eş'arî'yi hakem olarak kabul etmiş ve Muâviye'nin hakemi Amr b. el-Âs ile birlikte sorunu müzakere etmelerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Tahkim sürecinden sonra taraflar arasındaki mücadelede propaganda, askerî güçten daha çok etkili olmaya başlamıştır.

Karşılıklı eleştirinin bu süreç içinde yoğunlaştığı ve lanet okumanın da bir silah olarak kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Hz. Ali, Muâviye'den söz ederken kovulmuşun oğlu kovulmuş [tarîd ibn et-tarîd] derken Muâviye de Ali'yi Osman'ın katili olmakla suçlamaktadır.

Genel olarak minberlerden lanet okutma uygulamasının Muâviye tarafından Hz. Ali'ye ve ehl-i beyt taraftarlarına yönelik olarak yaptırıldığı, bu uygulamanın ondan sonra gelen birçok Emevî halifesi tarafından devam ettirildiği yaygın bir kanaat ise de rivayetler incelendiğinde lanet okumanın Hz. Ali ve Muâviye'nin hayatta olduğu yıllarda karşılıklı olarak başlatıldığı görülecektir. Hatta rivayetlerde lanet okumaya, aldatılmışlık duygusu içindeki Hz. Ali'nin başladığına dair açık ifadeler yer almaktadır. Nitekim kaynaklarımızda yer alan bir rivayete göre Abdullah b. el-Abbas ve Şureyh b. Hani, hakemlerin kararlarını ilan sırasında meydana gelen hadiseleri Hz. Ali'ye bildirince

Hz. Ali, o günün sabah namazından itibaren kunutta Muâviye, Amr b. el-Âs, Ebu'l-A'ver es-Sülemî, Habîb b. Mesleme, Abdurrahman b. Hâlid, Dahhâk b. Kays ve Velid b. Ukbe'ye lanet okumuştur. Muâviye, bundan haberdar olunca o da kunut okuduğunda Ali, Abdullah b. Abbas, Eşter en-Nehaî, Hasan ve Hüseyin'e lanet okumuştur.[68] Hz. Ali'nin lanet okuduğu kişiler arasında ismi zikredilenler, Muâviye'nin yakın adamlarıdır.

Nasr b. Müzâhim'in naklettiği rivayette ise Hz. Ali'nin yukarıda zikredilen isimlerden başka sabah ve akşam namazlarında lanet okuduğu isimler arasında tahkimde kendisinin hakemi olan Ebû Musa el-Eş'arî'nin, Muâviye'nin lanet okuduğu isimler arasında ise Kays b. Sa'd'ın isimleri yer alır.[69] Hz. Ali'nin, kandırıldığı ve ihanete uğradığı duygusuyla başlattığı bu uygulamayı Haricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından suikast sonucu öldürülünceye kadar devam ettirdiği de nakledilir.[70]

Hz. Ali'nin kunutta lanet okuduğuna dair rivayetleri sahih bulmayan bilginler de vardır. Mesela İbn Kesîr, bunun doğru olmadığını söyleyenlerden biridir.[71] Lanet okunmadığına dair kanaat, muhtemelen bu tavrın Ashaba yakıştırılmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak karşılıklı olarak ordular hazırlamış ve birbirleriyle savaşmış insanların lanet okuma silahını kullanmış olmalarını garip karşılamamak gerekir.

---

68 et-Taberî, *Târîhu'-Taberî*; *Târîhu'l-rüsül ve'l-mülûk*, Thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Gözden Geçirilmiş 2. Basım, Dâru'l-maârif, Kahire 1971, V, 71; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, Thk.: Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1407/1987, III, 210; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil (774/1372), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Hecer li't-tıbâ'a ve'n-neşr, Cize 1418/1998, X, 575.

69 Nasr b. Muzâhim el-Minkarî (212/827), *Vak'atu Sıffîn*, Thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382/1962, s. 552. Nasr, Ali'nin lanet okuduğu isimler arasında Ebu'l-A'ver es-Sülemî'nin adını, Muâviye'nin lanet okuduğu isimler arasında ise Eşter en-Nehaî'nin adını zikretmez.

70 el-Makdisî, el-Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed' ve't-târîh*, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, y.y. (t.y.), V, 234.

71 İbn Kesîr, X, 575-576.

Hz. Hasan'ın Muâviye ile yaptığı anlaşmada Hz. Ali'ye sövülmemesini şart koştuğu, ancak Muâviye'nin bu koşulu kabul etmediği, bunun üzerine hiç olmazsa kendisinin yanında babasına sövülmemesini istediği, Muâviye'nin ise bunu kabul ettiği halde daha sonra bu koşula uymadığı ifade edilmektedir.[72] Ancak bunun daha sonra anlaşmanın bir koşulu olarak zikredilmiş olması muhtemeldir. Öte yandan Şiî müellifler, namazda Hz. Ali aleyhine okunan kunûtun da kaldırılmasının şart koşulduğunu ifade etmektedirler.[73]

Hz. Ali'ye lânet veya sebbetme meselesinin -özellikle de Muâviye döneminde- memleketin her yerinde tatbik edilen bir kural olduğu kanaatinde değiliz. Bu uygulamanın zamana ve bölgeye göre farklılıklar gösterdiği muhakkaktır. Hatta bir bölgede, farklı zamanlarda görev yapan valilerin uygulamaları arasında da farklılıklar olabilmektedir.

Şiîlerin çok bulunduğu yerlerde zaman zaman farklılıklar arz eden bir tutum takınıldığını söylemek de yanlış değildir. Bazen muhalifleri bastırmak ve sindirmek için hakaret ve lanetleme yolu tercih edilebildiği gibi, insanları tahrik ihtimali ortaya çıktığında lanetlemekten kaçınıldığı da söylenebilir. Buradan hareketle Hz. Ali'ye hakaret etme ve lânet okumanın, memleketin her yerinde değil, muhtemelen Şam'da ve belki de belli başlı eyalet merkezlerinde -iktidarlarını ve meşruiyetlerini Hz. Osman'ın öldürülmesi hâdisesiyle sağlayan Muâviye ve haleflerinin Hz. Ali'yi yermek, Hz. Osman'ı ise övmek suretiyle- yapıldığı muhtemeldir. Nitekim bu tatbikatın hilâfet merkezi ile eyalet merkezlerinde bulunduğuna dair bazı bilgiler günümüze ulaşmıştır.[74]

Yeri gelmişken bir ayrıntıya da değinmek istiyoruz. Hz. Ali'ye lânet okutmanın Muâviye'ye, hilâfete gelmeden önce propaganda açısından avantaj sağlayabilecek bir davranış olduğu kabul edilebilirse de iktidara geldikten sonra böyle bir davranışın Şiîlerin düşmanlığını artırmaktan başka bir işe yaramayacağı açıktır. Öte yandan bu hareket

---

72 İbnu'l-Esîr, III, 272.

73 el-Emîn, Muhsin, *A'yânu'ş-Şîa*, Nşr.: Hasan el-Emîn, Beyrut 1406/1986, I, 570.

74 Bk. Demircan, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 82.

aslında Muâviye'nin, düşmanlarına karşı tahammülkâr kişiliğine ve onları diliyle kazanma siyasetine de pek uygun düşmemektedir.[75] Buna rağmen rivayetlere göre Muâviye, Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be'ye Hz. Ali'yi eleştirip kötülemesini, Hz. Osman'ı ise övmesini ve ona rahmet okumasını tavsiye etmektedir.[76] Belki de Hz. Ali taraftarlarının yoğun olduğu bir bölgede valilik yapan bir şahsın sık sık Hz. Ali'yi eleştirerek baskı oluşturma çabası, bir psikolojik mücadele yöntemi olarak kullanılmıştır. Ancak bu anlayış, Ali taraftarları arasında bundan rahatsızlık duyan bir zümrenin varlığını sürdürmesine de katkıda bulunmuştur.

Hz. Ali'nin başlattığı, Muâviye'nin de karşılık vererek uyguladığı lanet okumanın ondan sonra iktidara gelen Emevîler tarafından Hz. Ali ve taraftarlarına minberlerden lanet okuma şeklinde devam ettirildiği, ancak Ömer b. Abdülaziz'in iktidara geldiğinde bu uygulamaya son verdiği belirtilmektedir.[77] Bununla birlikte söz konusu uygulamanın keyfiyeti hususunda farklılık arz eden rivayetler, çağdaş yazarların farklı görüşler benimsemelerine sebep olmuştur.[78]

Sonuç

Yukarıda verilen malumat ışığında lanet okumanın İslâm öncesinde Cahiliyye Arapları arasında mevcut olduğu anlaşılmaktadır. O halde lanet, ilk defa Müslümanların kullandığı bir kavram değildir.

Kur'ân'da ve hadislerde bazı davranışlarla şahıs ya da topluluklar lanetlenmiştir. Ancak Müslümanların lanetlenmesinden kaçınma hususunda özellikle hadislerde pek çok tavsiyeler mevcuttur. Bu sebeple birçok İslâm bilgini sadece Müslümanların değil, Müslüman olarak ölmesi muhtemel olan kâfirlerin de lanetlenmesini uygun görmemişler-

[75] Demircan, s. 83.

[76] Belazurî, V, 252.

[77] Bk. Varol, M. Bahaüddin, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", *İSTEM (İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsıkîsi Dergisi)*, Yıl: 4, Sayı: 8, 2006, s. 96-99.

[78] Bk. Varol, s. 84.

dir. Buna rağmen lanet okumaya devam edilmiş; Ashab döneminde de lanet okuma, bir siyasî mücadele aracı olarak kullanılmıştır.

Emevîlerin Hz. Ali'ye ve taraftarlarına minberlerden lanet okuttuklarına dair rivayetler mevcut olmakla birlikte bu uygulamaya Hz. Ali, tahkimden sonra sabah namazında okuduğu kunutta Muâviye ve bazı taraftarlarını lanetleyerek başlamış; Muâviye de buna cevap vermekte gecikmemiştir. Daha sonraki yıllarda da zaman zaman Şiîleri sindirmek ve Hz. Ali ile Ehl-i Beyt mensuplarının itibarını zedelemek amacıyla Ehl-i Beyt taraftarlarının yoğun olduğu bölgelerde lanet okuma ve hakaret etme uygulamaları devam etmiştir.

DESTANLAR

Lanetin Kuşatmasında Bir Adam: Dirse Han

Mehmet Açа*

Kitâb-ı Dede Korkut'un on iki boya yer veren Dresden Nüshası'nda "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu Beyanıdur" başlığıyla birinci boyu; altı boyu içeren Vatikan Nüshası'nda ise "Hikâyet-i Han oğlu Buğaç Han" başlığıyla yine ilk boyu oluşturan hikâye, günümüze kadar, genellikle hikâyenin merkezinde yer alan Boğaç Han adı etrafında incelenmiş,[1] hikâyenin bir diğer önemli kahramanı (hikâyede anlatılan olayların bütünü göz önünde tutulduğunda konumunun Boğaç'tan hiç de geri olmadığı görülecektir) Dirse Han üzerinde layıkıyla durulmamıştır. Adı geçen boya bir de Dirse Han cephesinden bakmayı amaçlayan bu çalışma, "lanet" ve "sınama" kavramları çerçevesinde Dirse Han'la ilgili bazı tespitlerde bulunmaya çalışacaktır.[2]

---

* Doç. Dr. Mehmet Açа, Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Balıkesir.

1 Boyu, daha çok toplumsal değerler, toplumsal bütünlük, zürriyetsizlik, ihanet, baba oğul çatışması (kuşaklar arası çatışma) gibi temalar çerçevesinde Boğaç Han merkezli bir şekilde inceleyen bazı önemli çalışmalar için bk. Günay, 1998; Oğuz 1998; Günay 2000; Ekici, 2001.

2 Dirse Han ile Boğaç Han'ın isimlerinin kitapta sadece adı geçen ilk boyda geçmekte olduğunu, diğer boylarda onlara rastlanmadığını belirtmekte yarar vardır. Bu nedenle, Orhan Şaik Gökyay, bu boyun kitaba sonradan eklenmiş olabileceğini ifade etmiştir: "...Derse Han-oğlu Boğaç Han hikâyesinin kahramanlarına geri kalan De-

Oğuz beylerinden birisi olan Dirse Han, lanetin kuşatmasına maruz kalan ve bu kuşatmayı ancak aklı ve sağduyuyu temsil eden eşi (bir kadın) ile Hz. Hızır sayesinde yaran bir tiptir. Lanetin sosyal ve siyasî boyutu, boyda ilk olarak hanlar hanı Han Bayındır'ın her yıl düzenleyip Oğuz beylerini davet ettiği bir toy sırasında ortaya çıkmaktadır. Yine bir toy düzenleyip bütün Oğuz beylerini davet eden hanlar hanı Han Bayındır, oğlu ve kızı olmayanların Tanrı tarafından "kargandığını", kendilerinin dahi "kargayacağını" bildirmiştir (Ergin, 1997: 78). Toya icabet eden beyler arasında oğlu-kızı olmayan ve bundan dolayı da diğer beylere nazaran daha az itibar gören kişi Dirse Han'dır.[3] Kitabın bütünü dikkate alındığında, boyda ilk dikkati çeken şey, Oğuz toplumuna göre bir erkek evlada sahip olmamak anlamına gelen zürriyetsizliğin "dışlayıcı" ve "düşürücü" bir yaptırıma kaynaklık etmesinin sadece Dirse Han ile Boğaç'ın maceralarının anlatıldığı boyda görülmesidir. Hanlar hanı Han Bayındır, zürriyetsizliğin söz konusu olduğu diğer bir boyda ("Kam Pürenüñ Oğlı Bamsı Beyrek Boyı")[4] zürriyetsizliği bir "karganmışlık" (lanetlenmişlik) olarak nitelendirmemiş, onu dışlanmaya ve düşkünlüğe neden olabilecek bir yaptırımın kaynağı olarak görmemiştir.[5] Dirse Han'la ilgili boyun girişinde yer alan "*Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre toy idip Oğuz biglerin konuklar-idi. Gine toy idüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmış-idi (...) Oğuz bigleri bir bir gelüp yığnak olmağa başladı*" (Ergin, 1997: 77-78) cümlelerinden de anlaşılacağı üzere, bir Oğuz beyi olan Dirse Han'ın, Han Bayındır'ın daha önceki yıllarda düzenlediği toylara, diğer Oğuz beyleri gibi, katılmış olması gerekir. Daha önceki toylara da katılmış olduğunu düşündüğümüz Dirse Han'ın önceden de zürriyetsiz olduğunu (ki, ancak dışlandığı bu son toy sonrasında bir erkek evlat sahibi olabilmiştir) göz önünde tuttuğumuzda, Han Bayındır'ın bu durumu önceki toylarda bir sorun haline getirmemiş olduğuna hükmedebiliriz. Öyleyse, Han Bayındır'ın zürriyetsiz beylere yönelik bu yaptırımının ilk ve son kez anılan toy sırasında Dirse Han'a yönelik işletildiğini ve bunun siyasî, politik ve sosyal bir yönünün olduğunu ifade etmemiz gerekecektir. Han Bayındır'ın Dirse Han'ın zürriyetsizliğini bilmemesi mümkün değildir. Aynı Han Bayındır, verdiği talimatın muhatabının doğrudan doğruya Dirse Han olduğunu bilebilecek bir durumdadır. Çünkü Oğuz ilinde olup biten her şey Han Bayındır'ın bilgisi dâhilin-

de Korkut destanlarında rastlanmamaktadır. Destanları birbirine düğümleyen Bayındur Han'ın bulunmasına rağmen bu konunun da destana sonradan sokulmuş olması düşünülebilir. Ayrıca Derse Han ile Boğaç Han'ın bu hikâyede, hiçbir özelliği belirtilmeyen, sadece çıplak adlardan ibaret kalması da dikkate çarpmaktadır." (Gökyay, 1973: CLVI)

3 Oğlu ve kızı olmayanların toylar sırasında diğer beylere nazaran daha aşağıda bir muameleye maruz kalması, sadece Dirse Han ve Boğaç'la ilgili boyda karşımıza çıkmamaktadır. Kazak Türklerinin "Koblandı Batır" destanı ile "Dudar Kız", "Celkildek" ve "Âlibek Batır" adlı "ertegilig epos"larında da benzer bir durumla karşılaşmaktayız (Açа, 1998: 289-290). Bu örnekler de göstermektedir ki, zürriyetsizliğin toplumun ileri gelen kişileri açısından siyasî ve toplumsal alanlarda dışlanmışlığa ve itibarsızlığa neden olması, Orta Asya Türklerinin inanç ve kabulleri arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Fakat sözü geçen destan ve "ertegilik epos"lardaki bu kabul, Dirse Han örneğindeki gibi ağır sonuçlar (lanetlenmişlik ve evlat katili olmaya ramak kalma gibi) doğurmamakta, ilgili anlatılar için doğru bir ifadeyse eğer "lanetlenmişlik", çocuk sahibi olmakla büyük oranda sona ermektedir. Dirse Han'ın zürriyetsizliği sebebiyle çağrıldığı toyda diğer beylere nazaran daha aşağıda bir muameleye maruz kalışının benzerlerinin Türkistan sahası destanlarında da yer alması, "Kitâb-ı Dede Korkut"un diğer boylarında adları zikredilmeyen Dirse Han ve Boğaç Han'la ilgili hikâyenin Türkistan sahasıyla olan ilişkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

4 Bamsı Beyrek'le ilgili boyda da zürriyetsizlik, Kam Gan oğlu Han Bayındır'ın her yıl düzenlediği toylardan birisinde gündeme gelmektedir, fakat burada bu durumun gündeme gelmesine sebep olan şey, Pay Büre Beg'in Kazan oğlu Uruz ile Kazılık Koca oğlu Bey Yigenek gibi gençleri görüp oğlu olmadığı için ağlamaya başlamasıdır. Görüleceği üzere, boyda, zürriyetsizliği gündeme getiren Han Bayındır ya da bir başkası değil, oğulsuz olan beyin bizzat kendisidir. Oğulsuz Pay Büre Big, bu durumdan dolayı aşağılanıp dışlanmamakta, aksine, ağzı dualı beylerin bir oğlu olması için verdikleri dua desteğine mazhar olmaktadır (Ergin, 1997: 116-117). Pay Püre Big'in oğulsuzluktan dolayı dışlanmamasında, onun İç Oğuz'dan olmasının da etkili olduğunu düşünebiliriz.

5 Burada, hikâyeleri tertip eden müellifin her hikâyeyi birbirinden bağımsız bir şekilde tertip ettiği, bundan dolayı da Dirse Han ile Boğaç konulu boyun, özellikle de Han Bayındır'ın zürriyetsizliğe yönelik tutumunun müstakil bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği görüşü ileri sürülebilir. Fakat hikâyeler her ne kadar birbirinden bağımsız bir şekilde düzenlenmiş olsalar da o dönem Oğuz toplumunun inanç ve kabulleri esasında oluşturulmuşlardır. Her bir boydaki inanç ve kabulleri, bir bütünün parçaları olarak görmek gerekir. Bu nedenle, Han Bayındır'ın zürriyetsizlik karşısında "çifte standart" içeren bir tutum sergilediği yönündeki tespitimizi, yersiz ve anlamsız bir tespit olarak nitelendirmek kolay olmayacaktır.

dedir. Törenin sürekliliğinden sorumlu olan ve siyasî erkinin kaynağını bizzat Tanrı'dan alan Han Bayındır'ın zürriyetsizliğe yönelik sözleri ve buna bağlı tutumu, Dirse Han'ın siyasî, politik ve sosyal anlamda lanetlenme –aynı zamanda dışlanma ve sınanma- sürecini başlatmakta ya da tetiklemektedir. Han Bayındır'ın "*...oğlu kızı olmayanı Allah Ta'la kargayupdur, biz dahı kargaruz bellü bilsin*" (Ergin, 1997: 78) sözünü, sadece dinî, sosyal ve iktisadî hayatın gereklerine göre biçimlenen törelik bir anlayış ve tutuma bağlı bir şekilde nitelendirmek pek doğru değildir. Çünkü zürriyetsizliği nedeniyle en yetkili ağız tarafından lanetlendiği (ya da kuttan mahrum bırakıldığı) ifade edilen Dirse Han'ın lanetlenmişliği, aklı ve sağduyuyu temsil eden karısının tavsiyesi üzerine açları doyurup çıplakları donatması ve ağzı dualı Oğuz beylerinin dualarını alması üzerine bir erkek evlat sahibi olmasıyla son bulmamaktadır.[6] Kutlanma sürecinin tamamlanmasıyla dünyaya gelen erkek çocuk, lanetlenme ve sınanma sürecini geçici bir süreliğine durdurmuş gibidir. Fakat bu süreç, "kut"un meyvesi olan erkek evladın gençliğe adım atmasıyla kaldığı yerden devam etmiştir. Hatta Dirse Han'ın aleyhine işleyen süreç, daha da hızlanmıştır. Bu noktadan itibaren Dirse Han'ın durumunu, sadece lanet olgusuyla değil, aynı zamanda sınanma (sabrın denenmesi) olgusuyla da birlikte ele almak gerekmektedir. Hikâye boyunca *Tevrat* ile *Kur'an*'daki inanç ve sabır testine tabi tutulan Hz. Eyüp[7] misali teste tabi tutulan Dirse Han, boyun

6 Zürriyetsizliğin "karganmışlık" olarak nitelendirildiği bir diğer boy olan "Kam Pürenü" içeren bir tutum sergilediği yönündeki tespitimizi, yersiz ve anlamsız bir tespit olarak nitelendir"*Han Kazan niçe ağlamayayın, niçe buzlamayayın, oğulda ortacum yok kartaşta kaderüm yok, Allah Ta'ala meni kargayupdur...*" (Ergin, 1997: 116). Fakat boyda ifade edilen bu karganmışlığın Bamsı Beyrek'in doğumuyla ortadan kalktığı görülmektedir. Bu durum bile Dirse Han'ın "karganmışlığını" çok daha geniş bir açıdan ele almak gerektiğini ortaya koymaktadır.

7 Hz. Eyüp'ün sınanma süreci Tanrı ile Şeytan arasında geçen bir diyalogla başlamaktadır: "Eyüp.1: 6 Bir gün ilahi varlıklar RAB'bin huzuruna çıkmak için geldiklerinde, Şeytan da onlarla geldi. Eyüp.1: 7 RAB Şeytan'a, "Nereden geliyorsun?" dedi. Şeytan, "Dünyada gezip dolaşmaktan" diye yanıtladı. Eyüp.1: 8 RAB, "Kulum Eyüp'e bakıp da düşündün mü?" dedi, "Çünkü dünyada onun gibisi yoktur. Kusursuz, doğru bir adamdır. Tanrı'dan korkar, kötülükten kaçınır." Eyüp.1: 9 Şeytan, "Eyüp Tanrı'dan boşuna mı korkuyor?" diye yanıtladı. Eyüp.1: 10 "Onu, ev halkını,

ilerleyen kısımlarında, yakarmalar sonrasında sahip olduğu oğlunu Tanrı'ya kurban etme noktasına gelen Hz. İbrahim[8] misali (İbrahim doksan dokuz yaşında çocuksuz bir adamdır ve oğlu İsmail'e Tanrı'nın

sahip olduğu her şeyi sen çitle çevirip korumadın mı? Elleriyle yaptığı her şeyi bereketli kıldın. Sürüleri bütün ülkeye yayıldı. Eyüp.1: 11 Ama elini uzatır da sahip olduğu her şeyi yok edersen, yüzüne karşı sövecektir." Eyüp.1: 12 RAB Şeytan'a, "Peki" dedi, "Sahip olduğu her şeyi senin eline bırakıyorum, yalnız kendisine dokunma." Böylece Şeytan RAB'bin huzurundan ayrıldı." (http://www.bibliaonline.com.br/estonian+turkish/j%C3%B3/1 / 06.03.2008)

8 Kur'an'daki "Saffât" suresinde Tanrı'ya kurban edilmek istenen çocuğun adı "Zebiatullah" olarak zikredilip, İsmail mi yoksa İshak mı olduğu konusunda net bir bilgi yer almazken, Yahudi geleneğinde (Tevrat'ta) kurban hadisesi İshak'a mal edilmiştir. Kur'an tefsircileri, kurban edilmek istenen çocuğun İsmail olduğuna hükmetmiştir. Burada sırasıyla önce "Tevrat"taki, sonra da "Kur'an"daki aktarımlara yer verilecektir. İshak adına bağlanarak aktarılan kurban hadisesi, Tevrat'ta şu şekilde yer almaktadır: "Daha sonra Tanrı İbrahim'i sınadı. "İbrahim!" diye seslendi. İbrahim, "Buradayım!" dedi. 2 Tanrı, "İshak'ı, sevdiğin biricik oğlunu al, Moriya bölgesine git" dedi, "Orada sana göstereceğim bir dağda oğlunu yakmalık sunu olarak sun." 3 İbrahim sabah erkenden kalktı, eşeğine palan vurdu. Yanına uşaklarından ikisini ve oğlu İshak'ı aldı. Yakmalık sunu için odun yardıktan sonra, Tanrı'nın kendisine belirttiği yere doğru yola çıktı. 4 Üçüncü gün gideceği yeri uzaktan gördü. 5 Uşaklarına, "Siz burada, eşeğin yanında kalın" dedi, "Oğlumla birlikte tapınmak için oraya gidip döneceğiz." 6-7 Yakmalık sunu için yardığı odunları oğlu İshak'a yükledi. Ateşi ve bıçağı kendisi aldı. Birlikte giderlerken İshak İbrahim'e, "Baba!" dedi. İbrahim, "Evet, oğlum!" diye yanıt verdi. İshak, "Ateşle odun burada, ama yakmalık sunu kuzusu nerede?" diye sordu. 8 İbrahim, "Oğlum, yakmalık sunu için kuzuyu Tanrı kendisi sağlayacak" dedi. İkisi birlikte yürümeye devam ettiler. 9 Tanrı'nın kendisine belirttiği yere varınca İbrahim bir sunak yaptı, üzerine odun dizdi. Oğlu İshak'ı bağlayıp sunaktaki odunların üzerine yatırdı. 10 Onu boğazlamak için uzanıp bıçağı aldı. 11 Ama RAB'bin meleği göklerden, "İbrahim, İbrahim!" diye seslendi. İbrahim, "İşte buradayım!" diye karşılık verdi. 12 Melek, "Çocuğa dokunma" dedi, "Ona hiçbir şey yapma. kŞimdi Tanrı'dan korktuğunu anladım, biricik oğlunu benden esirgemedin." 13 İbrahim çevresine bakınca, boynuzları sık çalılara takılmış bir koç gördü. Gidip koçu getirdi. Oğlunun yerine onu yakmalık sunu olarak sundu." (http://www.kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=26&mc=1&sc=4 / 06.03.2008) Kur'an'daki "Saffât" suresinde yer alan kurban hadisesiyle ilgili anlatım ise şu şekildedir: "O: "Rabbim! Bana sâlihlerden olacak bir evlat ver", dedi. "İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik." "Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: "Babacığım! Emir olunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun, dedi." "Her ikisi de teslim olup, onu alnı üzerine yatırınca:" "Biz ona: "Ey İbrahim!" diye seslendik." "Rüyayı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız." "Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır." "Biz, oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik." (Saffât: 100–107)

lütfüyle sahip olmaktadır), yapılan kışkırtmalar sonrasında oğlu Boğaç'ı öldürmeye bile kalkışır. Bu noktadan itibaren "lanetlenme" ve "sınanma" sürecinde dozun en ileri noktaya kadar arttırıldığı görülmektedir. Yani, uzun yıllar boyunca bir evladın hasretini çeken bir adam, "kut"un meyvesi olan ve lanetlenmeye geçici bir süre ara verilmesini sağlayan oğlunu öldürmek isteyen bir baba konumuna taşınmıştır. Kanaatimizce, bir Oğuz beyi olan Dirse Han'a yönelik lanetlenme ve sınanma sürecinin ulaşabileceği en trajik nokta da burası olsa gerektir: Evlat katili olmak!

Maruz kaldığı lanet kuşatması nedeniyle oğlunu bile öldürmeye kalkışan Dirse Han, bunca talihsizlik yetmezmiş gibi, bir de kendisini kışkırtarak oğlu Boğaç'ı vurmasına neden olan kırk namert tarafından tutsak edilip kâfir illerine götürülmek istenir. Hikâye boyunca deyim yerindeyse, karganmış bir halde sürekli sınava tabi tutulan Dirse Han'ın lanetlenmişlik hali, aklı ve sağduyuyu temsil eden karısının devreye girerek oğlu Boğaç'ı babasını kurtarması için kırk namerdin peşine salmasıyla son bulmaktadır. Lanetlenme sürecinin yukarıda sözü edilen en trajik noktaya çıkmasını engelleyenlerden birisinin de yaralı Boğaç'ın yanına gelerek ona bu yaradan ölümün olmadığını, anasının sütüyle dağ çiçeğinin yarasına merhem olduğunu söyleyen Hz. Hızır olduğunu özellikle belirtmemiz gerekmektedir. Hz. Hızır, bir babanın öz oğlunun katili olmasının önüne geçmiş ve oğlu İsmail'i kurban etmek isteyen Hz. İbrahim'e kurbanlık koçu getiren Cebrail'in işlevini değişik bir şekilde yerine getirmiş gibidir.

Yukarıdaki yüzeysel tespitlerden de anlaşılacağı üzere, adı geçen boyda anlatılan olayların merkezinde Boğaç Han kadar "lanet" ve "sınanma" kavramları çerçevesinde Dirse Han da yer almaktadır. Elbette, bu durum Boğaç'ın hikâyedeki konumunu sarsmamakta, aksine, daha da sağlamlaştırmaktadır. Elbette, adı geçen boyu toplumsal değerler, toplumsal bütünlük, zürriyetsizlik, ihanet, baba oğul çatışması (kuşaklar arası çatışma) gibi temalar çerçevesinde inceleyip yorumlayan araştırmalar (bu çalışmalardan bazıları, Dirse Han ile Boğaç arasındaki mücadeleyi, haklı olarak, Oğuz Han ile babası Kara Han arasındaki çatışmanın bir yansıması olarak görmektedir), özelde adı geçen boyun, genelde ise *Kitâb-ı Dede Korkut*'un yorumlanıp anlaşılmasına büyük katkılar sağlamıştır. Fakat Dirse Han'ı "lanet" ve "sınanma" kavramları çerçevesinde gereğince irdelemeyen araştırmalar hep eksik kalacaktır. Bu yazı, bu eksikliği kısmen de olsa ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

Kaynaklar

Açа, Mehmet, (1998), *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, 1. c., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya (Yayımlanmamış doktora tezi)

Ekici, Metin, (2001), "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatmasında Bireysellik ve Toplumsal Bütünlük", *Millî Folklor*, 7 (52), Kış 2001, s. 50-59.

Ergin, Muharrem, (1997), *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile*, 4. b., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Gökyay, Orhan Şaik, (1973), *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul.

Günay, Umay, (1998), "Dede Korkut Hikayelerindeki Karakterlerin Tahlili", *Millî Folklor*, 5 (37), Bahar 1998, s. 3-12.

Günay, Umay, (2000), "Dede Korkut Kitabı ve Toplumsal Değerlerin Tahlili", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, (hzl. Alev Kahya Birgül-Aynur Şimşek Canpolat), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 191-202.

http://www.bibliaonline.com.br/estonian+turkish/j%C3%B3/1 (06.03.2008)

http://www.kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=26&mc=1&sc=4 (06.03.2008)

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, (hzl. Ali Özek-vd), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Oğuz, M. Öcal, (1998), "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han", *Millî Folklor*, 5 (40), Kış 1998, s. 2-6.

MASALLAR

Halk Hikayelerinde Lanet ve Bedduanın Gerçekleşmesi Motifi

Ali Duymaz*

Giriş

Halk hikâyeleri, genellikle aşkın konu edildiği, kökleri destanlara dayanmakla birlikte on altıncı yüzyıldan itibaren Âşık edebiyatıyla paralel olarak özgün bir tür haline gelen, nazım-nesir karışımı bir halk anlatısı türüdür. Destanlardaki avcı ve konar-göçer hayat tarzı ile bu hayat tarzının model insanı alp tipi, halk hikâyelerinde yerini dini ve tasavvufi kültür ile donanmış bir âşık tipine bırakmıştır. Destan kahramanı olan alp tipi, tabiat ve düşmanla mücadelesini fiziki gücünü kullanarak verirken halk hikâyelerinin kahramanı olan âşık tipi ise bir çeşit sosyal çatışma olan sevgilisine ulaşma mücadelesinde mistik güçleri kullanmaktadır. Halk hikâyesi kahramanları, bir mistik güç olarak kabul edebileceğimiz sazın ve sözün gücünü kullanırken dini-tasavvufi şahsiyetlerden yardım istemekte, fiziki gücünü kullanmak yerine dua ve beddua şeklinde sözün gücüne başvurmaktadır. Âşıkların sevgiliye ulaşma mücadelelerinde engelleri aşmak ve zor durumlardan kurtulmak için beddua ettikleri ve bu beddualarının gerçekleştiği durumlar, halk hikâyelerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Halk hikâyelerinde

* Prof. Dr., Ali Duymaz, Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir.

çoğu zaman âşık, bazen âşığın sevgilisi ve bazen de âşığın yakınları beddua etmekte, bazı durumlarda da âşık ve sevgilisi değişik şahıslar tarafından bedduaya uğramaktadır.

Bu çalışmada halk hikâyelerinde bedduaların gerçekleşmesi motifi üzerinde durulacak, beddua ile lânetlemenin hangi şahıslar tarafından hangi sebeplerle edildiği, beddua etmenin hikâye örgüsü içinde hangi şekilde verildiği ve halk hikâyesinde bedduaların gerçekleşmesi motifi açıklanmaya çalışılacaktır. Bu hususta değişik araştırmacıların yayımlamış olduğu halk hikâyeleriyle ilgili eserlerdeki metinler esas alınmıştır.

A. Halk hikâyelerinde bedduaya sebep olan unsurlar

Edebiyat ürünleri bir toplumun geçirmiş olduğu evrelerin birer yansımasıdır. Halk hikâyeleri de, Türk edebiyatının on altıncı yüzyıldan sonraki yerleşik hayat tarzının etkisinde şekillenmiş ürünlerdir. Yarı göçebe bir hayat tarzından sonra toprağa bağımlı olan Türk toplumu, hareketli bir hayat tarzının sonucu olan dışa dönük mücadeleden kendi içine yönelmiştir. Dolayısıyla bu dönemin bir yansıması olan halk hikâyelerinde temayı, kahramanlıktan ziyade aşk oluşturmaktadır. Aşk, Tanrı vergisi bir duygu olarak büyük oranda dini-tasavvufi kültürden beslenmektedir. Hikâyelerde ergenlik dönemine geçen kahraman, bazen rüyasında bade içerek, bazen ilk görüşte, bazen de bir resme bakarak âşık olmaktadır. Üstelik hikâye kahramanının âşık olması bazen doğumundan önce tasarlanmakta, doğumlarına sebep olan elmayı veren pir, vakti geldiğinde doğan erkek ve kız çocuğun evlendirilmelerini istemekte ve böylelikle kahramanın âşık olmasına uygun ortam hazırlanmaktadır. Kahramanın doğumuna sebep olan pir, hikâye boyunca kahramana eşlik etmektedir. Âşığın rüyasında ona Allah adına, üçler, yediler ve kırklar adına, âşık olacağı kız adına badeyi sunan ve âşık olmasına sebep olan pir, âşık her zor duruma düştüğünde karşısına çıkıp ona yardım etmektedir. Destan geleneği içerisindeki kahraman mekânını genişletmek ve hükmetmek için akına çıkarken, halk hikâyesi kahramanı sevgilisinin peşinden gurbete çıkıp diyar diyar dolaşmaktadır. Sevgilisi uğruna memleketini terk eden âşık, yol

boyunca sürekli engellerle karşılaşmakta, takıldığı bu engelleri ya pir, Hızır gibi mistik şahsiyetlerin yardımlarıyla aşmakta ya da sözün gücünü kullanarak dua ve beddua yoluyla alt etmeye çalışmaktadır. Bu durum, yani hikâye kahramanının zora düştüğünde dua veya bedduaya başvurması, İslamiyet'in getirdiği tevekkül anlayışı ile tasavvuf felsefesinin ve mistisizmin bir sonucudur. Varlığını ve hayatının her aşamasını bir takım mistik güçlere borçlu olan âşık, kader karşısında pasif bir kahraman şeklinde sunulmuştur. Âşıklığa geçiş epizotunda kendisine Tanrı vergisi olarak sunulan sazın ve sözün gücünü bir silah olarak kullanan âşık, dua ve beddua ederek zor durumları aşmaya çalışmaktadır. Gücünü bu şekilde üstün varlıklardan alan âşık bazı durumlarda da sözün gücüne yaslanmakta, dua veya beddua ederek zor durumları aşmaya çalışmaktadır. Çalışmamızın kapsamı lâneti içerdiği için dua konusuna değinilmeyip hikâyelerdeki beddua konusu ele alınacaktır.

Halk hikâyelerindeki beddua ile lânetlemenin temel nedeni yukarıda da değinildiği gibi aşığın ve diğer kahramanların dönemin gerektirdiği şartlar ve mistik felsefenin etkisiyle pasifize edilmesidir. Fiziki gücünden arındırılan kahraman kendi içine kapanmış ve bir takım mistik güçlerden yardım ummaya başlamıştır. Yeri geldiğinde ise beddua etmek hikâye kahramanları için çıkar yol olmuştur. Bu durumu L. Sami Akalın, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar* isimli kitabının "Alkışların ve Kargışların Temelleri" bölümünde açıklamıştır. Ona göre "Alkış ve kargışların dinsel temelinde Kutsal kitaplardaki dünya görüşü yer almaktadır. Kutsal kitaplardaki dünya görüşü, o dinsel inanca bağlı ulusların oluşturduğu kültür çevresindeki ortak yaşama politikasıdır. Alkış ve kargışlar bir tür Tanrıya seslenme edebiyatı olduğu için, Tanrı-cennet-cehennem-suç-ceza-sevap-günah-iyi-kötü anlayışı, o dinsel kültür çevresinin belirlediği değer ve biçimdedir. Alkış ve kargışlar bu değerlere paralel yönler kazanırlar" (Akalın 1990: 61). İradesinin kendi elinde olmadığı ve gücü yetmediği durumlarda yaratılış itibariyle korku içinde yaşayan insan, bütün varlığıyla yaratıcıya sığınmakta ve ondan yardım dilenmektedir. Halk hikâyelerinde kahraman çaresiz bir duruma düştüğünde yaratıcıdan kötü dileklerde de bulunmakta, kendisini çaresiz duruma düşüren kişi ve nesneleri kargışlamakta, onlara beddua etmektedir.

Beddua söyleme geleneği hakkında önemli bir çalışma yapan Doğan Kaya, bedduaların söyleniş sebeplerini şu şekilde sıralar: 1. Aile ve toplum tarafından hoş karşılanmayan yüz kızartıcı hareket üzerine söylenmiş beddualar, 2. Günlük olaylar üzerine kişilerin (ana-baba-çocuk-komşu-arkadaş) birbirlerine söylediği beddualar, 3. Haksızlık, baskı ve zulüm karşısında söylenen beddualar, 4. Milli hislenişlerle söylenen beddualar, 5. Aşkın karşılıksız kalması üzerine sevgiliye söylenen beddualar, 6. Gurbet acısıyla söylenen beddualar (Kaya 2001: 23-24).

Doğan Kaya'nın söyleniş sebeplerine göre sıraladığı beddualar, halk hikâyelerinde hikâyelerin yapısı ile de ilgilidir. Halk hikâyelerinin yapısı doğum, âşık olma, gurbete çıkma ve sonuç (düğün veya ölüm) epizotlarından şekillenmektedir. Halk hikâyelerinde gurbete çıkma epizotunda daha fazla beddua edildiği gözlenmektedir. Bunun yanı sıra âşık olma epizotunda da beddua ve lânetleme ile karşılaşılmakta, ancak doğum ve sonuç epizotlarında ise beddua motifi yer almamaktadır.

Âşık olma epizotunda beddua etme iki nedenden dolayıdır: 1. Aşkına karşılık bulamayan hikâye kahramanı, karşısındakine kendisi gibi aşk acısı çekmesi ve kendisine âşık olması için beddua eder. 2. Hikâye kahramanının kendisine kötü davrandığı koca karı, kahramanın âşık olması ve aşk acısı çekmesi için beddua eder.

Halk hikâyelerindeki gurbete çıkma epizotunda karşılaştığımız beddua etme nedenlerini genel hatları itibariyle şu şekilde sıralayabiliriz: 1. Âşık, gurbette olduğu esnada sevgilisine kavuşmasına engel teşkil ettiği için aşılması zor dağlara beddua eder. 2. Âşık ve sevgilisi kavuşmalarına engel olup kendilerine kötülük yaptıkları için kızın anne ve babası, aracı mahiyette koca karılar, kıza âşık olan diğer şahsiyetler gibi şahıslara beddua ederler. 3. Aşığın anne-baba ve kardeşi, aşığın memleketinden ayrılıp gurbete çıkmasına sebep olduğu için aşığın sevgilisine, hatta sevgilinin yaşadığı mekâna beddua eder. 4. Âşığın yakınları onun üstün meziyetlerini kıskandıkları için âşığa beddua eder. 5. Âşık, kendisini aldattığını düşündüğü için sevgilisine beddua eder. 6. Âşık ile sevgilisi, feleği başlarına gelen kötülük ve belaların sorumlusu olarak gördükleri için feleğe beddua eder.

Halk hikâyelerindeki beddua etmenin nedenleri üzerinde genel hatları itibariyle durduktan sonra beddua ile lânetlemenin hikâye kahramanları tarafından ne şekilde ifade edildiği üzerinde durulup, hikâyelerde karşılaştığımız lânet çeşitleri üzerinde ayrıntısıyla bilgi verilecektir.

B. Halk hikâyelerinde beddua çeşitleri

Lânet çeşitleri konusunda Doğan Kaya, Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar isimli çalışmasında hangi nesne ve kavramlara beddua edildiğini şu şekilde sıralamıştır:

a) İnsan için söylenen beddualar
b) İnsan bedeni (el, kol, karın, göz, ağız, diş, ayak, ciğer..)ve hastalıklarla ilgili beddualar
c) Akraba ve tanıdıklar ile ilgili beddualar
d) Eşya, mal, mülk (ev, bağ, bahçe...) için söylenen beddualar
e) Hayatla ilgili (mutluluk, murat, nasipsizlik, namus, çile, yeme, içme, yoksulluk, zulüm..) beddualar
f) Evlilik ve zürriyetle ilgili (evlatsızlık, kısırlık..) beddualar
g) Kaza, bela, felaket ile ilgili beddualar
h) Ölümle ilgili (ecel, kefen, cenaze, teneşir..) beddualar
i) Ahiret ve inançla ilgili (cennet, cehennem, günah, şeytan, zebani, kabir..) beddualar
j) Ad-san ile ilgili beddualar
k) Geleneklerle ilgili beddualar
l) Beldeler için söylenen beddualar
m) Yapılar için söylenen beddualar
n) Hayvanlara söylenen beddualar
o) Tabiat parçaları (ağaç, dağ, ırmak...) için söylenen beddualar
p) Gurbete söylenen beddualar (Kaya 2001: 24-30).

Doğan Kaya'nın sıraladığı bu beddua çeşitlerinin önemli bir kısmı halk hikâyelerinde mevcuttur. Âşıklar bedduada bulundukları kişi-

ler hakkında kötü dileklerde bulunurken hastalıkla, ölümle, kaza ve belayla, ahretle ilgili beddua etmektedirler. Halk hikâyelerinde yeri geldiğinde tabiat parçalarına ve yapılara karşı da bedduada bulunulmaktadır. Ancak halk hikâyelerinde asıl rolü âşık ve daha sonra sevgilisi üstlendiği ve beddualar özellikle bu şahıslar etrafında şekillendiği için, çalışmanın bu kısmında halk hikâyelerinde edilen beddualar, bedduayı edip lânette bulunan ve kendisine beddua edilip lânette bulunulan kişilere göre sınıflandırılacaktır. Bu şekilde sınıflandırmaya tabi tuttuğumuz halk hikâyelerindeki beddua çeşitleri hikâyelerden aldığımız alıntılarla örneklendirilecektir.

1. Âşığa ve sevgilisine edilen beddualar

a. Kahramanların âşık olmalarına sebep olan beddualar

Halk hikâyelerinde kahramanın âşık olması genellikle dört şekilde gerçekleşmektedir: 1. Bade içerek, 2. Aynı evde büyüyen kahramanlar kardeş olmadıklarını öğrenince, 3. Resme bakarak âşık olma, 4. İlk görüşte âşık olma (Alptekin 2002: 32-37). Bazı hikâyelerde ise kahramanların âşık olmasına yol açan sebeplerden birisi kahramana âşık olması için edilen beddualardır. Kahramanın âşık olmasına neden olan beddualar ise iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan birisi karşılıksız aşka düşen kahramanlardan birinin diğeri için onun da âşık olup kendisi gibi aşk acısı çekmesi yolunda dua etmesiyle gerçekleşen âşık olmadır. Bu tarz âşık olma görünüşte bir duayla gerçekleşiyormuş gibi dursa da aslında beddua ile gerçekleşen bir âşık olmadır. Diğeri ise kahramanın bir koca karının bedduasına uğramasıyla gerçekleşen âşık olmasıdır.

"Kerem ile Aslı" hikâyesinde Kerem, onca yol aşıp Aslı'nın karşısına çıktığında Aslı, "Ben sana kısmet değilim" diyerek Kerem'i reddeder. Kerem evin kapısından dışarı çıkarken Aslı, kapıyı acele ile kapatır ve Kerem'in ayağı sıkışıp kan revan içinde kalır. Kerem bir âh ederek "Allah Yarabbi! Şu bendeki aşkın nısfını bu kıza kerem eyle!" diyerek dua eder. Bunun üzerine Aslı Kerem'e âşık olup, yanıp tutuşmaya başlar (Duymaz 2001: 282). Aslında Kerem'in duası beddua niteliğinde olup Aslı'nın da Kerem gibi aşk acısı çekmesine neden olmaktadır.

Buna benzer bir âşık olma "Tahir ile Zühre" hikâyesinde karşımıza çıkmaktadır. Tahir ile Zühre, aileleri tarafından kardeş gibi büyütülürler. On yaşına geldiklerinde Zühre'nin gönlü Tahir'e düşer. Günden güne artan sevgisi yüzünden Zühre bir gece Tahir'i öper. Tahir "Nedir senin bu edepsizliğin?" diyerek azarlar. Zühre çok üzülür ve "Yarabbi, benim sevgimin yarısını Tahir'e ver" diyerek dua eder. Tanrı onun duasını kabul eder ve Tahir de Zühre'yi sevmeye başlar." (Türkmen 1998: 211).

Bir koca karının bedduasıyla âşık olmaya "Güzel Ahmet Hikâyesi"nde karşılaşmaktayız. Güzel Ahmet bir gün arkadaşlarıyla otururken karşısına elinde testisiyle yaşlı bir kadın çıkar. Kadın yaklaşınca Güzel Ahmet bir taş alarak kadının testisini deler. Kadın testisinden su akınca dükkâncının ona kırık testi verdiğini zanneder. Dükkâna tekrar giderek testiyi değiştirir. Güzel Ahmet kadının testisini tekrar deler. Üçüncü defa da aynı şeyi yapınca kadın testiyi Güzel Ahmet'in deldiğini anlar. Güzel Ahmet de üç testinin parası ile kadının gelme-gitme parası olan altı kırmızı lirayı yaşlı kadına vererek hakkını helal etmesini ister. Kadın ise "Ah oğlum kurbanım Ahmet! Parada değil benim gözüm. Ah ah ah alışılmış bir ahlakım var, bir kimseye evvel intizar etmeden sonra hakkımı helal etmem" der ve devam eder: "A oğlum Güzel Ahmet! Hırızmalı Güzeli'nin hışmından gidesin" diye beddua eder ve ardından "Amin" der. Hırızmalı Güzel ise Yemen ülkesinde periler güzelidir ve emrinde kırk tane dev vardır. Devler kızın etrafında kuş dahi uçurmazlar. Yedi tane hükümdar kızı almak için uğraşmış, ama başaramamıştır. Güzel Ahmet, babasından ava çıkacağım diye izin alır, kızın yanına gider, devleri alt eder ve kıza âşık olur (Görkem 2000: 167-172).

b. Âşığa edilen beddualar

Halk hikâyelerinde âşığa edilen beddualar az sayıda olup bu beddualaların nedenleri genellikle âşığın sahip olduğu meziyetlerin yakınları tarafından kıskanılmasıdır.

"Âşık Garip" hikâyesinde Âşık Garip bir gece rüyasında kendisine buta verilince kahveye gidip derdini deyişle ustasının ve diğer âşık-

ların karşısında söyler. Onlar da Âşık Garip'in (Hoca Mahsud) derdini anlarlar ve Âşık Garip'le beraber Garip'in butası Şah Senem'in yaşadığı yer olan Tiflis'e gidip para kazanmaya karar verirler. Ancak Âşık Garip'i kandırıp onunla beraber gitmekten vazgeçerler. Âşık Garip giderken ustası "Gel oğlum, sen üstat duası almadın, sana üstat duası edelim" der. Âşık Garip ustasının önüne oturur. Ancak ustası el kaldırıp beddua etmeye başlar, "Sağlık ile git de selamet ile gelme" der. Oğlan da ustasının bedduasını anlamaz, "Amin" der (Türkmen 1995: 127). Ancak ustasının bedduası tutmayacak, Âşık Garip Şah Senem'le beraber sağ salim memleketine geri dönecektir.

"Kirmanşah" hikâyesinde Kirmanşah'ın kendisine düşman olan amcasının iki oğlunu dev kaçırarak Küf-ı Gaf'a çıkarır. Daha sonra dev Kirmanşah'ın butası, Herat padişahı Adil Han'ın kızı Mahperi'yi de kaçırıp aynı yere götürür. Kirmanşah, pirin yardımlarıyla Küf-ı Gaf'a ulaşır. Mahperi, Kirmanşah'ı görünce amcasının oğullarına "O sizin neyiniz?" diye sorar. Onlar da Kirmanşah'a beddua ederler: "Hay Allah, onu gahretsin. Onun yüzi batsın. Onun üzünden değil mi, biz bu elametlere düşdük? Biz, bu devin eline düşdük. Allah oni, derbeder etsin" derler. Kız da onların Kirmanşah'a düşman olduklarını öğrenince Kirmanşah'ın geldiğini onlara söylemez (Alptekin 1999: 228).

c. Âşığın sevgilisine edilen beddualar

Halk hikâyelerinde kahramanın sevgilisi de beddualardan nasibini almaktadır. Sevgiliye kimi zaman âşığın yakınları kimi zaman da âşığın kendisi bedduada bulunmaktadır. Sevgiliye bedduada bulunmanın ana nedeni ise çekilen bütün ıstırapların kaynağı olarak sevgilinin görülmesidir.

"Âşık Garip" hikâyesinde Âşık Garip butası Şah Senem'in başlık parasını tamamlamak için gurbete gidecektir. Bunun için validesiyle vedalaşmaya gider. Kız kardeşi ise Âşık Garip'e eline bir değnek alıp saz yaparak önce kardeşinden gitmemesini isteyip sonra Şah Senem'e ve onun arkadaşı Akça Kız'a beddua etmektedir. Çünkü Garip'in gurbete gitmesinin sebebi Şah Senem'e âşık olup onu aramaya çıkmasıdır.

Kardaş sana iden Mevla'dan bulsun
Dilerim Akça Kız kana bulansın
Şah Senem kız sarayı odlara yansun
Canım kardeş gidup ağlatma bizi (Türkmen 1995: 150).

"Sürmeli Bey" hikâyesinde Sürmeli Bey, amcasının oğlu İsah'ın yalanlarına inanıp nişanlısı Telli Senem'e kızar ve gurbete çıkar. Gurbette başına pek çok şey geldikten sonra yolu yine Telli Senem'e düşer. Tam onun yanına gidecekken aklına yine amcasının oğlu İsah'ın sözleri gelir ve "Öyle vefasızın yüzüne ne bahacam? Benim gibi bir gencin başına bu felaketi getirdi. Beni bırahdı, yadellerinen düşüp galhdı. Öyle güzel gahrolsun" diyerek yolunu değiştirir, Maraş'a doğru yola koyulur (Köse 1996: 104).

2. Âşığın ve sevgilisinin ettiği beddualar

a. Âşığın ve sevgilisinin kendilerine kötülük eden kişilere bedduası

Halk hikâyelerinde âşık ile sevgilisinin kavuşması yolunda pek çok engel vardır. En çok engel oluşturanlar ise, kızlarını âşığa vermek istemeyen anne ve baba ile aynı kıza âşık olan rakip şahsiyetlerdir. Bunların dışında engel oluşturan başka şahıslara da rastlanmaktadır. Bu şahıslar ellerine her geçen fırsatta âşık ile sevgilisinin kavuşmasını engellemeye çalışmakta ve onlara kötülük yapmaktadırlar. Buna karşın âşığın ve sevgilisinin ellerinden onlara beddua etmekten başka bir şey gelmemektedir.

"Tahir ile Zühre" hikâyesinde Zühre'nin babası cellatlara Tahir'in başının vurulmasını emreder. Tahir beş dakika müsaade isteyip namaz kılar ve Allah'tan canını almasını ister. Tahir o an canını teslim eder. Zühre aklını kaybeder. İyileşmesi için Tahir'in etinden köfte yapıp Zühre'ye yedirmek isterler. Zühre, Tahir'in eti olduğunu bilip yemez ve Tahir'in mezarına gider. Orada feryat edip "Ey benim aşkımla kendini bu hale koyan Tahirim, her kim münafıklık etti ise benim Tahirim gibi helak olsun" der ve o da ruhunu teslim eder. Tahir'in ölümüne sebep olan melun ise Arap'tır ve o da Zühre'ye âşıktır. Arap, Zühre'yi Ta-

hir'in mezarının üzerinde cansız görünce hançerini çıkarıp canına kıyar (Türkmen 1998: 247). Böylece Zühre'nin bedduası tutmuş ve Arap cezasını bulmuştur.

"Hurşid ile Mahmihri" hikâyesinde Hurşid, Mahmihri'nin peşinden giderken bir dağda haramilerle karşılaşır. Hurşid'in Yeni Sultanı'nın oğlu olduğunu öğrenen haramiler Hurşid'in gömleğini kana bulayarak Mahi'ye gösterirler ve "Hurşid'i öldürdük" derler. Mahi ise,

Sen bir haramisin yolda durursun
Gelenin geçenin boynun vurursun
Dilerim Mevla'dan kolun kurusun
Öldürüp ağamı ne ettin Arap

Sürme çektim ela gözün üstüne
Zalım nasıl gıydın begin kastına
Götür beni meyyitinin üstüne
Öldürüp beğimi ne ettin Arap

Üstümüzden libasımızı soydunuz
Zalıp genç beğime nasıl gıydınız
Kadir mevlam görsün sizin kaydınız
Öldürüp beğimi ne ettin Ara

Bizi öldüren de dünyada unmaz
Kör olup gözleri dünyayı görmez
Mahı Mehri sana yar olur sanma
Öldürüp ağamı ne ettin Arap"

diyerek haramilerin başı Arap'a beddua eder (Sakaoğlu-Duymaz 1996: 141-142)

"Âşık Garip" hikâyesinde Âşık Garip, Şah Senem'in başlık parasını toplamak için gurbette iken Şah Velet'le musahip olur. Bezirgânlık yapan Şah Velet, Tebriz'e giderken Âşık Garip, ailesi ve Şah Senem'e verilmek üzere yedi yerinden mühürlü mektup, bir yağlık ve

bir gömlek emanet eder. Şah Velet ile arkadaşı Keloğlan, Tebriz'e giderken yolda mektubu merak edip açarlar ve Âşık Garip'in butasının Şah Senem olduğunu anlarlar. Çünkü Şah Velet de Şah Senem'i babasından istemiş, Şah Senem'in babası ise en az kendisininki kadar malı olursa kızını ona vereceğini söylemiş ve Şah Velet de bu yüzden bezirgânlık yapmıştır. Şah Velet, bu durumda bir hile düşünüp Âşık Garip'in gömleğini kana bulayarak ailesine verir, oğlunun ölüm haberini alan annesinin gözleri kör olur. Şah Senem'e haber veren Kel Oğlan'a Şah Senem "Gel, Kel Oğlan doğru söyle. Eğer doğru söylersen Allah seni 'âlâ eylesin. Eğer doğru söylemezsen, kör olasın. Şimdi saz alıram, birkaç beyit türkü söylerim sonra geberirsin" der. Kel Oğlan "Bunun sözü hatt-ı hümayun mu, beni tutacak" diyerek tekrar Âşık Garip'in öldüğünü söyler. Şah Senem birkaç beyit türkü söyleyince Kel Oğlan sokağın orta yerinde yıkılıp ölür (Türkmen 1995: 165-166).

"Hurşid ile İlik Hanım" hikâyesinde Hurşid'i kaçıran Haramibaşı Arap, "Hurşid'i öldürdüm" diyerek Hurşid'in kanlı gömleğini İlik Hanım'a götürür. Kanlı gömleği gören İlik Hanım Arap'a dokuz dörtlükten ibaret bir şiir söyler. Şiirin bir dörtlüğü şu şekildedir:

Dilerim Mevla'dan elin kırılsın
Boynun çıksın Arap belin bükülsün
Gözlerin kör olsun dilin tutulsun
Arap nice kıydın benim yarime (Kaya-Koz 2000: 125).

Nitekim Hurşid'i tanıyan Seyis Arap'ın sayesinde Hurşid kurtulur ve Haramibaşı Arap ile etrafındakiler ölürler.

"Han Mahmut" hikâyesinde Mahmut, Mısır padişahının kızına âşık olur. Mısır padişahının maiyetindeki yedi âşığın başı Deli Ali padişahı kandırarak Mahmut'u Şad nehrine attırır. Mahmut'un arkasından sevgilisi Gülendam ve arkadaşı Gamber de nehre atlar. Padişah bunları nehirden çıkarttığında üçü de ölmüştür. O sırada bir âşık kılığında Hızır gelerek herkesin önünde eline saz alıp şiir söyleyerek bunların üçünü de diriltir. Ardından Mahmut eline sazı alarak padişahın yedi âşığına beddua eder:

Âşık gardaş gara yüzün ağ olsun
Hak dedin de Mevlam hakkını versin
Yed aşığın on dört gözü kör olsun
Görmesin dünyayı Hak emriyinen

Mahmut bunları söyler söylemez, âşıkların yedisi de hep birden kör olur (Görkem 2000: 220).

"Abdulla ve Cahan" hikâyesinde Cahan, kendisini Cahan'dan ayırmaya kalkan Cahan'ın ilk nişanlısı Ağa Han'a şunları söyler:

Ağa Han, boynun kırılsın,
Ayırdın o yarı menden.
Karı düşmen güz getirdi,
Aldı ihtiyarı menden. (Ahundov 2005a: 264).

"Necef ve Perzad" hikâyesinde Perzad'ın Necef'le evlenmesini istemeyen annesi bir tılsım hazırlar. Tılsım'la Necef'in bedeninin yarısı taşa dönüşür. Bunun üzerine Perzad "Anamın evi yıkılsın, mene yahşı gün ağladı!.." diyerek annesine beddua eder (Ahundov 2005b: 280)

"Derdiyok ile Zülf-i Siyah" hikâyesinde Zülf-i Siyah'ın anne ve babası kızlarını Derdiyok'tan uzaklaştırmak için diyar diyar dolaşırlar. En son izlerini kaybettirmek için Keremşan yerine Buhara'ya giderler. Çünkü Zülf-i Siyah, Derdiyok'a Keremşan'a gittiklerini bildiren bir mektup yazmıştır. Zülf-i Siyah Keremşan yerine Buhara'da olduklarını anlayınca ağlayarak annesine "Anacığım bana ettiklerini dilerim Allah'dan başlarına gelsün" diye annesini kargışlar (Tör: 96).

"Şemşir ile Senuber" hikâyesinde Şemşir ve Senuber gurbette geçirdikleri o kadar ayrılıktan sonra tekrar memleketlerinde birleşirler. Bunu haber alan Hidayet, onları kadıya şikâyet eder. Kadı ise Şemşir'i huzuruna çağırtarak onu dâra çektirmekle tehdit eder. Bunun üzerine Şemşir, kadıya şu dörtlüklerle hitap eder:

Efendim, yolundan çıhma dişkara,
Namerd demir şişe tahılıp ölsün.
Halaldan tapmışık bil ki bu varı,
Hanlar koy yanıp-yahılıp, ölsün.

Malyemez isteyir inad yeride,
Tehri koyun özü kurdur deride.
O kelbi dar kalmalıdı geride,
Üzülsün konşudan, üzülüp ölsün.

Ete çatmayanda bir muşun eli,
Kan sormasa zeli tez olur deli.
Olarmı şeytanın düzgün emeli,
Le'net torbasına sohulup ölsün.

Ya hiyleger adam, ya da göbelek,
Elinden kaç kurtar, üzünden el çek,
Satkını, alçağı kuru çinartek,
Daş kimi yerinde çahılıp ölsün.

Şemşirem, obanı, eli sevirem,
Seadet bahtımdan alıram en'am,
Ne hesret aparır alçak, ağlı kem,
Üreyi çatlasın, sıhılıp ölsün. (Ahundov 2005a: 257).

b. Âşığın Gurbette Karşısına Çıkan Varlıklara Bedduası

Halk hikâyelerinde âşığın, kavuşmaya çalıştığı sevdikleriyle arasında engel teşkil ettiğini düşündüğü yüce dağ, mezarlık gibi varlıklara da beddua ettiği görülmektedir.

"Kerem ile Aslı" hikâyesinde Kerem ile Sofu, Aslı'nın peşinden giderken Karadağ'a çıkarlar. Karadağ'ın yolları dumandan görünmez. Kerem de sazı eline alıp Karadağ'a bu türküyü söyler Karadağ'a beddua eder:

Arzuladım geldim Karadağ seni
Nedir çekdiceğim senin elinden
Akdı gözüm yaşı Ceyhun'a döndü
'Acep çeker m'ola elinden senin

Senin başında sam yeli essin
Kara kayaların taşların kessin
Elvan çiçeklerin od olsun yansın
Kimseler kokmasın gülinden senin

Maralların argun argun uyular
Çeşmelerin derin derin kuyılar
Ellerini kessin yad haramiler
Bezirgân geçmesin yolından senin

Kerem der ki senden duman gitmesün
Lale zünbül menekşeler bitmesün
Bağçenizde yad bülbüller ötmesün
Han Aslım geçmişdir yolından senin (Duymaz 2001: 277)

Aynı hikâyenin Azeri varyantında Kerem'le Sofu, Aslı'nın peşinden giderken Erzurum dağlarına varırlar. Sofu'nun yorgunluktan dermanı kalmayınca Kerem, onu bir kayanın dibine oturtur. Kendi de bir kenara oturunca bir kar yığını Kerem'in başına dökülür. Kerem, şunları söyleyerek Erzurum dağlarını kargışlar:

Erzrumun alçak-uca dağları,
Yaşılvaş sonalar uçsun gölünden.
Ağzım açıb sene gargış eylerem,
Gebul olsun her ne çıhar dilimden.

Duman, çiskin heç başacan getmesin!
Ağır eller eteyini tutmasın!
Yaz olanda gül-çiçeyin bitmesin!
Hiç gözeler iylemesin gülünden!

Düşmen oldun, düşmenliyin bildirdin,
Bais olub, sen Sofini öldürdün
Kerem deyer: göz yaşımı sildirdin,
Aşdı Kara Keşiş karlı belinden. (Ahundov 2005a: 87).

"İrvahım" hikâyesinde babaları üvey anneleri yüzünden Aslan Şah ile İrvahım'ı Rey şehrinden kovar. Bunlar yolda giderken bir mezarlığa gelirler. Aslan Şah kardeşini orada bırakıp yiyecek getirmeye gittiğinde, gittiği yerde halk onu padişah yapar. Mezarlığa geri döndüğünde ise kardeşini bulamaz. Bunun üzerine mezarlığa şunları söyler:

Alçaktan ucaya çekilsin başın,
Mezar sandık, İrvahımı neyledin?
Atılsın kerpicin, kalmasın dalın,
Mezar sandık, İrvahımı neyledin?

Kalalar içinde möhkem kalasan,
İyidler başına yaman belasan,
Karğamıram seni, viran kalasan,
Mezar sandık, İrvahımı neyledin? (Ahundov 2005b: 167).

c. Âşığın Feleğe Ettiği Beddualar

Halk arasında felek genellikle kötü nitelikleriyle bilinip başa gelen bütün kötülüklerin müsebbibi olarak düşünülür. Bu durum halk hikâyelerine de yansımış, başına gelen bazı kötü durumlarda âşık, feleği kahpe olarak nitelemiş ve kargışlamıştır.

"Ercişli Emrah ile Selvihan" hikâyesinde Selvihan, Şah Abbas'ın askerleri tarafından kaçırılınca Âşık Emrah feryat figan ederek feleği kargışlar:

Güldürmez üzümi bu gahbe felek
Emeksiz bişmemiş asla bir yemek
Çoğ ömür ister ki bir dahi görek
Ahdi gözüm yaşi sel oldi getdi. (Bali 1973: 119).

Aynı hikâyenin Erciş varyantında ise Emrah babasına iki dörtlük söyler. İkinci dörtlükte feleğe beddua eder:

Kırılsın kolları çarhı feleğin
Baba dua eyle geçer dileğin

Küçükten verdiğin hakkın emeğin
Baba helal eyle ben gider oldum. (Bali 1973: 243).

3. Âşığın Yakınları Tarafından Edilen Beddualar

Halk hikâyelerinde edilen bazı beddua ve lânetler aşığın anne, baba, kardeş gibi yakınları tarafından âşığa kötülük eden kişilere yönelik olarak yapılmaktadır.

"Mahmut ile Nigar" hikâyesinde Mahmut, babası Hurşid Şah'ın ölümünün üzüntüsünden kendisinden geçer ve rüyasında Mısır'da Eset Paşa'nın kızı Telli Nigar Hanım buta verilir. Onu baygın halde bulanlar uyandıramazlar. Ancak hocası Cihan onu saz çalarak uyandırabilir. Hoca Cihan, Mahmut eğer rüyasında gördüklerini, nasıl âşık olduğunu saz ve şiirle anlatırsa sazı ona verecektir. Mahmut'un annesi de bu durumda Hoca Cihan'a kızarak "Vay ocağın bataydı hoca! Allah'tan korkmuyor musun? Bu koca bir şehzade, nasıl âşık olsun?" der. Hoca bildiklerinde ısrar edince Mahmut'un annesi hocaya tekrar beddua eder: "Vay ocağın bataydı hoca! Çocuğu baştan çıkartmaya geldin sen." Hoca durumu tekrar anlatınca kadın, "Sen ne iş görmeye geldin? Çocuğu baştan mı çıkartacaksın. Cehenneme kadar git" diyerek hocaya beddua eder (Kaya 1993: 89-90).

Aynı hikâyede Nigar'ın babası Esed Paşa, Nigar ile Mahmut'un birbirine âşık olduğunu öğrenince onları bir sandığın içine koydurup denize attırır. Mahmut'un kardeşi Kamber ise kardeşinin ardından denize atlamak ister, ama atlayamaz, deniz kenarında kendinden geçip bayılır. Ayıldığında yaşadıklarının rüya olduğunu sanıp Nigar'ın köşküne gider. Kardeşini orada bulacağını sanmaktadır. Ancak köşke gittiğinde ne Nigar vardır ne de Mahmut. Bunun üzerine Nigar'ın köşküne şunları söyleyerek köşkü kargışlar:

Dilerim ki köşkün beli bükülsün
Her bir taşın bir diyara dökülsün
Hak'tan ateş düşsün külün savrulsun
N'ettin Nigar köşkü bey kardaşımı

Kapının önünde kangallar bitsin
Bacanın başında baykuşlar ötsün
Umarım Mevla'dan temelin batsın
N'ettin Nigar köşkü bey kardaşımı

Kamber de Mahmud'u nerede bulsun
Ben ağlarım didem ile dolsun
Hak emrede altın üstüne gelsin
N'ettin Nigar köşkü bey kardaşımı

Bunları söyleyip Kamber ağlarken, Nigar Hanım'ın köşküne ateş düşer ve köşk cayır cayır yanar (Kaya 1993: 139). İtfaiyeciler köşkün yanında Kamber'i görünce yaka paça Paşa'nın yanına götürürler. Paşa da kızını denize attırdığından pişmandır ve Kamber'i serbest bırakır. Kamber de Mahmut'un acısından ölmek istemektedir. Paşa'ya kötü söz söylerse Paşa'nın onu öldüreceğini düşünür ve şunları söyler:

Mahmud'un kaşları kurulu bir yay
Celalin sorarsan gökteki bir ay
Yılan gibi sürünesin Esat Bey
N'ettin kanlı Esat Bey kardaşımı (Kaya 1993: 140).

4. Diğer beddualar

Halk hikâyelerinde karşılaşılan diğer beddua ve lânet örnekleri bazı hikâyelerden aldığımız alıntılarla, insan hayatında beddua etmenin ve lânette bulunmanın ne kadar geniş kullanımda olduğunu bize göstermektedir.

"Nevruz Bey" hikâyesinde Nevruz Bey'in butası Gendap'ın babası Celal Şah'ın yaşadığı yerde kafes içinde bir bülbül ve yanında bir gül ağacı, bunların yukarısında da şamdanlar vardır. Celal Şah bir akşam rüya görür. Rüyasında şamdanların üstünden bir kızıl kuş geçer, şamdanlar söner, bülbül ölür ve güllerin yaprakları dökülür. Rüyasını hiç kimse yoramaz. En son bir derviş, Şahın gördüğü rüyayı yorar. Dervişin yorumuna göre şamdandaki mumlar şahın oğulları, kafesteki bülbül Novruz, gül de Gendap'tır. Kızıl kuş ise Allah'ın belasıdır. Celal Şah

eğer Gendap'ı Novruz'a vermezse oğlanları, kızı ve Novruz ölecek, şahın tahtı tarumar olacaktır. İlk başta dervişe inanmayan Şah, vezirinin ısrarları ve Novruz'un gözleri kapalı olarak birçok kız içinde Gendap'ı tanıması sonucu kızını Novruz'a verir, kızını Novruz'a vermediği takdirde rüyasında sezdirilen başına gelecek belalardan kurtulmuş olur (Duymaz 1996: 83-84).

Ercişli Emrah ile Selvihan" hikâyesinde Selvihan'ı erkek kardeşleri Emrah'la evlenmemesi için kaçırırlar. Emrah'la babası da Selvihan'ın peşinden Halep'e giderler. Halep'te tüccar başı Tahsin Bey'in bağlarına varırlar. Hikâye anlatıcısı Tahsin Bey'in bağlarını anlatırken "Amma bahcanın ocağı batsın ucundan ucu görükmiyen bir bağlar idi" şeklinde tarif eder (Bali 1973: 162). Emrah'ın babası Tahsin Bey'in ucu bucağı görünmeyen bahçeyi tarif ederken "ocağı batsın" deyimini kullanması görünüşte beddua niteliğinde olup aslında bahçenin büyüklüğünü ifade etmekte kullandığı bir abartıdır. Bu çeşit kullanımlar halk arasında yaygındır.

"Kul Mahmut" hikâyesinde Kul Mahmut ile Leyli aynı mektebe gidip birbirlerine âşık olurlar ve nişan verirler. Mahmut saçından bir tel verip, "Kul Mahmut, bunu sene nişane verirem, ha vakt meni unutsan od olsun, seni yandırsın!" der. Leyli de tarağını verip, "Sen de meni unutsan, bu da seni od olup yandırsın!" der (Ahundov 2005a: 298). Bu örnekte hikâye kahramanları birbirlerine nişan verip ant içerler. Sevgililer, birbirlerine nişan verirken karşılıklı içtikleri antta, sözlerine sadık olmadıkları takdirde birbirlerini lânetleyeceklerini bildirmektedirler.

"Şemşir ve Senuber" hikâyesinde Şemşir'i seven Senuber kendisiyle evlenmek isteyen Hidayet'ten kaçıp yollara düşer ve yolda karşılaştığı Mehemmed'e sığınır. Mehemmed de onu karısına bırakıp üç yıllık yola çıkacaktır. Yola çıkmadan önce Senuber, Mehemmed'e bazı tavsiyelerde bulunurken karşısına çıkıp kötülük yapabilecek şeytanı da lânetlemektedir:

> Canım kardaş, yolda uyma uykuya,
> İşini bildirme, yağılar duya.

> O hakkın düşmeni melun mollaya,
> Le'net apar hemin şeytana menden.
>
> Bir ah çekip baislere karğaram,
> Nece ki, dünyada hele sağ varam.
> Senuberem, şamlar kimi yanaram,
> Gelsin od aparsın pervane menden. (Ahundov 2005c: 220).

Aynı hikâyede Senuber, Mehemmed'in oğlu Hafız'la memleketine geri dönmek için yola çıktığında karşısına çıkan Teymur oğlu Merd Mustafa'ya başına gelen ahvalatı anlatırken,

> Sen'an kimi yoldan çıhıp erkanı terk etmişem,
> Cadı-küpe nifret idip duanı terk etmişem.
> Kazılara le'net deyib, mollanı terk etmişem,
> İblisleri yolda koyup, şer-şeytandan keçmişem,

diyerek kendisine kötülük yapan kadıyı lânetlediğini belirtmektedir (Ahundov 2005c: 237).

C. Halk hikâyelerinde beddua etmenin şekli

Halk hikâyeleri nazım-nesir karışımı bir anlatım tarzına sahiptirler. Hikâyede olayların anlatıldığı kısımlar nesir, duygu ve heyecan yoğunluğu gerektiren kısımlar ise nazımla ifade edilmektedirler. Halk hikâyelerinde beddualar, hem hikâyelerin nazım kısımlarında hem de nesir kısımlarında karşımıza çıkmaktadır. Anonim halk edebiyatında "kalıplaşmış sözler" halinde yer bulan beddualar, halk hikâyelerinin nesir ve nazım kısımlarında aşığın kendi üslubuna ve ifadesine uydurarak söylemesinin yanı sıra kalıp halleriyle hiç değişmeden de kullanılmaktadır. Şah Senem'in Kel Oğlan'a "Doğru söylemezsen kör olasın" (Türkmen 1995: 165) ifadesinde "Kör olasın" bedduası, kalıplaşmış haliyle kullanılmıştır. "Âşık Şenlik ile Âşık Sümmani" hikâyesinde, Âşık Sümmani gurbette gittiği kahvehanelerin birinde âşıkların şenliklerine katılır. Bu şenlik içinde beş kişi beş mendilin içine birer nesne koymuş ve âşıkların bunları bilmelerini istemektedir. Kırk gün bo-

yunca hiçbir âşık mendilin içindekileri bilemez. Son gün mendilin içindekileri Âşık Sümmani, pirlerin yardımıyla tek tek söyler. Kahvehanenin sahibi ile mendilin içine nesneleri koyanlar Sümmani'yi biraz daha denemek için beşinci mendilin içindekini yanlış bildiğini söylerler. Âşık Sümmani son mendilin içinde bir horoz başı olduğunu söyler. Sümmani bildiğinde ısrar ettikçe onun söylediğini kabul etmezler. En son Âşık Sümmani,

> "Dileyim Allah'a üzüz gülmesin,
> İki yahası bir ariya gelmesin,
> Diliz asla selavat dönmesin,
> Gösterirler bene bir horoz başı"

diyerek kendisine yalan söyleyenlere beddua eder (Sakaoğlu vd: 291-299). Bu örnekte de "Yüzünüz gülmesin", "İki yakanız bir araya gelmesin" bedduaları hikâyelerin nazım kısımlarında Anonim halk edebiyatında kalıplaşmış sözler olarak nitelendiği şekliyle kullanılmıştır (bk. Akalın 1990).

Ancak halk hikâyelerinde âşıklar, beddua ederlerken çoğunlukla kendi tarz ve üsluplarını kullanmaktadırlar. Halk şairi bedduayı basmakalıplıktan kurtarıp biraz da şiir tekniğinin gereğinden dolayı kendisine has bir ifadeyle ortaya kor. Halk şairi halkın dilinde yaşamakta olan beddualarını kimi zaman aynen, kimi zaman da değiştirerek kullanır. Tezat, teşbih, istiarelerden yararlanarak onlara yeni bir şekil verir. Böylece beddualar ses, şekil ve anlam itibariyle sanatlı bir hüviyet kazanarak daha ahenkli ve daha etkili bir hale gelir (Kaya 2001: 37). Sözgelişi halk hikâyelerinde âşıklar halkın, "Ölesin" yahut "Geberesin" dediği beddualarını şiirlerinde şu şekilde ifade etmektedirler:

> Azrayıl donunda alım canını (Ahundov 2005a: 147).
> Daş kimi yerinde çahılıp ölsün (Ahundov 2005a: 257).
> Dilerim Akça Kız kana bulansın (Türkmen 1995: 150).

Beddualarda zarfların varlığı da dikkat çekecek kadar fazladır. Söze kuvvet veren zarfların beddualarda yer almasını tabii karşılamamız gerekir. Çünkü söylenen kötü dileğin mutlaka gerçekleşmesi, hatta bu dileğin az bile bulunması, ancak zarfların varlığıyla mümkündür (Kaya 2001: 30):

> Le'net torbasına sohulup ölsün (Ahundov 2005a: 257).
> Üreyi çatlasın, sıhılıp ölsün. (Ahundov 2005a: 257).
> Bizi öldüren de dünyada unmaz
> Kör olup gözleri dünyayı görmez
> (Sakaoğlu-Duymaz 1996: 141-142).
> Ağzım açıb sene gargış eylerem,
> Gebul olsun her ne çıhar dilimden (Ahundov 2005a: 87).

Beddua etme ve lânetleme bir duygu coşkunluğu ve heyecan yoğunluğu gerektirdiği için daha ziyade nazım diliyle ifade edilmiştir ve âşıklar tarafından tamamen beddua ve lânet içerikli şiirler oluşturulmuştur. "Abbas ve Gülgez" hikâyesinde Abbas, kendisi ile Gülgez Peri'yi ayırmak isteyen koca karıya bütün kızgınlık ve hiddetiyle şu şekilde beddua etmektedir:

> Başına döndüyüm alagöz Peri
> Tanrı seni mennen ayrı salmasın!
> Hak götürsün bu beymanı aradan,
> Nişanası kiyamete kalmasın!
>
> Gedenin gelmesin, yatanın ölsün,
> Felek eli deysin, dövranın dönsün,
> Firişteler vursun, ağzın eyilsin,
> Senin bir derdini bilen olmasın!
>
> Soruşmadın yazık Abbas halını,
> Men sana neyledim, tanrı zalımı?!
> Azrayıl donunda alım canını,
> Üstünde bir heşir kuran olmasın!
> (Ahundov 2005a: 146-147).

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere âşık şiirinde beddua söyleme bir gelenek halini almış, hatta beddua içerikli şiirler özel bir tür oluşturabilecek sayıya ve yapıya ulaşmıştır (bk. Kaya 2001).

Hikâyelerde nesir diliyle ifade edilen olayların anlatıldığı kısımlarda hikâye kahramanları olayların akışı içerisinde de beddualarda bulunmaktadırlar. Bu tarz beddualara "Âşık Şenlik ile Sümmani" hikâyesinden örnek vermek gerekirse, Âşık Şenlik ile Sümmani Kağızman'da karşılıklı deyişlerle atışırlar. Sümmani, atışmalarında Âşık Şenlik'e üstün gelir. Âşık Şenlik'in annesi de aralarında husumet olmasın diye her iki aşığı birbirine sütkardeşi yapar. Âşık Şenlik, Sümmani'ye babasının kazlarından ziyafet çekmek ister. Vaktinin tamamını kazları, ördekleri ve kuşlarıyla geçiren Âşık Şenlik'in babası ise oğluna kazlarının birini bile vermek istemez. Şenlik babasına darılır ve Sümmani'ye "Eger ikimiz Haggaşigiysıssah, gel ahşam üzeri ikimiz Allah'a bir bedduva edek. Bu gazlarin dami yerbeyer yıhılsın, uçsun. Babam da bu zehmetten gurtulsun. Bu gazlar hep ölsün" diyerek rica eder. Sümmani ilk başta karşı çıksa da daha sonra razı olur. Sümmani ve Şenlik vakit namazlarından sonra abdest alıp kıbleye dönerek beddua ederler: "Yarabbi, bunun gazlari, guşlari, bu gaz dami yıh. Buni bu zehmetden gurtarsın" derler. Bu bedduanın üzerine kaz damı birdenbire gürleyip yıkılır. Bütün kazlar, ördekler ve kuşlar binanın altında kalıp ölürler (Sakaoğlu vd. 1999: 257-280).

D. halk hikâyelerinde bedduaların gerçekleşmesi motifi

Türkiye'de halk hikâyelerinin motifleri üzerinde şimdiye kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar yazımızın kapsamını aştığı için bu konuda ayrıntılı bilgi verilmeyecektir (bkz. Alptekin 1999, Alptekin 2002a, Alptekin 2002b, Bali 1973, Duymaz 1996, Duymaz 2001, Sakaoğlu-Duymaz 1996, Şimşek 1987, Şimşek 2001, Türkmen 1998). Motif, halk anlatılarında geleneksel olan en küçük unsurdur. Bu bölümde halk hikâyelerinde bedduaların gerçekleşmesi motifi üzerinde durulacaktır.

Daha önce de değinildiği gibi halk hikâyeleri halkın yaşam tarzı ve değer yargılarının birer yansımasıdır. Halkın içerisinde beddua etme ve lânette bulunma ne kadar yaygınsa halkın edebi ürünü olan halk hikâyelerinde de lânet ve bedduanın kullanımı o kadar yaygındır. Bu yaygın kullanım içerisinde halk hikâyelerinde edilen beddualarin bir kısmı yerine gelmezken önemli bir kısmının ise yerine geldiği ve lânetlemenin gerçekleştiği görülmektedir. Beddualarin gerçekleşmesi, Motif Index'te "M411. Bedduanın yerine getirilmesi" kısmında yer almaktadır. Hikâyelerde karşılaştığımız ve bu motif numarasında değerlendirebileceğimiz beddualarin gerçekleştiği durumlar şu şekilde sıralanabilir:

Tahir ile Zühre hikâyesinde Zühre, Tahir'in ölümünden sonra "Her kim münafıklık etti ise benim Tahirim gibi helak olsun" diye beddua eder ve kendilerine kötülük eden Arap ölür (Türkmen 1998: 247).

"Âşık Garip" hikâyesinde Şah Senem'in bedduasıyla Şah Velet'in arkadaşı sokağın ortasına yığılarak ölür (Türkmen 1995: 165-166).

"Hurşid ile İlik Hanım" hikâyesinde Hurşid'i kaçıran Haramibaşı Arap ve etrafındakiler, İlik Hanım'ın bedduasıyla ölür (Kaya-Koz 2000: 125).

"Han Mahmut" hikâyesinde Mahmut, kendisini Gülendam'dan ayırmak isteyen yedi âşığa beddua eder ve âşıkların yedisi birden kör olur (Görkem 2000: 220).

"Mahmut ile Nigar" hikâyesinde Mahmut'un kardeşi Kamber, Nigar'ın köşküne beddua edince köşk yanarak yok olur (Kaya 1993: 139).

"Âşık Şenlik ile Sümmani" hikâyesinde iki âşık, Âşık Şenlik'in babasının kendilerine kaz vermediği için kazlara beddua ederler. Sonuç olarak kazlar ölür (Sakaoğlu vd. 1999: 257-280).

"Kerem ile Aslı" hikâyesinde Kerem, kendisini misafir etmeyen köye beddua ederek köyü viran eder, yol vermeyen Karadağ'ın yanmasına sebep olur. (Duymaz 2001: 176).

"Arzu ile Kamber" hikâyesinde Kamber beddua edince hiçbir at Arzu'yu sırtına bindirmez. Bindiren atların da belleri kırılır. Yine Kamber'in bedduasıyla Arzu'yu gelin olarak süsleyen kadının ya kendisi ya da çocuğu ölür veya evi yıkılır. Arzu'yla evlenen adam ise ilk gece ölür (Şimşek 1987: 158-159).

"Mahiri Baba" hikâyesinde de Mahiri Baba eski karısının gözlerini göstermemesi üzerine beddua ederek kadının kör olmasına sebep olur (Köksal 1987).

Yukarıda verdiğimiz örnekleri değerlendirdiğimizde, âşık ile sevgilisini ayıran, ayırmaya teşebbüs eden ya da âşık ile sevgilisinin ayrılmalarında etkili olan kişi ya da varlıklara beddua edildiği zaman, edilen beddualar büyük oranda gerçekleşmektedir. Çileyle yoğrulmuş hassas ruhlu kişiler olan âşıklar, aşklarının karşılıksız kalması, gördükleri zulüm ve haksızlık karşısında duygularını beddualarla ifade etmişlerdir (Kaya 2001: 35). Bu beddualar sonucunda sevenlerin ayrı kalmasını isteyip bu uğurda ellerinden geleni yapanlar yaratıcı tarafından cezalandırılmış olurlar.

Bunların dışında Motif Index'teki M411.3. numarada yer alan "İhtiyar kadının bedduasıyla âşık olma", halk hikâyelerinde âşık olma epizotunu oluşturan önemli motiflerden biridir. Bu motifle karşılaştığımız hikâyelerde genellikle bir koca karıya herhangi bir şekilde zarar veren âşığa, o koca karı tarafından âşık olması için beddua edilir ve koca karının bedduası kabul edilir. "Güzel Ahmet Hikâyesi"nde Güzel Ahmet testisini kırdığı koca karının "Hırızmalı Güzeli'nin hışmından gidesin" diyerek beddua etmesiyle âşık olur (Görkem 2000: 167-172). Aynı motifle "Bey Böyrek" hikâyesinde de karşılaşmaktayız. Beyrek, koca karının testisini kırınca, koca karının "Akkavak kızının hışmına uğrayasın" diye beddua etmesiyle âşık olur (Alptekin 2002a: 319). Yine "Arzu ile Kamber" hikâyesinde koca karı, Arzu'ya kardeş olmadıklarını söyleyince, bunu iyice döverler. Bunun üzerine koca karı; "Âşık olursanız sizi ayıracağım" diye ahdeder (Alptekin 2002a: 319).

Halk hikâyelerinde bir koca karının bedduasıyla âşık olma dışında kahramanların birbirlerine beddua etmeleriyle gerçekleşen âşık olma örnekleriyle de karşılaşmaktayız. Bu tarz örneklerde kahramanlardan biri diğerine âşık olmakta, fakat aşkı karşılıksız kalmaktadır. Sevdiği tarafından eziyet gören veya karşılıksız aşkı yüzünden acı çeken kahraman âşık olduğu diğer kahramana onun da kendisine âşık olması ve kendisi gibi aşk acısı çekmesi için beddua eder. Sonuç olarak bedduası kabul görür ve aşkı karşılık görmeye başlar. "Kerem ile Aslı" hikâyesinde Kerem sürekli kendisini reddeden ve ayağını kapıya sıkıştırıp kan revan içinde bırakan Aslı için "Allah Yarabbi! Şu bendeki aşkın nısfını bu kıza kerem eyle!" diyerek Aslı'nın da kendisine âşık olmasını sağlar (Duymaz 2001: 282). Buna benzer bir âşık olma "Tahir ile Zühre" hikâyesinde bulunmaktadır. Aileleri tarafından kardeş gibi büyütülen Zühre Tahir'e âşık olur. Zühre bir gece Tahir'i öptüğünde Tahir tarafından edepsizlikle suçlanır. Bu duruma çok üzülen Zühre, Tahir'in de kendisi gibi aşk acısına düşmesi için "Yarabbi, benim sevgimin yarısını Tahir'e ver" der ve Tahir de Zühre'ye âşık olur (Türkmen 1998: 211). Bu örneklerde aslında Aslı'nın ve Tahir'in âşık olmalarına neden olan ve görünüşte dua gibi duran sözler beddua niteliğinde olup kahramanların aşk acısı çekmesine neden olmaktadır. Kahramanların birbirlerine ettikleri beddua yoluyla âşık olmaları motifi Thompson'un Motif Index'inde yer almamaktadır.

Görüldüğü üzere halk hikâyelerinde lânetin gerçekleşmesi motifi örneklerinin bir kısmı kahramanların âşık olmalarına neden olan beddualardan oluşmaktadır. Halk hikâyelerinde kahramanlar genellikle rüyalarında bade içerek birbirlerine âşık olurlar. Rüya yoluyla bade içerek âşık olma hikâyelerde karşımıza çıkan en önemli motiflerden biridir (Günay 1993). Bunun dışında hikâye kahramanları ya ilk görüşte ya resme bakarak ya da kardeş olmadıklarını öğrendiklerinde âşık olmaktadırlar. Yukarıda verdiğimiz örneklerden yola çıkarak bunların içerisine beddua yoluyla âşık olma motifini de dâhil edebiliriz.

Sonuç

Âşıklık geleneğine paralel olarak gelişen halk hikâyeleri Türk sözlü anlatı geleneğinin önemli ürünleri arasında yer almaktadır. Halk hikâyeleri hareketli bir yaşam tarzının ürünü olan destan geleneğinden sonra, yerleşik hayatın içerisindeki Türk toplumunun o dönemin sosyal şartlarıyla şekillenen yaşam tarzını yansıtan bir anlatı türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk hikâyelerinde iç mücadele gerektiren yerleşik hayat tarzıyla birlikte İslam dini ve tasavvuf felsefesinin etkileri de kendisini göstermektedir. İslamiyet'in getirdiği tevekkül anlayışı ile tasavvuf felsefesi, halk hikâyesindeki kahramanı pasif bir kahraman

haline getirmiştir. Hikâye kahramanı çoğu zaman karşısına çıkan engelleri Hızır, pir gibi mistik şahsiyetlerin yardımlarıyla aşmaktadır. Bazen gücünü bu varlıklardan alan âşık bazı durumlarda da kendisine engel teşkil eden şahıslara ve varlıklara beddua etmektedir.

Halk hikâyelerinde çoğu zaman âşık, bazen âşığın sevgilisi ve bazen de âşığın yakınları beddua etmekte, bazı durumlarda da âşık ve sevgilisi değişik şahıslar tarafından bedduaya uğramaktadır. Halk hikâyelerinde karşılaştığımız beddua etmenin değişik nedenleri vardır. Aşkına karşılık bulamadığı için kahramanın beddua etmesi, kendisine kötülük ettiği için ihtiyar kadının kahramana âşık olması yolunda beddua etmesi, âşığın gurbette sevgilisine kavuşmasına engel oluşturduğu için bazı şahıslara ve varlıklara beddua etmesi, âşığın yakınlarının oğullarını kendilerinden ayırdığı için sevgiliye beddua etmeleri, âşığın yakınlarının kıskandıkları için âşığa beddua etmeleri, başa gelen fenalıkların müsebbibi olduğu için feleğe beddua edilmesi, beddua etmenin nedenleri ve çeşitleri arasındadır.

Halk hikâyelerinde edilen bedduaların bir kısmı yerine gelmezken önemli bir kısmının ise yerine geldiği ve lânetlemenin gerçekleştiği görülmektedir. Motif Index'te M411'de yer alan "Bedduanın yerine getirilmesi" motifi, halk hikâyelerinde genellikle hikâye kahramanları olan âşık ve sevgilisinin kendilerine kötülük eden ve kavuşmalarına engel oluşturan şahıs ve varlıklara ettikleri bedduaların gerçekleşmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Halk hikâyelerinde karşılaştığımız gerçekleşen lânetlerin bir kısmı ise, kahramanların âşık olmalarına neden olan beddualardır. Motif Index'teki M411.3. numarada yer alan "İhtiyar kadının bedduasıyla âşık olma" motifi ile Motif Index'te yer almayan kahramanların birbirlerine bedduaları sonucu âşık olmaları motifi, halk hikâyelerinde âşık olma epizotunu oluşturan önemli motiflerden biridir.

Halk hikâyeleri nazım-nesir karışımı bir anlatım tarzına sahiptirler. Halk hikâyelerindeki kahramanların kendi aralarındaki karşılıklı konuşmaları, özellikle âşık ve sevgilisi arasındaki konuşmalar, duygu coşkunluğu ve heyecan içerdiği için genellikle nazım diliyle ifade edilmektedir. Beddua etme ve lânetleme bir duygu coşkunluğu ve heyecan

yoğunluğu gerektirdiği için beddualar halk hikâyelerinde çoğunlukla nazım diliyle ifade edilir. Bunun dışında nesir diliyle ifade edilen karşılıklı konuşmalarda da beddualar yaygındır.

Kaynaklar

Ahundov, Ehliman (Tertib Eden) (2005a), *Azerbaycan Dastanları*, Tertib Edeni: Ehliman Ahundov, 2-ci Cild, Bakı: Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor İnstitutu, "Çıraq" Neşriyatı.

Ahundov, Ehliman (Tertib Eden)(2005b), *Azerbaycan Dastanları*, 3-cü Cild, Bakı: Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor İnstitutu, "Çıraq" Neşriyatı.

Ahundov, Ehliman (Tertib Eden) *Azerbaycan Dastanları*, (2005c), 5-ci Cild, Bakı: Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor İnstitutu, "Çıraq" Neşriyatı.

Akalın, L. Sami (1990), *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.

Alptekin, Ali Berat (1999), *Hikâye Araştırmaları 1 Kirmanşah Hikâyesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Alptekin, Ali Berat (2002a), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Alptekin, Ali Berat (2002b), *Taşeli Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Bali, Muhan (1973), *Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Duymaz, Ali (1996), *Nevruz Bey Hikâyesi (İnceleme-Metinler)*, Aydın: Milli Folklor Yayınları.

Duymaz, Ali (2001), *Kerem İle Aslı Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Görkem, İsmail (2000), *Halk Hikâyesi Araştırmaları Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuvarı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Günay, Umay (1993), *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaya, Doğan (1993), *Mahmut ile Nigar Hikâyesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.

Kaya, Doğan - M. Sabri Koz (hzl.) (2000), *Halk Hikâyeleri I*, İstanbul: Kitabevi.

Kaya, Doğan (2001), *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Köksal, Hasan (1987), "Mahiri Baba Hikâyesi", *Türk Folklorundan Derlemeler 1987*, Ankara, ss. 103-120.

Köse, Nerin (1996), *Sürmeli Bey Hikâyesi İnceleme-Metin*, Ankara: Milli Folklor Yayınları.

Sakaoğlu, Saim - Ali Duymaz (1996), *Hurşid ile Mahmihri Hikâyesi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sakaoğlu, Saim - Ali Berat Alptekin vd. (hzl.) (1997), *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Sakaoğlu, Saim - Ali Berat Alptekin vd. (hzl.) (1999), *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Şimşek, Esma (1987), Arzu ile Kamber Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Elazığ (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Şimşek, Esma (2001), *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, I. Cilt, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Thompson, Stith (1966), *Motif Index of Folk Literature*, 6 c., Bloomington-London.

Tör, Nükhet (t.y.), *Derdiyok ile Zülf-i Siyah Hikâyesi*, Ankara: Devran Matbaacılık Yay. San. Tic.

Türkçe Sözlük (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 7, Ankara 1974: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkmen, Fikret (1995), *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Türkmen, Fikret (1998), *Tahir ile Zühre (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

TÜRKÜLER

Türk Halk Müziğinde Beddua Konusu İçeren Türkülerin Yakılış Sebepleri

Metin Eke*

Yazılı kaynakların olmamasına rağmen bazı olaylar türkülerin yakılmasıyla ölümsüzleştirilmiştir. Farklı yörelerimizde *Deyiş*, *Zeybek*, *Ağıt*, *Halay*, *Bozlak*, *Barak*, *Gurbet Havası*, *Yol Havası*, vb. Halk Müziği türleri ustadan çırağa, dilden dile nesiller boyunca mahalli ve usta sanatçılar tarafından çalınıp okunarak varlığını sürdürmüş ve 1926 yılında Muzaffer Sarısözen öncülüğünde başlayan ve yurdumuzun dört bir yanına yapılan derleme çalışmalarıyla notaya alınarak Türk Halk Müziği repertuarı oluşturulmuştur.

TRT Repertuarında bulunan, değişik yörelerden seçilmiş ve farklı ezgi türüne sahip beddua konusu içeren türküler şunlardır:

1. Mavi yeleğin oğlan

THM Repertuar Sıra No.40
Yöre: Tokat/Erbaa
Kaynak Kişi: İbrahim Karataş
Notaya Alan: İbrahim Karataş

* Yrd. Doç. Metin Eke, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı, İstanbul.

1. Mavi yeleğin oğlan
   Nedir dileğin oğlan
   Ben sevdim sen sevmedin
   Yansın Yüreğin oğlan
2. Mavilim diyemedim
   Al yeşil giyemedim
   Eller almış o yâri
   Benimsin diyemedim
3. Attan iniyom attan
   Bürüğün yedi kattan
   Seni alıp kaçarım da
   Korkarım hokümattan.[1]

Bu ezgide, gönlü yaralı seven bir kızın, aşkına karşılık bulamamasından dolayı sevdiği erkeğe, bedduası anlatılıyor.

2. Demirciler demir döğer tunç olur

THM Repertuar Sıra No.2921
Yöre: Rumeli
Kaynak Kişi: Yöre Ekibi
Notaya Alan: Yaşar Aydaş

1. Demirciler demir döğer tunç olur
   Sevip sevip ayrılması güç olur
   Sen gidersen benim halim nic olur
   (Bağlantı)
   Ah Hanifem isyan senin anende
   İsyan değil kız senin o gül yanende
2. Şu dağların çiçekleri solmasın
   Kavuşmamız kıyamete aman kalmasın
   Seni benden ayıranlar onmasın
   (Bağlantı)

[1] T.R.T. Müzik Dairesi Yayınları.

Bu Türkü'de seven erkeğin, Hanife isimli sevdiği kızı kendisinden ayıranlara bedduası anlatılıyor.

3. Kızılırmak parça parça olaydın

THM Repertuar Sıra No.2412
Yöre: Nevşehir
Kaynak Kişi: Nevşehirli Mustafa Özaşık
Notaya Alan: Mehmet Özbek

1. Kızılırmak parça parça olaydın
   Her parçası bir diyarda kalaydın
   Sen de benim gibi yarsız olaydın
   (Bağlantı)
   Yedin Kızılırmak allı gelini
   Balıklar mı yedi datlı dilini
2. Avcı gelsin şu kartalı vuralım
   Dalgıç gelsin şu gelini bulalım
   Güveyiye kara haber verelim
   (Bağlantı)

Ezgide güveyin boğularak ölen gelin için Kızılırmak'a bedduası anlatılıyor.

4. Divana (Meftunî'den)

THM Repertuar Sıra No.1478
Yöre: Malatya
Kaynak Kişi: İbrahim Memo Temiz
Notaya Alan: Nida Tüfekci

1. Küçük yaşta gurbet elde
   Gezer divana divana
   Defteri kalemi elde
   Yazar divana divana
2. Minnet etmem ben feleğe
   Aşıkım ben bir meleğe

Hiç oldum girdim eleğe
Süzer divana divana

3. Feleğin çarkı kırılsın
Menzil almasın yorulsun
İsterse bana darılsın
Küser divana divana

4. Seyit meftunînin dili
Ayan olsun dosta hali
Taşa deyse aşkın yeli
Tozar divana divana

Bu Deyiş'te küçük yaşta gurbet ellerinde kalan bir âşığın çektiği ıstıraplardan dolayı feleğe bedduası anlatılıyor.

5. Dar köprüden geçerken

THM Repertuar Sıra No.993
Yöre: Akdağ - Madeni
Kaynak Kişi: Hamdi Tüfekci - Nida Tüfekci
Notaya Alan: M. Sarısözen

1. Dar köprüden geçerken
Köprü salladı beni
Gidi zalimin kızı
İpsiz bağladı beni
(Bağlantı)
Dar yerlerde gezdirmedim ben seni
Kötü söyleyip küstürmedim ben seni

2. Köprünün altı diken
Yaktın beni güliken
Allah da seni yaksın
Üç günlük geliniken
(Bağlantı)

3. Köprünün altı yaldız
Nerden geliyon baldız

Sen git de bacın gelsin
Duramıyom yalınız
(Bağlantı)

Bu ezgide seven erkeğin, başkası ile evlenen sevdiği kıza bedduası dile getiriliyor.

6. Alim gitme pazara

THM Repertuar Sıra No.903
Yöre: Ankara
Kaynak Kişi: Yağcıoğlu Fehmi Efe
Notaya Alan: Nida Tüfekci

1. Alim gitme pazara
Uğradırlar nazara
Alimi öldü deyenler
Gendide girsin mezara
(Bağlantı)
Yandım hop çerkez
Hop çerkez, yanıyor herkez.

2. Alim arpa biçiyor
Suyunu nerden içiyor
Dört yanı derya deniz
Alim nerden geçiyor
(Bağlantı)

3. Alimin abası var
Sırtında libası var
Alim pek gözel amma
Ne hırçın babası var.
(Bağlantı)

Ezgide, seven kızın, sevdiği erkeği öldürenlere bedduası anlatılıyor.

7. Urfalıyam ezelden

THM Repertuar Sıra No.1137
Yöre: Urfa
Kaynak Kişi:
Notaya Alan: M.Sarısözen

1. Urfalıyam ezelden
Gönül geçmez güzelden
Göynümün gözü çıksın
Sevmezidim ezelden
(Bağlantı)
Anam olasan Ömer
Babam olasan Ömer
Bensiz kalasan Ömer
Yetim olasan Ömer
2. Dağlardan akan seller
Dökülmüş sırma teller
Yüreğin taştan mıdır
Bana acıyor eller
(Bağlantı)
3. Urfa bir yana düşer
Zülüf gerdana düşer
Bu nasıl baş bağlamak
Her gün bir yana düşer
(Bağlantı)

Bu Türkü'de, yeni evlenen bir kadının üvey oğluna sevdalanmasından dolayı kocasına bedduası anlatılıyor.

8. Bitlis'in önünde bağlar hanımey

THM Repertuar Sıra No.2375
Yöre: Bitlis
Kaynak Kişi: Selahattin Alpay
Notaya Alan: Mehmet Özbek

1. Bitlis'in önünde bağlar
O yar oturmuş gül bağlar
Bu dertlere dayanamaz
Ne hastalar ne de sağlar.
(Bağlantı)
Vay hanım, hanım, hanım, hanım, hanımey le le
Sensin benim yar dermanım
2. Bitlis'in başında bora
Cahilim düştüm tora
Beni tora düşürenler
Dilerim yansınlar nara
(Bağlantı)

Ezgide, seven kişinin kendisini tuzağa düşürerek yarinden ayıranlara bedduası dile getiriliyor.

9. Sabahtan esti de bir kanlı sazak

THM Repertuar Sıra No.4129
Yöre: Erzincan
Kaynak Kişi: Mustafa Kul
Notaya Alan: Süleyman Yıldız

1. Sabahtan esti de bir kanlı sazak
Felek bize kurmuş kötü bir tuzak
Bilmem derdimizi kimlere yazak
Dağlar bana geri verin gardaşım
(Bağlantı)
Öle gardaş öle gardaş bacısı
Yüreğe işlemiş çıkmaz acısı
2. Munzur dağı senin karın erimez
Erise de akar suyun yerimez
Bizde derler babasızlar büyümez
Dağlar bana geri verin gardaşım
(Bağlantı)

3. Yandım gardaş yandım ben yana yana
Derdine düştüm de oldum divâne
Zalim felek nasıl kıydın o cana
Dağlar bana geri verin gardaşım
(Bağlantı)

Ezgide kardeşi ölen bir kişinin feleğe bedduası anlatılıyor.

10. Şafak söktü gine sunam uyanmaz

THM Repertuar Sıra No.3163
Yöre: Orta Anadolu
Kaynak Kişi: Halil Sarıoğlu
Notaya Alan: Ali Canlı

1. Şafak söktü gine sunam uyanmaz
Hasret çeken gönül derde dayanmaz
Çağırırım sunam sesin duyulmaz
Uyan sunam uyan derin uykudan
2. Bunca diyar gezdim gözlerin için
Niye küstün bana el sözü için
Dilerim Allah'tan sızlasın için
Uyan sunam uyan derin uykudan
(Bağlantı)
Çektiğim gönül elinden
Usandım gurbet elinden
Hiç kimse bilmez halimden
Uyan sunam uyan derin uykudan

Bu Türkü'de seven kişinin, başkalarının sözü ile kendisine küsen sevdiğine bedduası anlatılıyor.

11. A İstanbul sen bir han mısın

THM Repertuar Sıra No.163
Yöre: Kütahya

Kaynak Kişi: Hisarlı Ahmet
Notaya Alan: Mustafa Hisarlı

1. A İstanbul beyim aman sen bir han mısın
Varan yiğitleri de beyler aman yudan sen misin
Gelinleri yarsız goyan bir danem sen misin
(Bağlantı)
Gidip de gelmeyen de beyler aman yari ben neyleyim
Vakitsiz açılan da beyler aman gülü ben neyleyim
2. A İstanbul beyim aman ıssız kalası
Taşına toprağına beyim aman güller dolası
O da bencileyin aman yarsız galası
(Bağlantı)

Bu Zeybek'te giden beylerin bir daha geri dönmemesinden dolayı kendiside yarsız kalan bir gelinin İstanbul'a bedduası anlatılıyor.

12. Gidin bulutlar gidin

THM Repertuar Sıra No.1604
Yöre: Kütahya
Kaynak Kişi: Hisarlı Ahmet
Notaya Alan: Yücel Paşmakcı

1. Gidin bulutlar gidin
Yarime selam edin (Gel gel gel aman)
Yarim uykuda ise
Uykusun haram edin (Ayle bir danem ayle)
2. Giderisen uğurlar olsun
Dağlar daşlar yolun olsun (Gel gel gel aman)
Benden başka yar seversen
İlahi gözün kör olsun (Ayle bir danem eyle)
3. Gidiyorum elveda
Bu can yoluna feda (Gel gel gel aman)
Kavuşmadık yar olmaz
Kavuştur bari hüdâ (Ayle bir danem ayle)

Türkü'de, seven bir kişinin, kendisinden uzakta olan sevdiğine bedduası dile getiriliyor.

13. Al yeşil geyinmiş

THM Repertuar Sıra No.1410

Yöre: Malatya

Kaynak Kişi: Ramazan Şenses

Notaya Alan: Ahmet Yamacı

1. Al yeşil geyinmiş (anam) geline bakın
   Salınıp giden o (yavrum) boyuna bakın
   Ak gerdan altına (yavrum) gülleri takın
   Ben sarmadım saran kollar murad almasın
2. Al yeşil geyinmiş (anam) nere gidersin
   Hasbahçe içinde (yavrum) seyran edersin
   Bu güzellik sende (yavrum) malı neylersin
   Ben sarmadım saran kollar murad almasın

Türkü'de sevdiğine kavuşamayan bir kişinin, sevgilisini alacak kişiye bedduası anlatılıyor.

14. İbrişim örmüyorlar

THM Repertuar Sıra No.2849

Yöre: Adana

Kaynak Kişi: Aziz Şenses

Notaya Alan: Ahmet Yamacı

1. İbrişim örmüyorlar
   Sevmişim vermiyorlar
   Tanrının zalımları
   Münasip görmüyorlar
   (Bağlantı)
   Altın yüzük kol bilezik kollar nazik oy oy
   Ben yarimden ayrılmışım dayanamam ben
   Ben güzelden ayrılmışım sabredemem ben

2. Kara dut parmak gibi
   Kız yüzün kaymak gibi
   Beni yardan ayıran
   Kurusun yaprak gibi
   (Bağlantı)

Bu Türkü'de seven erkeğin, sevdiği kızı kendisinden ayıranlara bedduası dile getiriliyor.

15. Sarı yazma oyası

THM Repertuar Sıra No.3195

Yöre: Ankara

Kaynak Kişi: Mucip Arcuman

Notaya Alan: Can Etili

1. Sarı yazma oyası
   Kaşa vurmuş boyası
   Zalım sana ne yaptım
   Allahından bulası
   (Bağlantı)
   Hadi gülüm gel yanıma
   Hadi yarim gir canıma
   Hadi, hadi gel yanıma
   Hadi canım gir koluma
2. Ceylan gibi bakarsın
   Yüreğimi yakarsın
   Zalım sana ne yaptım
   Allahından bulasın.

Bu ezgide seven erkeğin, aşkına karşılık bulamamasından dolayı sevdiği kıza bedduası dile getiriliyor.

THM Repertuarında, "Beddua" konusunu içeren Türküler genel olarak "ayrılık, çaresizlik, karşılıksız sevgi, kara sevda, ölüm, tuzağa düşürülme, terk edilme, dargınlık vb. durumlarda seven erkek, seven kız

veya bazı olaylara tanık olan kişiler tarafından yakılmıştır. Beddua konusunu içeren türküler daha çok erkek ağzı (erkekler tarafından yakılan), bir kısmı ise kadın ağzı (kadınlar tarafından yakılan) Türkülerdir.

Tokat-Erbaa, Rumeli, Adana, Nevşehir, Malatya, Yozgat-Akdağ Madeni, Ankara, Urfa, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Kütahya'dan derlenen bu ezgilerin türü genel olarak türküdür. Deyiş ve zeybek türü azınlıktadır.

Beddua konusunu içeren erkek ağzı Türkülerde erkeğin; sevdiğini kendisinden ayıranlara, aşkına karşılık vermeyen sevgiliye, sevdiğinin boğulduğu Kızılırmak'a, küçük yaşta gurbet ellerine düşmesine ve kardeşinin ölmesine sebep olan Felek'e, kendisini başkasıyla evlenen sevgilisine, kendisini tuzağa düşürerek sevdiğinden uzaklaştıranlara, başkalarının sözü ile kendisine küsen sevdiğine bedduası anlatılmaktadır. Kadın ağzı türkülerde ise kadının; İstanbul'a göndermiş olduğu eşinin geri dönmemesinden dolayı İstanbul'a, üvey oğluna sevdalanmasından dolayı kocasına, aşkına karşılık vermediği için sevdiği erkeğe, sevdiği erkeği güveye girmeden öldürenlere bedduası dile getirilmektedir.

Türk Halk Müziği Repertuarında bulunan Türküler, genellikle şiirin ilk dörtlüğünün birinci satırındaki sözlerle adlandırılır ve bilinirler. Tespit edilen 15 ezgide beddua konusunu içeren sözler, genellikle, nazım türü; "Koşma" olan ezgilerin 1. kıt'asında ve bağlantı bölümünde, "Mani" olan ezgilerin 1. veya 2. kıt'asında ve bağlantı bölümünde, 11'li üçlü bentler halinde bağlantılı veya bağlantısız serbest olarak yazılmış olan ezgilerin 1. ve 2. kıt'asında yer almaktadır.

Bu ezgilerin makamsal yapılarını kapsayan ses dizileri şöyledir: 1- Ses dizisi "Yahyalı Kerem" olan 9 ezgi = Uşşak – Hüseyni Makamı, 2- Ses dizisi "Garip" olan 2 ezgi = Hicaz Makamı, 3- Ses dizisi "Düz Kerem" olan 2 ezgi = Karcığar Makamı, 4- Ses dizisi " Do üzeri Müstezat" olan 1 ezgi = Çargâh makamı, 5- Ses dizisi T.H.M.'deki dizilerden faklılık gösteren bir ezginin ses dizisi ise Türk Müziğinde Tam dörtlü ve Tam 5'lilerle açıklanacak olursa; Dügâh perdesinde Buselik 4'lüsü ve Neva perdesinde Hicaz 5'lisi ile benzerlik göstermektedir.

Bu ezgilerde 1- 2/4 ve 4/4'lük Ana Usûller ve 4 zamanlı ana usûlün üçerli şekli olan 12/8'lik usul, 2- 5/8, 7/8 ve 9/8'lik Birleşik Usûl'ler kullanılmıştır,

Mavi Yeleğin Oğlan, Demirciler Demir Döğer Tunç olur, İbrişim Örmüyorlar, Kızılırmak Parça Parça Olaydın, Dar Köprüden Geçerken, Alim Gitme Pazara, Urfalıyam Ezelden, Bitlisin Önünde Bağlar, Sabahtan Esti de Bir Kanlı Sazak, Şafak Söktü Yine Sunam Uyanmaz, Gidin Bulutlar Gidin, Al Yeşil Giyinmiş, Sarı Yazma Oyası adlı ezgiler Türkü; *Divana* adlı ezgi deyiş, *A İstanbul Sen Bir Han mısın* adlı ezgi Zeybek'tir.

Kaynaklar

T.R.T Müzik Dairesi Yayınları

NİNNİLER

Ninnilerde Uyuyan Beddua

Bahadır Güneş*

Sağladığı dışa vurum imkânı ile annenin ferahlama yolu sayılabilecek ninniler bir yönüyle bedduayla birleştirilebilir. Çünkü beddua da bir yerde, çaresizliğin açığa vurulması, insanın yapmak isteyip de yapamadığı eylemlerin yerini tutan rahatlama şeklidir. Beddua eden kişi, öfkesinin tırmandığı anlarda yapacak başka bir şeyi olmadığı için bu yolu seçer. Aile içerisinde çeşitli koşullara bağlı olarak kendisini yalnız hisseden gelin de öfkesini dizginleyemediği zaman, bedduasını ninnilere yansıtır. Burada yine kadınının[1] en yılgın ve karamsar anlarındaki olumsuz duygularını alenen değil, belli bir ezgi eşliğinde dile getirişi görülür.

Bu çalışmada "Ninnilerde beddua" unsurlarını ortaya koyabilmek için başta Amil Çelebioğlu'nun *Türk Ninniler Hazinesi* adlı eseri olmak üzere çeşitli eserlerden yararlanılmıştır. Söz konusu kaynaklarda ninniler, konularına göre farklı şekillerde sınıflandırılmıştır.[2] Burada bedduanın sebebi ve yöneldiği unsurlara göre kendi içerisinde birtakım sınıflandırmalar yapılacaktır.

---

* Bahadır Güneş, Arş. Gör., KTÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon.

1 Ninnilere, aileye sonradan katıldığı için kendisini dışlanmış ve yalnız hisseden gelinin yalnızlığı; kocasına dair iyi ve kötü temennileri; kaynana ve kaynatasına olan öfkesi; kendisine, çocuğuna dair iyi ve kötü dilekleri; husumet duyulan birilerine hissettiği nefreti; kısaca duygusal yıpranmışlıkla bunalan dünyası yansır.

Bedduanın nedenleri

Koruma isteğiyle edilen beddualar

Anne için büyük sıkıntılarla doğurup büyütmeye çalıştığı çocuğundan daha önemli ve kıymetli bir varlık yoktur. Bu sevgi neticesinde çocuğunun en büyük kalkanı annesidir. Öyle ki çocuğuna kötü gözle bakanlar, onu sevmeyenler ninnilerde annenin bedduasına maruz kalırlar.

Acı gıcılar[3] yaprağı,
Astanalar[4] toprağı,
Herkeş balamı[5] istemezse,
Gözüne biber yaprağı![6]

Ninniye giriş mahiyetindeki ilk iki mısraın ardından çocuğun mutlu ve görkemli bir yaşam sürmesini arzu eden anne, çocuğuna karşı olumsuz olabilecek yaklaşımlara karşı onu korumaya alarak çocuğunu istemeyenlerin, sevmeyenlerin "biber" gibi acı veren bir bitkinin, "göz" gibi hassas bir organa teması neticesinde oluşacak acıya denk bir acı yaşamasını dilemektedir. Biberin gözde bırakacağı acı hissinin neticesinde ıslanan göz, bir yönüyle annenin "kötü niyetli" addettiği kimselerin ağlamasına dair temennisini yansıtır.

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995, s. 20; Doğan Kaya, *Anonim Halk Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 353-354.

3 Acıgıcı veya Lâbada: Karabuğdaygillerden, sulak yerlerde, çayırlarda kendi kendine yetişen, yaprakları sebze olarak kullanılan bir bitki; bkz. *Derleme Sözlüğü*, C. I, s. 46; Ahmet Doğan, *Türkçe Okul Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 501. Kars-Ardahan yörelerinde civcivlere yedirilmek için toplanan bir bitkidir. Bilinen adı "lâbada"dır, ancak bu yörelerde "acıgıcı" adı verilir.

4 Bu kelime Çelebioğlu'nun *Türk Ninniler Hazinesi* adlı eserindeki şekliyle verilmiştir. Biz kelimenin doğru şeklinin -Kars'ın yerel söyleyişini de hesaba katarak- "astannar (aslanlar)" olacağı kanaatindeyiz.

5 Yavru, çocuk; bkz. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 189.

6 Çelebioğlu, *age.*, s. 113.

Arkalıh[7] tiken[8] ölsün,
Gedine[9] püken[10] ölsün,
Bala laylay laylay[11],
Sene[12] göz tikmişdiler,
Sene göz tiken ölsün!
Bala laylay laylay.[13]

İlk iki dizedeki giriş ifadelerinin ardından Kars'taki söyleyiş özelliklerine uygun olarak ninni karşılığı laylay kelimesi yinelenmiş ve annenin söylemek istediği asıl ifadelere gelinmiştir. Muhtemelen çocuğun hasta olduğu bir anda söylenen bu ninnide, çocuğun hastalanmadan önce birileri görmüş ve onların nazarının değmesi sonucunda çocuk hastalanmıştır. Bu durum neticesinde anne de çocuğunun ağlayışıyla kederlenip hiddetlenerek çocuğuna nazar değdirenlere beddua etmektedir.

Babasının adı şişman,
Anası getirdiğine pişman,

7 Dize kadar inen, kollu, önü uç uca birleşen dik ve kapalı yakalı hırka; bkz. *Derleme Sözlüğü*, C. I, s. 312.

8 Diken (dik-); Türkçedeki ses değişikliklerinden biri de *t-d* değişikliğidir. Söyleyiş bakımından Batı Türkçesinin Osmanlı ve Azeri sahaları arasında farklılıklar görülür. Osmanlı sahasında "dik-" olan kelime, Azeri sahasında "tik-" şekliyle kullanılır. Kars yöresine ait bu ninnide, Kars'ın Azeri sahasına yaklaşan söyleyiş özelliğinden dolayı böyle bir kullanım söz konusudur; bkz. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul 2002, s. 91.

9 Bu kelime Çelebioğlu'nun yukarıda anılan eserindeki şekliyle verilmiştir. Biz kelimenin doğru şeklinin "gendine (kendine)" olacağı kanaatindeyiz.

10 Büken (bük-); *b-p* değişikliği Türkçede kelime başında görülen bir değişikliktir. Burada da yine Batı Türkçesinin Osmanlı ve Azeri sahalarındaki kullanım farklılığından doğan bir ayrılık söz konusudur. Osmanlı sahasında "bük-" şeklinde olan kelime, Azeri sahasında "pük-" şekliyle kullanılır; bkz. Muharrem Ergin, *age.*, s. 83.

11 "Ninni" kelimesinin Azerî Türkçesindeki karşılığıdır. Azerbaycan Türkçesinin söyleyiş özelliklerinin Kars ve çevresinde etkili olması itibarıyla, "ninni" kelimesi bu yörelerde "laylay" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebioğlu, *age.*, s. 11.

12 Sana.

13 Çelebioğlu, *age.*, s. 114.

Cümle âlem yavruma düşman,
Düşmanların gözü kör olsun, ninni![14]

Son iki mısrada, yine annenin, çocuğuna düşmanca yaklaşanlara karşı bedduası görülür. Bütün dünyanın, çocuğuna düşman olduğunu düşünmesi, buna bağlı olarak annenin hiç kimseyi sakınmadan "Düşmanların gözü kör olsun" demesi, annenin dünyayı bir yana bırakıp çocuğunu her şeyin ve herkesin üstünde tuttuğunu göstermektedir.

Benim elimde ne var!
Eli belimde ne var!
Kuzu laylay laylay,
Ahın[15] Allah tutsun!
Benim elimde ne var!
Kuzu laylay laylay![16]

Bu ninnide anne, hastalık veya başka bir sebepten dolayı ağlayan çocuğunun derdi için kendisinin yapabileceği bir şey olmadığını, çektiği ıstırabın dermanını ancak Allah'ın vereceğini belirtirken kendi çaresizliğini vurgulamaktadır. "Ahın Allah tutsun" ifadesinde, annenin çocuğunun ağlayışını "ah"; bir anlamıyla "ağrı, acı, sızı"; başka bir anlamıyla da "beddua" olarak nitelemesi ve bu bedduanın Allah katında kabul olması dileği vardır.

Kızım gider pazara,
Uğratırlar nazara,

[14] Bu ninnide ilk önce annenin çocuğu dünyaya getirişine dair şikâyeti söz konusudur. "Anası getirdiğine pişman" ifadesi bu hoşnutsuzluğu gösterir. Bu ninni, çocuğun şiddetli bir şekilde ağladığı zamanlarda söylenmiş de olabilir. Çocuğun ağlamasından bıkan anne, duygularını bu şekilde dile getirmiş olabilir. Bu bahis bedduanın yöneldiği unsurlar için de örnektir. Ayrıca ilk iki mısrada çocuğu dünyaya getirdiğine pişman olduğunu söylese de annenin, asıl duygularını anlattığı son mısralarda yavrusuna sahip çıkışı görülür. Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995, s. 114.

[15] "Ahın" kelimesinde bir yazım veya söyleyiş yanlışlığı da olabilir. Böylece, kelimenin "ahım" olma ihtimali göz önünde tutularak annenin, içeriğini veya sebebini tam olarak açıklamadığı bir bedduasıyla karşılaşılır.

[16] Çelebioğlu, *age.*, s. 114.

Kızıma ölsün diyenler,
Kendisi girsin mezara![17]

Burada anne, çocuğunu pazara gidecek kadar büyümüş bir kız olarak hayal ediyor. Kızının güzelliğinden ötürü uğrayacağı nazara karşı, onu nazara uğratacakların, bir nevi kızının ölmesini istediklerine yönelik bir anlam çıkararak kem gözle bakanlara beddua ediyor.

Ninni ninni nestesi,[18]
Gül ireyhan[19] destesi,
...
Mustafa'yı sevmeyen,
Olsun döşek hastası![20]

Döşek hastası olmak veya hastalıktan yataklara düşmek, dermanı olmayan, ağır hastalıklar neticesinde görülen bir vakadır. Anne, Mustafa'yı o kadar çok sevmektedir ki oğlunu sevmeyen kim varsa, tamamının dermansız hastalıklara düşmesini, dolayısıyla acı çekerek ölmesini dilemektedir.

Oğlum gelir elinden[21],
Kuşağı bağlar belinden,
Kim ki oğlumu almazsa,
Yüreği düşsün yerinden![22]

Bu ninnide, annenin bebeğini büyümüş ve evlilik çağına gelmiş biri olarak hayal edişi görülüyor. Yukarıda geçen *él* kelimesi, muhtemelen çarşı veya merkezî bir yer anlamında kullanılmıştır. Anne için, çarşıdan beli kuşaklı gelen oğlundan daha yakışıklı, güzel birisi yoktur. Bu

[17] Çelebioğlu, *age.*, s. 115.

[18] Büyük sopa, değnek; bkz. *Derleme Sözlüğü*, C. IX, s. 3247.

[19] Reyhan "yaprakları kokulu, beyaz ve pembe çiçekli, otsu bir süs bitkisi, fesleğen"; bkz. Ahmet Doğan, *Türkçe Okul Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 630.

[20] Çelebioğlu, *age.*, s. 115.

[21] İl, ülke, memleket, yurt, diyar, iklim, vilayet; bkz. *Yeni Tarama Sözlüğü*, s. 113; *Derleme Sözlüğü*, C. V, s. 1702.

[22] Çelebioğlu, *age.*, s. 115.

güzellikten ötürü bütün kızlar onunla evlenmek isteyecek, şayet istemeyen olursa, annenin bedduasına tutulacaktır.

Oğlum oğlum bir kişi,
Oğlum şeker irisi,
Kim oğluma laf dese,
Gözüne tuzun irisi![23]

Evladını her türlü olumsuzluktan korumak isteyen anne, çocuğuna kötü söz söyleyeceklere, kem gözle bakacak hatta sevimli bulmayacaklara bile beddua edebilmekte; bunun için acı çekmelerini, hatta ölmelerini isteyebilmektedir.

Uzun çaylar uzamasın,
Güller taze bezemesin[24],
Yavruma söyleyen diller,
Hasta olsun gezemesin, ninni![25]

Annenin çocuğunu avutma esnasında dile getirdiği, koruyucu bir ifade görülüyor. Çayların uzamama, taze güllerin etrafı donatmama ve asıl beddua ifadesinin söylenme nedeni, başkalarının çocuk hakkında (kötü) konuşmaları, annenin çocuğuna kol kanat germesi ve onu koruma isteğidir. Beyşehir'den derlenen söz konusu ninninin varyantları, Amil Çelebioğlu tarafından tespit edilmiştir:

Uzun kavak uzamasın,
Güller dibini bezemesin,
...
Sana kötü diyen diller,
Hasta olsun gezemesin!

[23] Kars yöresinden derlenen benzer bir ninni şu şekildedir: Ürücüğü ha ürücüğü, / Aş pişireceğim düğürcüğü, / Herkes balamı istemezse, / Gözüne tuzun iriciği! / Çelebioğlu, *age.*, s. 115, 116.

[24] Süslemek, donatmak, tezyin etmek; bkz. İlhan Ayverdi vd., *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2. Baskı, C. I, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006, s. 352.

[25] Çelebioğlu, *age.*, s. 115.

Şeklindeki Akşehir örneğinde olduğu gibi.[26]

Hanlar, beyler kızları,
Yollarına dizile;
Selamını alalar,
Ya vereler diz ile!
Sevenlerin şenlene,
Sevmezlerin üzüle!
Boğaç ninni ninni![27]

Bu ninnide, anne çocuğuna dair güzel dileklerini belirttikten sonra, çocuğuna dost olan, onu sevenlerin mutlu olmalarını; sevmeyenlerin ise üzülüp kahrolmalarını istemektedir. "Diz ile veya dize gelip selam vermek" belli bir saygıyı ve birinin büyüklüğünü kabullenmeyi temsil eder. Han, bey gibi ülkenin ileri gelenlerinin oğlunun karşısında diz çöküp selam vermelerini dilemesi, annenin sevgisinin ve onu yüksek makamlarda görmek isteyişinin bir tezahürüdür.

Açıkça söyleyemediği duygu ve düşüncelerini ninniler aracılığıyla dile getiren annenin evladını korumak amacıyla söylediği ninniler, genel içinde önemli bir yer tutar. Ele alınan ninni örneklerinde de görüldüğü gibi, hayatta en değerli varlığı olan çocuğunu başkalarının kötü niyetlerine, kem gözlerine karşı koruma durumunda olan anne, yavrusuna olumsuz yaklaşımlarda bulunabileceklere beddua etmekten sakınmamıştır.

Bedduanın yönü

1. Annenin kendisine veya kocasına ettiği beddualar

Beddua çeşitli sebeplerle olabildiği gibi, hemen herkese yönelebilmektedir. Bu anlamda, beddua eden, kendisinden başlayarak hoşnutsuzluk duyduğu herkese beddua eder.

[26] Ninninin Doğanhisar varyantı şu şekildedir: Uzun kavak uzamasın,/ Dalında bülbül gezemesin, / Yavruma kem nazarla bakanlar, / Sıtma olsun gezemesin! / Ninni yavrum ninni, / Uyu yavrum uyu! / Çelebioğlu, *age.*, s. 115; ayrıca Konya varyantı için bkz. Çelebioğlu, *age.*, s. 116.

[27] Çelebioğlu, *age.*, s. 384.

Gelinin kaynana/kaynata evinde en büyük destekçisi ve koruyucusu kocasıdır. Eşinden beklediği destek ve sevgiyi göremeyen genç annenin en büyük dert ortağı yine kendi canından olan çocuğu ve söylediği ninnilerdir. Yalnız bir kadının hislerini dile getiren bu tür ninnilerde gelin, kimi zaman kendisine veya kocasına beddua edecek kadar bunalır:

Su kenarında biter nane,
Üç yetime oldum anne,
Kül olaydım yana yana,
Ninni nazlı yavrum ninni![28]

Bu ninnide kocası vefat etmiş, üç çocuğuyla bir başına kalmış bir annenin hüzünlü duyguları dile getirilmiştir. Anne, bu yalnızlıktan ve zorlu hayat şartlarında üç çocuğuna bakmak için verdiği mücadeleden olacak, bir yorgunluk ve bıkkınlık içindedir. İçinde taşıdığı tarifsiz bir yangın vardır. Dertleri onu o kadar yormuştur ki bu yangınla yaşamaktansa kül olup yanmayı kendisine kurtuluş yolu olarak görmektedir. Bu dileğini paylaştığı insan da çocuğudur.

Aynalı beşik sallamadı kollarım,
Nen çalmadı[29] çürüyeydi dillerim,
Nen çalmadı kırılası ellerim![30]

Kadın için evlendikten sonra anne olmak, evliliğini mutlu bir şekilde devam ettirebilmesinin ilk şartıdır. Aksi bir durumda toplumsal ve ailevî bir baskı altında yaşayacak olan kadın, psikolojik bir buhrana sürüklenecektir. Yukarıdaki ninnide, çocuğu olmayan bir kadının çocuğa dair özlemi ve bu durumdan kendisini sorumlu tutarak kendisi için beddua edişi yer almaktadır. Çocuğu olmadığı için ninni söylemeyen dilinin çürümesini, ninnideki ahenkle beraber tempo tutamayan ellerinin kırılmasını dilemektedir.

[28] Çelebioğlu, *age.*, s. 94.

[29] Nen çalmak "ninni söylemek"; bkz. Çelebioğlu, *age.*, s. 12.

[30] Bu ninni, çocuk sahibi olma temennilerini içeren bir ninnide nakarat olarak geçmektedir; bkz. Çelebioğlu, *age.*, s. 97.

İstanbul'un yolları diken,
Ayrılıktır belleri büken,
Kör olsun ekenle biçen![31]
Ninni yavrum ninni![32]

Ayrılık acısını evladıyla paylaşarak yenmeye çalışan annenin üzerinde durduğu ağırlıklı konu, gurbettir. Üçüncü mısrada geçen "kör olsun ekenle biçen" ifadesi, "gurbet" ve buna bağlı olarak "ayrılık" kavramlarının ortaya çıkışına dair isyanı dile getirdiği gibi, "ekenle biçen" ifadesi çocukla bağlantılı olarak düşünüldüğünde, anne ve babayı vurgulamaktadır. Bu itibarla, gurbetin ve ayrılığın cefasını çeken anne, çocuğunu doğurduğuna da pişmandır ve onun doğuşuna zemin hazırlayan baba ile kendisine beddua etmektedir.

Balam şirin seni,
Severem şirin seni,
Sevmezsem canım çıhsın!
Canımnan şirin seni![33]

Çocuğuna olan sevgisini dile getiren anne, kendisinden daha çok sevdiği çocuğuna bir taahhüt veriyor: Ömrü oldukça onu seveceğini belirtirken, eğer sevmezse canının çıkması yani ölmesi için kendisine beddua ediyor. Bu ninnide yine anne-evlat arasındaki iletişimi ve annenin hayatını evladı için ortaya koyacağına dair sözü görülüyor.

2. Annenin kaynata veya kaynanasına ettiği beddualar

Gelin, geniş aile dediğimiz aile tiplerinde kaynana, kaynata ve bazen kayınbirader ile görümcenin de içinde bulunduğu aile bireyleriyle bir arada yaşamak durumunda kalır.

Gelin, başka bir aileden geldiği için hem yalnız kaldığını hem de eşinin aile fertlerine karşı duyulan genel olumsuz kanının etkisiyle, on-

[31] Ekip biç- "bir şeyin başlamasına yol açacak sebepleri hazırlamak"; bkz. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 611.

[32] Çelebioğlu, *age.*, s. 331.

[33] Çelebioğlu, *age.*, s. 350.

ların yükünü çektiğini düşünmekte ve böylece olumsuz duygular ve temenniler beslemektedir. Bu tür kötü temennilerde şikâyet ve beddua ifadeleri, kaynana ve kaynata üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Deve, tabanın yarılsın,
Kartal, kanadın kırılsın,
Kaynatam gözün kör olsun,
Bebek oy! Bebek oy![34]

Bir efsaneden hareketle söylenen yukarıdaki ninnide, uzun müddet çocuğu olmayan birine evliyadan bir zat, deve kurban ederse çocuğunun olacağını söyler. Baba adayı adakta bulunur. Aradan birkaç yıl geçer ve çocuğu olur. Deve kurban edeceğine dair ant içtiği için, develeri alarak adak yerine gider, fakat onları kurban etmez. Çocuğunu develerden birinin üzerine bindirip adak yerinden dönerken büyük bir kartal, çocuğu devenin üzerinden alarak parçalar. Bu acıya yüreği dayanamayan anne yukarıdaki ninniyi söyler[35]. Bu ninnide gelinin, kocasına değil de kaynatasına beddua etmesinin nedeni, çok varlıklı olan kaynatanın oğlunun bu cimrice davranışına engel olmaması ve develerin kurban edilmesine dair bir çaba göstermemesidir. Ayrıca anneyi evladından ayıran kartala ve çocuğu kartala kaptıran deveye de beddua edilmiştir. Bedduanın "göz"e yönelişi bu ninnide de görülür.

Devenin yuları uzun,
Göçleri yükledik güzün,
Kaynana kör ola gözün!
Bebek kaldı diyemedim.[36]

Yukarıdaki ninni gibi bu ninni de bir efsaneden hareketle söylenmiştir. Avşar Türklerinin göç zamanlarından birinde devenin sırtında bulunan beşik, bir ağaç dalına takılır. Anne bu olayı görse de kimseye söyleyemez. Yerleşecekleri yere varırlar, ancak beşiğin boş olduğunu farkederler. Geri dönüp beşiğin dala takıldığı yere geldiklerinde kartalların

[34] Çelebioğlu, *age.*, s. 62.
[35] Çelebioğlu, *age.*, s. 60-61.
[36] Çelebioğlu, *age.*, s. 64.

bebeği parçalayıp yediklerini görürler. Bunun üzerine annenin yaktığı bu ağıt,[37] o zamandan sonra annelerin dilinde ninni olarak hayat bulur. Bu defa kaynanaya yönelen bir beddua, sorumlu tutma söz konusudur.

3. Annenin çocuğuna ettiği beddualar

Anne için dünyanın merkezinde çocuğu vardır. Bütün dert ve sıkıntılarına karşın ona kıyamaz; derdini içine atıp ninnileriyle hem evladını hem de kendisini avutmaya çalışır. Ancak öyle anlar olur ki nihayetinde bir insan olan ve belli bir tahammül gücü bulunan anne, dilinden düşürmediği evladı için de kötü temennilerde bulunabilir. Bu durum annenin ne kadar büyük bir buhran içerisinde olduğunu göstermesi bakımından mühimdir. Çünkü her an çocuğunu koruma ve kollama güdüsüyle hareket eden annenin, kendi özünde can bulan evladına kötü dilekler beslemesi ve söylemesi; beddua etmesi rastlanır bir durum değildir.

Çocuk gider oyuna,
Kum doldurur koynuna,
Naha[38] çocuk ölesin,
Yılan olup kavuklara giresin![39]

Bir annenin öz evladına beddua etmesi, yadırganacak bir durum olsa da meseleye annenin ruh haline yönelik bir bakış açısıyla ve ninnilerin dertleri boşaltma işlevi göz önüne alınarak yorumlandığında, bu durum doğal karşılanır. Bu türden çocuğa yönelik bedduaların, buhran hallerinin ağır olduğu, sabrın taşma temayülü gösterdiği anlarda gerçekleştiğini de unutmamak gerekir.

Ninni diye uyutayım,
Lokum verip avutayım,
Uyu diye uyutayım,
İnadı kuruyasıca, ninni![40]

[37] Çelebioğlu, *age.*, s. 62.
[38] Tüh, yazık, ne olurdu; bkz. *Derleme Sözlüğü*, C. IX, s. 3233.
[39] Çelebioğlu, *age.*, s. 114.

Uykuya direnen çocuğun annenin sabrını taşırmasıyla, beddu-adan ziyade, asabiyet ifadesi sayılabilecek bir söyleyişle annenin yılgınlığı ninniye aksetmiştir. Burada beddua içinde bir duanın varlığı görülür. "İnat etmek" hem toplumsal hem de ailevî ilişkilerin düzenli işleyişine engel teşkil eden bir davranıştır. Anne, kızgınlıkla çocuğuna temennisini iletirken, aynı zamanda çocuğunun hem kendisiyle hem de başkalarıyla münasebetini olumsuz yönde etkileyecek olan inatçılığından kurtulmasını dilemektedir. Bir yönüyle beddua olan temenni, başka bir açıdan da duadır.

Uyukla oğlum yum gözün,
Yum yum gözün, yıldızım,
Geceden uykun kalırsa,
Ağlayarak geçsin gündüzün.[41]

Çocuğun uyumak istememesi ve annenin önce güzel sözlerle yavrusunu ikna etmeye çalışması; akabinde sabrın da taşmasıyla anneden gelen sitemli bir dilek vardır. Beddua kendi içinde bir dilek olma özelliği taşıdığı için, dilek, temenni bağlamında siteme dayanan ifadeler de ilenme kapsamı içinde değerlendirilebilir.

4. Annenin kendi akrabalarına ettiği beddualar

Ninnilerde zaman zaman annenin çocuğuyla dertleşirken kendi anne veya babasından şikâyetlerini bildiren ifadelerle de karşılaşıyoruz. Bu tür olumsuz ifadelerin nedeni, genelde kadının istemediği biriyle evlendirilmesi ve evliliğinde mutsuz olmasıdır.

Nenni diyem yatırayım uyusun,
Uyusun da nenni diyem büyüsün,
Anam beni güldürmedi gülmesin!
Dokuz yorgan parçalasın ölmesin![42]

[40] Çelebioğlu, *age.*, s. 288.
[41] Çelebioğlu, *age.*, s. 356.
[42] Çelebioğlu, *age.*, s. 54.

Burada, kendisinden yaşça küçük biriyle evlendirilen bir kızın, yergi amaçlı ifadeleri yer almaktadır. Böyle bir evliliğe cevaz veren annesine beddua eden gelin, eşinin kendisinden yaşça küçük oluşuna, sitemini de vurgulamaktadır. Bir şikâyetten doğan bu tür ninnili sözler, annelerin dilinde yavrularını susturma veya uyutma vasıtasına dönüşmüştür.[43]

5. Aile bireyleri dışındakilere yönelen beddualar

Çalışmanın girişinde de değinildiği gibi, ninnilerde annenin duygu ve düşünceleri, çevresine dair hissettikleri önemli bir yer tutmaktadır. Gelin, konumuyla aile bireylerine, eşine, bizzat kendisine ve çocuğuna kötü niyet besleyeceğini düşündüklerine beddua edebilmektedir. Öte yandan annenin, gelin olduğu ailenin husumet duyduğu kişi veya ailelere de aynı duygularla yaklaşmayı benimsediği ve adeta beddualarıyla onları nasiplendirdiği görülmektedir.

Allah'ından bul e mi Çil Hacı!
Nene gerekti o gün Pazarcı?
Oğlunu verdi de namus vermedi Elif Bacı.
Ben Ali'mi dalda kodum nenni,
Gözlerimi yolda kodum nenni![44]

[43] Benzer bir ninnide, Elif adlı bir kızı olan göçebe bir anne, kızını yerleşik bir düzende yaşayan birine verir. Ne var ki kızı kaynanasıyla anlaşamaz ve evlerinde huzursuzluk baş gösterir. Gelini yola getirmesi, hiç olmazsa korkutmak amacıyla arkasından bir el ateş etmesi için oğluna baskı yapan kaynanaya karşı Elif Gelin ile kocası anlaşırlar. Buna göre, Elif evden çıkarken kendisini yere atacak ve kocası da boşluğa bir kurşun sıkacaktır. Ancak işler planladıkları gibi gitmez; Elif daha kendisini yere atmadan kocası silahı ateşler ve Elif'i vurur; bkz. Çelebioğlu, *age.*, s. 55.

[44] Çelebioğlu'nun "Efsane ve Ağıt Türünde Ninniler" başlığı altında incelediği ninnilerden biri olan bu beşli dize öbeği, içerisinde anne ile oğluna dair bir hikâyeyi ihtiva etmektedir. "Elif Gelin" adlı bu ninnili hikâye Çelebioğlu'nun *Türk Ninniler Hazinesi* adlı eserinde şu şekilde belirtiliyor: "Göktepe yaylasında göç mevsimi gelmiş, kasım yağmurları yağmaya başlamıştır. Irz düşmanı komşular, Elif Gelin'i yolda koymuşlar, geçmişler. Elif Gelin sarı daylağa (deveye) neyi varsa yüklemiş, bir yaşındaki yetim oğlunu da devenin üzerine sarmalamıştır. Pazarcı'daki ırz mahkemesine yetişmek için yollara düşer. Güylende yürürken şimşekler yol gösterir. Obaya, ertesi gün de Pazarcı'ya yetişmek için gece de yol yürür. Şafak sökerken arkasına bakmış, çocuğunu görememiş. Aramış taramış, Ali'sinin bir dalda asılı kaldığını, Kıble'ye dönerek can verdiğini görmüş" *age.*, s. 68.

Ninnide geçen Çil Hacı, Elif Gelin hikâyesinde "ırz düşmanı" olarak nitelendirilen kişilerden biridir. Türkü şekliyle söylenen bu ninnide, annenin bir hikâyeden hareketle çocuğunun zihnine kendi hislerini nakşetme hadisesi görülmektedir. Ayrıca Elif Gelin'in yaşadığı evlat acısı, başka bir anne tarafından derinden hissedilmiştir.

Al tavanlı evlerin direği,
Kızıl çubuklu bağların hereği,[45]
Erisin düşmanların yüreği!
Mini mini yavrum ninni![46]

Yukarıdaki dörtlükte evladıyla baş başa olan anne, ezgiye döktüğü duygularını dile getirirken husumet duyduğu, sevmediği insanlardan bahsetmekte ve onları düşman olarak nitelemektedir. "Yüreği erimek" ifadesi, belli bir kıskançlığın, çekememezliğin neticesinde annenin, "düşman" olarak nitelediği kişilerin kalbinde gerçekleşmesini istediği bir temennidir. Yüreği eriyen "düşman" bir süre sonra ölecektir.

Dam üstedir damımız,
Kuşadır harmanımız,
Sen buradan gel, ben buradan,
Kör olsun düşmanımız!
Laylay balama laylay![47]

Burada anne-çocuk-eş birlikteliğini gösteren bir ifade özelliği vardır. Ninni vasıtasıyla çocuğuyla konuşan anne, sevdiğini, yani kocasını da ninniye dahil ederek üçlü bir beraberlikle "düşmanı" çatlatma amacını dile getirmektedir. Söz konusu sevgililik durumu, muhtemelen anne ile kocasının evlilik öncesi hayatlarından bir kesittir. Anne, sevdiğiyle bir araya gelerek, kavuşmalarını istemeyenleri hasetten çatlatma dileğini belirtmektedir.

[45] Herek "asma dalları ve fasulyelerin sarkmaması için destek olarak dikilen sırık"; bkz. *Derleme Sözlüğü*, C. VII, s. 2342.

[46] Çelebioğlu, *age.*, s. 114.

[47] Çelebioğlu, *age.*, s. 114.

Ninnilerim var olsun,
Koynun dolu nar olsun,
Narın düşsün çatlasın,
Düşman gözü patlasın![48]

Düşman olarak nitelenen, husumet duyulan kişilere yönelik beddualarda daha önce karşılaşılan "göz"e yönelik ilenç unsuru bu ninnide de görülmektedir. İlk mısralarda ahenk ve kafiyeye uygun düşmesi için sıralanan ifadeler, son mısrada karşı tarafa beddua temennilerine dönmektedir. "Göz"ün insan için değerinin de anlaşıldığı bu ninnide, düşmana en ağır darbeyi vurmak amacıyla insan için en önemli organlardan birine beddua edilerek "düşman"ın zayiata uğraması istenmektedir.

5. Felek, gurbet ve ayrılığa edilen beddualar

İnsan hayatında önemli izler bırakan aşamalardan biri de gurbet ve buna bağlı olarak ayrılık acısıdır. Eskiden beri ekmek parası için baba ocağını bırakıp gurbet ellere gitmek zorunda kalan insanlar olmuştur. Gurbet ve ayrılık, evinden, ailesinden uzak kalan erkek kadar, geride bıraktığı eşi ve çocukları için de büyük acı ve hasret kaynağıdır. Bu buhranlı anlarında çocuğuna dönen anne, kendi zihin süzgecinden geçirerek meydana getirdiği ninnilerde teselli aramakta, onu eşinden, kimi zaman başka bir evladından ayıran feleğe, gurbete; maruz kaldığı ayrılığa sitem, kimi zaman da beddua etmektedir. Ayrıca, yitirdiği evladına yanarken ağıt şeklinde feleğe yakınışlarını dile getirmektedir.

İstanbul evrilesin[49],
Evrilip çevrilesin,
İçinden oğlum çıksın,
Dibinden devrilesin![50]

[48] Çelebioğlu, *age.*, s. 115.

[49] Evrilmek "bir biçimden başka bir biçime doğal olarak dönmek"; bkz. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 669.

[50] Çelebioğlu, *age.*, s. 115.

Evladını gurbete gönderen bir ananın hasretini dillendirdiği bu dörtlük, bir başka annenin çocuğunu avutma ve uyutma aracı olmuştur.

Yavrularım çift idi hu, hu,
Çifti de herif[51] idi ninni,
Felek gözün kör olsun övve,
Biri cihana yeter idi, ninni![52]

Yukarıdaki ninnide, evladını yitiren bir annenin feleğe bedduası görülüyor. Annenin canında büyütüp dünyaya getirdiği, ninniler vasıtasıyla dertlerini paylaştığı, kendini avuttuğu evladı elinden gidince, yaşadığı hayatın cehennemden farkı olmaz. Anne, çocuğu için yaktığı ağıt özellikli ninniyi, bir diğer evladıyla paylaşıyor. Ömrün baharı denilen yaşa denk gelen ölümlerden başka, annesinin en büyük dert ortağı olan çocuğunu kaybetmek, kuşkusuz bir anne için dayanılmayacak acıların başında gelir. Evladının ölümüyle yüreği sızlayan anne, hislerini ninnilere dökerek derdini unutmaya, kendisini avutmaya çalışmıştır.

Bir kuş uçtu tülekten[53],
Sindi[54] kolum bilekten,
Kuzu laylay laylay!
Balam seninki böyle geldi,
Çarhı dönmüş felekten!
Kuzu laylay laylay![55]

[51] Arapça "harîf" olan kelime, çeşitli anlamlara gelmektedir. Türkçede yaygın söyleniş, "herif"tir. Sanat arkadaşı, aynı meslekten olan; içki ve eğlence arkadaşı; adi ve bayağı kimse, alçak ve terbiyesiz kimse; adam, üçüncü kimse, öteki (*Temel Türkçe Sözlük*, C. II, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1991, s. 477) anlamlarındaki bu kelime, kadınlar arasında eşleri için kullanılır. Bir hitap ifadesi de taşıyan kelime, bu ninnide "yetişkinlik" anlamında kullanılmıştır; dolayısıyla ölen kişinin ardında bıraktığı acının büyüklüğünü anlatır.

[52] Çelebioğlu, *age.*, s. 116.

[53] Tülek: Tüyü dökülmüş kuş ya da kümes hayvanları; genellikle bir yaşındaki keklik; bkz. *Derleme Sözlüğü*, C. X, s. 4006-4007.

[54] Sinmek veya sınmak: Kırılmak; bkz. *Yeni Tarama Sözlüğü*, s. 186.

[55] Çelebioğlu, *age.*, s. 292.

Çocuklar zaman zaman tüm çabalara rağmen uyumazlar; ağlamaya devam ederler. Belli bir süre sonra annenin kolları yorulur. Bütün yorgunluğuna rağmen evladına kıyamayan anne, yorgunluğunu, derdini feleğe sitem ve beddua ederek unutmaya çalışır. "Balam seninki böyle geldi / Çarhı dönmüş felekten" cümlesi, bahsedilen çocuğun, doğduğundan beri sürekli ağlama veya huzursuzluk içerisinde olduğunu gösteriyor. Anneye göre bu durumun sorumlusu "felek"tir, bu yüzden ona beddua etmektedir.

İstanbul'un yolu diken,
Kör olsun dikeni diken!
Ayrılıktır belimi büken,
Ninni ninni ninni![56]

Gurbete giden için evinden, ailesinden uzak yaşamak ne denli zor ise, geride kalan eş, çocuk, ana-baba için de o kadar zordur. Yukarıdaki ninnide eşinden ayrı olan anne, muhtemelen İstanbul'da olan kocasına kavuşmayı; kocasının yanına gitmeyi veya eşinin geri dönmesini istiyor, fakat İstanbul'un yolları dikenlidir. Diken, çağrıştırdığı olumsuz, acıtıcı özelliğiyle anne ile eşinin kavuşmasının önünde engel teşkil eden bir hüviyettedir. Buradaki diken, annenin İstanbul'a gitmesine engel olan bütün ailevî ve toplumsal kuralları temsil etmektedir. Belki evde otoriter bir kaynata veya kaynana vardır, yahut kaynana ve kaynata kendilerine bakamayacak kadar yaşlıdırlar ve gelin onları bırakıp giderse kimse onun hakkında iyi düşünceler beslemeyecektir. Burada ninnilerin basit görünen yapısı içerisinde gizlenen ailevî ve toplumsal kuralların etkinliği görülmektedir. Yukarıdaki dörtlüğe benzer ninnilere değişik yörelerimizde farklı sözlerle rastlanır.[57]

[56] Çelebioğlu, *age.*, s. 331.

[57] Akşehir ve Buldan yörelerine ait varyantlar şunlardır: İstanbul'un yolu diken, / Kör olsun dikeni döken! / Ölüm Allah'ın emri, / Ayrılıktır belleri büken! / ... / Şu dağların yolları diken, / Kör olsun bu dikenleri eken! / Gurbetlik belleri büken, / Şahindir kuzum ninni! / Çelebioğlu, *age.*, s. 331, 333.

6. Ülkenin düşmanlarına edilen beddualar

Ninnilerden, söylendiği döneme ait birçok tarihî ve siyasî gelişmeyi öğrenmek, devre ait bilgiler edinmek mümkündür. Vatanın içinde bulunduğu duruma bağlı olarak ittifak halinde olunan ülkelere iyi dileklerde bulunulmuş; düşman ülkelere lanetler, beddualar edilmiştir. Bu duruma uygun düşen bir ninni aşağıdaki gibidir:

Yaşasın Alaman!
Vermez zamanı.
Varşovari etti bombardımanı,
Ateş ile yaktı şehir limanı,
Moskof'u telef eyle ya Rabbim!
E, e, e, e...
Baban çabuk gelsin yavrum,
E, e, e, e...
Tez dönsün yavrum,
E, e, e, e...[58]

Burada aynı zamanda, annenin kocasına duyduğu hasret dile getirilmektedir. Böylesi bir savaş durumunda muhtemelen erkek askerdedir; düşmanı telef etmesi için Allah'a yakaran anne, kocasının da bir an önce dönmesini temenni ediyor.

Sonuç

Ninnilerde, annenin evladına dair temennilerinin yanında, kendisine, eşine, kendi anne-babasına, kaynana veya kaynatasına; çevresindeki insanlara; kimi zaman ülkenin içinde bulunduğu duruma dair dileklerini de buluruz. Bu dilekler, güzellik ve iyiliğe yönelik olduğu gibi, kötü temennilere, beddualara yönelik de olabilmektedir.

Oluşum sebepleri itibarıyla ninni ile beddua arasında bağlantı kurmak mümkündür. Çünkü annenin rahatlama, çıkmazlardan kurtulma yolu olan ninniler gibi beddualar da bir dışa vurum ve ferahlama yoludur. Annenin açıkça söyleyemediği istek ve özlemlerini ifade ettiği ninniler, insanın çaresiz kaldığı anlarda, duygularını açığa çıkarmanın son yolu olan beddualarla benzerlik gösterirler.

[58] Çelebioğlu, *age.*, s. 116.

Ninnilerdeki beddualarda konuşucu, ninniyi söyleyen, çoğu zaman annedir. Anne, bedduayı türlü sebeplere bağlı olarak farklı kişilere, bazen de olgulara yöneltebilmektedir. Ninnilerdeki bedduanın sebebi, çoğu zaman koruma ve kötülüklerden sakınma ihtiyacı, bazen öfke ve kızgınlık veya kırgınlık olabilmektedir.

Ninnilerdeki beddua ve beddua sayılabilecek olumsuz dileklerin ele alındığı bu çalışmada, Türk annesinin çeşitli ailevî ve toplumsal nedenlerle açıkça ifade edemediği kimi düşüncelerine, yavrusuyla dertleşme ve ona içini dökme aracı olan ninnilerde değişik ifadelerle hayat verişi görülür.

Kaynaklar

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2. baskı, C. I, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006.

Çelebioğlu, Amil, *Türk Ninniler Hazinesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.

Derleme Sözlüğü, 2. baskı, C. I, V, VII, IX, X, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Dilçin, Cem (Düzenleyen), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Doğan, Ahmet, *Türkçe Okul Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, 1. baskı, Emel Matbaacılık, Ankara 1981.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul 2002.

Kaya, Doğan, *Anonim Halk Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

Temel Türkçe Sözlük, C. II, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1991.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Zengin, Ahmet Yaşar; Zengin, Nesrin, *Eğitim Fakülteleri İçin Çocuk Edebiyatı*, Truva Yayınları, İstanbul 2007.

MEZARLAR

Antikçağda Mezarı Beddua İle Koruma

Dinçer Savaş Lenger*

Antikçağ Anadolusunda mezara ve mezar sahibine yönelik her türlü saldırı büyük suçlar kapsamında değerlendirilirdi. Mezar taşının çalınması, mezar taşına, lahde ya da mezar anıtına zarar verilmesi, taşlarının sökülmesi, üzerindeki kabartmaların ve heykellerin tahrip edilmesi, yazılarının silinmesi, mezarın açılıp içine bir başkasının gömülmesi, mezar soygunculuğu; mezarın açılıp ölü hediyelerinin yağmalanması, elbiselerinin, öbür dünyaya gidişini kolaylaştıracağına inanılan paraların çalınması ve kimi kemiklerin büyü yapmak amacıyla alınıp götürülmesi kesinlikle yasak olup mezara ve mezar sahibine yönelik saldırıda bulunanlar yerel idare tarafından belirlenen bir para cezasına çarptırılırlardı. İhlali gören ve açığa çıkaran kişi ise yine para ile ödüllendirilirdi. Anadolu insanı mezarlarını korumanın bir diğer yolunu caydırıcı olacağı umuduyla mezar üzerine yazılan beddualarda bulur. Kimi zaman cezai yaptırımların yetersiz kaldığı ya da kalacağına duyulan inanç, kimi zaman ise belki de saldırganı korkutup uzaklaştırır ümidi mezar sahiplerini potansiyel suçlulara hitaben yazılmış tehditkâr bedduaları taşa işletmeye yönlendirirdi. Her halükarda Anadolu insanı ölüsünü korumanın yollarını inancı doğrultusunda bulmaya çalışmıştır. Bu sebepten kimi zaman karşımıza cezai yaptırımlar içeren ya-

* Dinçer Savaş Lenger, Paris IV - Sorbonne, Eskiçağ Tarihi Doktora öğrencisi, Paris.

zıtlar kimi zaman da beddua içerenler çıkmaktadır. Beddualaların içeriği bir yerde mezar sahibinin dünya görüşünü de yansıtmaktadır.

Grek ve Roma dönemi Anadolu halklarının mezarlarına yönelecek saldırıları beddualarla bertaraf etme geleneği ölüm ve ölümden sonraki hayata olan inançla da bağlantılıdır. Zira kabir ölünün bir nevi ikinci evi gibi algılanır. Bunda, mezarında yatan kişinin öldükten sonra da yaşadığı, hislerinin, arzularının olduğuna duyulan inancın etkisi büyüktür.[1] Bugün hala bu inanışların izlerine Anadolu kültürlerinde rastlamak mümkündür. Mezara, yatanın hayatta iken sevdiğinden dolayı şarap ya da rakı dökme, ölünün canı için yemek pişirip mezar başında yeme, gece mezarlıkta bir mezar üzerinde yatılırsa ölünün misafirini koruyacağına ve böylece rahat bir gece geçirileceğine, iki mezar arasına yatılırsa, mezar sahiplerinin sen ağırlamayacaksın, ben ağırlayacağım tartışmasına girmelerinden dolayı uyuyanın rahatsız edileceği, her türlü kötülüğe karşı korumasız kalacağı ve toprağına büyü gömülen mezar sahibinin sıkıntı çekeceğine duyulan inanç sayısız örnekten sadece birkaçıdır.

Anadolu'da bilinen en eski beddua yazıtı Likya[2] bölgesinde Kyaneai kentinde[3] MÖ 380'lere tarihlenen bir lahit üzerinde bulunmuştur.[4] Lahdin sahibi Moroza oğlu Kodalios kentin önde gelen zenginlerinden biri olmalıdır. Lahit üzerindeki bedduada mezara zarar verecek olanın cezasını bulması, mahvolması istenmektedir.[5] MÖ IV. yüzyıla tarihlenen diğer iki beddua yazıtı da yine aynı bölgede Telmessos[6] ve Antiphellos'da[7] bulunan kaya mezarında yer almaktadır. Helenistik döneme tarihlenen uygulamalar az sayıda olmakla beraber, Likya dı-

1 Strubbe 1997, XIV.

2 Sevin 2001, 133; Likya, Antalya ilinin batı kesimini, Muğla ilininse güney-doğu ucunu kapsayan Teke yarımadasındadır.

3 Antalya ili, Kaş ilçesinin 18 km doğusunda.

4 Strubbe 1997, 250-1, 376.

5 Strubbe 1997, 251.

6 Muğla ili, Fethiye ilçense bağlı Kayaköy.

7 Antalya ili, Kaş ilçe merkezi.

şındaki bölgelerde de tespit edilmiştir. Beddua yazıtları en çok Roma dönemine tarihlenen mezarlarda karşımıza çıkar, özellikle MS III. yüzyılın ortalarından itibaren popülarite kazanırlar ve Anadolu'nun hemen hemen her yerinde karşımıza çıkar. Phrygia[8] beddua yazıtlarının en çok görüldüğü bölgedir. Bunu komşu Lydia bölgesi[9] izler.

Antikçağ Anadolusunda mezara işlenmiş beddualar, cezası belirtilmiş ve belirtilmemiş olmak üzere temelde ikiye ayrılır.[10] Cezası belirtilmemiş beddualar da potansiyel suçlu karşımıza dinsiz ya da günahkâr olarak çıkar ve cezasını verecek olan tanrıdır. Söz konusu olan günümüzün "Allah belanı versin" ya da "Seni Allaha havale ediyorum" benzeri beddualardır. İkinci grupta yer alan beddualarda ise mezar soyguncuları ve saldırganlarının başına gelmesi istenen şeyler mezar sahibi tarafından belirlenmiş, açık ve seçik bir şekilde ifade edilmiştir. En sık rastlanan mezara ve mezar sahibine saygısızlık yapanın ölmesini dileyen beddualar. "Olsun", "Işığı sönsün", "Yeryüzünde yürüyemesin ve su içemesin", "Çocuklarını öksüz-yetim bıraksın", "Genç yaşta ölsün", "Gurbet ellerde ölsün", "Evlilik yaşını görmesin" gibi. Ölümü dert etmeyen potansiyel suçlular için ise ailesinden, özellikle bebeği ya da çocuğu gibi canından birinin ölümü için edilen beddua "Çocuğu genç yaşta ölsün" gibi, belki de ölümü dert etmeyen bir mezar sahibine göre acıların en büyüğü olmalı. Çocuk mezarlarını koruma adına edilen beddualarda arzu genellikle mezarı soyan ya da zarar verenin çocuğunun da tıpkı o mezarda yatan gibi ölmesi veyahut aynı kaderi paylaşmasıdır. Bir diğer örnekte ise mezar sahibi onu rahatsız edenin de bir gün kendi öz çocuklarının mezarının tacizcisi olmasını ister.

Mezara saygısızlık edenin ölmesini belki de bir kurtuluş olarak gören mezar sahipleri için ise yoksulluk, sefillik içinde, hastalıklarla bo-

8 Sevin 2001, 193; Phrygia, Ankara, Afyonkarahisar ve Eskişehir illerinin tamamını, Konya, Isparta ve Burdur illerinin kuzey, Kütahya ilinin batı bölümünü kapsar.

9 Sevin 2001, 175; Lydia, İzmir ilinin doğusu, Manisa ilinin büyük bir bölümü, Kütahya ve Uşak ilinin batı uçlarını kapsar

10 Strubbe 1997, XI.

ğuşarak yaşamak cezaların en büyüğü addedilmiştir. Belki de bu sebepten dolayı karşımıza, mezara dokunanın salgın hastalıklara tutulmasını, şişmesini (*dropsi* "ödem oluşması") , kör olmasını ya da aklını kaybetmesini dileyen beddualar çıkmaktadır. Bunun yanında içeriğinde mezara saygısızlık edenin sakat kalmasını, ellerinin kopmasını isteyen beddualar de görülür.

Yaşarken en büyük korkusu bir gün öldüğünde açıkta kalmak ya da taşsız, mezarsız kalmak olanlar için ise anlaşılan en ideal beddua tabiî ki mezarına dokunanın toprak yüzü görmemesi ya da bir mezar taşına bile sahip olmaması. Ölümden sonrası için edilen beddualarda beddua çoğunlukla suçlunun öbür dünyada rahat yüzü görmemesi ve acı çekmesi üzerine kuruludur.

Saldırganın lanetlenmesini isteyen beddualar da oldukça yaygındır. Zira inanışa göre bu lanetliler tanrıların korumasından yoksundurlar, cezalandırılmayı hak ederler ve sıklıkla da tanrıların gazabına uğrarlar. Lanetlileri bekleyen ölümdür; boğularak, yanarak, düşerek, vb. Özellikle doğal felaketler ve normal olmayan her türlü son, bu lanetlilere reva görülür. Beddualarda karşımıza doğa da çıkar. Amaç lanetlenmesi istenen kişinin bir yerde "yaşarken ölmesidir". Yeryüzünün geçilemez, denizlerin aşılamaz olması temennisi ya da toprağın ve denizin ürün vermemesi lanetlenen kişi için herhalükarda bitmez tükenmez sorunların başlangıcıdır. Lanetli her zaman tanrıların gazabına uğrayacağından ve üzerindeki uğursuzluğu başkalarına da geçirebileceğine duyulan inançtan dolayı toplum tarafından dışlanır. Bu durumdan pek tabiî ki ailesi ve dostları da etkilenirler.

Suçlunun belasını verecek olan tanrı ya da tanrılar kimi zaman anonim kimi zaman da adlı adınca beddua içinde zikredilir. Genellikle yeraltı tanrıları yardıma çağrılır. Onları ay tanrıları izler. Helios; güneş tanrısı ise, üçüncü sırada yer alır. Yazıtlarda otuzdan fazla tanrının adı geçmektedir.[11] Bunların birçoğu yerel karakterli tanrılardır ve bölgeden bölgeye yardımı istenen tanrı değişebilmektedir.

[11] Strubbe 1997, 339-342.

Sonuç olarak beddua, hangi sosyal tabakadan olursa olsun herkesin etkinliğine inandığı; özünde dinsel, toplumsal, ekonomik ve kültürel şifreler taşıyan bir olgudur. Bedduanın adalet sistemi içinde kendisine yer bulması kimi zaman bir çaresizlik göstergesi, kimi zaman ise bir gelecek kaygısıdır. Kuşkusuz bu beddualar toplumsal bir olgu olmakla beraber son kararın mezar sahibine ait olduğunu düşünürse, beddua metninin kişisel bir tercih olduğunu söylemek gerekir. Etki ve tepki ilişkisi göz önüne alındığında mezarı beddua ile koruma girişimi ekonomik boyutlara dayanan bir kaygıdır. Ya da sadece atadan babadan görülüp kuşaktan kuşağa aktarılmış bir adet şeklinde değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

Creaghan, J. S., *Violatio Sepulcri*, Princeton, 1951.

Faraone, C. A. - D. Obbink, *Magika Hiera: Ancient Greek Magic and Religion*, New York-Oxford, 1991.

Gager, J. G., Curse Tablets and Binding Spells from the Ancient World, Oxford, 1992.

Parrot, A., *Malédictions et violations de tombes*, Paris, 1939.

Sevin V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 2001.

Strubbe, J., *Imprecations against Desecrators of the Grave in the Greek Epitaphs of Asia Minor. A Catalogue*, Bonn, 1997.

YÖRELER

Muğla Yöresinde Kargışlar

Aslı Büyükokutan*

Giriş

Bu yazıda Muğla yöresinden derlediğimiz ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden tespit edilmiş[1] verilerin ışığında kargışlar (beddualar) ele alınacak, kargışların hangi olaylar sırasında, nerede, hangi amaçlarla söylendikleri tasnif edilerek icra ve işlev açılarından incelenecektir.

Muğla yöresinden derlediğimiz kargışları, olaylara, söyleniş amaçlarına ve muhataplarına göre şöyle sınıflandırabiliriz:

---

* Aslı Büyükokutan, Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi, Balıkesir.

1 Kargışlar konusunda, Türk folklor dergilerinde rastladığımız yazılar, ağırlıklı olarak derlenmiş metinler şeklindedir. İbrahim Çapan'ın, "Kars Merkezinden Derlenen Düâ ve Bedduâlar" (Çapan 1990: 31-32); Mustafa Uslu'nun, "Yozgat'tan Derlenen Beddualar I-II" (Uslu 1991: 62-63); Faruk Güçlü'nün, "Nevşehir-Acıgöl Yöresinde Söylenen Beddular" (Güçlü 1996: 110-111); Nazan Kuloğlu'nun, "Elazığ'da Derlenen Dua ve Beddualar" (Kuloğlu 1986: 19-20); Halil Sami Özen'nin, "Divriği'de Dualar, Beddualar, Yeminler" (Özen 1980: 24); Fuat Özdemir'in, "Elazığ İlençleri" (Özdemir 1978: 9-10); Lütfi Sezen'nin, "Tokat'tan Derlenen Beddualar" (Sezen 1983: 16-17); Yıldız Düzköylü'nün, "Samsun / Çarşamba Yöresinde Alkışlar, Kargışlar ve Yeminler" (Düzköylü 1983: 21) başlıklı çalışmaları derlenmiş metinlere örnektir. Ünal Şöhret Dirlik'in, "Fethiye'de İlenmeler, Hayırlı Sözler Ve Dualar" (Dirlik 2002) adlı çalışması da araştırma alanımızda yapılmış olan bir derleme çalışmasıdır. Bu çalışmalar arasında kısmen de olsa beddualarla ilgili görüş bildirenler bulunmaktadır.

1. Aile bireyleri arası anlaşmazlıklar ve çatışmalar sırasında söylenen kargışlar

Araştırma bölgemizde, anne-baba kargışının hemen tutacağına dair genel bir inanç söz konusudur. Bu konuda, iki farklı görüş vardır. Bazılarına göre, evlatları üzerinde, anne-baba hakkı çok büyük olduğu için, kargışları da mutlaka etkisini gösterir. Bazılarına göre de, babanın kargışı mutlaka tutar, ancak annenin sütü evladını koruduğu ve anne evladından vazgeçemeyeceği için kargışı tutmaz.

Kaynak şahıslarımızın büyük bir çoğunluğu, anne-babaya iyilik ve ihsanın evlâtlar üzerine farz olduğunu, onlara karşı isyanın haram olduğunu, dolayısıyla anne-babaların, evlâtlarına olan kargışlarının mutlaka tutacağını ifade etmiştir. Örneğin, ana-baba, yaşlanıp elden ayaktan düştüğünde kendilerine bakmayan evlâtlarına, "Senin çocukların da sana aynını yapsın.", "Onma inşallah." derlerse, o evlâtların bir türlü düzelemeyeceği, sürekli beladan belaya bulaşacakları, evlerinin bereket görmeyeceği belirtilmekte; böyle evlâtların, ana-babalarından helallik alamadıkları takdirde, kolayca can veremeyecekleri ifade edilmektedir.[2]

[2] Derlemelerimiz sırasında görüştüğümüz kaynak şahıslarımız şunlardır: 1. Adı: Fatma, Soyadı: Orhan, Doğum tarihi: 1944, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: İlkokul mezunu, Mesleği: Ev hanımı. 2. Adı: Fatmana, Soyadı: İşli, Doğum tarihi: 1955, Doğum yeri: Dalaman /Muğla, Tahsili: Ortaokul mezunu, Mesleği: Ev hanımı. 3. Adı: Teslime, Soyadı: Yılmaz, Doğum tarihi: 1950, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: Okuma yazmayı kendi kendine öğrenmiş, Mesleği: Ev hanımı. 4. Adı: Adile, Soyadı: Kentel, Doğum tarihi: 1977, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: İlkokul Mezunu, Mesleği: Ev hanımı. 5. Adı: Durdu, Soyadı: Büyükokutan, Doğum tarihi: 1957, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: Yüksek Okul mezunu, Mesleği: Emekli hemşire. 6. Adı: Ayşe Dudu, Soyadı: Okur, Doğum tarihi: 1940, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: İlkokul mezunu, Mesleği: Ev hanımı. 7. Adı: Hatice, Soyadı: Okur, Doğum tarihi: 1964, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: Okuma yazmayı kendi kendine öğrenmiş, Mesleği: Ev hanımı. 8. Adı: Zeynep, Soyadı: Çelik, Doğum tarihi: 1943, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: İlkokul mezunu, Mesleği: Ev hanımı. 9. Adı: Gülsüm, Soyadı: Karabulut, Doğum tarihi: 1948, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: İlkokul mezunu, Mesleği: Ev hanımı. 10. Adı: Lale, Soyadı: Kesemen, Doğum tarihi: 1950, Doğum yeri: Oltu / Erzurum, Tahsili: Lise mezunu, Mesleği: Emekli hemşire. 11. Adı: Solmaz, Soyadı: Oruç, Doğum tarihi: 1952, Doğum yeri: Ortaca / Muğla, Tahsili: Lise mezunu, Mesleği: Emekli ebe. 12. Adı: Zehra, Soyadı: Orhan, Doğum tarihi: 1952, Doğum yeri: Fethiye / Muğla, Tahsili: Lise mezunu, Mesleği: Emekli memur. 13. Adı: Muzaffer, Soyadı: İşli, Doğum tarihi: 1954, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: İlkokul mezunu, Mesleği: Şöfor. 14. Adı: Dudu, Soyadı: Tuncel, Doğum tarihi: 1926, Doğum yeri: Yatağan / Muğla, Tahsili: Okuma yazması yok, Mesleği: Ev hanımı. 15. Adı: Şerife, Soyadı: İşli, Doğum tarihi: 1984, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: Yüksek okul mezunu, Mesleği: Folklor eğitmeni. 16. Adı: Gülşah, Soyadı: Çelik, Doğum tarihi: 1948, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: İlkokul mezunu, Mesleği: Ev hanımı. 17. Adı: Sevim, Soyadı: Karakuş, Doğum tarihi: 1958, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: İlkokul mezunu, Mesleği: Ev hanımı. 18. Adı: Hatice, Soyadı: Aygün, Doğum tarihi: 1968, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: Lise mezunu, Mesleği: Sekreter. 19. Adı: Elif, Soyadı: Irmak, Doğum tarihi: 1968, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: Yüksek okul Mezunu, Mesleği: Sürücü kursu müdürü. 20. Adı: Semra, Soyadı: Karakuş, Doğum tarihi: 1968, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: İlkokul mezunu, Mesleği: Sürücü kursunda hizmetli. 21. Adı: Meryem, Soyadı: Yılmaz, Doğum tarihi: 1974, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: Lise mezunu, Mesleği: Memur. 22. Adı: Gönül, Soyadı: Kurt, Doğum tarihi: 1966, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: Ortaokul mezunu, Mesleği: Aşçı. 23. Adı: Birgül, Soyadı: İşli, Doğum tarihi: 1980, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: Lise mezunu, Mesleği: Satış elemanı. 24. Adı: Naciye, Soyadı: Yaman, Doğum tarihi: 1964, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: İlkokul mezunu, Mesleği: Ev hanımı. 25. Adı: Selvinaz, Soyadı: Yılmaz, Doğum tarihi: 1962, Doğum yeri: Dalaman / Muğla, Tahsili: İlkokul mezunu, Mesleği: Ev hanımı. 26. Adı: Perihan, Soyadı: Öztürk, Doğum tarihi: 1954, Doğum yeri: Kağızman / Kars, Tahsili: İlkokul Mezunu, Mesleği: Ev hanımı.

Bölgede, imandan sonraki birinci vazifemizin ana-babanın kalbini kırmamak olduğu, onlar ne kadar kötü olsalar da, evlâtları üzerinde çok büyük hakları olduğu vurgulanmaktadır. Ana-babalar, ihtiyarladıklarında kendilerine hizmet etmeyen evlâtlarına, "Senin evlâtların da sana bakmasın.", "Senin çocukların da seni üzsün.", "Senin çocukların da seni süründürsün." diye ilenmekte, bu ilencin çocuklarına geçmezse, torunlarına mutlaka geçeceğine inanılmaktadır. Yine, ana-babalar, kendilerine şefkat ve ilgiyle bakmayan, karşı gelip âsi olan evlâtlarına, "Çocuk patiklerini ellerde gör, pazardan çocuk kıyafetleri almak ve örmek nasip olmasın.", "Beşik dibine oturup ninni söyleyeme.", "Beşik tıkırtılarına hasret kal.", "Ufacık ayaklıya hasret kal." diye ilenmekte, böyle ilenç alanların çocuklarının olmayacağı, olursa da hayırsız olacakları ifade edilmiştir.

Ana-babalar, evlâtlarından razı olmadıkça, o evlâtların Allah-ü Teâlâ'nın sevdiği kulu olmalarının çok zor olduğu ve onlara iyilik ede-

rek rızalarının alınmaya çalışılması gerektiği önemle vurgulanmakta ve bu durum: "Anne ve babalar, hayırsız olan evlâtlarına, 'Seni doğuracağıma taş doğursaydım.', 'Sen de çocuğunun hayrını görme, kör şeytandan bul inşallah.', 'Bir damla suya muhtaç ol, onu da ben vereyim.' diye ilenirlerse o evlâtlar hayatta gün yüzü göremezler" şeklinde dile getirilmektedir.

Ana-babalar, sözlerine itaat etmeyen, kendilerine karşı gelen evlâtlarının, kendi çocuklarının da mürüvvetini göremeyeceklerine, muratlarına kavuşamayacaklarına, aileleriyle geçinemeyeceklerine, evlerinin tadının bozulacağına inanmaktadırlar. Evlâtlarına, "İnşallah ömür boyu gülmezsin de bizim gibi yol gözlersin.", "Allah, seni bizden beter etsin, canı çıkmayasıca.", "Senin çocukların da seni üzsün.", "Sen, nasıl bize iyi bir gün göstermediysen, sen de evlâtlarından iyi bir gün görme." diye ilenirler. Kaynak şahıslarımızdan biri, bu ilençlerin tuttuğuna şahit olduğunu şöyle ifade etmiştir: "Bir tanıdığım, kayınvalidesi ve kayınpederine bakmıyordu. Kayınvalide ve kayınpederi de ona, "Senin çocukların da sana bakmasın. Ne ektiysen onu biç." diye ilendiler. Şimdi o tanıdığıma da çocukları bakmıyor, kapı kapı dolaşıyor."

Ana-babalarını incitip, onların hakkını yiyerek beddualarını alan kişilerin dünyada ve ahirette huzur bulamayacaklarına, iki yakalarının bir araya gelmeyeceğine inanılmakta, ana-babaların böyle evlâtlara, "Gün yüzü göreme, görsen de onma inşallah.", "Ocağını tüttüren olmasın.", "Biz nasıl sen geleceksin diye kapılara baktıysak, sen de kapıları gözet inşallah." şeklinde ilendikleri ifade edilmekte, hayatta iken ana-babaların kıymetini bilmemiz gerektiği vurgulanmaktadır. Bu konuya kaynak şahıslarımızdan biri şu örneği vermiştir: "Bir ana-baba, bütün tarlalarını çocuklarına bağışlamış, kendilerine hiçbir şey kalmamıştı. Ancak çocukları, kendilerine bakmadığı için her gün başka bir kapıya misafir oluyorlardı. Bu nedenle, çocuklarına, 'İki yakanız bir araya gelmesin, akşama kadar çalışın ama sabaha kadar aç yatın.', 'Allah, çorunuzun çocuğunuzun muradını göstermesin.', 'Ocağınıza baykuşlar tünesin.' diye ilendiler. Çocukları, o tarlaların hayrını görmedi, hepsi birbiriyle kavga ettiler ve hiç huzurları kalmadı."

Araştırma bölgemizde anneye hürmet ve hizmet, babadan önce gelmekte; anne, karşılık beklemeden vermenin ve içtenlikle sevmenin sembolü olarak algılanmaktadır. Anne, çocuğunu güçlüklerle karnında taşımış, sıkıntılara katlanarak doğurmuş, büyümesi için her türlü fedakârlığı göstermiştir. Peygamberimiz Hz. Muhammet'in, «Cennet annelerin ayakları altındadır.» sözü kaynak şahıslarımız tarafından sık sık dile getirilmekte, eğer bir anne, evlâdına, sütünü haram ederse, o evlâdın her iki dünyada da çok acı çekeceği, gün yüzü göremeyeceği vurgulanmaktadır.

Tespitlerimize göre, anneleri en çok üzen olaylardan biri, evlâtlarının kendi rızalarını almadan evlenmeleri ve mürüvvetleri göremeleridir. Özellikle kız çocuklarının anneye daha yakın olmaları, kendileriyle daha çok şey paylaşmaları nedeniyle anneler, kızlarının kaçarak evlenmelerine çok üzülmekte ve bu üzüntülerini kargışlarla dile getirmektedirler. Ananın rızasını almadan, onu üzerek evlenen evlâtlara, ananın söylediği kargışların tutacağına inanılmakta ve şöyle örneklenmektedir: "Kızı kaçan bir komşum, kızına, 'Kocanın kokusu burnunda kalsın.', 'Ak döşeklerde yalnız yatarsın inşallah.' diye ah etmişti. Kızın, kocası kaza geçirip genç yaşta vefat etti. Yine, kızı kaçan bir komşum, kızına, 'İnşallah kan kusarsın.', 'Kan tüküresice.' diye ilenmişti. Kızı akciğer kanseri oldu ve sürekli kan kusuyor."

Evlilik gibi kutsal bir müessesenin kurulmasında, ananın rızasının Allah'ın rızasıyla eş değer olduğunu belirtilmekte ve analar, kendi rızalarını almadan evlenen evlâtlarına, "Gidişin olsun da dönüşün olmasın inşallah.", "Sen de çocuklarından aynı acıyı yaşa.", "Sen, kaçarak bizi nasıl üzdüysen, evlâtların da seni öyle üzsün.", "Gittiğin yerde yüzün gülmesin.", "İnşallah gün yüzü görmezsin, köpek gibi sürünürsün.", "Telsiz, duvaksız ol inşallah." diye ilenmektedirler. Bu konuda, şahit olunan bir başka örnek de şöyledir: "Arkadaşımın kızı, Çingeneye kaçtığı için, annesi ona, 'Gittiğin yerde tatlı ekmek yiyeme.', 'Çıktığın kapıya döner gelirsin inşallah.' diye ah etmişti. Kızın orada yüzü gülmediği gibi, eşi, üzerine bir de kuma getirdi. Kısa süre sonra bir çocuğuyla ana-baba oçağına geri döndü."

Anneleri çok üzen olaylardan bir diğeri de, dünyaya gelene kadar karnında taşıdığı, büyüyene kadar birçok zorluğa göğüs gerdiği, her türlü sorunu paylaştığı kız evlâtlarının yaşlandıkları ve bakıma muhtaç oldukları zaman kendileriyle ilgilenmemeleridir. Bu durumla ilgili verebileceğimiz ilk örnek şöyledir: "Bir kadın, bakıma muhtaç olan annesine iyi bakmıyordu. Annesi ona, 'Sen de benim gibi sürün.' diye ilendi. Kadın evi de dâhil olmak üzere her şeyini kaybetti." Çarpıcı olan bir diğer örnek de şöyledir: "Bir arkadaşımı, annesi, dul haliyle, yokluklar içinde okutmuştu. Kız, para kazanmaya başladığı zaman annesine bakmadı. Annesi de ona, 'Kızım bol kazan ama cebin delik olsun.', 'Allah, mal maşat versin de, ağız tadı vermesin.' diye ilendi. Kızı, çok zengin biriyle evlenmesine rağmen varlık yüzü görmedi."

Kayınvalide ve kayınpederin de, gelin ve damatlar üzerinde hakları olduğuna, kendilerine karşı yapılan haksızlıklar karşısında kargışta bulundukları zaman kargışlarının tutacağına inanılmaktadır. Kaynak şahıslarımızdan biri, şahit olduğu bir olayı şöyle anlatmıştır: "Kayınvalidem, kendisine iyi bakmayan oğluna ve gelinine, 'İnşallah cenazemin başında köpekler gibi ulursunuz.' diye ilenmişti. Vefat ettiği zaman, çocukları, cenazenin nereye gömüleceği konusunda anlaşamayıp birbirlerine köpek gibi bağırmışlardı." Bir diğer örnek de şöyledir: "Oğlu ve gelini kendisine bakmadıkları için kayınvalidem onlara, 'İnşallah yeriniz, yurdunuz kurur.', 'Yerinize, yurdunuza baykuşlar tüner.' diye ah etmişti. Kısa bir süre sonra kaynım, malını mülkünü kaybetti."

Araştırma bölgemizdeki diğer bir inanışa göre, babanın kargışı, anneye göre daha çok kabul olmakta; anaların sütü, ilence karşı durup evlâtlarını korumaktadır. Ayrıca, annelerin evlâtlarına olan kargışlarının içten olamayacağına, ancak babaların ilencinin mutlaka tutacağına inanılmakta, bu nedenle baba ilenci almaktan kaçınılmaktadır. Kızı kaçan bir baba, kızına, "Çoluk çocuğa karışama inşallah.", "Ninni söylemeye hasret gidersin inşallah.", diye ilenirse, o evlâdın çocuk sahibi olamayacağı; kendilerine bakmayan evlâtlarına, babaları, "Senin de oğlun olsun, sabaha kadar yol gözle." diye ilenirlerse, aynı durumun evlâtlarının başına da geleceği belirtilmektedir.

Tespitlerimize göre, babalar, soyu sürdürmesi ve ileride ailesine bakması için ilk çocuğun erkek çocuk olmasını istemektedirler. Bu nedenle babaları en çok üzen olaylardan birisi de, dünyaya gelmesini çok istedikleri oğullarından, büyüdükleri zaman gereken saygıyı görememeleridir. Bu duruma verebileceğimiz ilk örnek şöyledir: "Bir adamın iki oğlu vardı. Bir gün adam hasta düştü. Oğlunun biri, her gün babasının halini hatırını soruyor, onunla ilgileniyor, diğeri ise ilgilenmiyordu. İlgilenmeyen oğluna, babası, 'Akşama kadar çalış, sabaha kadar aç yat.' diye ilendi. Şimdi kendisiyle ilgilenen oğlu, çok varlıklı ve mutlu, diğeri ise yokluk içinde yaşıyor." Diğer bir kaynak şahısımız da şahit olduğu bir olayı şöyle anlatmıştır: "Tanıdığım bir adam, oğluna tarlasını bağışlamıştı ancak oğlu, kendisine o tarladan bir salkım üzüm vermediği gibi babasını da sokağa atmıştı. Adam buna çok üzülmüş ve oğluna, 'Yerin yurdun kurusun, gün yüzü görme.' diye ilenmişti. Babasının ilenci geçti ve kısa süre sonra oğlan beyin kanaması geçirerek vefat etti."

Bunun yanı sıra, babalarla kızları arasında farklı bir bağ vardır. Babalar kızlarını her zaman daha çok kollayıp, daha fazla üzerlerine düşmektedirler. Bazı kaynak şahıslarımız, kızlarıyla bir arkadaştan farksız olduklarını, hatta kızlarının, annelerinin duymasını istemedikleri bazı sorunları kendileriyle paylaştıklarını ifade etmektedirler. Böyle olunca, kızlarının kendi rızalarını almadan, kaçarak evlenmeleri babaları da çok üzmekte, onlara, "Telli, duvaklı çıkmayarak bizim şapkamızı indirdin. İleride sen de bu acıyı yaşa.", "Vardığın yerde yüzün gülmesin, mutlu olama inşallah.", "Allah, yuvanda seni huzursuz etsin. Evlâdın da seni üzsün." diye kargışta bulunmaktadırlar.

Derlemelerimiz sırasında, kendilerine şefkatli davranmayan, iyilikle yaklaşmayan, kendilerini helal gıda ile beslemeyen, haksız yere üzen ana-babalara karşı, evlatların da kargışta bulunabildiğini, ancak bu kargışların ana-babalarınki kadar etkili olmayacağına dair inancı da tespit ettik. Okutmayan ve görücü usulüyle evlendiren babaya söylenen, "Belin doğrulmasın inşallah." kargışının tutmaması örneğinin yanı sıra; evlâdına haksız yere küfreden babaya, "Dilin tutulsun da konuşama, yüzüme melül melül bak inşallah."; kendilerini küçük yaşta terk

edip giden anneye, "İki gözün kör olsun, sürüm sürüm sürün, evin barkın olmasın inşallah."; kendisine iftira atan kayınvalideye, "İnşallah yalanı söyleyen ağzın yamulur."; diğer gelinlerine daha fazla ilgi gösteren kayınvalideye, "Yaptığım iyilikler gözüne, dizine dursun. Allah seni elime düşürsün."; sırf babasının emekli maaşı için kendisiyle evlenen üvey anneye, "Babamla mutlu olama, emekli parasını güle oynaya yiyeme inşallah." şeklinde söylenen kargışların tuttuğuna inanıldığını da tespit ettik.

Muğla yöresinde, kadınların, kendilerine olan sadakatsizlikleri ve aldatılmaları sonrasında, kocalarına, "Ocağın tütmesin, gün yüzü görme.", "İki gözün kör olmasın.", "Gece gittiğin yerden, gündüz geri gel.", "Ocağınıza incir ağacı dikilsin.", "Ocağın aş, yastığın baş görmesin.", "Bu dünya da iki yakan bir araya gelmesin, kör olmayasıca.", "Sonunda benim elime kal, dön dolaş kapıma gel, sürün inşallah.", "Huzurun, mutluluğun olmasın.", "Sıkıntı, keder hep üstünde olsun.", "Üstünde hep kara bulutlar dolansın.", "Bende bulamadığın mutluluğu onda hiç bulama inşallah.", "Topraklar başına inşallah." şeklinde kargışlar söylediklerini ve eşlerinin asla mutlu olamadıklarını öğrendik.

2. Sevgililer arası anlaşmazlıklar ve ihanet sonrasında söylenen kargışlar

Arkadaşlık veya nişanlılık dönemi sürecinde, sevgililerin birbiriyle olan anlaşmazlıkları, birbirlerine olan ihanetleri de kargışların kullanım alanlarındandır. Bu durumlarda terk edilen veya ihanete uğrayan tarafın diğerine, "Evine baykuş tünesin.", "Allah, gün yüzü göstermesin.", "İki yakan bir araya gelmesin.", "İki gözün önüne aksın.", "Allah gün yüzü göstermesin.", "İki yakan bir araya gelmesin.", şeklinde ilendiklerini ve bu ilençlerin çoğu zaman tuttuğuna inanıldığını tespit ettik.

Sebepsiz yere erkek arkadaşı tarafından terk edilen bir kaynak şahsımız başından geçen bir olayı şöyle özetlemiştir: "Uzun süre birlikte olduğum erkek arkadaşım tarafından aldatılmış ve tartışmalarımız sonunda terk edilmiştim. Erkek arkadaşım, genç, yakışıklı ve geçerli mesleği olan biriydi. Beni sebepsiz yere aldatıp sonra da terk ettiği, kalbimi kırdığı için ona, 'Başına yıldırım atsın.' diye ah etmiştim. Aradan çok geçmedi ki, yağmurlu bir günde, yıldırım düşmesi sonucunda vefat ettiğini öğrendim."

3. Dedikodu yaparak çatışmalara neden olan kişilere söylenen kargışlar

Kendi çıkarları doğrultusunda, bir erkeğin veya kadının dedikodusunu yapanların, Allah tarafından kırk gün boyunca namaz ve orucunun kabul edilmeyeceği, ancak dedikodusunu yaptığı kişiye gidip onun affını alırsa Allah tarafından affedileceği inancı araştırma bölgemizde yaygındır. Dedikodusu yapılan kişi, dedikodu yapanlara, "İki yakan bir araya gelmesin.", "Gün yüzü göreme.", "İnsan içine çıkama inşallah.", "Benim başıma gelen sana da gelsin.", "Evinin çınarı yıkılsın.", "Evinin direği yıkılsın inşallah.", "Dumanın tütmesin, köküne kıran girsin.", "Aynı derde sen de gark ol ve inim inim inle.", "Yerin, yurdun kurusun, beter olasıca." şeklinde kargışlarda bulunur ve bu kargışların çoğu zaman gerçekleştiğine inanılır.

4. Başkalarına haksızlık edenlere ve yetim hakkı yiyenlere söylenen kargışlar

Toplumun yaşadığı sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik buhranların dayanılmaz ve içinden çıkılamaz bir hal alması, insanları çok daha bencil ve alıngan bir tavır içine sokabilmektedir. Kaynak şahıslarımız, hak etmediklerini düşündükleri bir davranışla karşı karşıya kaldıkları zaman, karşı tarafa kargışlarda bulunduklarını ve bu kargışların tuttuğunu ifade etmişlerdir. Hak etmediği halde kendisine hakaret ederek hakkını yiyen ağabeye, "Dünyada huzur bulma inşallah."; maddi sıkıntı içindeyken bolluk içinde yaşadıkları halde kendilerine yardım etmeyen kuzene, "Yuvan dağılsın inşallah, bizden daha kötü duruma düşün."; eşinden sürekli dayak yiyen kadının eşine, "Yatağa düş de, ağzına son suyu ben damlatayım."; eşi tarafından işkenceye maruz kalan kadının, eşine, "İnşallah elime düşersin de yüzüme melül melül bakarsın." diye kargışlarda bulunduğunu ve bunların tuttuğuna inanıldığını tespit ettik.

Uzun uğraşlar vermesine rağmen erkek çocuk sahibi olamayan ve görümcesi tarafından, "Kardeşimin ocağını tüttürmen için bir erkek evlât doğuracaksın kısır kadın" şeklinde hakarete uğrayan kadının, görümcesine, "Senin kızının da oğlu olmasın, kocasının ocağını tüttüremesin." diye ilenmesi ve bu ilencinin kuşaklar boyunca tutması; ayağını kasıtlı olarak yakan geline söylenen, "Yerin yurdun olmasın, sürün inşallah." kargışından sonra gelinin eşinden ayrılması ve dağda tek odalı bir evde yaşamaya başlaması; acısıyla alay edilen kadının komşusuna, "Beni unutsun ve kendi derdine düşsün." diye ilenmesi ve kısa süre sonra komşusunun hastaneye kaldırılması; evini faize karşılık haksız yere kendisinden alan amcaya, "İnşallah yerin yurdun kurur, oturduğun evler tıpkı in gibi olur." denilmesi ve alınan evde oturulamayıp in gibi evlerde yaşanılmaya başlanılması, haksızlıklara maruz kalan kişilerin kargışlarının tuttuğuna dair verilen örneklerdendir.

Haksızlıklar karşısında, bazen de sessiz kalınmakta ve "Seni Allah'a havale ediyorum. Ne bilirse öyle yapsın." ya da "Allah'ından bul." denilerek yapılan haksızlıklar Allah'ın adaletine bırakılmaktadır.

Bunun yanı sıra, yetimlerin Allah'la aralarında perde olmadığı için yetim hakkına, tecavüzün Allah katında bir günah sayıldığına, yetim hakkı yiyenlerin her iki dünyada da cezalandırılacaklarına inanılmaktadır. Yetimleri küçümseyen, hakir gören, mallarını haksız yere gasp edenlere, "İki yakan bir araya gelmesin.", "Cennet yüzü göreme inşallah.", "Elden ayaktan düşersin inşallah.", "Sen de feleğin sillesini yersin inşallah.", "Marazlardan kurtulama." diye ilenilmekte ve bu ilençlerin tuttuğuna şahit olunmaktadır. Bir kaynak şahsımız bu durumu şöyle örneklendirmiştir: "Yetim ve zekâ özürlü olan kuzenime, üvey annesi çok işkence yapıyordu. Bir gün, kuzenimin sırtına dağdan odun yüklemiş, odunun üzerine de kendi binip, eve kadar öyle gelmiş. Ninem de bu olayı görüp, kuzenimin üvey annesine, 'İnşallah yağlı kurşunlara gelirsin.' diye ilenmiş. Birkaç yıl sonra o ilenç geçti ve kuzenimin üvey annesi, avluya tuvalete çıktığı zaman kimin tarafından geldiği bilinmeyen bir kurşunla öldürüldü."

5. Komşular arası anlaşmazlıklar sırasında söylenen kargışlar

Muğla'nın küçük bir il olması ve aynı mahallede yaşayan hemen herkesin birbirini tanıması nedeniyle komşuluk ilişkileri, diğer şehirlere göre oldukça sıcak ve canlıdır. Komşu, borç istenildiğinde verilen, yardım istenildiğinde yardım edilen, muhtaç ise ilgilenilen, hasta ise ziyaret edilen, ölürse cenazesine gidilen, bir nimete kavuşursa sevinilen ve kutlanan, bir musîbete uğrarsa üzülünen kişiler olarak algılanmakta, komşu hakkını gözeten kişilerin, Allah'ın şanslı kulları oldukları ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, kimi zaman komşular arasında anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaşanmakta, bu durumlarda birbirlerine, "Yerin yurdun kurusun.", "Benden beş beter ol.", İki yakan bir araya gelmesin.", "Şeytan görsün yüzünü." diye ilenmektedirler.

Kendisi ve ailesiyle sürekli övünen, diğer komşularını küçük gören kişilere, "İnşallah bir gün burnun kırılır."; çok hırslı ve aç gözlü komşuya, "Gözünü toprak doyursun."; bencil komşuya, "Bir kaşık suya muhtaç ol, onu da ben vereyim."; kötülük yapan huysuz komşuya, "Kapını benden başka çalan olmasın.", "Kökünüze kıran girsin inşallah."; nankör komşuya, "Gözüne dizine dursun inşallah."; çocuklara kötü davranan komşuya, "Allah, sana çocuk vermesin, çocuk izlerini yollarda izle."; komşusunun derdiyle alay edene, "Gözlerin kör olsun da sürün.", "Benden beter ol.", "Allah, sana bin beterini versin." diye ah edilmektedir.

Araştırma bölgemizde, komşuların bazen bir akraba gibi birbiriyle içli dışlı oldukları, güzel geçindikleri, birbirleri hakkında iyi şeyler düşünüp birbirlerinin mutlu olmalarını istedikleri, mallarının ve canlarının zarar görmemesi için gayret ettiklerini gördüğümüz halde, bazı kişilerin komşularının dertleriyle alay ettiklerini ve ilenç aldıklarını kaynak şahıslarımızdan biri şöyle örneklendirmiştir: "Ağabeyim, trafik kazasında vefat etmişti. Baş sağlığına gelen komşular, 'Rahmetli, iyilik meleğiydi' diyorlardı. Bu sözleri duyan ve ağabeyimi hiç tanımayan bir komşu, 'Amma abarttılar bu baş sağlığını' dedi. Ben de çok üzüldüm ve içimden, 'Aynı acıyı sen de yaşa.' diye ilendim. Bir yıl geçmeden, o kişinin kardeşinin intihar ettiğini duydum." Bir diğer örnek da şöyledir: "Bir komşumun kızı, eşinden ayrılmıştı. Başka bir komşu bana bu ola-

yı gülerek anlattı. Kızın annesi, o arkadaşın bu olayı gülerek anlattığını duyup, 'Benim yaşadığımı o da yaşar inşallah.', 'Beni unutup, kendi derdine yansın kör olası.' diye ilendi. Aradan bir yıl geçmeden onun da eşi, kızından ayrıldı." (K 10)

Bu örneklerin yanı sıra, başkalarını eşlerini taciz eden komşuya, "İnşallah sidikliğin bağlanır."; bekâr bir kızın aklını çelip, evli bir adamla birlikte olmasına aracılık eden komşuya, "Yuvan yıkılsın inşallah."; kızının kaçmasına aracılık eden komşuya, "En sevdiğin evlâdının acısını çektiğini göreyim de öyle öleyim."; çocukları olmadığı için diğer komşunun çocuklarını döverek bahçesinden kovalayan komşuya, "İnşallah ömür boyu, meyvesiz ağaç gibi kalırsınız." diye ilenildiği ve bu ilençlerin tuttuğu ifade edilmiştir.

6. Hayvanlara yönelik kargışlar

Kendileriyle ilgilenilmeyen, aç bırakılan, eziyet edilen hayvanlar arasında dahi hak geçme hususu olduğu, hayvanın insan üzerinde, insanın da hayvan üzerinde hakkı bulunduğu, sebepsiz yere kendilerine eziyet eden insanlara da hayvanların kargışta bulunabileceği inancı mevcuttur. Bu nedenle insanların canlı hayvanlara zarar vermemeleri, güçlüyüm diye onları ezmemeleri, akıl sahibi olmadıkları için onlara karşı anlayışlı davranmaları gerektiği belirtilmiştir.

Hayvanların dili olmadığı için sabi sayıldıklarına, onlara kötü davranılıp dövülür, küfredilir ve aç susuz bırakılırsa, bunu yapan kişilerin cezasının Allah tarafından verileceğine, hayvanlarının üremeyip kısır olacaklarına, böylece hayvanların ahlarının geçeceğine inanılmaktadır.

Kaynak şahıslarımız her ne kadar, "Hayvanlar günahsız oldukları için onlara yapılan ilenç sahibine geri döner" deseler de, bazen hayvanların, kendilerine verdikleri zararlara, mağduriyete karşı sessiz kalamamaktadırlar. Yeni sağılan ineğin sütünü içen kediye, "Acından geberirsin inşallah.", "Ağzından, burnundan gelsin.", "Allah, cezanı vermesin."; bahçeye dikilen fidanları çiğneyen köpeğe, "Allah, müstehakını versin.", "Ayacıkların kırılsın inşallah.", "Beter ol."; balık temizlerken en büyük balığını kapıp kaçan kediye, "Burnundan gelir inşallah.", "Kurtlara yem olasıca.", "Her parçan bir itin ağzında kalsın."; tavuk kümesine girip tavukları yiyen tilkiye, "Köküne kıran girsin.", " Kudurup da başını ye.", "Leşini köpekler yesin." şeklinde ilenilmektedir.

7. Tabiat unsurlarına (deniz, dere, dağ, ağaç vb) yönelik kargışlar

Canlı yaratıklar gibi cansız varlıklar da halkın geleneğinde, törenlerinde olumlu veya olumsuz yargılarla değerlendirilmiş, derecelendirilmiştir. Kimine, kut ve uğur taşıdığı inancıyla saygı gösterilir; kimi uğursuz ya da pis sayılıp çekinme ve tiksinme konusu olur; kimi ise olumlu veya olumsuz bir değer taşımayan nesneler kümesinde kalır. Çift değerli olanlar, yerine göre olumlu ya da olumsuz sayılanlar da vardır (Boratav 1997: 64). Dağ, ağaç ve su Türk inanış sisteminde kutsalla ilgilidir. Türk düşüncesinde kutsal dağın zirvesiyle kutsal ağacın dalları Cennet'e ulaşmakta, kutsal su da Cennet'ten çıkıp tekrar Cennet'e dönmektedir. İnanca göre, Tanrı kutunun olduğu yerde Tanrı var demektir. Tanrı'nın olduğu yerde de iyilik, güzellik, bolluk, bereket, huzur vardır (Ergun 2003: 138-149).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde en güzel örneklerini gördüğümüz kargışlardan birisi, Dirse Han Oğlı Buğaç Han Boyı'nda şöyle geçmektedir:

Akar senüñ sularuñ Kazılık Tağı
Akar iken akmaz olsun
Biter senüñ otlaruñ Kazılık Tağı
Biter iken bitmez olsun
Kaçar senüñ geyiklerüñ Kazılık Tağı
Kaçar-iken kaçmaz olsun taşa dönsün (Ergin 1997: 89).

Kutsalın yani Tanrısalın olmadığı yerde kötülüklerin, çirkinliklerin, yokluğun olacağı düşüncesiyle, araştırma bölgemizde de tabiat unsurlarına yönelik kargışlarda bulunulmaktadır. Fırtınalı bir gecede arabanın üzerine devrilen ağaca, *"Dalsız budaksız kal."*, *"Dalların kurusun."*; eşinin boğulup ölmesine neden olan denize, *"Dalgaların parça*

parça olsun."; oğlunun, yüzmek için gittiği derenin dibindeki balçığa ayakların gömülmesi ve su yükselmesi sonucunda boğularak hayatını kaybetmesi üzerine dereye, "*Suyun kurusun inşallah.*" diye ilenilmesi bu tür kargışlara örnektir.

8. Feleğe yönelik kargışlar

Gök, gökyüzü, semâ; tâlih, baht, keder; her gezegene mahsus gök tabakası (Pala 1995: 181-183) anlamlarına gelen felek, edebiyatta daha çok şikâyet yerine kullanılmaktadır. İnsanların güçleri zaman zaman bazı kötülükleri gidermeye yetmemekte, ümitsiz kalınca da zamandan ve felekten şikâyet etmektedirler. İnsanların bu şikâyetleri, hadiselerin arzu ve istekleri istikametinde cereyan etmediğinden dolayıdır. Feleğe ettiği ahı ve bu ahın tutmasını kaynak şahıslarımızdan biri şöyle örneklendirmiştir: "Kardeşim trafik kazasında vefat ettiği zaman, '*Keşke felek bu kardeşimin değil de, diğer kardeşlerimden birinin defterini dürseydin.*' diye feleğe ah etmiştim. Ardından küçük kardeşim kanser oldu ve kısa süre sonra o da vefat etti. İlencimin tuttuğunu düşünerek çok üzüldüm." Bunun yanı sıra, toplumdaki adaletsizlik karşısında feleğe, "*Gözün kör olsun inşallah.*"; işler çok iyi giderken birden iflas aşamasına gelince feleğe, "*Altın üstüne gelsin.*", "*Taş taş üstünde kalmasın.*" şeklinde ilençlerde bulunulduğunu gördük.

Sonuç

1. Muğla yöresinden tarafımızca derlenen ve Türkiye'nin değişik bölgelerinden daha önce tespit edilmiş olan kargış örneklerini, olaylara, söyleniş amaçlarına ve muhataplarına göre değerlendirdiğimizde, ağırlıklı olarak, insanlara, hayvanlara, tabiat unsurlarına ya da feleğe yöneltilen kötü dilekler olduğunu görmekteyiz. İnsanlar, gerek aile içi gerekse dışında birbirleriyle olan anlaşmazlık ve çatışmalar sırasında birbirlerine; kendilerine verdikleri zararlara, mağduriyete karşı hayvanlara; kutsallık atfettikleri tabiat unsurlarına; güçleri bazı kötülükleri gidermeye yetmeyip, ümitsizliğe kapılınca da feleğe kargışta bulunmakta ve bu kargışların tuttuğuna inanmaktadırlar.

2. Araştırma bölgemizde, özellikle ana-baba kargışı almaktan çekinilmektedir. Kimine göre, evlâtları üzerinde ana-baba hakkı büyük olduğu için, kargışları da hemen etkisini göstermekte; kimine göre de, babanın kargışı mutlaka tutmakta, ancak annenin kargışı içten olamayacağı ve anne sütü evlâdını koruyacağı için çoğu zaman tutmamaktadır.

3. Derlemelerimiz sırasında, kaynak şahıslarımızın kargışları söylemekten çekindiklerini, hatta bazılarını değiştirerek söylediklerini tespit ettik. Örneğin; iki komşu tartışırken birbirlerine, "*Gözün çıksın.*" veya "*Kör olasıca.*" demek yerine, "*Gözün çıkmasın.*", "*Kör olmayasıca.*" demektedirler. Bu söyleyişte, kişinin kendi kargışından korktuğu, bu kargışın kendisine geri döneceği inancının izlerini görmekteyiz.

4. 20. ve 21. yüzyılın getirdiği hızlı ve teknolojik değişimin, kargış (beddua) içerikli sözlü ürünlerin toplum hayatındaki yeri üzerinde çok fazla olumsuz etkisinin olmadığı görülmüştür. Hızlı kentleşme süreciyle birlikte özelikle kent merkezinde yaşayan insanların tabiat unsurlarına ve hayvanlara olan bağlılıklarının giderek azalması, tabiat unsurlarına ve hayvanlara yönelik kargış (beddua) çeşitlerinin azalmasına neden olmuştur.

5. Yaptığımız derlemeler sırasında, 20. ve 21. yüzyıl şartlarının, geleneksel Türk aile yapısı üzerinde çok fazla olumsuz etkilere neden olmadığı, aile içindeki ilişkiler canlı bir şekilde sürdürüldüğü için aile bireyleri arasındaki kargışların çok fazla değişmediğini, aile bireylerinin birbirlerine küfür ve hakaret kategorisine de dahil edebileceğimiz beddualar etmediğini ifade edebiliriz.

6. Kargışların, insanların çeşitli mağduriyetleri karşısında, rahatlamak, sakinleşmek amacıyla söylendiklerini, kötü dilekleri kapsayan, nazım nitelikli, kısa ve kalıplaşmış sözler olduklarını söyleyebiliriz.

Kaynaklar

Akalın, Sami (1990), *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.

Arat, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig*, C. III, İndeks, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Artun, Erman (2006), "Günümüz Adana Âşıklık Geleneğinde Alkış-Kargış (Kara Alkış)", *Adana Halk Kültürü*, Ulusoy Matbaacılık, Adana, s. 463-473.

Atalay, Besim (1998), *Divânü Lugât-it Türk Tercümesi*, C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Boratav, Pertev Naili (1988), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 5. b. Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Çapan, İbrahim (1990), "Kars Merkezinden Derlenen Duâ ve Bedduâlar", *Erciyes*, Ekim, C. 13, S. 154, s. 31-32.

Dirlik, Ünal Şöhret (2002), *Fethiye'de İlenmeler, Hayırlı Sözler Ve Dualar*, Dirlik Yayınları, Fethiye.

Düzköylü, Yıldız (1983), "Samsun / Çarşamba Yöresinde Alkışlar, Kargışlar ve Yeminler", *Türk Folkloru*, Aralık, S. 53, s. 21.

Elçin, Şükrü (1993), *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Ergin, Muharrem (1997), *Dede Korkut Kitabı I, Giriş - Metin - Faksimile*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ergun, Metin (2003), "Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları", *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Prof. Dr. Ali Duymaz, Ötüken Yayınları, İstanbul, s. 138-149.

Güçlü, Faruk (1996), "Nevşehir-Acıgöl Yöresinde Söylenen Beddualar", *Milli Folklor*, C. 4, S. 29/30, Bahar/ Yaz, s. 110-111.

Kaya, Doğan (1991), "Beddualar Bibliyografyası", *Erciyes*, Mart, C. 14, S. 159, s. 19.

Kaya, Doğan (1997), "Dualar ve Beddualar", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 4, s. 99-121.

Kuloğlu, Nazan (1986), "Elazığ'dan Derlenen Dua ve Beddualar", *Türk Folkloru*, Aralık, S. 89, s. 19-20.

Özdemir, Fuat (1978), "Elazığ İlençleri", *Sivas Folkloru*, Ocak, S. 60, s. 9-10.

Özen, Halil Sami (1980), "Divriği'de Dualar, Beddualar, Yeminler", *Türk Folkloru*, Şubat, S. 7, s. 24.

Pala, İskender (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Sezen, Lütfi (1983), "Tokat'tan Derlenen Beddualar", *Türk Folkloru*, Şubat, S. 43, s. 16-17.

Türk Dil Kurumu Tarama Sözlüğü (1996), C. IV, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Türkçe Sözlük (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1975), C. VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Uslu, Mustafa (1991), "Yozgat'tan Derlenen Beddualar", *Milli Folklor*, C. 2, S. 9, Bahar, s. 62-63; "Yozgat'tan Derlenen Beddualar-II", *Milli Folklor*, C. 2, S. 10, Yaz 1991, s. 60-62.

Diyarbakır Bedduaları

Ahmet Cihan*
E. Buket Batur**

Giriş

Bu çalışmada Diyarbakır'da geleneksel toplum dokusunda yaygın olarak kullanılan beddualar tespit edilmiş, Diyarbakır ağızıyla söylenmiş bu beddualarda kolayca anlaşılmayan kelimeler açıklanmış ve insanları beddua etmeye iten olası sebepler üzerinde durularak sosyolojik bir izah denemesi yapılmaya çalışılmıştır. Beddua dağarcığının erkek ve kadın gruplarından hangisinde daha yaygın biçimde kullanıldığı, geleneksel toplum yapısında görülen cinsiyetçi rol paylaşımının kişilerin veya cinsiyetlerin beddua etme ve lanet okuma sıklığıyla doğrudan veya dolaylı bir bağlantısının bulunup bulunmadığı tartışılmıştır.

Çalışmada, beddualar, belirli konu başlıklarına göre gruplandırılarak, bunlardan hangilerinin erkek ve kadınlar arasında müşterek kullanıldığı saptanmış; hangilerinin farklı cinsiyetlere göre ayrıştığı; anne ve babanın çocuklarına veya başkalarına karşı kullandıkları beddualar da ayrıca tasnif edilmiştir. Gruplandırma yapılırken, yaş, cinsiyet ve

* Prof. Dr. Ahmet Cihan, Nevşehir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Nevşehir.

** E. Buket Batur, Sosyolog, Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

akrabalık gibi değişkenlerin bedduaya ilişkin söz dağarcığını kullanmada ne ölçüde etkili olduğu da irdeleme konusu yapılmıştır. Dolayısıyla büyüklerin küçük çocuk ve gençlere söylediği beddualar, kaynana tarafından geline karşı ifade edilen ya da tersi beddualar da ayrıca gruplandırılmıştır.

Diyarbakır'da yaygın olarak kullanılan beddualar

Ağbetim başan ola.

Ah diyesen oh demiyesen.

Alil ağma olasan. (Gözün kör ola.)

Allah'ından bulasan.

Atların kuyruğunda gidesen.

Avucan pul basalar.

Başın yiye.

Bayramın kara gele.

Bir suda bir tahtada kahasın. (Bir an önce öl, cenazen kaldırılsın anlamına gelir.)

Boynun altında kala.

Boynun kopa.

Boyun bosun devrile.

Boyun devrile.

Canan ateş düşe.

Cigerin ağzından gele.

Ciğerinden yanasan.

Çinimin eti, yakamın biti olasan. (Kaynanaların gelinlerine onların yüzlerini görmemek için kullandıkları bedduadır. Çinim, "sırt" anlamına gelmektedir.)

Daş olasan.

Dinsiz imansızlarla heşrolasan. (Dinsiz, imansızlara karışmak anlamındadır.)

Ettiğin bulasan.

Etyüzü görmeyesen gemik yalayasan.

Evin barkın yıkıla, kapın kitlene.

Geberesen yerler yaş, mallar beleş iken.

Gidişin ola gelişin olmaya.

Gorunda tik oturasan. (Mezarında dik oturmak anlamındadır.)

Gözün avcuma gele.

Gözün çıha avcuma düşe.

Her görmiyesen. (Hayır görmemek anlamındadır.)

İtten aç yılandan çıplak kalasan.

Kafıl kadaya gelesen. (Ani bir belaya, kazaya gelmek anlamındadır.)

Kan kusasan.

Kanan çimesen.

Kanlı gömleğin gele.

Kapılara yazılmayasan. (Evlenemiyesin anlamına gelir.)

Karın çirkin ola, evin damlaya, borçlun kapan gele.

Kefenin elimle biçeyim.

Kızlar içinden seçilesen.

Kızsan, kızdırasan, ısıtasan, kızlığın üç gün ola.

Kör bıçaklara gelesen.

Kör olasan, kör bahasan.

Kurşunlara gelesen.

Kusul ömür gidesen.

Kül, kömür yiyesen.

Lal olasan.

Lehpo olasan.

Meytin kaha. (Mevtin kalksın, yani mevta ol, cenazen kalksın anlamına gelir.)

Murat almayasan.

O boyda gidesen.

Ocağın söne.

Rahat yüzü görmeyesen.

Sahapsız kalasan.

Sesin, soluğun kesile, geberesen.

Sütüm sahan haram, it kani ola. (Çoğunlukla annelerin çocuklarına ettikleri bedduadır.)

Tabutunun altına gireyim.

Tok yediğin gün bayram ola.

Toprah başan ola.

Yatasan kahmayasan.

Yere giresen yerler ucuz iken.

Yerişip yetmeyesen.

Yersiz yurtsuz kalasan.

Zukkumun köküni yiyesen

Bedduanın sebepleri

Bedduanın temelinde bir kimsenin başına kötü şeylerin gelmesini dilemek, Allah'ın öfkesini onun üzerine çekmek isteği vardır. Beddua hayır duanın zıddıdır, uğursuzluk getireceği inancı toplumda yaygındır. Bedduanın temelinde üstesinden gelemediğimiz olaylar, kişilerle mücadele edebilme isteği yatmaktadır. Bedduada bir nevi psikolojik rahatlama söz konusudur. İslam dininde haksızlıkla yapılan bedduanın Allah tarafından kabul olmayacağı inancı vardır. İslamiyet'e göre beddua konumundaki kişi eğer insaf sahibi ise bedduaya yol vermez ya ıslahı için dua eder ya da çok rencide olmuş ise, sabrı ve insafı tükenmiş ise onu; Allah'ın adaletine, cezasına, kahrına havale etmekle yetinir. Ancak insanlar özellikle de bayanlar öfkelendikleri anlarda bedduaya başvurmaktadırlar.

Öfke kişinin engellenme, görmezden gelinme, eleştirilme durumlarında olumsuzluklarla savaşmayı sağlayan doğal bir tepkidir. [1] Bu doğal tepki toplumda erkeklerde kendini fiziksel ya da sözel şiddet olarak dışa vurmaktadır. Her ne kadar toplumum hukuki ve sosyal değerleri insanların rast gele saldırganlıkta bulunmalarını engellemiş olsa da toplumda erkek olmak bu durumu meşrulaştırmaktadır. Kadınlar ise öfkelerini dindirme yolu olarak sözel şiddeti yani bedduaları kullanmaktadırlar.

[1] Kemal Sayar, *Ruh Hali*, Timaş Yayınları, 2006, s. 66.

Aslında cinsiyet temeline dayalı ayrımcılık sonradan ortaya çıkmış bir olgu değildir. Kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmış olduğu ve Adem'in Havva yüzünden cennetten kovulduğu inancı, dinlerin ortaya çıkışından bu yana kadınların hor görüldüğünün kanıtıdır. Özellikle Müslüman toplumlarda gerek ilahi kitabın yanlış yorumlanması gerekse de bu yanlış yorumlamanın özellikle erkeklerin çıkarlarına hizmet etmesinden dolayı kadınlar sürekli ezilen, hor görülen bir konumda olmuşlardır. Bunun sonucunda kadınlar hem toplumsal baskı altında tutulmaları hem de fiziksel şiddete başvuracak güçten yoksun olmaları nedenleri ile yaşadıkları ani öfke patlamaları sonucu beddua ve lanet etme yoluna gitmektedirler.

Dini yanlış yorumlayanlar, kadının toplumdaki yerini belirlemişlerdir. Kadınlar, erkekler gibi, öfkelerini şiddet içerikli davranışlarla gösterememektedirler. Vurmak, itmek, yaralamak, tekmelemek, küfretmek gibi şiddet içerikli davranışlarla öfkelerini dışa vuramadıklarından, kadınlar, yine dini ve ilahi bir gücü sığınma aracı olarak görmüşlerdir. Bu durum, insanların dini, baş edemedikleri gündelik olaylar karşısında hayata tutunabilmek için sığındıkları bir liman olarak benimsediğini kanıtlar niteliktedir.

Kadınların erkeklerden daha çok beddua ettikleri, aksine erkeklerin öfkelendiklerinde küfür etme ya da fiziksel şiddete başvurma yoluna gittikleri görülmektedir. Babanın çocuğuna ettiği bedduanın kabul olacağı kanısı yaygın olduğundan, erkeklerin çocuklara beddua etmesine pek fazla rastlanılmaz. Ayrıca aynı evde yaşamalarından kaynaklı olsa gerek, kayınvalide ve gelin arasında lanetleşme oldukça yaygındır. Aksine kayınpeder ve gelin arasında böylesi bir durumun olmadığı görülmüştür. Bu durum ailenin yaşlı erkeğine karşı saygıdan ileri gelmektedir. Geleneksel geniş aile yapısını destekler niteliktedir.

Erkek ve kadınların bedduayı kullanım farklılığı

Beddualara ilişkin var olan söz dağarcığının erkeklere nazaran kadınlar arasında daha yaygın ve sıkça kullanıldığı görülür. Bunun nedeni, yüzyıllarca mozaik taşları gibi yan yana bulundukları halde, cinsiyetler arasında ciddi bir etkileşim olmaması, temas kurulduğunda ise renklerden eril olanın ön planda olması, dişiye ait olanların matlaştırılmasıdır. Bir başka ifadeyle, Müslümanlarında içinde yaşadığı geleneksel tarım toplumlarında, kadınların susturulmuş olması, onların duygularının bastırılması önemli bir etken olarak kabul edilebilir.

Çocuklar, kadınlar, köle ve cariyeler ve engelliler gibi duyguları bastırılmış olan zayıf konumda bulunanlarda, öfke halinde insanın içinde oluşan şiddet potansiyeli, fiili eyleme dönüşme veya geçme yeteneği bulamadığından, sözle beddua'da karşılık bulmaktadır. Dolayısıyla kadınlar arasında lanetleşme/beddua daha yaygın olmaktadır.

"Bir insana verilmiş ilk ve en büyük hediye, tek başına nefes alabilme özgürlüğüdür. (...) Doğunun tinselciliğinin temeli, birey olmanın şartı 'nefes'tedir. (...) ancak birey, erkek ve kadın olarak bambaşka temsillere sahiptir. Kadın her zaman 'madde' ve doğayla, erkekse akıl ve 'gerçeklik'le eşleştirilmiştir. Kadın zayıf, akılcılıktan uzaktır. Erkek Tanrıya yakın olandır ve dolayısıyla 'soyut'a aittir."[2]

Beddualara ilişkin söz dağarcığının erkekler ve kadınlar arasındaki kullanımına bakıldığında, "ataerkil geleneksel toplumun iki cins arasındaki farklılıklara olan yaklaşımı" bütünüyle açığa çıkmaktadır. Ataerkil yapı, kadının temsiliyetini imkânsız kılmaktadır; oysa doğru olan kadının temsiliyetini yeniden yapılandırmaktır, bunun içinde toplumu, kurumları dönüştürmek gerekmektedir. Aslında, var olan söz dağarcığı, "kadının ve erkeğin öznelliği ile ikisinin birbiriyle ilişkisinin olası bir yeniden inşası"nı da öngörmektedir, denilebilir.

[2] Dilay Yalçın, "Yeniden yapılanma", *Radikal Kitap* (29 Şubat 2008 Cuma), Yıl: 6, Sayı: 363, s. 32.

Kadının iç dünyasındaki şiddet, belki de onun yeniden doğuşunu, gözlerinin açılmasını, üzerine giydirilmiş gömleğin yırtılmasını, cinsiyetçi rol dağılımının değiştirilmesini; dahası içindeki şiddetin kaynağının mevcut durumun yanlış olduğunun farkına varılması ve anlaşılmasını sağlayacaktı. Tabii kavranabilirse!

Diğer yandan, kadın sessizliğinin adeta bir dinsel dogmaya dönüştürülmüş olduğu geleneksel toplumsal yapıda, kadınlar sadece çalışkan karıncalar sürüsü olarak kabul görmektedir. İnsan doğasındaki çelişki ve şiddet eğiliminin onlarda da var olabileceği gerçeğini, doğurganlık ve üreme fonksiyonu onlara yücelik, bir başka ifadeyle "kutsal" bir nitelik kazandırmak suretiyle, ortadan kaldırmaktadır.

Beddua eden kişi, karşısındaki kişinin cinsiyetine ve akrabalık derecesine göre, içerdiği şiddet eğiliminin dozuna bakarak lanet ve bedduaya ilişkin söz dağarcığını kullanmaktadır. Örneğin; toplumda annenin çocuğuna bedduasında bir art niyet bulunmadığı ve dolayısıyla lanetinin kabul edilmeyeceği, aksine babanın evladına yapacağı bedduanın kabul edileceği düşüncesi oldukça yaygın bir kanıdır. Bu inancın, onların lanet okurken kullandığı söz dağarcığında bir farklılaşmaya yol açması sosyolojik bakımdan çok anlamlıdır.

Kadınlar ve erkekler arasında ortak kullanılan beddualar

Araştırma sırasında, erkek ve kadınların ortak kullandığı beddualara ilişkin söz dağarcığının oldukça sınırlı olduğu tespit edildi. Bunlardan ilk ikisi, karşıdaki kişinin yoksul kalmasına yönelik beddualardır. Üçüncüsü ise, aşırı yemek yiyen çocuklar için anne babalar tarafından söylenir. Ortak beddualarının az oluşu bile, erkeklerin lanetleşmeye çok sık başvurmadığını gösteren bir kanıt olarak ileri sürülebilir.

Toh yediğin gün bayram ola. (Hiçbir zaman bolluk içinde yaşamayasın, karnının doyduğu gün bayramın olsun anlamındadır.)

Etyüzü görmeyesen gemik yalayasan. (Kişinin sürekli fakir olmasını dilemek anlamınadır.)

Zukkumun köküni yiyesen. (Kadınlar ve erkekler çok yemek yiyen çocukları için kullanırlar.)

Erkeklerin kullandığı beddualar

Diyarbakır'da sadece erkekler tarafından kullanılan beddualara pek fazla rastlanmamıştır. Sadece bir tane tespit edilmiştir.

Atların kuyruğunda gidesen. (Yaptığın işten hayır görme, en sonda kal anlamına gelir.)

Kadınların Kullandığı Beddualar

Kadınların çocukları için kullandığı beddualar

Bu gruptakiler, beddua söz dağarcığının önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Burada yer alan beddualar çocuklara yönelik olarak kullanıldığı gibi, aynı sözcükler zaman zaman kadınlar tarafından kocaları ve komşuları için de söylenmektedir.

"Sorun ve çözüm içsel ya da dışsal merkezli olsun, felaketlerin kaynağı akıl almaz biçimde yazgıdır. Hedefi, sonucu belli olmayan şikâyet okları ortalığa saçılırken, o an baskın güdülerden birisi olan annelik dürtüsüyle çocukların onlardan uzak[3]"olmaları, dolayısıyla mutsuz bir hayat yaşamaları düşünüldüğünden, eril toplumdaki kadın varlığı bedduaya ilişkin söz dağarcığını kullanırken seçici davranır.

Allah'ından bulasan. (Kişi üstesinden gelemediği kişileri Allah'a havale eder, cezayı Allah'ın vermesini ister. Kadınlar, yaramazlık yapan hem kız hem de erkek çocukları için kullanırlar. Kocalar için de kullanılabilir.)

Alt diyesen oh demiyesen. (Kişi, kendisini sinirlendirenin sürekli acı çekmesini, hiç mutlu olmamasını diler. Hem kız hem de erkek çocuklar için kullanılır.)

Alil ağma olasan. (Kör olasın anlamına gelir. Kız ve erkek çocuklar için kullanılır. Komşular için de kullanılır.)

Boyun devrile. (Yaramazlık yapan kız ve erkek çocukları için kullanılır.)

[3] Sedat Demir, "Kadının bütün halleri", *Radikal Kitap* (29 Şubat 2008 Cuma), Yıl: 6, Sayı: 363, s. 6.

Boynun altında kala. (Yaramazlık yapan kız ve erkek çocukları için kullanılır.)

Bayramın kara gele. (En mutlu olman gereken günde mutlu olamayasın anlamına gelir. Kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Başın yiye. (Yaramazlık yapan, uslu durmayan kız ve erkek çocuklar için kullanılır. Yaptığın yaramazlığın belası seni bulsun anlamındadır.)

Boynun kopa. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Bir suda bir tahtada kahasan. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır. Bir an önce öl, cenazen kaldırılsın anlamına gelir.)

Boyun bosun devrile. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Ciğerin ağzından gele. (Yaramazlık yapan kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Ciğerinden yanasan. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır. Sen beni üzdün çocuğun da aynı şekilde seni üzsün anlamına gelir.)

Canan ateş düşe. (Yaramazlık yapan kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Biri ala seni bini itler kimi parçalaya seni. (Kadınlar, özellikle evlenecek yaştaki kız çocukları için kullanırlar. Komşu kızları için de kullanılabilir.)

Ah diyesen kan kusasan. (Kadınlar tarafından kız ve erkek çocuklar için kullanılır. Verem hastalığı geçmişte tedavisi mümkün olmayan bir hastalık olduğundan ve bu hastalar kan kustuklarından beddua edilen kişinin verem olup ölmesi dileği vardır. Komşular için de kullanılır.)

Daş olasan. (Yaramazlık yapan kız ve erkek çocuklar için kullanırlar.)

Dinsiz imansızlarla heşrolasan. (Kadınların hem kız ve erkek çocukları hem de tartıştıkları komşuları için ettikleri bir bedduadır. Eskiden İslamiyet dışı din mensupları dinsiz olarak kabul edildiğinden, mahalleleri Müslüman mahallelerinden farklı yerde olduğundan bedduanın temelinde kişinin gayrı Müslimlerle her türlü ilişkisinin artmasını dileme, bu bağlamda toplumdan dışlanmasının isteme vardır.)

Ettiğin bulasan. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Gidişin ola gelişin olmaya. (Kadınların hem kocaları hem de yaramazlık yapan kız ve erkek çocukları için kullandıkları bir bedduadır ama özellikle kocaları ve erkek çocukları için kullanırlar.)

Geberesen yerler yaş mallar beleş iken. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Gözün çıha avcuma düşe. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır. Bazen özellikle de komşularının kendilerini kıskandıklarına inandıkları durumlarda komsular için kullanabilirler. Nazar değdirdin anlamında.)

Gözün avcuma gele. (Kadınların hem kız ve erkek çocukları için hem de tartıştıkları komşuları için ettikleri bir bedduadır.)

Dermansız derde düşesen. (Kadınların hem kız ve erkek çocukları için hem de tartıştıkları komşuları için ettikleri bir bedduadır.)

Her görmiyesen. (Her kelimesi hayır anlamındadır. Kadınların yaramazlık yapan kız ve erkek çocukları için kullandıkları bir bedduadır.)

Kusul ömür gidesen. (Ömrün kısa olsun anlamındadır. Hem kız ve erkek çocuklar için hem de eşler için kullanılan bir bedduadır.)

Kafıl kadaya gelesen. (Kafıl aniden anlamına gelir. Kada bela anlamındadır. Beddua aniden bir kazaya, belaya gelesin anlamına gelir.)

Karın çirkin ola, evin damlaya, borçlun kapan gele. (Erkek çocuklar için kullanılan bir bedduadır.)

Kurşunlara gelesen. (Erkek çocuklar ve kocalar için kullanılan bir bedduadır.)

Kanlı gömleğin gele. (Erkek çocuklar ve kocalar için kullanılan bir bedduadır.)

Kefenin elimle biçeyim. (Hem kız ve erkek çocuklar hem de kocalar için kullanılır.)

Kan kusasan. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Kanan çimesen. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Kızsan kızdırasan ısıtasan, kızlığın üç gün ola. (Kadınlar kız çocukları için ya da kızdıkları zaman komşunun evlenecek yaştaki kız çocukları için kullanırlar.)

Kapılara yazılasan. (Eskiden kayıp olan kişilerin adları kapılara yazıldığından bedduada beddua edilen kişinin kaybolması isteği vardır. Kız ve erkek çocuklar için ve kocalar için kullanılır.)

Kül kömür yiyesen. (O kadar aç ol ki, kül kömür yemek zorunda kal anlamına gelir. Özellikle yaşı geçkin kız çocuklar için kullanılır.)

Kör olasan kör bahasan. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Kör bıçaklara gelesen. (Kadınların hem kocaları hem erkek çocukları için kullandıkları bir bedduadır. Kör bıçakla herhangi bir şeyi kesmek zor olduğundan, sinirlenilen kişinin acı çekerek ölmesini temenni eder.)

Kızlar içinden seçilesen. (Herkes evlensin de sen evde kal, evleneme anlamına gelir. Kız çocukları için kullanılır.)

Lal olasan. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır. Ayrıca gelinlerin her şeye karışan kayınvalideleri için kullandıkları bir bedduadır.)

Lehpo olasan. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır. Çok şişmanlayasın anlamına gelir. İçeriğinde şiddet barındırmayan tek bedduadır. Genellikle sevgi içermektedir.)

Meytin kaha. (Cenazen kalksın anlamına gelir. Yani mefta ol. Kız ve erkek çocuklar için kullanılmanın yanı sıra kayınvalideler gelinleri için de kullanırlar.)

Murat almayasan. (Özellikle kız çocuklar için kullanılan evlenemeyesin anlamında bir bedduadır.)

Ocağın söne. (Kadınların erkek çocukları için kullandıkları bedduadır.)

O boyda gidesen. (Yaramazlık yapan küçük kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Rahat yüzü görmeyesen. (Ev işlerine yardımcı olmayan kız çocuklar için kullanılır.)

Sahapsız kalasan. (Hayatta kimsen kalmasın anlamına gelir. Yaramazlık yapan kız ve erkek çocuklar için kullanılır. Aslında bedduayı eden kişi kendisinin yok olmasını, ölmesini dilemektedir.)

Sesin soluğun kesile geberesen. (Özellikle sürekli ağlayarak bir şeyler isteyen kız ve erkek çocuklar ve kendilerini sürekli eleştiren kayınvalideler için kullanılır.)

Sütüm sahan haram it kani ola. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Tabutun altına gireyim. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Toprah başan ola. (Öl, cenazen kaldırılsın anlamındadır. Kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Yersiz yurtsuz kalasan. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır.)

Yere giresen yerler ucuz iken. (Kız ve erkek çocuklar için kullanılır. Ayrıca kayınvalideler gelinleri için de kullanırlar.)

Yatasan kahmayasan. (Özellikle ev işlerine yardımcı olmayan ergenlik çağındaki kızlar için kullanılır.)

Kadınların kocaları için ettikleri beddualar

Lanetleşme esnasında, "eşlerin eril alışkanlıkları vurgulanır ve alışkanlıkların, yani sadakatin önemine atıfta bulunulur; her şey kısır bir döngü içinde dua ve temennilerle tatlıya bağlanır[4]" sonunda. "Kaygıları ne olura olsun, belki de bu eğilime sahip grupların ikna edilmeye gereksinimleri yoktur, yaşamı böylece sürdürme konusunda kararlılıkları onları haklı yapar."[5]

Gidişin ola gelişin olmaya. (Evden tartışarak çıkan eşleri ve büyük erkek çocukları için kullanırlar.)

Kurşunlara gelesen.
Kefenin elimle biçeyim.
Kör bıçaklara gelesen.

[4] Demir, *age.*, s. 6
[5] Demir, *age.*, s. 6

Kanlı gömleğin gele.
Kapılara yazılasan.

Yerişip yetmeyesen. (Tartışarak evden ayrılan eşlerin gidecekleri yere gidemeden başına kötü bir şey gelmesini temenni eder.)

Allah'ından bulasan.

Kayınvalidelerin gelinleri için ettikleri beddualar

Geleneksel her toplumda olduğu gibi, Diyarbakır'da derlenen lanetleşmeye ilişkin söz dağarcığı içinde gelin-kaynana çatışması yaygınlığını gösteren birçok beddua tespit edilmiştir. Tespit edilen söz dağarcığı, bedduaların tek taraflı olarak edilmediğini, aksine gelin ve kaynana tarafından birlikte hem de sıkça başvurulduğunu ortaya koymaktadır. Tespit edilen beddualardan, gelin-kaynana ilişkisinde saygının ortadan kalkmasında kaynanaların belirleyici olduğu ve gelinlere nazaran daha sık beddua ettiği anlaşılmaktadır.

Sesin soluğun kesile geberesen. (Sürekli iş yapmaktan, eşlerinden şikâyet eden gelinler için kullanılır.)

Ağbetim başan ola. (Yaşlı, ev işlerine yardımcı olamayacak, sağlığı yerinde olmayan yaşlı kadınların kendilerinden şikâyetçi olan gelinleri için kullandıkları bedduadır. Akibetim kelimesi Diyarbakır şivesinde ağbetim olarak kullanılmaktadır.)

Çinimin eti yakamın biti olasan. (Kayınvalidelerin gelinlerinin yüzlerini görmemek için kullandıkları bir bedduadır. Çin "sırt" anlamına gelir.)

Meytin kaha.

Rebbimden umaram boş beşik sallayasan. (Yeni evlenmiş, henüz çocuğu olmayan gelinler için kullanılır.)

Yere giresen yerler ucuz iken.

Gelinlerin kaynanaları için kullandıkları beddualar

Gelinlerin, yapılan araştırmada, kaynanalarına göre daha az beddua ettikleri açığa çıkmaktadır. Bununla birlikte gelinler, sinirlendik-

leri zaman başvurdukları az sayıdaki beddualarıyla daha çok kaynanalarının ölmesini dilemektedirler.

Gorunda tik oturasan. (Mezarında dik oturasın, mezarda bile rahat etmeyesin anlamına gelir.)

Kefenin elimle biçeyim.

Lal olasan. (Her şeye müdahale eden kayınvalideler için kullanılır.)

Kadınların komşularına ettikleri beddualar

Komşular arasında söylenilen beddualarin çokluğu, geçmişte komşular arasında bir tür birincil ilişkinin varlığına ve sözlü kavgaların oldukça yaygın olduğuna işarete eder. Komşular arasındaki söz konusu ilişki yoğunluğu sınırlandıkça lanetleşme de azalmıştır, denilebilir. Toplumsal örgütlenme ve üretim biçimindeki değişme, komşular arasındaki ilişki biçimini doğrudan etkileyen iki önemli faktördür.

Ah diyesen oh demiyesen.
Alil ağma olasan.
Avucan pul basalar. (Dilenecek kadar fakir ol anlamına gelir.)
Ah diyesen kan kusasan.
Dermansız derde düşesen.
Evin barkın yıkıla kapın kitlene.
Geberesen yerler yaş mallar beleş iken.
İtten aç yılandan çıplak kalasan.
Kefenin elimle biçeyim.
Kızsan kızdırasan ısıtasan kızlığın üç gün ola.
Kül kömür yiyesen.
Kör olasan kör bahasan.
Toprah başan ola.

İçerdiği şiddet bakımından beddualar

Beddualar, içerdiği şiddetin dozu, söylenilen kişinin cinsiyeti gözetilmeksizin, karşıdaki şahsın vücut bütünlüğünü ya da bedenin bir uzvunun tehdit etmesi açısından da gruplandırılabilir bir nitelik taşımaktadırlar. Bazı beddualarda vücudun bütününün zarar görmesi istenirken, diğer bazılarında ise vücut organlarının bir bölümünün zarar görmesi arzu edilmektedir. Bedduanın karşıdaki kişinin vücudunun bütününü ya da bir parçasını tehdit etmesi, muhtemelen, söyleyen kişinin öfke ve sinirli olma durumunun şiddetine göre değişmektedir. Aşağıdaki iki ayrı grupta yer alan beddualarda bu durum açıkça görülür.

Vücudun tamamını tehdit eden beddualar

Erkek veya kadın olsun, beddua eden ve lanet okuyan kişinin öfke hali ve şiddet eğilimi, karşıdaki kişiye edilen bedduanın farklılaşmasına yol açmaktadır. Şiddet eğilimi içeren beddualar, aslında insanların karmaşık ruh hallerinin sadeleştirildiği sahnelerden başkası değildir. Beddualardaki şiddet, insan ilişkilerini çıplaklaştırmak ve kızgınlığını yatıştırmak için kullanılmaktadır, denilebilir.

Bedduanın içerdiği şiddet eğilimi, bunu ifade eden kişinin kızgınlık, öfke veya kıskançlık duygusuna paralel olarak artmakta veya azalmaktadır. Öfkenin doruğa ulaştığı noktada söylenen bedduanın içerdiği şiddet eğilimine tekabül eden tehdit, çoğu zaman ölüm, öldürme, yok etme ve benzeri sözlerdir: "Hış olasan", "Toz toprak olasan", "Un ufak ulasan" gibi söz dağarcığıyla ilgilidir, çerçevelenmektedir.

Boyun devrile.
Boynun altında kala.
Boynun kopa.
Bir suda bir tahtada kahasan.
Boyun bosun devrile.
Ciğerin ağzından gele.
Ah diyesen kan kusasan.
Gidişin ola gelişin olmaya.
Geberesen yerler yaş mallar beleş iken.
Kusul ömür gidesen.
Kafıl kadaya gelesen.

Kurşunlara gelesen.
Dermansız derde düşesen.
Kanlı gömleğin gele.
Kefenin elimle biçeyim.
Kan kusasan.
Kanan çimesen.
Kör bıçaklara gelesen.
Meytin kaha.
O boyda gidesen.
Sesin soluğun kesile geberesen.
Tabutun altına gireyim.
Yere giresen yerler ucuz iken.
Yatasan kahmayasan.
Yerişip yetmeyesen.

Bedenin bir uzvuna yönelik beddualar

Şiddet eğilimi azaldıkça beddua'nın dozu düşmektedir. Bu kez bütünden parçaya yönelmektedir lanetçi kişi. Yani, ölüm yerine vücudun organlarını hedef almaktadır: "Gözü çıkasıca!" veya "Gözün çıka emi!", Adı batasıca!", "Kör olasıca!" Aşağıda benzer beddualar yer almaktadır.

Alil ağma olasan.
Gözün çıha avcuma düşe.
Gözün avcuma gele.
Kör olasan kör bahasan.
Lal olasan.

Sonuç

Birçok geleneksel doğu toplumunda olduğu gibi, Türkiye'de toplumsal yığının bir ilmeği olan Diyarbakır'da farklı olan genelde "yanlış" olarak kabul edilmektedir. Birey, toplumda, doğumdan itibaren hazır olarak bulduğu birçok şey gibi bedduaları da çevresindekilerle birlikte bilinçli olmadan kullanır. Toplumda üretim tarzı ve örgütlenme biçimi bu örgünün değişmesinde, yeni ve farklı bir kültürel örüntünün oluşup şekillenmesinde belirleyici rol üstlenmektedir. Bu nedenle, toplum örgüsünün çözülmesi için yılların geçmesi gerekmektedir.

Araştırmada, kadınların erkeklerden daha çok beddua ettikleri tespit edilmiştir. Geleneksel toplumda, cinsiyetçi rol paylaşımı çerçevesinde, kadına hemen hiçbir şekilde hak tanınmaması, sürekli bastırılmaları bedduaya sıkça başvurmalarının önemli bir nedeni olarak gösterilebilir. Bir görüşmecinin, "kadınlar ağızlarıyla sinirlerini boşaltıyor, erkekler ise elleriyle boşaltır." İfadesi, yukarıda sözü edilen gerçeğin farklı bir tezahürü olarak kabul edilebilir.

Kadınların genel olarak aile içinde üstesinden gelemediği sorunlarla karşılaştığında yakın çevresindeki bireylere beddua ettikleri görülmektedir. Bunlar daha çok, ailedeki çocuklar, evin erkeği, kaynana ya da gelin olmaktadır. Aile dışında ise komşular arasında lanetleşme ifadeleri kullanılmaktadır.

Araştırma süresince görüşülen kadınların bazıları, "Anne çocuğuna beddua ederken aslında onların başına bir şey gelmesini istemez, ancak sinirlenip kendisini tutamadığı için bağırır ve istemeden de olsa beddua eder." açıklamasında bulundu. Ayrıca, görüşme yapılan kadınlar, annelerin çocuğuna kıyıp tokat atmadığını, aksine babaların canının yanacağını düşünmeden öfke halinde az ya da çok çocuğuna şiddet uygulayabildiğini öne sürmektedirler. Ayrıca, toplumda, babanın çocuğuna ettiği bedduanın kabul olacağı kanısı yaygın olduğundan, araştırma esnasında babanın çocuğuna ettiği bedduaya hiç rastlanmamıştır.

Lanetleşmenin yaygın olarak görüldüğü bir başka alan da gelin-kaynana arasındaki beddualardır. Bu iki grup arasındaki bedduanın temelinde "yüz göz olma", belirli bir düzeyde korunması gereken aradaki "saygı" bağının kopması yer almaktadır. Kaynanaların aksine, kayınpederler gelinleriyle aralarındaki mesafeyi zaman geçse de koruyabilmektedirler. Aynı ev ortamında daha fazla bulunduklarından kayınvalide ile gelin arasında lanetleşme sıkça görülmesine rağmen,

kayınpeder ve gelin arasında benzer bir durum tespit edilmemektedir.

Aile dışındakilere yapılan bedduada kadınlar karşısındakinin başına bir şey gelmesini ister. Hatta kadınlar, gelinleri kendi kızları gibi görmediklerinden, beddua ederken onların başına bir şey gelmesini arzular. Kayınpeder gelini kızı gibi görür. Aksine kaynana öyle benimsemez, yıllar geçse de onu bir yabancı gibi görür. Bu da, doğal olarak bedduaya yansımaktadır.

Araştırma sırasında, içeriğinde şiddet barındırmayan, genellikle sevgi odaklı ve pozitif anlam yüklenilen tek bir beddua tespit edilmiştir. Toplumda, fazla kilolu olmanın benimsenmediğini de ifade eden bu beddua erkek ve kız çocukları için ortak kullanılmaktadır: Lehpo olasan (çok şişman olasın anlamınadır).

Bedduaya ilişkin söz dağarcığını sürekli olarak kullanmaya alışkın olan gelenekçi eril toplumlardaki kadınların yaşantısı "gelenekle bağı kopmamış, kente yerleşmiş ilk kuşak ailelerinkiyle ortaktır."[6] Bu nedenle, göç yoluyla şehre yerleşen gruplar arasında, özellikle kadınlarda bir süre daha beddua etme alışkanlığı gözlemlenir. Ancak, şehre yerleşen kadınların kent yaşayışıyla ve çocuklarıyla benzerlik içermeyen ve fakat sonraki kuşak tarafından geleneksel görünen kişiliği, aradan belirli bir süre geçtikten sonra, adeta simgeleştirilip masum bir kimlik kazanır.

Kadınlar özgürleştikçe beddualar da azalmaktadır. Geleneksel toplumsal örgütlenmede dualar, yazgı, dini semboller arasında kök salmış bir kadın yaşamı söz konusu idi. Bunun yerini giderek genç kızlık evresinden itibaren modern dünya tarzı arasına sıkışmış bir kadın algısı gözlemlenmektedir. Bu yeni kimliği nedeniyle, çocuklarıyla arasında istemsiz ve amansız bir mesafe oluşan günümüz kadın profili geçmişin cinsiyetçi rol paylaşımından uzaklaştıkça çok daha sınırlı ölçüde beddua etmeye aday görünmektedir.

[6] Demir, *age.*, s. 6

Kaynak kişiler[7]

Esma Ocak: 1927 Diyarbakır doğumlu olan Esma Ocak, Diyarbakır'ın eski ve köklü ailelerinden birine mensuptur. Lise 2. sınıfa kadar okuyan, daha sonra evlendirilen Esma Ocak çok genç yaşta eşini kaybetmiştir. Eşinin vefatından sonra abisinin de yardımıyla yazma yeteneğini keşfeden Esma hanımın çoğu Diyarbakır tarihiyle ilgili 14 kitabı bulunmaktadır. Şu anda 15. kitabını tamamlamak üzere olan Esma Hanım halen Diyarbakır'da yaşamaktadır. Esma hanım gerek yaşı gerekse de halen eski Diyarbakır kültürüne olan bağlılığı nedeniyle Diyarbakır'la ilgili başvurulacak en önemli kaynak niteliğindedir.

Şeref Değer: 1930 Yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Lise mezunu olan Şeref bey, Diyarbakır kültürü üzerine halk evlerinde çalışmıştır. Halen yerel televizyonlarda Diyarbakır kültürü ile ilgili programlara iştirak etmektedir. Kendisi Diyarbakır kültürünü en iyi bilen birkaç kişiden biridir.

Kürşat Akbulut: 1962 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngilizce Öğretmenliği Bölümünden mezundur. Halen Diyarbakır'da yaşayan Kürşat bey, Diyarbakır'la ilgili yerel televizyonlarda programlara katılmaktadır.

Kaynaklar

Eroğlu, Feyzullah, *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 1996.

Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

Kadın Çalışmaları Dergisi, Yıl: 1 Sayı: 2, İstanbul 2006, s. 19

http//www.islamiyet.gen.tr

http//www.nurulizah.com.tr

[7] Diyarbakır gerek terör sorunu gerekse de daha iyi ekonomik şartlara kavuşma isteğiyle özellikle son yıllarda çok göç almıştır. Buna karşılık Diyarbakır'ın köklü ailelerine mensup kişilerde batıya göç etme eğilimindedirler. Bunun sonucunda Diyarbakır kültürünü bilen, yaşatan kişi sayısı azalmıştır. Bu sebeple edinilen bilgilerin gerçek, eski Diyarbakır'ı yansıtmasına özen gösterildiğinden, Diyarbakır kültürünü bilen çok fazla sayıda kişiyle görüşme olanağı bulunamamıştır.

Ardahan Yöresi Bedduaları

Ümit Özgür Demirci*

Bu çalışmada Ardahan'ın yerli ilçeleri ve köyleri olarak adlandırılan yörenin bedduaları tespit edilmiştir. Çalışmada ilk önce Ardahan ili hakkında coğrafi bilgi verilmiştir. Daha sonra ilin etnik yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Bedduaların incelendiği bölümde ise ilk önce beddualar alfabetik sıra ile verilmiştir. Sonra ise bunların hangi durumlarda söylendiği üzerine bir tasnif denemesi yapılmıştır. Tasnif edilen beddualar içerisinde anlamını sadece bu yörenin insanının bileceği beddualar açıklanmıştır. Hem bu yörede hem de ülkemizin pek çok yerinde kullanılan ve anlamı hemen herkes tarafından bilinen bedduaların açıklaması verilmemiştir. Beddualar, Ardahan ilindeki yerli boyların ağız özellikleri ile verilmiştir.[1]

Ardahan ili Doğu Anadolu bölgesinin kuzeyinde yer almaktadır. Doğusunda Gürcistan, güneyinde Erzurum ve Kars, batısında ise Artvin ili bulunmaktadır. Toplam yüzölçümü 4. 842 km^2 dir. Ardahan ilinin Posof, Damal, Hanak, Çıldır ve Göle olmak üzere beş ilçesi vardır. Ardahan ilinde halkın etnik yapısı Yerliler, Terekemeler ve Türkmenlerden oluşmaktadır. Yerliler genelde Hanak ve Posof ilçelerinde, Te-

* Ümit Özgür Demirci, Marmara Üniversitesi Türk Dili Doktora Öğrencisi, İstanbul.

1 Derlenen beddualarda özellikle dikkat çekici bir yön de Ardahan yerli ağızlarında kalınlık-incelik uyumunun bazı kelimelerde bozulmuş olmasıdır.

rekemeler Çıldır ilçesinde, Türkmenler ise Damal'ın tamamı ve Hanak ilçesinin bazı köylerinde yerleşmişlerdir. Göle ilçesinin etnik yapısı ise biraz daha karışıktır. Burada Terekeme Türklerinin yanı sıra bu bölgeye dışarıdan göç ederek gelen Kürt kökenli vatandaşlarımız da vardır. Terekeme Türkleri bu bölgeye Orta Asya'dan gelen Azeri kökenli Türklerdir. Bu bölgede Türkmen olarak adlandırılan, boylar ise bu bölgeye Maraş altı denilen ve Gaziantep ile Kahramanmaraş arasındaki bölgeden gelen Alevi kökenli vatandaşlara verilen isimdir.[2]

Beddualarını inceleyeceğimiz grup, yörede yerli olarak bilinen ve umumiyetle Posof ve Hanak ilçelerine yerleşen boyların beddualarıdır. Yörede yerli olarak adlandırılan bu Türk boyu, yöreye 12. yüzyılda gelen Hıristiyan Kıpçak boylarının torunlarıdır.[3] Ayrıca çeşitli tarihi ve siyasi sebepler sonucunda buraya kitleler halinde gelen Hazar ve Sabir Türkleri ile Oğuz Türklerini de içlerinde eriten bu Kıpçak Türkleri bu bölgeye yerleşmiş ve Ardahan ilinde en eski teşekküle sahip Türk kolu olarak karşımıza çıkmaktadır.[4] Bu çalışmada kendi memleketim olan Ardahan ilindeki bedduaları derleyerek tanıtmayı amaçladım. Burada geçen beddualarının tamamı Ardahan ilinde yerli olarak adlandırılan Kıpçak boylarına aittir. Tabi burada bazı beddualarının bu yöredeki Terekeme ve Türkmen Türklerinde de kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak ben burada kendim de Ardahan-Hanak yerlisi olduğum için çok daha iyi bildiğim yerli ağızlarındaki beddualarını ele alıp incelemeyi daha uygun gördüm.

Ardahan yöresinin bedduaları

Adın bata
Adın ellere miras kala
Afat ola canan yapuşa
Ağzi kılli

[2] Ercilasun 2002, s: 31- 46.
[3] Ercilasun 2002, s: 31- 46.
[4] Ercilasun 2002, s: 32, 33.

Ağzın kapana
Ah edesin kan kusasın
Ah edip ah eşitesin
Ahırın puc ola
Al yeşil tuvah tahmiyesin
Allah belanı versin
Allah canını alsın
Allah sana dert vere derman vermiye
Allah sana uyuz vere tırnah vermiye
Andıran kala
Ataş yiyesin
Ataşlara gelesin
Ayahlarına kara su insin
Başına benim kadar taş düşsün
Bemurat olasın
Bir soluhluh olasın
Bohçan dügli kala
Bor bohça açmiyesin
Boynun altında kala
Boyun devrüle
Canın çattık karnın katıh görmiye
Canın çıhsın
Canına ataş düşe
Cigerin ağzından töküle
Cigerin tahtalarda tograna
Çire gibi yanasın
Ellerin kırılsın
Ekmek atlı sen yaya olasın
Emedenlug olasın
Gerdanından vurulasın
Gezen dert karnına girsin
Gidişin ola dönüşün olmiye

Gölgen yere düşmiye
Gözün kor ola
Hesretin gözünde kala
Her nereye gidersen balta kesmez buz ola
Her tiken dağda kurda kuşa yem ola
Hevesin kursagında kala
Huyun batsın
Huyu ne ki suyu ne olsun
İki gözün önüne aka
İt ile alamete kurt ile kıyamete kalasın
Kan kusasın
Kara haberin gele
Kara karga
Kara yere giresin
Kara yola gidesin
Kudura tağlara düşesin
Kökün kuriye
Murat almiyesin
Nar ola canan yapuşa
Ocağın sönsün
Omurgan çevrüle belin büküle
Oturduğun yerde gugga kalasın
Ölüp kurtulmiyesin kalıp da sürünesin
Ömründe gülmiyesin
Seni farş olasın
Seni gorba gor olasın
Seni çor tuta
Seni heçbir şeye ulaşmiyesin
Seni kat kut olasın
Seni katlanasın
Seni paklanasın
Seni parça tike olasın

Seni yarılarda kalasın
Seni yekti kalasın
Sicahta ayrana sağuhta yorgana muhtaç kalasın
Son gülüşün ola
Suratın döne
Suratın töküle
Suratını it göre
Suya sabuna hesret kalasın
Toprah başına
Tuttuğun tal elinde kala
Ügi yapıli
Üstüne güneş vurmasın
Üstüne şer gele
Veran olasın
Yurdun yuvan tagıla
Zehir girsin boğozuna
Zor ile zorlanasın tor ile torlanasın
Zukkum yiyesin

Bedduaların hangi durumlarda söylendiği

1. Ölümle ilgili olan beddualar

Bu bölümdeki beddualar, söylenilen kişinin ölümünü isteyen ve özellikle karşıdaki kişiye çok kızıldığı zaman söylenen beddualardır.

Adın bata
Adın ellere miras kala
Allah canını alsın
Ataşlara gelesin
Bir soluhluh olasın
Boynun altında kala
Boyun devrüle
Canın çıhsın

Emedenlug olasın (*Emeden* yörede "aniden" anlamındadır. Yani bu beddua aniden ölesin anlamında kullanılmaktadır.)

Gerdanından vurulasın

Gidişin ola dönüşün olmiye

Gorba gor olasın (*Gor* "mezar" anlamındadır. *Gorba gor olmak* "ölüp mezara girmek ve mezarda toprakla karışmak" anlamındadır.)

Gölgen yere düşmiye

Her tiken tağda kurda kuşa yem ola (*Tike* "parça" anlamındadır. "Ölesin ve vücudunun her parçası dağdaki kurtlara yem ola" anlamındadır.)

Kara haberin gele (*Kara haber* "kötü haber" anlamındadır. Kötü haber olarak da ölüm kastedilmektedir.)

Kara yola gidesin (Kara yol olarak kastedilen kara topraktır. Kara yola gitmek, ölmek ve kara toprağa girmek anlamındadır.)

Kara yere giresin

Oturduğun yerde gugga kalasın (Yörede *gugga* kelimesi "yerde diz üstü oturmak" anlamındadır. İnsanın oturduğu yerde aniden ölmesi ve orada öylece kalması demektedir.)

Seni parça tike olasın (*Tike* kelimesi "paramparça olmak" anlamındadır. Yani paramparça olarak ölesin demektedir.)

Seni paklanasın (*Paklanmak* "temizlenmek" anlamındadır. Ancak beddua olarak paklanmaktan kasıt söylenen kişinin yeryüzünden yok olup gitmesidir.)

Son gülüşün ola

Suratın döne (Ölümle ilgili olan bu bedduada ölüp da mezara konan insanın yüzü kıbleye doğru çevrilir. Yani burada kast edilen, ölesin ve yüzün de kıbleye doğru çevrile.)

Toprah başına (Bu bedduada ölesin ve başının üzerine toprak atalar ve seni toprağa gömeler denmektedir.)

Üstüne güneş vurmasın (Ölen ve toprağa gömülen insanın üzerine güneş vuramayacağı için burada da ölüm kastedilmektedir.)

2. Beddua söyleyen, kötü söz söyleyen veya kötü haber verenlere edilen beddualar

Ağzi kılli: Ağzı kıllı "*köpek*" demektir. Özellikle bazı durumlarda beddua edilen kişi köpeğe benzetilir ve ağzı kıllı şeklinde söylenir.

Ağzın kapana: Söylenen kötü sözün bir daha söylenmemesinin istendiği durumlarda, kullanılır ve ağzın kapana da bir daha böyle konuşamayasın, anlamındadır.

İt gibi ürür: Tıpkı köpek gibi havlar, anlamındadır.

Kara karga: Kara karganın hep kötü haber getirdiğine inanılır. Bundan dolayı kişinin sevmediği haber getirene söylenir.

Ügi yapıli: "*Ügi*" baykuş demektir. Türk gelenek ve göreneklerinde baykuş hep olumsuz anlamlarda kullanılır. Yani genelde kötü haber getirir görüşü hâkimdir. Burada da "*ügi yapıli*" deyimiyle tıpkı baykuş gibi kötü haberler veriyor, anlamımdadır.

3. Beddua edilen kişinin rezil olmasının istendiği durumlarda kullanılan beddualar

Seni farş olasın: Bedduada geçen "*farş*" kelimesi Farsça bir kelimedir ve "*ortaya çıkarma, açıklama, ayan etme*" anlamlarındadır. Yani seni herkese rezil olasın anlamındadır.

4. Bir mala zarar verme, istenmeyen bir şeyin yapıldığı durumlarda kullanılan beddualar

Ellerin kırılsın: Ellerin kırıla da bir daha bu işi yapamayasın, demektedir.

5. Kişilik bozukluklarında söylenen beddualar

Huyun batsın

Huyu ne ki suyu ne olsun

6. İstenilen herhangi bir eşyayı sahibi vermeyince söylenen beddua

Andıran kalsın (Yörede çok yaygın olarak kullanılan bu tabirde, o eşyanın bir daha hiç kullanılmayacak duruma gelmesi kast edilmektedir.)

7. Birinin malını mülkünü yeme, haram yiyenler için söylenen beddualar

Afat ola canan (canına) yapuşa (Arapça *afet* kelimesi "büyük felaket" anlamındadır. Bu bedduada dermanı olmayan belalar ya da hastalıklar sana değsin ve bir daha kurtulmayasın, anlamındadır.)

Ataş yiyesin (Ateş kelimesi yöresel ağız özelliği ile *ataş* şeklinde kullanılmaktadır. Haram yediğin şeyler ateş olsun ve canına yapışsın, ömür boyu ateşin azabı ile kalasın, demektedir.)

Nar ola canan yapuşa (*Nar* Arapça ateş anlamındadır. Haram yediğin şeyler ateş ola ve canına yapışa, denmektedir.)

Zehir girsin boğozuna

Zukkum yiyesin

8. Nefret edilen birini görünce söylenen beddualar

Suratın tökülsün

Suratını it görsün

9. Derdine derman bulamamasını isteme durumunda söylenen beddualar

Ah edip ah eşitesin

Ahırın puc ola (Arapça *ahir* "son" anlamındaki kelime burada *ahır* şeklindedir. *Puc* kelimesi "kötü, berbat" anlamındadır. Yani. sonun çok kötü olsun, berbat olsun.)

Allah belanı versin

Allah sana dert vere derman vermiye

Allah sana uyuz vere tırnah vermiye

Ayahlarına kara su insin

Bemurat olasın

Canın çattık karnın katıh görmiye

Canına ataş düşe

Cigerin tahtalarda tograna

Çire gibi yanasın (çire= çıra)

Ekmek atlı sen yaya olasın

Hesretin gözünde kala

Her nereye gidersen balta kesmez buz ola (Balta kesmeyen buz, çok sert buz demektir. Şansının olmaması kastedilmektedir. Derdine aradığın dermanı bulamayasın, bulman için de şansın olmaya anlamındadır.)

Hevesin kursağında kala

İt ile alamete kurt ile kıyamete kalasın

Kudura tağlara düşesin

Murat almiyesin

Ocağın sönsün (*Ocak* kelimesi "hane, ev" anlamındadır. Evin dağılsın, yok olsun anlamındadır.)

Ölüp kurtulmiyesin kalıp da sürünesin

Seni heçbir şeye ulaşmiyesin

Seni yarılarda kalasın (*Yarılarda*" kelimesi "yarı, tam olmayan" anlamındadır. Yani her ne iş yapsan sonuna ulaşamayasın, anlamındadır.)

Seni yekti kalasın (*Yekti* "yetim" anlamındadır. Beddua edilen kişinin yetim kalmasını istemek anlamındadır.)

Sicahta ayrana sağuhta yorgana muhtaç kalasın

Suya sabuna hesret kalasın

Tuttuğun tal elinde kala

Veran olasın (*Veran* "viran" demektir. Seni viran, perişan olasın anlamındadır.)

Yurdun yuvan tagıla

10. Beddua edilen kişinin evlenememesini isteme durumunda söylenen beddualar

Al yeşil tuvah tahmiyesin (tuvah= duvak) (tahmiyesin= takmayasın)

Bohçan dügli kala (dügli= düğümlü)

Bor bohça açmiyesin

11. Beddua edilen kişinin iyileşmez hastalık veya sakat, kör vb olmasını isteme

Ah edesin kan kusasın

Cigerin ağzından töküle

Gezen dert karnına girsin

Gözün kor ola

İki gözün önüne aka

Kan kusasın

Omurgan çevrile belin büküle

Seni çor tuta (Çor kelimesi "iyileşmez hastalık, dert, illet" anlamındadır. Seni iyileşmez hastalıklar tuta, bir daha iyileşmeyesin mektedir.)

Seni kat kut olasın

Seni katlanasın (*Katlan-* fiili "sakat kalmak" anlamındadır. Beddua edilen kişinin sakat kalmasını istemektedir.)

Kaynaklar

Aktunç, Hulki, *Büyük Argo Sözlük*, YKY Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2001.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3 Cilt, Kubbealtı Yayıncılık, İstanbul 2006.

Caferoğlu, Ahmet, *Doğu İllerimiz Ağzından Toplamalar*, İstanbul 1942.

Derleme Sözlükleri, T.D.K., Ankara 1996.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 14. baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 1997.

Ercilasun, Ahmet Bican, *Kars İli Ağızları*, T.D.K. Ankara 2002.

Karahan, Leyla, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, T.D.K. Ankara 1996.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, 1. Cilt, İstanbul 1953.

Tarama Sözlükleri, T.D.K., Ankara 1996.

Sivas Yöresinde Beddualar

Müjgân Üçer*

Sivas'ta beddua anlamına gelen kargış kelimesinin yerel telaffuzu olarak *garış* kelimesi kullanılır. *Garış vermek* ise kötü dilekte bulunmak, beddua etmek demektir.

Beddua, halkımız tarafından hiç de iyi sayılmaz. Sivas'ta, "Garış bir avuç/torba taştır, atan (garış veren) kimsenin başına düşer" derler. Kim beddua ederse, "kötülükler söyleyene dönermiş". Hatta şöyle bir hikaye de söylenir: Bedduaya sormuşlar, "nereye gidiyorsun?", "çıktığım deliğe" demiş! Beddua kimin ağzından çıkarsa ona döner inancı konusunda, yapılan "bedduanın göğe yükseldiği, göklerin kötü dilekleri kabul etmediği ve bedduanın da gidecek yer bulamadığı için söyleyene geri döndüğü" anlatılır. "Döner dolaşır, kendi evladına isabet eder" düşüncesi ile başkalarının çocuklarına beddua edilmemesi de öğütlenir. İnanç açısından da dua dile aittir ve gönülle irtibatlıdır. Dil ve gönül ne derse o olur. "Başkalarına hayır dile ki hayır gelsin başına" denir. Halkımızın beddua konusundaki bir inanışı ise annenin evladına bedduasının tutmayacağı (sütünün koruduğu), babanın bedduasının ise tutacağı şeklindedir. Her zaman iyi düşünce ve tatlı güzel sözlü olmak istenir, hele ki yeni doğan bir bebek var ise onun yanında "Melekler her şeye amin derlermiş" düşüncesi ile beddualı konuşmalar yapılmaz. Hep güzel konuşulur.

* Müjgan Üçer, Araştırmacı yazar, Sivas.

Sivas'ta söylenen beddualardan örnekler

Burada verilen beddualar, *Sivas'ta Sözlü Gelenek*[1] adlı çalışmamızda yer almış örneklerdir. Sözkonusu yayında yer alan beddualar, hayır duaları ile hemen hemen beddualar aynı sayıdadır.

Adı batasıca.

Adı karalanasıca.

Ağzından yel alsın.

Aldığın para, gövdene nal mıh ola yapışa. (Hileli mal satanlara söylenir.)

Allah belânı versin.

Allah beni genişletsin onu daraltsın.

Allah dert vere de derman vermeye.

Allah diş vere de tırnak vermeye.

Allah gün göstermesin.

Allah iğne kadar hakkımı, deve kadar çıkartsın.

Allah iki gözünü kör etsin.

Allah oğul ekmeği, gelin değneği nasip etsin.

Allah seni yerin dibine soksun.

Allah'ından bulasın.

Alnının çatı dururken, tırnağına taş değmesin.

Altın üstün kitlensin.

Baba çıkasıca (çıksın). (Baba: Veba, onulmaz dert, zehir zıkkım anlamlarında kullanılır)

Baba değesice.

Baba deviresice.

Baba götüresice.

Baba tuta.

Baba tutasıca.

[1] Müjgân Üçer, *Atalar Sözü Yerde Kalmaz, Sivas'ta Sözlü Gelenek*, İstanbul 1998, s.189-193.

Baba vura.

Babalara gelesice.

Babanın bekini yiyesice.

Bağrını bit, malını it yesin.

Başın pınar ayağın göl olsun. (O kadar çok ağla ki gözyaşı gölünde kalasın.)

Başında yastık, dizinde yorgan çürüsün.

Başını bağrını yesin.

Başını yesin.

Benden sonra gün görmeyesin.

Benim kadar başına taş düşsün.

Bir kaşık suda boğulasın.

Bir tas su verenin olmasın.

Bir ünün yerde, bir ünün gökte bağırasın.

Bir yere yatasın, bin yere sızın vura.

Boynu altında kalsın.

Boynun kopa.

Boyun bosun devrile.

Boyun bosun tahtaya /teneşire gele.

Burç iken budanasın.

Burnundan, ağzından gelesice.

Büyük eller içinde küçük eller görmeyesin. (Çocuğun olmasın.)

Büyük gömlek içinde küçük gömlek yıkamayasın. (Çocuğun olmasın.)

Cenazene su bulunmasın.

Cennet yüzü görmeyesin.

Ciğerinden tutulasın.

Ciğerin yana.

Çatlıya da şişesin

Çukurunda (mezarında) çeksin (çekesin).

Çüklü çömeltmeye. (Oğlun olmasın.)

Damarı damızlığı kuruya.
Davula gelesice.
Defterin dürüle.
Dert bulup, derman bulamayasın.
Devrilesice.
Dilin Dişin alınsın.
Dilin dişin kitlensin.
Dilin karnına çekile.
Diyen dillerin lâl ola.
Doğurmaz kazanmaz olasın.
Don ağı sökmiyesin. (Çocuğun olmasın anlamında)[2]
Dullar içinde kalasın.
Dumdum kurşunu ile vurulasıca.
Ekmek, aş bulamayasın.
Ekmek tavşan, sen tazı olasın.
Elin ayağın çekile.
Ellere kalası
Elleri seller alsın.
Ellerin kırıla.
Emeklerim gözüne dizine dursun.
Ettiği kadar çeksin.
Ettiğin kötülükler ayağına dolaşsın.
Ettiğini çekesin.
Etin döşeklere döküle.
Etine kurt düşe.

[2] Sivas'ta elli yıl öncesine kadar, eskiden kız ve erkek çocuklar entari giyer ve donlarının ağı sökülürmüş ki çömeldiklerinde, üstlerini kirletmeden ihtiyaçlarını giderebilsinler.
(Prof. Dr. Gülendame Saygı, eskiden Konya Bozkır'da da bu uygulamanın olduğunu söylemiş ayrıca, 1988 yılında, Çin'e ilmi bir toplantı için gittiğinde, orada annelerin küçük çocuklarının çamaşırlarını bu amaçla söktüklerini gördüğünü de belirtmiştir.)

Evi yıkılsın, kapısı kitlensin.
Evin başına yıkıla.
Gavur mezarından baş kaldıra.
Geberesice.
Gerili, serili kalasın.
Gençliğinin hayrını göremeyesin.
Gide de gelemiyesin
Gidişin ola da dönüşün (gelişin) olmaya.
Gördüğün bugün ola.
Gözerden geçsin de halburdan süzülsün. (Çok zulüm görsün, eziyet çeksin.)
Gözün arkanda kala.
Gözün çıksın.
Gözün kör olsun.
Gözün oynasın.
Gözüne dizine dura.
Gözünü bir avuç toprak doyursun.
Gözünün elifi sönsün.
Gözünün ışığı sönsün.
Gözünün yaşı başına.
Gün yüzü görmeyesin.
Hayır işe harcamayasın.
Hayrını görmeyesin.
Herkes ettiğini çeksin.
İki elin yanına düşsün.
İki gözün kör ola.
İki gözüne mil aha
İki gözünün ışığı (elifi) söne (sönsün).
İki yakan bir araya gelmeye.
İnce iğneden geçip, yoğun iğneden çıkasın. (Çok zulüm göresin, eziyet çekesin anlamında)

İnim inim inleyesice.
İtler gibi uluyasın.
İyi gıdalara perhiz dutasın.
Kahrolasıca.
Kanlar kusa, irinler tüküresin.
Kanlı gömleğin gele.
Kara haberin gele.
Kara yere giresin.
Karartısı kalksın.
Kargalar gözünü oysun.
Karnı deşilsin, bağırsağı sürüklensin.
Kışın açıkta kala.
Kınalı ellere yapışmayasın. (Evlenmeyesin, murat alamayasın)
Kıran gire.
Kıratlar kuyruğunda parçalanasıca.
Kıyamet gününde elim yakanda ola.
Kör (kanlı) bıçaklara gelesin.
Kör kurşunlara gelesin.
Kör olasıca.
Küçücük tırnaklı göremeyesin. (Çocuğun olmasın)
Mahşer iti olasın.
Malınla zekâtın artsın.
Mel mel meliyesin.
Mezar mezar gezesin (dolaşasın).
Muradın gözünde kala.
Muradın maksudun koynunda kala.
Neren ağrıdığını bilemiyesin.
Ocağın bata.
Ocağı bata da kapısı kitlene.
Ocağın kül ola.
Ocağın söne.

Ocağın tütmeye.
Ocağına acı / şivan düşe.
Oğul ekmeği nasip olmaya.
Oğul uşak görmeyesin.
Ok değesice.
Olmaz olsun.
Onmaya, gülmeyesin.
Onu (seni), Allah ala / alsın.
Oşt, oşt, ürü yat.
Öte dünyada, ben varana kadar, ayak üstü dinelesin.
Parçalanasın, her bir parçan bir dağdan gele.
Sandığın kitli kala.
Sen kazanasın eller yiye.
Sesin yerden gele.
Sevgilisine meleyesice.
Sidikliği dura, çır çır çığıra.
Sidikliğine para gibi taş dura.
Sorgumuzu, sualimizi öte dünyada o versin.
Sürüm sürüm sürünesice.
Sürünemiyesin de dizin dizin gelesin.
Sürünesice.
Şişesice.
Tatlı canından bulasın.
Toprak başına.
Toprak gözünü doyura.
Töremiyesice.
Ufacık elliye hasret kalasın. (Çocuğun olmasın.)
Vay başına.
Vurulasıca.
Yağlı kurşunlara gelesin.
Yanın yere gele

Yaranın üzerinde kurtlar yürüye.
Yaşamıyasıca.
Yata yanım, kalka, canım diyesin
Yer bebeği olasın.
Yerin dibine giresin.
Yerinde yatmayasın.
Yetişmeyesice.
Yılan ola duvar dibinde sürünesin
Yılan ola yere akasın.
Yiğit arkan yere gele.
Yiğit iken yıkılasıca.
Yiğitliğine yıldırım ine.
Yollarına boz dumanlar çöke.
Yurdun yuvan dağıla.
Yüzüne baba çıksın.
Zıkkımın dibi.
Zıkkımın kökünü yiyesin.

Sivas Mânileri[3] adlı çalışmada geçen bazı beddua örnekleri de şöyledir:

Kuşburnunun alına
Kuş mu konar dalına
Ne dedim de küstürdüm
Dilim dişim alına
*
İstanbul bayır başı
Yıkılsın dağı taşı
Ben askere yolladım
Hem yâri hem gardaşı
*

[3] Müjgân Üçer, Fatma Peşken, Murat Türkyılmaz, *Mâni Defterin Açtım, Sivas Mânileri*, Kitabevi, İstanbul (baskıda)

Adile'm evrilesin
Çarh gibi çevrilesin
Kıymadım karış verem
Dal iken devrilesin
*
Yüzün yüzün
Görmedim yârin yüzün
Beni senden ayıran
Sürünsün yüzün yüzün
Akşam oldu ceren yâr
Çık karşımda görün yâr
Kızmadım karış verem
Yılan ol da sürün yâr
*
Keten bezi sekiz kat
Dördünü giy dördünü sat
Benden başka seversen
Kalkmaz döşeklere yat
*

Pullu hindi bürün gez (Hindi: Yazma. Pullu yazma gelinler tarafından örtülür.)

Tepelerden görün gez
Cahilsin karış vermem
Yılan ol da sürün gez

SİYASİ LANETLER

"Ölme, Çek! Darbeci Paşa" Bedduası

Mehmet Aktaş*

Dinî açıdan bakıldığında Allah katından kovulmanın veya Allahın rahmetinden mahrum kalmanın adı olan lanet, dilimizde, umumiyetle bir kimseye duyulan nefretin en keskin ifadesi olarak kullanıla gelmektedir. Lanet, "sözün bittiği yer" olarak adlandırdığımız sınırın en son kelimelerindendir. Zira bir insana "Seni tanıdığım güne lanet olsun!" dediğimizde artık ona son sözümüzü de söylemiş oluruz. Tabiî lanetten sadece tanıdığımız kişiler nasibini almaz, bazen hiç tanımadığımız insanlara da lanet okuruz. Peki, tanımadığımız hâlde, kimdir bu lanetimizden "okuma" ölçüsünde payını alan insanlar? İlk anda bu suali cevaplandırmak zor olsa da, benim "Tabiî ki siyasîlerdir." cevabım sanırım birçoklarınca yadırganmayacaktır. Oysa siyasîler cemiyetin büyük umut bağladığı insanlardır. Ne var ki bu umut bazen ye'se de dönüşebilmektedir. Bu yüzden onlar yeryüzünün tanrıları yahut şeytanları mevkiindedirler; tapılmayı da hak ederler, lanetlenmeyi de...

İnsanların çoğu siyasetle fiilen meşgul olmasa da, herkesin yolu bir şekilde siyasetten geçer. Benim hayatımda siyasete olan ilgi bir çocuk oyunuyla başladı diyebilirim. 1968-1969 yılında ilkokul ikinci sınıfa devam etmekteydim. O çağa kadar ailemden siyasetle ilgili herhangi bir şey işittiğimi hatırlamıyorum. Fakat o eğitim-öğretim yılında

* Mehmet Aktaş, Araştırmacı, yazar, İstanbul.

kendimi Başbakan Süleyman Demirel adına güreşirken buldum. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile Başbakan Süleyman Demirel'i güreştirmek bizim sınıfın bulduğu bir oyundu. Uzun teneffüslerde önlüklerimizi çıkarıp okulun duvarına topaklar, başlardık birbirimizle güreşmeye (Güreşmek dedimse de, buna boğuşmak demek daha doğru belki). Kimimiz Cevdet Sunay, kimimiz de Süleyman Demirel olurdu. Ben nedense hep Süleyman Demirel olmayı tercih ettim. Bunun sebebinin ailemden kaynaklandığını pek sanmıyorum. İsim bana cazip gelmişti her hâlde diyorum; yoksa ne Demirel'in resmini görmüşlüğüm, ne de cüssesi hakkında bir bilgim vardı. Bir gün bir arkadaşım, "Sen hep Süleyman Demirel oluyorsun, niçin Cevdet Sunay adıyla güreşmiyorsun ki?" dedi. Ben de, "Neden onun adıyla güreşecekmişim ki?" dedim. O da bana, "Cevdet Sunay daha büyük de ondan..." karşılığını verdi ve ekledi, "Biri cumhurbaşkanı, diğeri başbakan..." Bu laf üzerine birkaç kez de Cevdet Sunay adıyla güreştiğimi hatırlıyorum. Fakat bu değişiklik uzun sürmemişti, tekrar Süleyman Demirel'e dönmüştüm.

İlkokul beşinci sınıfı okurken artık siyasetle ilgili bazı şeyleri sezinlesem de, hâlâ birçok şeyin farkında değildim. Ortalık Deniz Gezmiş'in adıyla çalkalanıyordu. Ben de onun adını duymuştum ama henüz kim olduğunu bilmiyordum; tâ ki uzak komşumuz olan havacı astsubay eşinin evimizdeki bir konuşmasına şahit olana kadar. Şimdi ismini hatırlayamadığım astsubay eşiyle annem zaman zaman görüşürlerdi. O gün de bizim evimize gelmiş. Ben eve girdiğimde, anneme hararetli hararetli bir şeyler anlatıyordu. "Hele bir assınlar.." diyordu kadın, "Sıkıysa assınlar..." Bir yandan tehditler savuruyor, bir yandan da onu asmak isteyenlere lanetler yağdırıyordu. Annemse hiç olmadığı kadar koltuğuna büzülmüş, endişeli gözlerle onu dinliyordu. Neden sonra kadın yerinden doğruldu. "Ben artık gideyim, senin de başını ağrıttım Sıdıka abla." dedi. Annem arkasından kapıya kadar uğurladı kadını. Dönüşünde annemle göz göze geldim ve ona, "Neden asacaklarmış ki Deniz Gezmiş'i?" dedim. Annem beklemediğim bir şekilde, "Sus bakayım sen!" diye çıkıştı. Ardından da, "Konuşulanları duymamış ol, sıkın kimseye bir şey bahsetme!" diye tembihledi. Sonra arkasını döndü ve kendi kendine şöyle mırıldandı: "Menderes için de aynı şeyi söylüyorlardı ama, kütür kütür astılar dağ gibi adamı." Annem haklıydı.

Ülkemizde bazen siyaset uğruna insanlar asılıyordu. Deniz Gezmiş olayından bir yıl kadar sonra çocukluk günlerimin siyasî intibaları arasında evimizde geçen şu hadiseyi de unutamam. Mutat olduğu üzere, gündüz ajanslarını radyodan pür dikkat dinleyen dedem, bir ajansı daha dinlerken birden, "Faruk Gürler, gürledi gitti!" diye bağırmıştı. Faruk Gürler kimdi, gürleyen neydi?.. O an bir mana verememiş, şaşkın gözlerle dedeme bakmıştım. Bu sözü birkaç defa daha tekrarlamış sonra da gevrek gevrek gülmüştü rahmetli. Zaman zaman muhataplarına lanet okutan siyaset, bazen de insanı bu kadar mı memnun ederdi?

Bahsettiğim yıllar siyasetin kızıştığı yıllardı. İdamlar, cumhurbaşkanlığı seçimleri, genel seçimlere doğru gidiş insanları germişti. Bir gün evimizin duvarında CHP yazısını fark ettim. Mamafih pek ilgi göstermedim, çünkü birçok binada benzer yazılardan bulunmaktaydı ve sayıları hızla artıyordu. Aynı günlerde okuldaki sıra arkadaşım bana, "Sen hangi partidensin?" diye sordu. Birden şaşırdım, hiç cevap veremedim. Arkadaşım siyaset fukarası olduğumu anlamış olmalı ki, "Ben Halk Partiliyim, sen de Halk Partili ol" sözleriyle beni Halk Partili yapmağa çalıştı. Bana Halk Partinin Atatürk'ün kurduğu parti olduğunu, Kurtuluş Savaşını Halk Partililerin başlattığını anlattı. Sonra da defterime büyük harflerle CHP yazısını yazdı. Bu yazı evimizin duvarındaki yazıyla aynıydı. Eve geldiğimde anneme, "Biz Halk Partiliyiz, değil mi anne?" dedim. Ben annemden "Evet" cevabını beklerken, o şaşkın ve biraz da öfkeli gözlerle yüzüme baktı ve soruma, "Halk Parti de nereden çıktı, biz Menderesçiyiz bir kere" karşılığını verdi. Ardından da, "Menderes'i Halkçılar astı, bilmiyor musun yoksa?" dedi. "Bilmiyorum tabiî..." dedim. "Dinle o zaman..." diyerek geçmiş siyasî olaylardan bahsetmeye başladı. Benim dünyaya yeni adım attığım yıllarda ülkede ne fırtınalar kopmuş meğer. En çok Cemal Gürsel'e öfkeliydi annem. "O astırdı, Adnan Menderes'i" diyordu. "Ama Allah yanına bırakmadı, milletin lanetine uğradı. Ölmek bile nasip olmadı ona, bir seneye yakın komada yaşadı." dediğinde ise çok şaşırmıştım. "Milletin lanetine uğrayınca insan ölmez mi?" diye sorduğumu hatırlıyorum. "Ölmez elbet, işte böyle çeker." dedi annem. Sonra da, "Millet ona mektuplar göndererek, 'Cemal Gürsel, ölme, çek!' diye lanet okudu çünkü. O yüzden ölemedi; bir illete yakalandı, tam bir seneye yakın

o hastalığı çekti. Allah, Menderes'e yaptıklarını fitil fitil burnundan getirdi, ondan sonra öldü." sözleri ile o günlerdeki siyasetin ülkede yaşattığı dehşeti ve insanlarda bıraktığı nefreti gözlerimin önüne sermişti. Annem sözlerini bitirirken bir ihtarda bulunmayı da ihmal etmedi. Bu duyduklarımı kimseye anlatmayacaktım, bilhassa da öğretmenlerime... Yoksa notumu kırarlardı. Beni derinden etkilemişti annemin sözleri. O an sıra arkadaşımdan farklı olduğumu anladım: "Biz Menderesçiydik bir kere!.." Meğer benim de o güne kadar bilmediğim bir siyasî görüşüm, hattâ bir partim varmış. Ertesi gün okuldan dönüşümde yeni partili olarak ilk işim evimizin duvarındaki CHP yazısını kazıyarak silmeye çalışmak olmuştu.

Annemin sözleri bende lanetin mektuba benzer somut bir nesne olduğunu da çağrıştırmıştı. Lanet okumak da mektup okumak gibi bir şeydi her hâlde. Zira lanet de mektup gibi uzun bir şey olmalı ki, o da okunuyordu işte. Çocuk dünyamdaki bu çağrışımı hâlâ gülümseyerek hatırlarım. Çünkü ben çocukluğumda orucu da balık gibi tutulan bir şey zannederdim. Bugün kırklı yaşların yarısını aşmış bir insan olarak tabiî ki laneti bir mektup gibi algılamıyorum, ama toplum olarak siyasî hayatımızda lanetin de mektubun da yeri olmasın istiyorum. Ne halk siyasîlere lanet okusun, ne de siyasîler birilerinden mektup alsın. İçinde lanetin de mektubun da okunmadığı bir siyasetimiz olsun.

Anıyı Lanetleme
(Domitianus – Commodus – Elagabalus Örnekleri)

Dinçer Savaş Lenger*

Anının lanetlenmesi (*Damnatio Memoriae*) Antikçağın Roma dünyasında devlete karşı işlenen suçların (*perduellio* ve *causa maiestratis*) karşılığı olarak senato kararıyla verilen cezalardan biridir.[1] Genellikle toplum tarafından sevilmeyen kanun tanımaz, kötü ve zalim imparatorların ölümlerinin ardı sıra (*post mortem)* bu cezaya çarptırılma olasılıkları oldukca yüksekti. Zira yaşarken yeryüzünün hakimi olan, tanrılar tarafından kutsanmış olan imparator ki aynı zamanda yaşayan bir tanrıyı vatana ihanetten yargılamak olanaksızdı. *Damnatio memoriae*'nin özünde suçlu olduğuna hükmedilen imparatorun anısının toplumsal bellekten silinmesi yatar. Bu öbür dünyada mutlu ve huzurlu olmanın tek yolunun ölümden sonra anılmak ve müteveffanın anısının yâd edilmesiyle mümkün olduğuna inanan Romalılar için verilebilecek cezaların bekli de en büyüğüydü.[2] Senato kimi zaman bir, kimi zaman ise birden fazla uygulamayı yürürlüğe sokma hakkına sahipti. Bu doğrultuda anısı lanetlenen imparatorların heykelleri ve portreleri ka-

* Dinçer Savaş Lenger, Paris IV - Sorbonne, Eskiçağ Tarihi Doktora öğrencisi, Paris.

1 Der Neue Pauly ? : 299-300; Jones 1990: 8.. Sablayrolles 2002: 12; Varner 2004: 1.

2 Varner 2004: 2.

musal ve özel alanlardan ya kaldırılır ya da tahrip edilirdi. Tıpkı Roma'da babası Marcus Aurelius adına inşa edilen taktan anısı lanetlenen Commodus'un portresi gibi, anıtsal yapılar üzerindeki rölyeflerden de bu cezaya çarptırılanların portreleri çıkartılırdı. Kimi zaman ise, ekonomik ve pratik sebeplerden dolayı pek çok Domitianus heykelinde görüldüğü gibi, yerlerinden kaldırılan heykelin üzerinde yeniden çalışılarak onlara farklı bir yüz ve kimlik kazandırılmaktaydı.[3] MS 4. yüzyıl sonu 5. yüzyıl basında yaşamış olan Jerome bize zalim bir tirana ait heykelin başına neyin gelebileceğini anlatmaktadır:

"Bir tiran alaşağı edildiğinde, portreleri ve heykelleri de yerlerinden kaldırılır. Yüzleri değiştirilir ya da başları sökülür ve onun yerine geçenin başı oturtulur. Sadece vücut olduğu gibi kalır ve kesilen baş bir diğeri ile değiştirilir"[4]

Anısı lanetlenen imparatorun adı orijinal olduklarının ispatını gerektiren idari *acta*'lar ve askeri diplomalar gibi belgeler dışındaki yazıtlardan ve devlet arşivindeki kayıtlardan, özellikle de iktidarının son yıllarına ait olanlardan silinirdi.[5] Domitianus epigrafyası üzerine çalışan Martin'in verilerine göre[6] Asia ve Galatia/Cappadocia eyaletinde bulunan yazıtların %76'sı, Lycia-Pamphylia'da bulunanların %62'si üzerinden Domitianus'un adı silinmistir. Pontus-Bithynia bölgesinde ise bu oran %33'tür.

Bastırdıkları sikkelerin toplatılıp eritilmesi ya da sikkeler üzerindeki resimlerinin ve adlarının traşlanmasına gelince, Küçük Asya'da Cibyra[7] kentinin, önyüzünde Domitianus ve Domitia'nın portrelerini taşıyan sikkelerinden imparator Domitianus'a ait olanın silindiğini

3 E. Varner, yeniden yontularak farklı bir kimliğe sokulmuş Caligula, Nero ve Domitianus'a ait en az 120 heykel tespit etmiştir. Bkz. Varner 2004: 4.

4 Varner 2004: 1 dan Jerome, *In Abacuc* 2.3.14-16. 984-88.

5 Martin, *La titulature epigraphique de Domitian*, p. 199-202; Pailler-Sablayrolles 1992: 16-17, 48, dpn. 25.

6 Martin, *La titulature epigraphique de Domitian*, p. 18-135; Pailler-Sablayrolles 1992: 16-17, 48, dpn. 26.

7 Burdur ili, Gölhisar ilçesinde yer almaktadır.

görmekteyiz.[8] Anısı lanetlenen bir imparatorun sikkelerini tedavülden çekmek hiç de kolay bir şey değildi. Bu sebeple, kentler tıpkı Phoenica ve Palestin bölgesinde Elagabalus adına bastırdıkları sikkelere yaptıkları gibi çareyi imparatorun portresi üzerine kontrmark adı verilen bir damga vurmakta bulmuşlardı. Bu kontrmarklar üzerinde kimi zaman bir sonraki imparatoru temsil eden bir baş ya da büst, kimi zaman ise sikkeyi basan kente ait dinsel bir tasvir yerleştirilirdi. Neapolis kenti Elagabalus'un portresini taşıyan sikkelerine kontrmark olarak yeni hükümdarın adının baş harfleri vurmuştu. Seleukeia Pieria[9] ise paralarını kentin adının ilk üç harfini taşıyan kontrmarklarla damgalamayı tercih etimşti.[10] Böylelikle Elagabalus sikkelerine yerel bir kimlik kazandırılmıştı. Anısı lanetlenen imparatorun portresinin üzerine tıpkı Nicaea kentine ait bir sikkede olduğu gibi çizik atılması[11] veyahut Caesarea Maritima kenti tarafından Elagabalus adına basılmış olan sikkenin Neapolis kenti tarafından Severus Alexander adına yeniden basılması,[12] tıraşlama ve kontrmarklama dışında uygulanan diğer yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Damnatio memorae kapsamında verilen diğer cezalar arasında müteveffanın yasının tutulmasının ve resminin saklanmasının yasaklanması, adının ve soy adının, soyundan gelenler tarafından kullanılmasına izin verilmemesi,[13] mirasının geçersiz sayılması, malına ve mülküne el konulması sayılabilinir.

Bu cezaya çarptırılıp cezası senato tarafından onanan imparatorlar Domitianus, Commodus, ve Elagabalus'tur.[14] Nero daha yaşarken

8 RPC I, 1262.

9 Hatay ili, Samandağ ilçesi, Çevlik kapısuyu mevkii.

10 SNG Cop 408.

11 Kindler 1980: 5, resim 15.

12 Kindler 1980: 6, Sonuç olarak yeni imparatorun büstü ve unvanlarıyla birlikte ismi sikkenin ön yüzüne yerleşmekle beraber, yer yer, altta kalan Elagabalus'un portresine ve lejandına ait izler görülmektedir.

13 *OCD* 427.

14 Domitianus: Suetonius, *Domitian* 23; Commodus: HA *Commodus*. 20; Elagabalus: HA *Antoninus Heliogabalus* 17.

senato tarafından *hostis* ilan edilmesine karşın anısı hiçbir zaman tam olarak lanetlenmemiştir. Caligula adına çıkarılmak istenen *damnatio memorae* kararı ise halefi Claudius tarafından ısrarla reddedilir. Buna karşın resmi olmasa bile *de facto damnatio*'ya izin verir.[15]

Domitianus MS 81 yılında tahta çıkar ve öldürüleceği 81 yılına kadar 15 sene iktidarda kalır. İktidari süresince gelişmiş bir vergi toplama sistemini yürürlüğe koyması, devletin kasasını doldurması ve hem Roma'da hem de eyaletlerde imar haraketlerine önem vermesine rağmen tarihsel kaynaklar Domitianus'a, daha çok kendini beğenmis, ben merkezci, kana susamış, despot, küstah sıfatları yakıştırılmıştır. Kendisini *dominus et deu* ("hükumdar ve tanrı") ilan etmesi zaten senato ile bozuk olan ilişkilerini durma noktasına getirir. Meclise yönelik baskıcı uygulamaları, kimi muhalif senatörlerin faili meçhul cinayetlere kurban gitmesi, kimilerinin ise darbe ya da suikast planları içerisinde yer aldıkları iddiasıyla cezalandırılmaları ve hatta öldürülmeleri toplum içerisindeki hoşnutsuzluğu daha da arttırmıştı. Sonuçta Domitianus, planlı ve organize bir cinayete kurban gider. Akabinde anısı senato kararı ile lanetlenir.[16]

Anısı lanetlenen tüm imparatorlar içinde uygulamadan her yönüyle ve tam anlamıyla etkilenen Domitianus olmuştur.

Commodos[17] ise imparatorluğa altın yıllarını yaşatan Marcus Aurelius'un ardından MS 180 yılında tahta çıkar. Cassius Dio, iktidarını altın yılların ardından gelen bakır ve paslı yıllara benzetir. Yöneticiliğinden ziyade kendisinden tuhaflıkları, zevk ve sefaya olan düşkünlüğü, zalimliği ve kana susamışlığıyla söz ettirir. Merhamet ve acıma duygusundan yoksun bu imparator kendisini Herkül'e benzetmekte ve onun gibi giyinmektedir. Sarayın bahçesinde at arabası yarışları düzenlemekte, bir *venator* gibi vahşi hayvanları avlamakta, daha doğrusu yakalattıktan sonra öldürmekte, kendi seçtiği sıradan insanların ellerine

[15] Suetonius *Claudius* 11.3.

[16] Suetonius *Domitian* 15-17; Cassius Dio 67. 15-17; Meijer 2004: 46-49.

[17] Meijer 2004: 63-65.

tahta kılıç verip onlarla gladyatör dövüşü yapmaktaydı. Nefret edilen bir imparator olmak için elinden gelen herşeyi yapmıştı. Bardağı taşıran son damla sol ayağı olmayan ne kadar sakat varsa arenada toplayıp Herkül'ün devlerle olan mücadelesini sahneleme uğruna, dizlerine bağladıklarıyla yılan süsü verdirttiği ve süngerden taşlar attırdığı bu zavallıları bir bir öldürmesi oldu. Sayısız suikasttan kurtulan Commodus, 193 yeni yılı için seçilmiş olan consulleri öldürmeyi planlayınca, dahası onu bu planından caydırmaya çalışan en yakınlarını da bu öldürülecekler listesine ekleyince kendi sonunu da hazırlamış oldu. Önce metresi tarafından zehirlenen Commodus, kurtulma olasılığı göz önüne alınarak boğularak öldürtürdü.

Bu zalim, gözü dönmüş imparatorun anısı Senato tarafından lanetlenmişti.

MS 218'de tahta çıkan Elagabalus'un durumu ise diğerlerinden çok farklıdır. İktidarda kaldığı dört yıla yakın sürede kendisinden ziyade taşkınlıkları, ahlaksızlıkları, tuhaflıkları ve Roma'nın yüce değerlerine karşı yaptığı saygısızlıklarla anıldı. Üçü kadın, biri erkek; Karia'lı köle ve bir diğeri de Roma'nın bakire Vesta rahibesi -evlenmeleri Roma dinine göre yasak olan- olmak üzere beş kez evlenir ve her iki cinsten sayısız sevgilisi olur. Ahlaksız tavırları, özellikle de saflığın ve iffetin temsilcisi olan bir Vesta rahibesi ile evlenmesi toplumun her kesiminden tepki çeker. Dahası Romanlılara çok yabancı gelen bir inancı "El Gabal" kültünü Roma dininin merkezine oturtur ve Jupiter'den daha yüce bir konuma getirir. Tüm bunlar Romalıların gözünde Elagabalus'un nefret ile anılması için yeterli sebeplerdi. İmparator askerler tarafından MS 222'de katledilir. Cesedi Roma sokaklarında dolaştırılıp Roma'yı ikiye bölen Tiber nehrine atılır. Ölümünden sonra senato kararı ile Roma imparatorluğuna yakışmayan bu hükümdarın anısı lanetlenir.[18]

İmparator Geta'nın durumu ise farklıdır, anısı kardeşi imparator Caracalla tarafından lanetlenir. İmparator Septimius Severus'un ölümünden sonra Caracalla ve küçük kardeşi Geta ile birlikte MS 211 yı-

[18] HA. *Antoninus Heliogabalus* 17, 4.

lında tahta çıkarlar. Çocukluklarından beri birbirlerinden hoşlanmayan ve geçinemeyen bu iki kardeş aralarındaki gerginliği hükümdarlıkları sırasında da sürdürürler. Caracalla sırtını orduya Geta ise annesi ve senatörlerden oluşan politik bir zümreye dayar. İkili mümkün oldukça bir araya gelmez. Birbirlerine duydukları güvensizlik ve şüphe imparatorluğu ikiye bölünme durumuna getirir. Plan gereği Geta doğunun imparatoru olacak ve Antiochia'da yaşayacaktır. Caracalla ise Roma'da kalıp imparatorluğun batısını yönetecektir. Ama Caracalla tek başına imparator olma sevdasıyla kardeşi Geta'yı kendi elleriyle öldürür. Akabinde Geta'nın anısı lanetlenir ve yandaşları da paylarına düşen cezayı alırlar.

Lanetleme uygulaması sadece imparatorlara yönelik değildi. Ağır cezaya çarptırılmış yöneticiler ve anısı lanetlenen imparatorun suç ortakları da bu uygulamaya maruz kalabilirlerdi.[19] Anısı senato tarafından lanetlenen diğer şahsiyetler arasında Livilla, Sejanus, Messalina ve Julia Soemias'ı sayabiliriz.

Kaynaklar

Akşit 1985: O. Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul.

Den Boer 1978: W. Den Boer, "La "Damnatio Memoriae" des empereurs et la religion romaine", *ANTIQUITAS* 29, s. 217-224.

Cassius Dio: Cassius Dio, *Histoire Romaine*, (ed. U. P. Boissevain), Berlin, 1895-1901.

Harl 1987: K. Harl, *Civic Coins and Civic Politics in the Roman East 180-275*, Berkeley.

HA: *Histoire Auguste*, (ed. A. Chastagnol), Paris, 1994.

Jones 1990: J. M. Jones, *A Dictionary of Ancient Roman Coins*, London.

Meijer 2004: F. Meijer, *Emperors don't die in bed*, London.

Kindler 1980: A. Kindler, "The Damnatio Memoriae of Elagabal on city-coins of the Near East", Schweizer Münzblätter 117, s. 3-7.

OCD: *The Oxford Classical Dictionary*, (Ed. S. Hornblower - A. Spawforth), Oxford-New York, 1996.

[19] OCD 427.

Pailler-Sablayrolles 1992: J. M. Pailler - R. Sablayrolles, "Damnatio Memoriae. Une vraie perpétuité", *Pallas. Revue d'Etudes Antiques*, s. 11-55.

Regling 1904: K. Regling, "Zur griechischen Münzkunde. III ", *ZfN vierundzwanzigster Band*, Berlin, s. 134-144.

RPC I: A. Burnett - M. Amandry - P. P. Ripollés, *Roman Provincial Coinage, vol. I. From the Death of Caesar to the Death of Vitellus*, Paris, 1992.

SNG Cop Palestine: *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Palestine-Characene*, Copenhagen 1961.

SNG Cop Phoenicia: *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Phoenicia*, Copenhagen 1961.

Suetonius: Suetonius, *Vie des douze Césars*, (ed. A. Ailloud), Paris, 1931-1932.

Varner 2004: E. R. Varner, *Mutilation and Transformation*, Leiden-Boston.

1. Roma, Commodus (M.S. 183-184) bronz sikkesi.
Jean Elsen & ses fils : Auction 97 (13.9.2008), no. 405

2. Caracalla ve Geta adına (M.S. 209-212) basılmış Stratonikea sikkesi.
SNG Mail Bid Sale 72 (14.6.2006), no.1172

3. Septimius Severus – Geta (M.S. 198-211) ve Caracalla - Geta (M.S. 211-212) adına basılmış iki Stratonikea sikkesinin önyüzleri. SNG Triton V (15.1.2002), no. 1733

4. Domitianus ve Domitia (M.S. 81-96) adına basılmış Kibyra sikkesi. Numismatik Lanz München: Aucrion 141 (26.6.2008), no. 375

5. Maximinus I Thrax (M.S. 235-238) adına Pergamon'da basılmış madalyon. Fritz Rudolf Künker: Auction 94 (27.9. 2004), no. 2003

ÜZÜL BEDDUASI

"Eski Türkçedeki üzül- fiilini Türkiye Türkçesinde Yaşatan "Çeken Damarların Üzülsün!" Bedduası

Cemile Kınacı*

Günümüzde Türkçe, Balkanlar'dan Doğu Türkistan'a ve Kuzey Buz Denizinden Kıbrıs'a kadar çok geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Bu geniş coğrafyada konuşulan Türk dili zaman zaman birbirinden bazı farklılıklar arz etse de, temelde büyük bir benzerlik göstermektedir. Günümüzde Türkçe bu geniş coğrafyaya yayılmasına ve farklı tarihî evreler geçirmesine rağmen öyle kelimeleri bünyesinde barındırmaktadır ki bu kelimeler aynı şekilde Eski Türkçeden günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. İşte böyle kelimelerden birisi de üzül- fiilidir. Eski Türkçede *üzül-* fiili "kırılmak, bitmek, kopmak" anlamlarına gelen bir fiildir (Gabain 2000: 397).

Üzül- fiili günümüz Türk lehçelerinde de Eski Türkçedeki anlamlarıyla işlek olarak kullanılmaktadır. Fiil Kazak Türkçesinde *üzil-* şeklinde ve "koparılmak, kopmak, kesilmek" anlamlarına gelmektedir (Koç 2003: 594). Kırgız Türkçesinde ise *üzül-* fiilinin anlamı "kopmak, kesilmek, inkıtaa uğramak" şeklinde geçmektedir (Yudahin 1998: 801). Fiilin Kazan Tatar Türkçesindeki şekli *üzil-*'dir. Fiilin anlamı *Tatarca-Türkçe Sözlük*'te "ayrılmak, kopmak, bozulmak, sona ermek, dur-

* Cemile Kınacı, Gazi Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Araştırma Görevlisi, Ankara.

mak olarak" verilmiştir (Ganiyev 1997: 465). Fiilin Özbek Türkçesindeki şekli *üzilmâq*'tır ve fiil "kopmak" anlamındadır (Yaman 1998: 98). Türkmen Türkçesinde fiil "bir şeyi koparmak, parçalamak, kesmek, kesilmek, dinmek" anlamlarına gelmektedir (*Türkmence-Türkçe Sözlük*, 1995: 659). Azerbaycan Türkçesinde de fiil "kopmak, ayrılmak, açılmak, bitmek üzere olmak, bitmek, çok eskimek, yırtılmak, hastalık, yorgunluk vs. neticesinde takatten düşmek, zayıflamak" anlamlarındadır (Altaylı 1994: 1189). Fiil Sibirya lehçelerinde de mevcuttur. Sibirya lehçelerinden olan Hakas Türkçesinde *üzil-* fiili "kesilmek, kopmak, sınırlanmak" anlamlarında kullanılır (Arıkoğlu 2005: 551).

Eski Türkçede ve günümüz Türk lehçelerinde işlek olarak kullanılan *üzül-* fiili Türkiye Türkçesi edebî dilinde yoktur. Ancak Türkiye Türkçesi edebî dilinde olmasa bile Anadolu ağızlarında *üzil-* fiiline rastlanmaktadır. Fiil "incelmek, yıpranmak, eskimek, kopacak duruma gelmek" anlamlarıyla Isparta, Denizli, Manisa, Bolu, Çorum, Giresun, Gaziantep, Sivas, Niğde ve Mersin ağızlarında yaşamaktadır (*Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 1979: 4086). Ayrıca Türkiye *Türkçesi Tarama Sözlüğü*'nde de üzül- fiilinin anlamı "kopmak, koparılmak, kırılmak, kopup dağılmak, bozulmak, kesilmek, sökülmek, uzaklaşmak" olarak verilmiştir (*Tarama Sözlüğü*, VI 1972: 4137). Sözlükte *üzil-* fiilinin geçtiği metinlerden örnekler de verilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

"Hayrım şerrim yazılısar, ömrüm ipi üzülüser / Suret bendi bozulusar ah nideyim ömrüm seni", *"Dağılmış gönülleri sen cem' kıl / Ki cem'iyyetinden üzülmeye kıl"*, *"... Ve anın ameli birle şeytan boynu üzüle"* (*Tarama Sözlüğü*, VI 1972: 4137), *"Allah veren umudun üzülmesin ."*, *"Yogun incelince ince üzülür"*, *"Dime ki yaraya öğüt yaraya ey üstad / Ki sabr ipi üzilür çün ciğer yaraya düşer"*, *"Yüzüme bir tabanca urdı, sandım başım üzüldü."* (*Tarama Sözlüğü*, VI 1972: 4138), *"Tatlı elma, tatlı emrut kim anbarda turmuş ola, ağacından üzileli bir haftadan eksik olmaya."*, *"Dağıldı beynisi üzüldü boynu / Unuttu zulmile her dürlü oynu"*, *"Ol nar gülüp bu elma ağlayu / Üzilüp bunlar düşer yüzün koyu"*, *"Kardaşları anı gördüler belleri üzüldü"*, *"Kirişler üzile yaylar yasıla / Sonucu leşkeri Mısr'ın basıla"* (*Tarama Sözlüğü*, VI 1972: 4139), *"Dimesünler bu da kanda düzüldü / Kaçan kabak olup boynu üzüldü"* (*Tarama Sözlüğü*, VI 1972: 4140)

Türkiye Türkçesi edebî dilinde olmayan üzil- fiilini halk ağzında yaşatan halk edebiyatı ürünlerinden birisi beddualardır.

Türkiye Türkçesi halk ağzında üzil- fiili Ankara merkez ve çevre köylerde "Çeken damarların üzülsün!" bedduasında yaşamaktadır. Biz bu bedduayı Çankaya ilçesine bağlı Yakupabdal Köyünde tespit ettik. Bu beddua, özellikle çocuklara söylenmekle birlikte kötü huylu kimseler için kullanılır. Bu kötü huyun ailede daha önce birinde varolduğu ve çocuğun da bu kötü huyu ondan aldığı düşünülerek çocuğa beddua edilir. "Çeken damarların üzülsün!" bedduası, daha önce bu kötü huyu taşıyan kişiye benzeyen damarların kopsun, anlamına gelmektedir. Bedduada bulunan çekmek fiili, bir kimsenin aileden birisine herhangi bir bakımdan benzemesi (*Türkçe Sözlük*, 1998: 455) anlamındadır. Söz konusu fiilimiz üzül- ise, bütün Türk dünyasında ve Anadolu ağızlarında olduğu gibi *kopmak* anlamına gelmektedir.

"Çeken damarların üzülsün!" bedduası genellikle anneler tarafından çocuklarına söylenir. Anneler, ailede hoşlanmadıkları bir huya sahip olan kişiye çocuklarının benzediğini düşündüklerinde ve çocuğun taşıdığı kötü huydan dolayı çileden çıktıklarında, çocuklarına bu bedduayı yöneltirler. Fakat anneler dışında da toplumda herkes, birisinin bu kötü huyu aileden birinden aldığını düşünüyorsa ve bundan şikayetçi ise bu bedduayı söyleyebilir.

"Çeken damarların üzülsün!" bedduasının söyleniş sebebi, aile ve toplum tarafından hoş karşılanmayan yüz kızartıcı hareket olarak belirlenebilir. Tam olarak bu bedduanın söylenişinde yüz kızartıcı hareket olmasa bile, aile ve toplumun, birisinin taşıdığı kötü huydan şikayetçi olma durumu söz konusudur. Bedduanın söyleniş hedefi ise, insandır. Beddua insan bedeni için söylenen bir bedduadır. İnsan bedenindeki damarlar bedduaya konu olmuştur.

Kaynaklar

Akalın, Sami, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1990.

Altaylı, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, I-II, MEB Yayınları, İstanbul 1994.

Arıkoğlu, Ekrem, *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, Akçağ, Ankara 2005.

Hakasça Türkçe Sözlük, hzl. Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Prof. Dr. Viktor Butanayev, Dr. Almagül İsina, Dr. Erdal Şahin, Liaisan Şahin, Dr. Aylin Koç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Gabain, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, TDK, Ankara2000.

Ganiyev, Fuat ve başk., *Tatarca-Türkçe Sözlük*, İnsan Yayınevi, Kazan-Moskova 1997.

Kaya, Doğan, "Alkış ve Kargışlar (Dualar ve Beddualar)", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, AKM Yayınları, Ankara 2003.

Kaya, Doğan, *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ, Ankara 2007.

Koç, Kenan ve başk., *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ, Ankara 2003.

Tarama Sözlüğü, C. 6, TDK, Ankara 1972.

Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi, "Alkış-Kargışlar", C. 8, s. 3-98, AKM Yayınları, Ankara 2007.

Türkçe Sözlük 1-2, TDK, Ankara 1998.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C. XI, TDK, Ankara 1979.

Türkmence-Türkçe Sözlük, Simurg Yayınları, Ankara 1995.

Yaman, Ertuğrul - Mahmud, Nizamiddin, *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, TDK, Ankara 1998.

Yudahin, K. K., *Kırgız Sözlüğü I-II* (çev. Abdullah Taymas), TDK, Ankara 1998.

EVE - EVLADA LANET

Anneden Oğula Beddua: Şiirle Beddua Geleneğine Bitlis'ten Bir Örnek

Ayşe Duvarcı*

Çektiği acı ve gördüğü kötülük karşısında çaresiz kalan insanların rahatlamak amacıyla söyledikleri kötü düşünce ve dileklerini anlattıkları söz kalıpları diyebileceğimiz beddualar, düşünce, çağrışım ve sembolleri açısından halk kültürünün anlatım zenginliğini ifade eden küçük birer sanat eseri olarak değerlendirilebilir.

Bize göre beddua, hem Tanrının hem insanların nefretine yönelik, içinde lanetleme, tel'in ve protesto bulunduran, bunu bazen örtülü, bazen de apaçık yapan, dili kötü mesaj gönderme vasıtası olarak anlamlandıran pratiklerden birisi ve insan duyarlılığının dille dışa vurum yollarından en çok kullanılanıdır (Duvarcı 2007: 214).

Beddualarda dildeki arkaik kelimelerin, yaşayıştaki gelenek göreneklerin, değer yargılarının, inançlarının izlerini bulabilir, "halkın bir kişinin kötülüğünü isterken neleri hedef aldığını görebiliriz." (Temizkan 2002: 613)

Beddualar, "beldeler, yapılar, şehirler, ırmak, dağ gibi tabiat parçaları, hayvanlar ve felek için söylenmekle birlikte daha çok insanı he-

* Yrd. Doç. Dr. Ayşe Duvarcı, Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara.

def alırlar ve insanın uzuvları, malı, mülkü, yaşantısı, ahiret hayatı, inancı, ölüm dileği, ölüm şekli üzerine yoğunlaşırlar" (Kaya 2001: 24).

Acımasız ve yok edici anlamlar yüklenen bu dil kalıplarını en çok kullananlar güçsüzlük ve çaresizliği en ağır şekilde yaşayan kadınlardır. Fiziki güçleri yetmediği için manevi güçlerden yardım isteme, Allah'a havale etme, hatta sihirli güçlerden yardım umma, en acımasız dileklerde bulunma ve bunları yaratıcı söz kalıplarıyla ortaya dökme kadın beddualarının temel özellikleridir. Beddua edilen kimselerde bir sınırlama olmamakla birlikte annenin çocuğuna beddua etmesi gerek dini inançlar, gerek gelenekler açısından sık rastlanan bir durum değildir. Hatta anneler çok öfkelendikleri çocuklarına beddua etmek isteyince bunu duaya döndürerek "gözün kör olmasın, Allah canını almasın" şekline sokmaya dikkat ederler. Bunun arka planında anne baba bedduası alanın onmayacağı, yürekten söylenen öfke, hınç ve kızgınlığı yansıtan bu kötü dileklerin mutlaka yerine geleceği kabulü vardır. Bu duruma ters gibi görünen "babanın bedduası arşa gider, ana kargış ederse önüne sütü geçer" ata sözü annenin kalbindeki merhamet ve sevgi duygularının yoğunluğuna işaret etmektedir. Bazı kadınların beddualarının tuttuğuna olan inanç da çok güçlüdür, Bu yüzden onları öfkelendirmekten özellikle kaçınılır. Her şeye rağmen anneler de çeşitli sebeplerle çocuklarına kızgınlık ve kırgınlıklarını beddua yoluyla dışa vurarak kötü dileklerinin gerçekleşeceğine inanıp kısmen rahatlarlar.

Metni verilen beddua, Nazmi Zülfikar tarafından 1972 de Bitlis'te derlenen ve bir annenin oğluna söylediği nazım şeklindeki nadir beddua örneklerden biridir.

Oğula Beddua[1]

1. Kasıptın, belangazdın,
   Uşahken ne turındazdın
   Madem ki bu kadar azdın
   Torpah gelsin başan oğul
2. Mende şaştım galdım, nijdem
   Helk içine gireminem
   Haktala'dan umerem
   Parçelerin yağe oğul
3. Rakı içmezdin bi zaman
   Sağdi o zamenler baban
   Ayakta dürduğun zaman
   Etlerin töküle oğul
4. Gözyaşlarım klor klor
   Gece gündüz ağlar anon
   Yeddi herkendaz haloşor
   Tökületi başan oğul
5. Bi gün getmiştim gezmeğe
   Geldim baktım ki eyvane
   Seli aparmış satmağe
   Kıran düşe içan oğul
6. Oğul didim etme bele
   Ağletme meni ge yole
   Dinnemedi getti gole
   Dönüşün olmeye oğul
7. Rezil ettin meni ele
   Oğul boynun alttan gala
   Başan göğdan pangor yağa
   Yurdun be yurt ole oğul
8. Hırslemezdin tavuğ mavuğ
   Hardan örgendin sen hırslog
   Isıcah yatesen, savug kahesen
   Negahtan bi sabah oğul
9. Yoh namazın yoh orucun
   Evde ağlar tokuz bacın

[1] Sözlük // belengaz: uslu; halaşor: köz; herkendaz: ateş küreği; hırsloğ: hırsızlık; humar: kumar; kasıp: terbiyeli; klor klor: damla damla; pangor: iri taş, kaya; sel: üzerinde ekmek pişirilen saç; tırındaz: temiz, terbiyeli

Dileğim odur ki Allah'tan
Vurucun atlı gele oğul

10. Erimdan bi ev kalmışti
Birez de para artmişti
İçi belene serf etti
İçinden çıkmeye oğul

11. Gözi düşmişti bi kıze
Toy etti özi özüne
İki gözün avucüne
Töküle inşallah oğul

12. Oğul men teyi ne diyem
Bed'a kalmadi edem
Roji mahşer güni gelem
Boğazan yapışem oğul (Zülfikar 1972: 29-30)

Daha sonraları çeşitli kaynaklarda yukarıdaki şiire ilave edilmiş ve bunun devamı niteliğinde sayılacak dörtlükleri görebiliyoruz.

13. Oğul Allah'ten bulasen
Dilerim şel şeht olesen
Issı bucağa giresen
Adın kala senin oğul

14. Teyi bu ne alametti
Bunları san ki öğretti
O ölenlerin ağbetti
Başan ola senin oğul

15. Kara su inedi gözan
Ağrı atedi iki dizan
Can öğündeken ağzan
Su erişmeyedi oğul

16. Acep getirdin başıma
Başın değe Hak taşına
İki gözün avucuna
Töküledi belki oğul

17. Menden su gibi çektin pare
Apardın verdin humare
Beki kömür gibi olasen kap kare
Boyun devrile inşallah oğul[2]

Yukarıdaki şiir genel olarak aile ve toplum tarafından onaylanmayan, utandırıcı ve yüz kızartıcı davranışlar için söylenmiştir. Bunlar:

1. Toplumun kişiden beklediği, uymasını istediği sosyal normlara aykırı davranmak, (azmak)
2. Kötü davranışlarla ailesini utandırmak
3. Rakı içmek
4. Anneyi üzüp, ağlatmak
5. İzinsiz ev eşyalarını satmak
6. Anne sözü dinlememek
7. Aileyi ele güne rezil etmek
8. Hırsızlık yapmak
9. İslamiyet'in gereklerini yerine getirmemek
10. Ailenin geçimi için gereken parayı olumsuz işlerde harcamak
11. Ailenin uygun bulmadığı biriyle kendi kendine evlenmek
12. Kumar oynamak

"Sosyo kontrol kuramı" açısından yukarıdaki bedduaların söyleniş sebeplerini ele alırsak toplumun işleyiş düzeninde bedduaların önemli bir yere sahip olduklarını görebiliriz. Zahir Kızmaz, "Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı makalesinde sosyal kontrol terimini açıklarken suç kavramını bireylerin toplumsal değer ve normlara olan bağlılığı açısından ele alır. Bu teoriye göre bireylerin; aile, okul, din ve arkadaş gibi geleneksel kurum veya unsurlara bağlılık düzeylerinin güçlü olması suçlulukta engelleyici bir işlev görmektedir. Benzer biçimde; söz ko-

[2] (www. Bitlishaber. net/makaledetay) (www. hervesbolukyazikoyu. com)

nusu geleneksel kurumlara olan bağlılık düzeylerinin zayıflığı ölçüsünde de, bireylerin suç işleme olasılıklara artmaktadır. (Kızmaz 2005: 165) Yukarıdaki şiirde oğul olarak adlandırılan birey üzerinde sosyal denetimin başarısızlığı veya yetersizliği onun ailesi ve toplumla uyumunu bozmakta, bireyin geleneksel değerler karşısındaki olumsuz konumlanması onu suçlu durumuna sokmaktadır. Suçunun cezası ise eleştiri, utandırma ve onaylamama, günahkar olduğunu söyleme gibi hukuk kuralları içinde olmayan yaptırımlar uygulama biçiminde verilecektir. Bu yaptırımlar insanın en yakını olan annesi tarafından uygulanırsa elbette etkisi daha güçlü olabilir.

Anne, kendi kültür kodları içinde oğlunun şu şekillerde cezalandırılmasını Allah'tan istemektedir.

1. Oğul, başına toprak gelsin.
2. Parçaların (gökten yere) yağsın.
3. Ayakta durduğun zaman etlerin dökülsün.
4. Başına yedi ateş küreği dolusu köz dökülsün.
5. İçine kıran düşsün.
6. Dönüşün olmasın.
7. Boynun altında kalsın. Başına gökten taş yağsın.
8. Sıcak yatasın, soğuk kalkasın.
9. Vurucun atlı gele.
10. İçinden çıkmasın.
11. İki gözün avucuna dökülsün.
12. Ruz-i mahşerde boğazına yapışayım.
13. Allah'tan bulasın. Issız bucağa giresin. Adın kalsın.
14. Ölenlerin akıbeti başına olsun.
15. Gözlerine kara su insin. İki dizin ağrısın. Can verirken ağzına su erişmesin.
16. İki gözün avucuna dökülsün. Başın Hak taşına değsin.
17. Kömür gibi kapkara olasın. İnşallah boyun devrilsin.

Acımasız, kıyıcı, yok edici anlamlar yüklenen yukarıdaki beddualar bir annenin en sevdiği varlığı olması gereken oğlunun kötülüğünü isterken neleri hedef aldığını bize göstermektedir. Bunların bir kısmı doğrudan acı çekerek en kısa zamanda ölümün istendiği beddualar, bir kısmı da yaşarken acı çekmeye yönelik isteklerdir. "Beddualar ölümü katı bir bakış açısıyla, ne olduğu bilinmeyen değişmez bir gerçek olarak ele alırlar. Yapıları gereği ölümü sorgulayıp, felsefesini yapmazlar. Bize kötülük edenler ecel geldiği anda değil, bir an önce acılar içinde ölmeli, cezasını öbür dünyada da çekmeye devam etmelidir. Bu kişinin yaşı, bizimle olan akrabalık ilişkisi, sosyal ve kültürel durumu önemli değildir." (Duvarcı 2007: 214).

Yukarıdaki beddualarda hem bireysel (ölenlerin akıbeti başına olsun, iki dizin ağrısın v.b.) hem mahalli (yeddi herkendaz haloşor başan töküle, başan gögdan pangor yağa v.b.) hem de topluma mal olmuş anonim (etlerin töküle, dönüşün olmıye, kıran düşe, ısıcah yatesen, savuğ kahesen v.b.) kullanımlar birlikte görülmektedir. Bunlar biçim yönünden kısa fakat anlam yönünden özlü düşüncelerdir ve belirli kalıplar halinde söylenmiştir.

Sözlü halk edebiyatı verilerinin genel özelliklerine uygun olarak beddua kurgularında görsel özellikler önemli bir yer tutar. Şiirin akılda kalmasını sağlamaya yönelik olan bu unsurlar aynı zamanda abartılı bir şiddet unsurunun da resmini çizerler. "Ayakta durduğun zaman etlerin döküle, parçaların yağa, başına yedi kürek ateş döküle, iki gözün avucuna döküle" söylemleri bunun örnekleridir.

Meçhul bir şair tarafından yerel ağızdan da etkilenerek söylenmiş olan ve halk şiiri tarzında dörtlüklerden kurulan bu şiirde her dörtlük bağımsız gibi görünürse de dörtlük sonlarındaki "oğul" ifadesi bütün dörtlükleri birbirine bağlamakta, aynı zamanda şiirin karşıda duran kişiye birebir yöneltildiği izlenimini uyandırmaktadır. Walter Ong'a göre; düşüncenin ritmik ve dengeli tekrarları onun korunup hatırlanma sorununa karşılık geliştirilmiş bir çözümdür. Düşüncenin kalıp ifadelerle, herkesin sık duyup, kolaylıkla hatırladığı kalıp anlatımlarla izleklere yerleştirilmesi onun unutulmasını engeller (Ong 1995: 49). Bu metnin hem nazım şeklinde kurgulanması, hem zaman zaman herke-

sin bildiği "boynun altında kalsın, etlerin dökülsün, içine kıran düşsün" gibi klasik diyebileceğimiz beddua örneklerinden de yararlanması Ong'un bu ifadelerini destekler niteliktedir.

Hecenin 8 li ölçüsünün kullanıldığı bu şiir a a a b, c c c b kafiye düzenine sahiptir. Doğan Kaya şiiri 12 dörtlükten oluşan bir ağıt olarak kaydetmiştir (Kaya 2001: 201). Şiir içindeki acı ve feryat unsurlarının yoğunluğu açısından bu şekilde de değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, bedduanın İslamiyet açısında değerlendirilmesine baktığımızda; dinin zulüm ve haksızlık saydığı geçerli sebeplere dayanması şartıyla, beddua etmeye izin verdiğini düşündüren ayet ve hadisler vardır. "Allah, kötü sözün alenen söylenmesini sevmez; ancak zulme uğrayanlar hariçtir." (Nisa 4/48). Ayrıca Hz. Muhammed'in bazı müşriklere beddua ettiğini ve bunun etkisini gösterdiğini bildiren hadislerin yanında, mazlumun bedduasının alınmasından sakınmak gerektiğini bildiren hadisleri de vardır. (İslam Ansiklopedisi 1992: 298). Bunlara rağmen, İslamiyet'te asıl olan affetmek, beddua yerine dua etmektir. Mutasavvıf ahlakçılar bedduanın islami edeple bağdaşmadığını belirterek bunun yerine affetmeyi tavsiye ederler. Sözlü gelenekte ise "kem söz sahibine aittir; kem dileme komşuna, gelir başına; kem söz gitgide olur koca bir köz; iyi söz gönlün yaylasıdır" gibi atasözleri beddua etmenin doğru olmadığını anlatırken, zulmedenleri uyarmak için; "kimsenin ahı kimsede kalmaz; ah alan onmaz; mazlumun ahı indirir şahı" gibi atasözleri kullanılır.

Hem din, hem gelenek beddua etmeyi onaylamazken ülkemizde "insanların her an beddua etmeye hazır oldukları, kendi kültür kodları içinde kötü kabul ettikleri durumlara karşı hiç tereddüdsüz beddua ile karşılık verdikleri görülmektedir. Bu durum toplumda beddua etmenin dini bir bilinçten çok sosyolojik bir olguyu temsil ettiğini işaret etmektedir" (Kocaer 2007: 33)

Ong'a göre, sözlü kültürlerde insanların, büyük bir olasılıkla evrensel olarak kelimelerin büyülü bir güç içerdiğine, en azından bilinç dışında inanmaları, kelimeleri zorunlu olarak söylenen, seslendirilen ve dolayısıyla bir güç tarafından harekete geçirilen şeyler olarak algılamalarıyla ilintilidir. (Ong 1995: 47) Bu şiirde de toplumun bireyden

beklediği temel değerleri uygulamayan oğlunun Allah tarafından söylediği sözler doğrultusunda cezalandırılmasını bekleyen bir annenin kelimelerin sihirli gücüne olan inancının nasıl dile getirildiğini görmekteyiz.

Sözlü kültürün önemli halkalarından olan bedduaların işlevi, baş edemediğimiz haksızlıklar ve zorbalıklar karşısında ilahi bir güce sığınma olarak algılanmalı ve hem eski, hem yeni söylemlerle renkli bir boyut kazanarak varlığını devam ettirdiği bilinmelidir.

Kaynaklar

Akalın, L. Sami, *Türk Dilek Sözlerinde Alkışlar ve Kargışlar*, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu, Ankara 1990

Atalay, Besim, *Divan-ı Lügat'it Türk*, TDK yayını, Ankara 1986

Derleme Sözlüğü, C. 2, TDK yayını, Ankara 1993

Duvarcı, Ayşe, "Beddualarda Ölüm Kavramı", *Edebiyat ve Dil Yazıları, Mustafa İsen'e Armağan*, Ankara 2007

Elçin, Şükrü, "Dualar ve Beddualar", *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür Bakanlığı yayını Ankara 1981

İslam Ansiklopedisi, *Beddua*, C. 5, Diyanet Vakfı yayını, İstanbul 1992

Kaya, Doğan, *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği*, Atatürk Kültür Merkezi yayını, Ankara 2001

Kızmaz, Zahir, "Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 29, No. 2, Sivas 2005

Kocaer, Sibel, "Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Beddualar ve İnternet", *Milli Folklor Dergisi*, Güz, sayı: 75, Ankara 2007

J. Ong, Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Metis Yayınlar, İstanbul 1995

Temizkan, Mehmet, "Bursa'da Kullanılan Alkış ve Kargışlar Üzerine", *Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Uludağ Üniversitesi yayını, Bursa 2002

www. bitlishaber. net/makaledetay, www. hervesbolukyazikoyu. com

Zülfikar, Nazmi, "Bitlis Folklorundan Bir Derleme", *Folklor Dergisi*, C. 111, S. 9-10, İstanbul 1972

Ev ve Yuvaya Yönelik Beddualar

Süheyla Sarıtaş*

Bu yazı, günümüzde söylenen ev ve yuva kavramları ile ilgili en yaygın beddualar üzerine bir değerlendirme çalışmasıdır.[1] Ev ve yuva kavramı, yaşam sürecinin geçiş dönemleri olarak belirlenen doğum, evlenme ve ölüm safhalarıyla yakından ilişkilidir; doğum evresi çoluk çocukla alakaladır, evlenme evresi ev ve yuva ile alakalıdır. Beddualar yaşam sürecinin geçiş dönemlerine, yaşam sürecinin en değerli varlık ve kavramlarına odaklanmıştır.

Türk kültüründe geçiş dönemleri ile ilgili beddualar içerisinde yer alan ev ve yuva kavramlarına yönelik pek çok bedduaya rastlamaktayız.

Mimari yapı olarak evin yok olması veya ortadan kalkmasına yönelik söylenen beddua örnekleri şunlardır:

Yelli günde evin yansın
Allah evini başına viran etsin
Allah evini yıka
Evin altı üstüne döne

* Yrd. Doç. Dr. Süheyla Sarıtaş, Necatibey Eğitim Fakültesi Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

1 Değerlendirmede yer alan beddua örnekleri çeşitli yazılı kaynaklardan ve Balıkesir'de yaşayan kimi sözlü kaynaklardan tespit edilmiştir.

Evin başına yıkılsın
Evi dini yıkılasıca
Evin viran-vırtaş ola
Evin yıkıla küllük ola
Evin başına yıkıla
Evin karıncanın evi gibi bozulsun

Ev ve yuva, somut ve soyut iki kavram olarak maddi-manevi varlığı ve mutluluğu sembolize ederler. Gaston Bachelard, ev ve insanın eviyle kurduğu ilişkiden bahsederken, evin insanın ilk evreni olduğunu söyler; evin fiziksel bir nesneden çok, zaman ve anılarla dolu bir mekân olduğunu belirtir.[2] Eski Türklerde ev, üzeri kapalı dört duvardan oluşan bir yapı değildir. Ev kelimesinin eski Türkçede *eb* şeklinde söylenmesi ve Göktürkler döneminde *eblenmek* kelimesinin bugünkü anlamı olan evlenmek anlamında kullanılması, bu kavramın dört duvardan öte olduğunun göstergesidir.[3] *Oğuz Kağan Destanı*'nda gümüş, *Dede Korkut Destanı*'nda altın olarak söz edilen pencereli evler, evin mimari bir yapıdan öteye bir anlama sahip olduğuna işaret eder.

Evin yanı sıra ev içindeki kimi unsurlar ve bu unsurlarla ilgili inançlar ve gelenekler de beddualar içerisinde yer almıştır. Örneğin ocak, eşik, baca ve kapı da mimari unsurlar olmalarının yanında, manevi yeri olan kutsal değerler olarak da var olmuşlar ve çevrelerinde çeşitli inançların ve ritüellerin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Mahmut Davulcu, Ulukaya köyünde yaptığı alan araştırmasında, inandığı ilahi kudretin öfke, lanet ve şiddetini hasmının üzerine çekmek isteyen bölge insanının, günlük hayatta kullandığı beddualarda hasmın evini ve içerisindeki mimari elemanları da hedeflediğini belirterek, köyde konutla ilgili tespit ettiği beddua örneklerine yer verir.[4] Bu unsurlarla iligi derlediğimiz en yaygın örnekler şunlardır:

---

2 Gaston Bachelard, *The Poetics of Space*, "Mekanın Poetikası" adlı eserinde mekâna ait imgeleri fenomenoloji, ruh çözüm ve ruh bilim ilkelerine dayanarak inceler.

3 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, cilt 3, s. 3.

4 Mahmut Davulcu, http: / / www.ulukayakoyu.com

Ocağın bucağın batsın / tütmesin
Ocağın kül ola
Ocağın sönsün, Ocağı sönesice
Ocağın / bacan yıkıla
Ocağına su dökülsün
Ocağına kıran düşe
Yansın ocağın, duman tütmesin
Kör ol, ocağı batsın tütmesin
Evin / kapın kilitli kala
Kapına kara kilit asıla

Ailenin dağılması, yok olması veya yalnız kalınmasına yönelik beddualar evin ve yuvanın boş kalmasını diler:

Yuvanda yalnız kütük gibi kalasın
Evin bucağın boş kalsın
Kör ocak kalasın
Evin yıkıla da çoluk çocuğun altında kalasın

Aşağıdaki beddua örnekleri ise daha çok evin ve yuvanın huzurunun bozulmasına yönelik olan beddulardır.

Evinden doktor eksilmeye
Evin başına kara gele
Evin kaşen-kambah (kötü baht) ola
Mevlam yuvan dağıta
Yuvana ateş düşe
Evine ateş düşe, yeşil yeşil dumanı tüte
Ocağın tütmeye
Ocağın kör kalsın
İki yakan biraraya gelmesin
Evin barkın şen olmasın
Hanen mamur olmasın, bayındır olmasın
Ocağında incir ağacı çıksın / Ocağına incir dikilsin

Yukarıdaki beddular içerisinde yer alan "Ocağında incir ağacı çıksın / Ocağına incir dikilsin" Anadolu'da oldukça yaygındır. İncir ağacı, Anadolu'da fazla talep edilen bir ağaç türü değildir. Çünkü incir ağacının kökleri yayılma eğilimindedir ve çok güçlü bir yapıya sahiptir, önüne çıkan herşeyi parçalama özelliği olan bu ağacın yakınına bugün Anadolu'da ev temeli atılmaz ya da incir ağaçları evlerden uzağa dikilir.

Ev ve yuva içerikli beddualarda, ölümü çağrıştıran en yaygın beddua örnekleri şöyledir:

Damında / bacanda baykuş öte
Bacana baykuş tünesin
Evin baykuş yuvası ola
Evinde baykuşlar banlıya
Evine şiven (yas) düşe
Ocağına baykuşlar tüneye
Ocağına itler tünesin

Bu beddualarda baykuşa sıkça yer verildiği görülmektedir. Baykuşlar geceleri yuvalarından çıkan, keskin gözlere ve gelişmiş duyma yeteneğine sahip olan varlıklardır. Eski Mısırlılardan Türklere kadar birçok toplum tarafından uğursuzluk sembolü olarak kabul edilen baykuşlar, Mısırlılara ait hiyeroglif kabartmalarda "ölüm kuşu" olarak nitelendirilmiş, karanlığı, sessizliği ve ölümü temsil etmiştir. Anadolu'da, yanında baykuş öten evden cenaze çıkacağı inancı vardır. Bunun nedeni geçmişte elektriğin olmadığı dönemlerde, geceleri hasta ve yardıma muhtaç olan kişilerin evinden gelen ışığın baykuşların dikkatini çekmesi ve bu ev etrafında toplanmaları olarak yorumlanabilir. Bu nedenle Anadolu'da yanında baykuş bulunan evden cenaze çıkacağı inancı yaygındır.

Aşağıdaki beddua örnekleri ise ev ve yuva kavramları ile ilgili olarak kişinin evsiz ve yuvasız kalmasına yönelik beddulardır:

Ev bark yüzü görmeyesin
Ocaksız bucaksız kalasın
Yuvandan olasın

Yuva tutmaz kuş olasın
Diktiğin yuvada oturmayasın
Evinde ölmeyesin inşallah
Evsiz bucaksız kalasın
Bahçende gül, lale bitmesin
Yer mekan tutmayasın
Bir evde yatasın, bin evde zarın vara
Otsuz ocaksın kal
Allah sana ocağı küllü, körüğü kirli yer nasip ede

Ev ve yuvaya yönelik bedduaların; kişinin evinin ve yuvasının huzurunun bozulmasını, fiziki ve manevi anlamda zarar görmesini ya da yok olmasını, ölmesini, yalnız ve evsiz-yuvasız kalmasını dileyen temmeniler oldukları görülmektedir.

Kaynaklar

Akalın, L. Sami, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar ve Kargışlar*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları: 130, Halk Edebiyatı Dizisi 39, Ankara 1990.

Artun, Erman, "Günümüz Adana Aşıklık Geleneğinde Alkış-Kargış', *II. Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, Adana, 1999.

Bachelard, Gaston, *The Poetics of Space*, Orion Press, New York 1964.

Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1978, sayfa 136-144.

Davulcu, Mahmut, http: / / www.ulukayakoyu.com.

Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1989.

Kaya, Doğan, "Dualar ve Beddualar', *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sayı 4, 1997, 99-121.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, (3), 3.

Şahin, Mehmet, "Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Dua ve Bedduanın Yeri" *İnançlar, Halk Hekimliği, Kötü Sözler, Kıbrıs Türk Kültürü Çalışmaları III*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa 2002, 151-159.

Yorgancıoğlu, Oğuz, "Dualar ve Beddualar," *İnançlar, Halk Hekimliği, Kötü Sözler, Kıbrıs Türk Kültürü Çalışmaları III*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa 2002, 7-16.

PATRONA LANET

Şairin Patrona İtirazı: Şehzade Mustafa Mersiyelerinde Beddua ve Sitem

Mücahit Kaçar*

Giriş

Divan edebiyatı ve şairleri, Tanzimat'la birlikte oldukça yoğun eleştirilere maruz kalmışlardır. Bu eleştirilerde -biraz da eskiyi tamamen unutturma gayesiyle- çoğu zaman tenkidin dozu iyice kaçmış ve çok genel yargılarla bu edebiyatın ve temsilcilerinin toplumdan ve realiteden tamamen kopuk olduğu söylenegelmiştir. Divan edebiyatının toplumun duygu ve düşüncelerine tercümanlık etmediği, bu edebiyatın en zayıf tarafının beşerî hisleri terennüm edecek genişlikten mahrum olması, insan ruhunun bin bir çeşit kararsızlıklarını, ümitlerini, saadet ve ıstıraplarını tahlil ve ifade etmek hususunda kifayetsiz bulunması[1] olduğu iddia edilmiştir.

Divan şairleri hakkında da en çok öne sürülen iddia, onların tamamen makam ve menfaat gayesiyle eser yazdıklarıdır. Osmanlı toplumunda bütün güzel sanat erbabının -özellikle şairlerin- takdir ve saygı gördüğü, bunun neticesi olarak şairliğin bir nevi meslek ve geçim vasıtası haline geldiği ve özellikle saray tarafından şairlerin büyük para-

* Arş. Gör. Mücahit Kaçar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.

1 Agah Sırrı Levent, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 640.

lar ve makamlarla ödüllendirildiği bilinen bir gerçektir.[2] Nitekim Halil İnalcık "Şair ve Patron" isimli kitabında buna dair örnekler vererek Osmanlı toplumunda, sarayın diğer alanlarda olduğu gibi edebiyat-kültür hayatında da mutlak belirleyici olduğunu göstermiştir.[3] Fakat bu doğru tespitin peşinden bütün şairlerin -kitapta birçok yerde vurgulandığı gibi- hayatları boyunca kendilerine rahat ve itibarlı bir yaşam sağlayacak bir patron arayan kişiler[4] olarak takdim edilmesi yanlış bir tutum olmuştur.[5] Bu hataya Divan edebiyatı geleneğini ve temsilcilerini genel ve kesin hükümlerle sorgulayan herkeste rastlanmaktadır. Örneğin padişaha ve diğer devlet büyüklerine kaside sunarak hüner göstermeyi ve bu sayede belli bir karşılık görmeyi "yaltaklanma ve intisabın sanatla bağdaştırılmış ve kurumlaşmış biçimi"[6] olarak nitelemek, bütün bir sanat ve edebiyat geleneğini yok saymak demektir. Tanzimat'tan bu yana Divan edebiyatının methiye geleneği ve kasidecilik konusunda şairlere birçok tenkit yönlendirilmiştir ve bunların doğru ve haklı olanları elbette vardır.[7] Fakat buradan yola çıkarak bütün şairleri yaltakçı ve otoriteye (patrona) karşı sesi çıkmayan kul konumunda göstermek yanlıştır.

Nitekim divan şairleri içerisinde de otoriteye karşı gelen, haksızlığı cesurca tenkit ederek bunu yöneticilerin yüzüne çarpan şairler çıkmıştır. Belki de bu noktada unutulan bir gerçeği vurgulamak gerekecektir: İnsan faktörünün etkin olduğu bir durumda genel yargılarda bulunmak, yargı sahibini yanlış neticelere götürür. Bir olay karşısında aynı konumda bulunan insanların aynı tepkiyi vereceklerini iddia etmek, insan faktörünü ve değişkenliğini göz ardı etmek demektir. Edebiyat tarihimiz incelenirse bu durumun birçok örneğine rastlanabilir. Yazımıza konu olan Şehzade Mustafa olayı da bunun en güzel örneklerinden biridir. Kanunî'nin kendi oğlunu öldürtmesi karşısında devrin bazı büyük şairleri sanki bu olay hiç olmamış gibi tek bir mısra bile yazmazken, kimileri de aynı olay için birkaç mersiye yazarak ve karşılığında başına gelecek felaketleri de kabullenerek haksızlığa isyanlarını dile getirmişlerdir.

2 Osmanlı toplumunda şairliğin bir meslek olarak nasıl değer gördüğü ve padişahların şiir yazmayı nasıl teşvik ettiği hakkında bkz. Cihan Okuyucu, *Divan Edebiyatı Estetiği*, LM Yayınları, İstanbul, 2004, s. 151-154.

3 Halil İnalcık, *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2003.

4 Halil İnalcık, *age.*, s. 45.

5 Bu kitap ile -yazarın böyle bir amacı olmasa bile- Osmanlı kültür ve sanat hayatının, patron-kul ilişkisi basitliğine indirilmekte olduğunu söyleyen M. A. Yekta Saraç'ın İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi'ndeki (2004, C. 31, s. 384-389) tanıtma ve tenkit yazısına bakılabilir.

6 Halil İnalcık, *age.*, s. 17.

7 Tanzimat döneminde, Divan şairlerine methiye konusunda yapılmış tenkitler için bkz. Erdoğan Erbay, Divan Edebiyatı Üzerine Tenkit, Değerlendirme ve Tartışmalar (1866-1901), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1996, s. 488.

Şehzade Mustafa Mersiyelerindeki beddualar

Bilindiği üzere mersiyeler, ölen birinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirmek, o kişinin iyi taraflarını anlatmak ve ölene karşı şâirin ilgisini ifade etmek üzere yazılan lirik şiirlere verilen addır.[8] Türk edebiyatında birçok kişi için mersiyeler yazılmış ve bu da genel olarak güzel bir davranış olarak kabul edilmişken; padişahlar tarafından idam edilen devlet adamları ve şehzadeler için mersiye yazılmamıştır. Bunda padişahın hışmına uğrama ihtimalinin ve saraydan elde edilen menfaatlerden mahrum kalacak olmanın etkili olduğu aşikârdır. Ancak babası tarafından öldürtülen Şehzade Mustafa'nın ardından hiç kimseye nasip olmayacak çoklukta ve samimiyette yazılan mersiyeler göstermiştir ki şair, her zaman otoriteye baş eğen ve menfaatini kaybedeceği korkusuyla haksızlığa ses çıkarmayan biri değildir. Yeri geldiğinde şair; haksızlığı yapana -bu kişi isterse Kanunî Sultan Süleyman olsun- gerçeği haykırabilmekte ve toplum vicdanının sesi olabilmektedir.

Yazımızın konusu Şehzade Mustafa mersiyelerindeki beddua ve lanetler olduğu için, burada olayın bütün ayrıntılarını vermek yerine olayı ana hatlarıyla aktarmanın yerinde olacağını düşünmekteyiz.

8 Mustafa İsen, *Acıyı Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994, s. 2.

Kanunî'nin ilk eşi olan Gülbahar Hatun'dan doğan oğlu Şehzade Mustafa, gerek en büyük çocuk olması gerekse de her kesim tarafından beğenilen ve sevilen biri olması bakımından tahtın Kanunî'den sonraki sahibi olarak kabul ediliyordu. Kanunî'nin diğer eşi Hürrem Sultan ise kendi oğullarından birinin, özellikle Şehzade Bayezid'in tahta geçmesini istiyordu. Bunun gerçekleşmesi için de Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi gerekiyordu. Hürrem Sultanla damadı Rüstem Paşa birlik olup, Şehzadenin Kanunî'yi tahttan indirme planlarını yaptığı şeklinde bir dedikoduyu etrafa yaydılar. Bununla da yetinmeyip, Şehzade Mustafa adına İran şahı Tahmasb'a işbirliği teklif eden mektuplar yazarak bunların cevaplarını da Kanunî'yi göstermek suretiyle padişahı şehzadenin aleyhine çevirmeyi başardılar. Kanunî de 1553 yılında Nahcivan seferine çıkan ordusunun başında Konya ovasına geldi. Amasya valisi olan oğlu Şehzade Mustafa'yı çadırına davet etti. Kendisi hakkındaki dedikodulardan haberdar olan şehzade, buna rağmen davete uyarak, babasının çadırına gitti. Fakat orada kendisini bekleyen cellatlarla karşılaştı ve bütün mücadelesine rağmen boğdurulmaktan kurtulamadı.

Şehzade Mustafa'nın katli hadisesi kısaca bu şekildedir. Burada hadise genel olarak aktarılmakla birlikte, yeri geldikçe şairlerin olayla ilgili olarak işaret ettiği bazı ayrıntılara da işaret edilecektir. Ayrıca, birçok kaynakta bu olay en ince ayrıntısına kadar ele alınmıştır, lüzumu halinde bunlara kolayca ulaşılabilir.[9]

Ordu ve halk tarafından çok sevilen ve zaten tahtın doğal varisi olduğu için geleceğin padişahı olarak muamele gören Şehzadenin bu şekilde öldürülmesi, herkes üzerinde çok büyük bir tesir bıraktı. O zamana kadar, padişahlar tarafından idam edilen hiç kimseye mersiye yazılmazken, Şehzade Mustafa için birçok şair mersiye yazarak halkın duygularına tercüman oldu. Bunlar içinde bugün elimizde nüshası

[9] Olayın ayrıntıları için bkz. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1977, C. 4, s. 184-193; Şehzade Mustafa'nın katledilmesi olayını ayrıntılı olarak vermesinin yanı sıra, yerli ve yabancı kaynaklardaki bilgilerin derli toplu olarak verilip tenkit edilmesi açısından da oldukça titiz hazırlanmış olan bir çalışma olarak bkz. A. Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1998.

mevcut olanların şairleri şunlardır:[10] Yahya Bey, Samî, Fünûnî, Rahmî, Fazlî, Nisayî, Müdamî, Selimî, Kadirî, Nazmî ve Muinî. Bunlardan Fazlî ve Nisayî iki adet mersiye yazmışlardır. Mersiye yazanların bazıları, olaya sebebiyet veren fesat ehline hiç değinmezken veya sadece işaret etmekle yetinirken Yahya Bey, Samî, Fünûnî, Nisayî ve Muinî olayın herkes tarafından bilinen faillerine karşı hayatlarına mal olabilecek ifadeler kullanmaktan, onlara hakaretler ve beddualar etmekten çekinmemişlerdir. Bunun yanında Şehzade Mustafa'nın yakın çevresindeki âlim ve şairlerden biri olan Fazlî, şehzade için yazdığı iki mersiyenin birincisinde olayın arka planına ima yoluyla bile olsun işaret etmezken, ikinci mersiyesinde şehzadenin "erbâb-ı garaz" tarafından uydurulan iftiralarla zulme uğradığını ve padişahın kandırıldığını ifade eder. Murabba tarzındaki mersiyesinin son mısralarında "meded begler meded zulm oldı gâyet Mustafa Han'a" diyerek ilk mersiyesinde söyleyemediklerini bir nebze de olsa ifade etmeye çalışır. Bunlar dışında, Şehzade Mustafa'nın ağzından yazılmış olup, Kanunî'ye birçok sitem içeren mahlassız bir mersiye de mevcuttur.

Şehzade Mustafa mersiyelerinde dikkati çeken en önemli husus, hem Kanunî Sultan Süleyman ve sadrazamı Rüstem Paşa'nın hem de perde arkasında olaya sebebiyet veren ve entrikalar çeviren Hürrem Sultan'ın, açık beddualar yanında çok ilginç göndermeler ve kelime oyunlarıyla tenkit edilerek adeta "katil" sıfatıyla her defasında tahkir edilmeleridir. Dolayısıyla Şehzade Mustafa mersiyelerinde, olaya sebebiyet verenlerin iki şekilde tenkit edildiği görülmektedir.

Olayın müsebbiplerini vicdanen rahatsız eden, asıl katillerin kim olduklarına işaret eden fakat aynı zamanda bu kişiler tarafından herhangi bir cezaya maruz kalmayı engelleyecek türden kelime ve cümle oyunları yapmak ve ince göndermelerde bulunmak.

[10] Çalışmamızda kullanılan Şehzade Mustafa mersiyeleri aşağıdaki kaynaklardan alınmıştır:
Mehmet Çavuşoğlu, "Şehzade Mustafa Mersiyeleri", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1981, S. 12, s. 641-686; Mustafa İsen, "Şehzade Mustafa İçin Yazılmış Üç Yeni Mersiye", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1984, C. 22, S. 1-2, s. 104-109; Ayhan Güldaş, "Bilinmeyen Şehzade Mustafa Mersiyeleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 1989, S. 3, s. 37-49.

Doğrudan doğruya padişaha, sadrazama ve diğer müsebbiplere beddua ve lanet ederek tepki göstermek.

Birinci türden tepkilerin en güzelini Taşlıcalı Yahya Bey vermiştir. Şehzade Mustafa mersiyeleri içinde müstesna bir yeri olan ve son derece samimi ve edebî bir üslupla yazılmış olan mersiyesinde Yahyâ Bey, öyle iğneleyici ve rahatsız edici bir üslup kullanır ki yazdığı bu mersiye kendisinin öldürülmesine olmasa bile sürgüne gönderilmesine ve elindekileri kaybetmesine yol açmıştır. Bu mersiyede Yahya Bey; Kanunî'ye, Hürrem Sultan'a ve Rüstem Paşa'ya doğrudan doğruya bir suçlamada bulunmaz ama beyitlerde seçtiği kelimeler ve yaptığı benzetmelerle bunlara öyle iğnelemelerde bulunur ki şiirin arka planını merak eden bir okuyucu bu kelime ve benzetmelerle kimlere hakaret edildiğini hemen anlar. Örneğin Yahya Bey;

> Getürdi arkasını yire Zâl-i devr ü zamân
> Vücudına sitem-i Rüstem ile erdi ziyan

beytinde sanki edebî bir atmosfer içinde, şiirlerde her zaman birlikte kullanılan "Zal ve Rüstem"den bahsediyormuş gibi davranmaktadır. Fakat şehzadenin yere yıkılıp boğdurulmasını sağladığı için Padişah tarafından kendisine "Zal" lakabı verilen saray hademelerinden Mahmut ağa'nın kastedildiği, yani "Zâl-i devr ü zamân" tamlamasının gerçek hayatta bir karşılığı olduğu düşünülürse, "sitem-i Rüstem" ile de kimin kastedildiği anlaşılır. Sitem, eskiden hem "zulüm ve cefa" hem de "kasıt" anlamında da kullanılmaktaydı. Ayrıca "sitem-i Rüstem" tamlamasındaki bir incelik de Arap harfleriyle Rüstem kelimesinin r + stm şeklinde yazılmasıdır. Dolayısıyla bu tamlamayla Rüstem Paşa'nın içinin, hakikatinin sitem yani zulüm ve cefa olduğu da vurgulanmaktadır. Bu beyitle şair, "nasıl ki şehzadenin sırtını Zal lakaplı Mahmud Ağa yere getirmişse, onun vücudunu da Rüstem Paşa'nın zulmü ortadan kaldırmıştır" demektedir. Yahya Bey, başka bir beyitte de

> Garîbler gibi gitdi o yollara tenhâ
> Çekildi âlem-i bâlâya hemçü mürg-i Hümâ
> Hakikaten sebeb-i rif'at oldı düşmen ana
> Nasîbi olmasa tañ mı bu cîfe-i dünya

demektedir. Şehzadeyi öldüren düşmanların, onun yüce âlemlere yükselmesini sağladıklarını, Hüma kuşu gibi uçarak yükselen şehzadeye dünya pisliğinin düşmemesinin garipsenmeyeceğini söyleyen şair, beyitlerde seçtiği kelimelerle aslında padişah ve Rüstem Paşa'ya ağır hakaretler etmektedir. Cîfe, leş demektir. Şehzadeden hüma kuşu diye bahseden şair, "elbette Hüma kuşunun nasibi leş değildir, buna şaşılmamalı" demektedir. Şehzadeye nasip olmayan ve "cîfe" diye adlandırılan şey dünya saltanatı yani tahttır. Düşmanla kastedilenler, şehzadenin idamına sebep olanlar olduğuna göre ve şehzade de hüma kuşu gibi uçarak gittiğine göre taht yine Kanunî'ye kalmıştır. Burada Eski edebiyatımızda "Cife" ve "Kerkes/Akbaba" kelimelerinin daima birlikte kullanıldığı hatırlanırsa, şairin ne demek istediği hemen anlaşılır.[11]

Kanunî'nin "döneklik ve akbabalıkla", Hürrem Sultan'ın hileci kocakarılıktan kahpeliğe kadar çeşitli hakaretleri çağrıştıran kelimelerle ve Rüstem Paşa'nın da katillik ve zalimlikle anıldığı mersiyeden dolayı şairi öldürtmek isteyen fakat Kanûnî'nin "bu makûlelere kulak tutma ve intikâm kasdın etme"[12] sözleriyle böyle bir şey yapmaması için uyarılan Rüstem Paşa, bir bahaneyle Yahya Bey'i Beyazıt evkafı mütevelliliğinden azlederek büyük sıkıntılara düşmesine sebep olmuştur. Nitekim Yahya Bey de kendisine bu kadar sıkıntılar yaşatan Rüstem Paşa'dan intikamını ölümünden sonra yazdığı mersiyeyle nispeten almıştır. Rüstem Paşa'nın ölüm haberini alınca çok endişelenip kederlendiğini söyleyen şair, buna sebep olarak da paşanın ölüm haberinin yalan olma ihtimalini gösterir. Mersiyede Rüstem Paşa'yı yerden yere vurarak bütün kötülüklerini sayan şair, dua kısmında da "Gülmez idi yüzi mahşerde dahi gülmeyesi / Çog iş itdi bize ol saglık ile olmayası" beytini söyleyerek Rüstem Paşa'nın ölümünde bile ona beddua etmekten kendini alamaz.[13] Esasen gerek mersi-

---

[11] Yahya Bey'in mersiyesindeki beyitlerin arka planındaki hakaretlerin ayrıntılı izahları için bkz. A. Atilla Şentürk, *age*.

[12] Yılmaz Öztuna, *age*., C. 4, s. 193.

[13] Yahya Bey'in bu mersiyesinin ayrıntıları için bkz. Dursun Ali Tökel, "Ölüme Sevinen Mersiye: Yahya Bey'in Rüstem Paşa Mersiyesi", Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 25-26 Kasım 2004. (http://www. dalitokel. com/read. asp?17)

yelerde olsun gerekse de tarih kitaplarında olsun, şehzadenin ölümüyle ilgili bahislerde en çok eleştirilen ve suçlu olarak takdim edilen kişi Rüstem Paşa olmuştur. Şehzadenin ölümüne tarih düşürmek amacıyla yazılan bir murabbada olayın meydana geldiği yıl olan H. 960'a "mekr-i Rüstem" tamlamasıyla işaret edilmesi de Rüstem Paşa'nın yaptıkları yüzünden birinci dereceden suçlu olarak görüldüğünü gösterir.[14]

Yahya Bey dışındaki diğer şairler de gerek Kanunî'yi gerekse de Rüstem Paşa ve Hürrem Sultan'ı bu türden sözlerle eleştirmişlerdir. Aşağıdaki beyitlerde de görüleceği üzere, özellikle Kanunî'ye yönelik hitaplarda oğluna kıyması, hanedanın alnına kara leke sürmesi, oğula karşı şefkatsiz olması ve etrafındakiler tarafından kandırılması gibi hususlar vurgulanarak sürekli vicdanen rahatsız edildiği görülür. Kanunî'ye Şehzade Mustafa'nın adaşı olan Hz. Peygamber'in yanına gittiği, orada mutlu olduğu ama kendisinin yarın ahirette Muhammed Mustafa'nın yüzüne nasıl bakacağı hatırlatılarak hiç olmazsa Rüstem Paşa'yı ve diğer sebep olanları cezalandırması istenmekte ve yaptığından dolayı vicdanen acı çekmesi arzulanmaktadır. Mersiyelerde yer alan bu tür ifadeler yazımızın esas konusu olmadıkları için, bazılarını sadece örnek olması amacıyla, incelemeden aşağıya alıyoruz.

Bu firak odına döyer nice yanmaz cigerüñ
Bu eger erlik ise ancak bu ola hüneriñ
Pâdişehsin tutalım yok mı Hüdâdan hazerüñ
Mustafa n'oldı kanı n'eyledüñ â pâdişehüm
Sen muhibbî olasın sende muhabbet bu mıdur
Mustafa gibi ciğer-gûşeñe şefkat bu mıdur
Âl ile kıyduñ aña kanı hakikat bu mıdur
Kavl-i düşman saña kâr etti meveddet bu mıdur
Yok yere kan idesin yani hilâfet bu mıdur
Mustafa n'oldı kanı n'eyledün â pâdişehüm
Ata oglına kıyar oldı acib oldu zaman
(Sâmî)

[14] M. Çavuşoğlu, agm., s. 644.

Şâh-ı âdilsin koma yanında ol ehl-i şeri
Kimse makul görmedi âlemde şâhâ bu işi
Gide ol Sultân-ı âlem kala ol ebter diri
(Fünûnî)

Bir Urus câdûsınun sözin kulagına koyup
Mekr ü âle aldanuben ol acûzeye uyup
Bâğ-ı ömrün hâsılı ol serv-i âzâda kıyup
Bî-terahhum şâh-ı âlem n'itdi Sultân Mustafâ
(Nisâyî)

Şehzade Mustafa mersiyelerinde şairlerin doğrudan doğruya padişaha, sadrazama ve diğer müsebbiplere beddua ve lanet ederek tepkilerini ortaya koydukları da çokça görülmektedir. Bu tür beyitlerde edilen bedduaların olayla ilgili şahıslara göre değiştiği ve muhatap üzerinde gerekli etkiyi göstermesi için özen gösterildiği dikkat çekmektedir.

Beddua ve lanetler kişilere göre tasnif edildiğinde Padişahtan sadrazama, Hürrem Sultan'dan Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye ve şehzadeyi boğan dilsiz cellatlara kadar olayla ilgili tüm suçlulara beddua edildiği görülür. Mersiyelerde geçen beddualar şu başlıklar altında incelenebilir.[15]

İnsan bedeni ve hastalıkla ilgili beddualar

Şehzade Mustafa mersiyelerinde bu başlık altında toplanabilecek bedduaların dikkat çeken yönü, bunların padişaha değil de Rüstem Paşa, Hürrem Sultan ve Şehzadeyi öldüren cellatlara edilmiş olmalarıdır.

[15] Beddua söyleme geleneğimizi ayrıntılarıyla inceleyen Doğan Kaya, bilinen bedduaların genel olarak "insanlar, beldeler, hayvanlar, yapılar, tabiat parçaları ve gurbet" olmak üzere 6 ana başlıkta toplandığını tespit ederek insanlar için söylenen bedduaların da söyleniş hedefi olarak 10 başlık altında sınıflandırılabileceğini belirtmektedir. Biz de çalışmamızda tespit ettiğimiz bedduaları, Doğan Kaya'nın verdiği bu ana başlıklardan ilgili olanlarıyla sunmayı tercih ettik. Söz konusu eser için bkz. Doğan Kaya, *Foklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

İlginç olan başka bir husus da, isim verilmediği halde edilen bedduadan kimin kastedildiğinin hemen anlaşılmasıdır. Örneğin Rahmi Çelebi aşağıdaki beyitte geçen bedduasıyla, şehzadeyi Kanunî'den ayıran kişinin Rüstem Paşa olduğunu vurgulamaktadır.

Kim kıldı ise hazret-i şehden anı cüdâ
Yâ Rabbi anı iki cihânda cüzâm kıl
(Rahmî Çelebi)

Beyitte şehzadeyi padişahtan ayıran kişiye başka herhangi bir hastalıkla değil de cüzam olmakla beddua edilmesi boş yere değildir. Peçevî Tarihi'nde anlatıldığına göre, Hürrem Sultan'ın da yönlendirmesiyle, Rüstem Paşa'yı sadrazamlığa yükseltip kızıyla da evlendirmeyi düşünen Kanunî Sultan Süleyman, Paşa'nın cüzamlı olduğu söylentisinden dolayı tereddüt geçirir. Gerçeği öğrenmek için hekimbaşıya başvurur ve hekimbaşı da cüzamlı olan hastanın vücudunda bit yaşayamayacağını belirterek "eğer gömleğinde bit varsa, aslı yoktur" der. Nitekim yapılan yoklamada gömleğinde bit bulununca da padişah onunla kızını evlendirir.[16] Bir bit sayesinde talihi açılan ve bu yüzden de "kehle-i ikbal" (talih biti) lakabıyla anılan Rüstem Paşa için şairi bilinmeyen bir beyitte şöyle denilmektedir:

Olıcak bir kişinin bahtı kavî talii yâr
Kehlesi dahi mahallinde anun işe yarar[17]

Peçevi Tarihi'nde geçen bu rivayetten ve Rüstem Paşa hakkında söylenen bu beyitten de anlaşılacağı üzere halk arasında Rüstem Paşa'nın cüzam hastalığıyla ilgili macerası bilinmekteydi. Dolayısıyla şair de Rüstem Paşa'nın birinci dereceden sorumlu olduğu böyle bir olayda, kendisini olası cezadan kurtaracağı bir yolu seçmekte ve "cüzam" kelimesini kullanarak birinci mısrada "Kim kıldı ise hazret-i şehden anı cüdâ" diyerek beddua ettiği meçhul(!) kişiye işaret etmektedir.

[16] Peçevî İbahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baysal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, C. I, s. 17.

[17] A. Atilla Şentürk, *age.*, s. XXXVIII.

Muinî de aşağıdaki beyitte yine "sıhhat ve rif'at"in kendisi hakkında muhal olmasını dilediği kişiye "rif'at" kelimesiyle işaret etmektedir. Şehzadeye iftiralarda bulunan, onun hakkında sahte mektuplar düzenleyen Rüstem Paşa'nın kavuştuğu ikbale ve devlet makamlarında yükselmesine yani "rif'at"ine vurguda bulunarak bedduanın kime gittiğini belirtmektedir.

Adüv ki eyledi bühtânı mümkin oldukça
Cihânda sıhhat ü rif'at ana muhal olsun
(Muînî)

Yukarıdaki beyitte Rüstem Paşa'yı çok da net bir şekilde belirtmeyen Muinî sonraki beyitlerde sadrazama açıkça işaret ederek beddua etmektedir.

Celâlî yüzü yoğ idi cemâli gâlib idi
Celâlî oldı diyen ana bî-mecâl olsun
Bir eğri "râ" ile lâm oldı elif kâmet
Adüvlerin dahî derd ile kaddi "dâl" olsun
(Muînî)

Bilindiği üzere, Yavuz Sultan Selim zamanında, mehdilik davasıyla ortaya çıkan ve Şah İsmail taraftarı olan adamları etrafına toplayarak isyan çıkaran Şeyh Celal'e uyanlara Celalî denilirken, sonraları hükümete isyan eden herkes için bu isim kullanılır hale gelmiştir.[18] Rüstem Paşa, Şehzade Mustafa'nın mührünü kazıtıp onun dilinden bir mektup yazarak bunu İran şahı Tahmasb'a göndermiştir. Şahın cevabî mektuplarını Kanunî'ye sunan Rüstem Paşa, padişahı şehzadenin taht planları yaptığına ve isyan hazırlığı içinde olduğuna inandırmıştır.[19] Şiirde geçen "Celâlî oldı" ibaresi şehzadenin İran şahıyla anlaşma yaptığı ve babasına isyan edeceği şeklindeki iftiralara

[18] Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, C. I, s. 269.

[19] Rüstem Paşa'nın Şehzade Mustafa aleyhinde çevirdiği planlar ve şaha yazdığı mektuplar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar", *İÜEF Tarih Dergisi*, 1955, C. 8, S. 11-12, s. 11-50.

işaret etmektedir. Bedduaların Rüstem Paşa'ya yöneltildiğinin en açık işareti "eğri ra" tabiridir. Buna göre şehzadenin "elif" harfi gibi doğru olan boyu çengele benzeyen "ra" tarafından bükülmüş ve "elif"in bükülmüş şekli olan "lâm"a dönmüştür. Şair de buradan hareketle şehzadeye bunu yapanların boyları da "dal" harfine dönsün demektedir. Bilindiği gibi "dal" harfi eğiktir ve bu ifadeyle de şehzadeyi öldürenlerin hastalıktan ve ızdıraplardan iki büklüm olmaları, yüzlerinin yere yakın olmaları dilenmektedir. Şairin "eğri râ" tabirini boşuna kullanmadığı, Rüstem Paşa'ya işaret ettiği çok açıktır. Ayrıca sadece "râ" denmeyip, bu harfin zaten bilinen bir özelliği olan eğriliğinin belirtilmesi de Rüstem Paşa'nın şehzade hakkında entrika çevirmesini ve doğru işler yapmadığını vurgulamak içindir. Yahyâ Bey de mersiyesinin bir beytinde

Bir iki egri fesâd ehli nitekim şemşîr
Bir iki nâme-i tezvîri kıldı katline tîr

diyerek Rüstem Paşa ve birlikte hareket ettiği diğer fesad ehlinin eğriliğine ve şehzade hakkında düzenledikleri sahte mektuplara işaret etmektedir.

Aşağıdaki mısralarda her ne kadar şehzadeyi öldüren cellatlara beddua edilmiş gibi görünse de aslında kullanılan ifadelerden olaya sebep olan asıl kişilerin de bu bedduaya dâhil edildiği anlaşılır.

Kurusın eli kemend atan ana lal olsun
Kim aldı ise ayağını pâymâl olsun
(Muinî)

Şehzadenin boğdurulduğu anla ilgili olarak bazı ayrıntıların verildiği iki mısrada, üç farklı bedduanın yer aldığı görülür. Babasını selamlamak ve belki de kendisi hakkındaki iftiraları açıklamak üzere Kanunî'nin çadırına giren Şehzade Mustafa, yedi dilsiz cellât tarafından boynuna kement atılarak boğulmaya çalışılır. Fakat çok güçlü olan şehzade, bu dilsizlerle boğuşup elerinden kurtularak babasının yanına doğru koşarken saray hademelerinden olup güreşteki ustalığıyla meşhur olan Mahmud Ağa, şehzadeyi devirerek boynuna kemendi geçirir

ve böylece şehzade boğulur.[20] Muinî tarafından "kement atanın eli kurusun" ve "ayağını alan, ayaklar altında kalsın" şeklinde beddua edilen kişilerin cellâtlar ve Mahmud Ağa olduğu söylenebilir. Ama zaten dilsiz olan cellâtlar hakkında "lal olsun" ifadesinin gereksiz olduğu düşünülürse, bu şekilde hem cellâtların dilsiz olduğuna işaret edildiğini hem de olaya sebebiyet verenler hakkında böyle bir bedduada bulunulduğunu söylemek gerekir. Ayrıca "kim aldı ise ayağını" ibaresinde sadece şehzadeyi yere yatırıp boynuna kemendi geçiren Mahmud Ağa'ya değil, aynı zamanda şehzadenin "geleceğini karartan yani onun ikbal yolundan ayağını kaydıran" komplocuların da kastedildiği anlaşılır. Dolayısıyla "dilsiz olasınız, eliniz kurusun, ayaklar altında kalın" şeklindeki bedduaların olaya sebep olan herkes hakkında kullanıldığı söylenebilir.

Hayatla ilgili beddualar

Hayatla ilgili beddualarda, sadece Kanunî'ye beddua edilmiştir. Padişahın daha sonra olayların arka planını görüp pişman olacağını varsayan Sâmî, Kanunî'nin dertle ağlayıp yakasını yırtmasını, oğluna yaptıklarını hatırlayıp pişmanlık ateşinde azap çekmesini dilemektedir.

Dest-i hasretle çeküp çâk-i giribân olasın
Acıyup ogluna çâk derd ile giryân olasın
(Sâmî)

Yine şair Sâmî, Kanunî için son derece ince dokundurmaları içeren bir bedduada bulunmaktadır.

Nûh-veş biñ yıl olursan dahi bir an olasın
(Sâmî)

Tahtını elinden alacağı korkusuyla oğlunu boğdurtan Kanunî'ye "Nuh Peygamber gibi bin yıl yaşasan da bu sana bir an gibi gelsin, ha-

[20] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1949, C. II, s. 393.

yatından zevk almayasın" şeklinde beddua eden Sâmî aynı zamanda Kanunî'nin meşhur gazelindeki bir beytine de göndermede bulunmaktadır. "Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi" mısraıyla meşhur olan gazelindeki bir beyitte "olsa kumlar sagışınca ömrüne hadd ü aded / gelmeye bu şîşe-i çarh içre bir sâat gibi" diyen Kanunî'ye "Nuh Peygamber gibi bin yıl yaşasan da sana bir an gibi gelsin" şeklinde beddua etmek ve uğruna oğlunu feda ettiği saltanattan bir zevk almamasını, bunun farkına bile varmamasını dilemek oldukça manalıdır.

Şehzade Mustafa hakkında yazdığı meşhur mersiyesinde padişaha birçok yolla hakaret eden ve beytin arka planında "sen et yiyici bir akbabasın" diyen Yahya Bey, mersiyesini

İlâhî cennet-i Firdevs ana durag olsun
Nizâm-ı âlem olan pâdişah sag olsun

beytiyle bitirir. Mersiye boyunca beyitlerin arka planlarındaki işaretlerle Kanunî'ye hakaret ettiği belli olan şairin, padişaha mersiyenin son beytinde dua etmeyeceği açıktır. Şairin mersiye boyunca sergilediği karakteri, tavrı ve öfkeli ruh haliyle hiç de uyuşmayacak olan bu beytin, mersiyedeki yergilerin ve gizli bedduaların en ağırı olduğunu ifade eden A. Atilla Şentürk, cümledeki vurgunun yeri değiştirilerek okunması durumunda, yaşça en büyük olduğundan ve herkes tarafından kabul gördüğünden yerine tahta geçecek olan şehzadesini haksız yere öldürterek süregelen nizâmı bozan padişahın kahrolarak yerine âleme nizam getirecek bir pâdişahın gelmesi gerektiği şeklinde bir anlamın da ortaya çıkacağını belirtmektedir.[21] Nitekim şair Fazlî de Kanunî'nin ömrüyle ilgili olarak Yahyâ Bey'inkine benzer bir şekilde beddua etmektedir:

Yerde yatdukça ol vücûd-ı şerîf
Pâdişâh-ı zamâne sag olsun
(Fazlî)

İlk bakışta padişaha dua ediliyormuş gibi gözüken bu beyitte, ince bir zeka eseri olarak padişaha hakaret edildiği ve uzun yaşayıp bin

[21] A. Atillâ Şentürk, *age.*, s. 83.

türlü sıkıntı içinde sefalet çekmesinin arzu edildiği anlaşılır. Kur'ân-ı Kerim'de Yâsin suresi 68. âyette *"Kime uzun ömür verirsek, onu yaratılış itibariyle tersine çevririz, (gücünü azaltırız). Hâlâ düşünmeyecekler mi?"* şeklinde vurgulandığı gibi uzun yaşamak insana ancak sefalet ve sıkıntı getirir. Hele güçten kuvvetten düşen, ihtiyaçlarını göremez hale gelen biri için ölüm, hayattan daha çok arzu edilir. İşte beyitte inceden inceye arzu edilen, padişahın uğraması istenen akıbet budur. Zaten beyitte şehzadeyle Kanunî'nin ele alınış şekli bile bunun iyi niyetli bir duadan ziyade bir beddua olduğunu gösterir. Şehzadenin cesedinden "vücûd-ı şerîf" diyerek hürmetle bahseden şair, Kanunî Sultan Süleyman gibi biri için "padişah-ı zamâne" gibi son derece kuru ve itici bir ibare kullanmaktadır. "Şehzade'nin mübarek vücudu yerde yattıkça, zamane padişahı sağ olsun" demek, "padişah kıyamete kadar yaşayarak, ihtiyarlığın güçsüzlüğü içinde bin bir sıkıntı ve eziyet içinde her türlü fenalığa maruz kalsın" demekten farksızdır.

Ölümle ilgili beddualar

Şehzade Mustafa'nın ölümüne sebep olanların ve özellikle de Kanunî'nin kahrolmasının, ölmesinin arzulandığı bazı beddualar da mevcuttur. Bunlardan birincisinde şair Müdâmî hiçbir ayrım gözetmeden bu olaya sebebiyet veren herkesin kahrolmasını istemektedir ki bu oldukça cesaret isteyen bir iştir. Çünkü "katline bâis olan" derken kimi kastettiği veya kimlerin bu katle sebep olduğu açıktır.

Katlüne bâis olanı cümle makhûr eylesün
(Müdâmî)

Yazmış olduğu mersiyede oldukça cesur ifadeler kullanan ve padişahtan şeyhülislâma kadar olaya dahil olan herkes için ayrı ayrı beddua eden şaire Nisayî de Kanunî için ölümü dilemektedir; fakat öyle alelade bir ölüm istemez. Şehzade Mustafa'nın en olgun çağında ve tahtı en çok hak ettiği zamanında öldürüldüğü için hasretle gittiği mersiyelerin çoğunda özellikle vurgulanır. Nisayî de bunu kastederek "sen de oğlun gibi hasretle gidesin, gözün arkada kalsın" demektedir. Bunu söylerken de padişahı vicdanen rahatsız edecek "Ey şeh-i bî-şef-

ka n'itdi saña Sultân Mustafâ" mısraını mersiyesi boyunca her bendin sonunda tekrarlar. Böylece padişaha "ey şefkatsiz, merhametsiz" diye seslenirken, bir yandan da Sultan Mustafa'nın kendisine ne yaptığını sormakta ve beddua etmektedir.

Bir gün ola dünyeden sen dahî hasret gidesin
Ey şeh-i bî-şefka n'itdi saña Sultân Mustafâ
(Nisâyî)

Ahiret ve inançla ilgili beddualar

Bedduaların bir kısmında da şairler, şehzadenin ölümüne sebep olanların ahirette cezalarını bulmalarını dilemektedirler. Sâmî ve Nisâyî'nin aşağıdaki beyitlerinde de görüleceği üzere, ikisi de sanki bu olayı yapan belli değilmiş, meçhul birilerine beddua ediyorlarmış gibi davranmaktadırlar. Sâmî, "bu işi yapan kimse, mahşerde cezasını çeksin" diyerek beddua ederken, Nisâyî şehzadenin annesinin çektiği acıları anlattıktan sonra "onu böylesine yakıp yandıran her kimse, cehennemde zebani heybetini görsün, yansın" diye feryat etmektedir. Beddualardaki bu belirsizliğe rağmen dikkat edilirse, hemen peşinden gelen mısrada her ikisi de padişaha hesap sormakta ve "merhametsiz şâh-ı âlem, Mustafa sana ne yaptı? Hani Mustafa, ona ne yaptın?" şeklinde sorgulamalarla aslında bu işi kimin yaptığını bildiklerini, mahşer gününde bu yaptıklarının cezasını bulmasını, cehennemde yanmasını istemektedirler.

Rûz-ı mahşerde bula kim ise bu kanı iden
Mustafa n'oldı kanı n'eyledüñ â pâdişehüm
(Sâmî)

Anı yakup yandıran görsün zebâni heybetin
Merhametsiz şâh-ı âlem n'itdi Sultân Mustafâ
(Nisâyî)

Yukarıda da belirtildiği üzere, şehzadenin katlinden dolayı en çok üzülenlerden biri olan Nisâyî, olaya müdahil olan herkese ayrı ayrı beddua etmiştir. Bunlardan birisi de Şeyhülislam Ebussuud Efendi'dir. Şehzadenin katli için şeyhülislâmdan fetva alındığına dair bir bilgi yerli kaynaklarda bulunmamaktadır. Buna karşın batılı kaynaklarda

şeyhülislam Ebussuud Efendi'den alınan bir fetvayla şehzadenin idam edildiği anlatılır. Busbecq fetva alınma şeklini şöyle aktarır:

Süleyman İstanbul'dan çıkmazdan evvel oğlunu öldürmeyi aklına koymuştu. İlkin müftünün reyini aldı. Sözde dinin emirlerine karşı geliyormuş gibi çekingen bir tavır takındı. Müftünün Mustafa lehine söz söylemesini önlemek için müftüye şöyle uydurma bir hikaye anlattı: "İstanbul'da zengin bir tüccar vardı. Uzak bir yere gitmesi icap etti. Ailesinin ve bütün işlerinin idaresini kölesine bıraktı. Kölenin sadakatinden emindi. Köle, efendisi gider gitmez kendisine tevdi edilen efendisinin karısını ve çocuklarını öldürmeye, malını mülkünü ele geçirmeye, fırsat bulursa efendisinin de canına kıymaya karar verdi" Süleyman bu hikayeyi anlattıktan sonra müftüye sordu: böyle bir adama şer'an ne yapmak lazım gelir? İdama müstehak olur cevabını verdi. Sultanın Mustafa'yı öldürmek hususundaki kararı bu fetvadan sonra daha da kuvvetlendi. Çünkü oğlunun kendi ve tahtı aleyhindeki ihaneti bu kölenin cürmü kadar büyüktü.[22]

Fetvanın alınma şekli ve doğruluk derecesi ne olursa olsun, şeyhülislam Ebussuud Efendi de Nisâyî tarafından bedduaya uğramaktan kurtulamaz.

Bâis olan müftîye de ermesin Hak rahmeti
Merhametsiz şâh-ı âlem n'itdi Sultân Mustafâ
(Nisâyî)

Dört ana başlık altında incelediğimiz bu beddualar dışında bir de Fünunî'ye ait olan fakat bu başlıkların hiçbiri altında incelenemeyecek olan bir beddua mevcuttur. Fünûnî, Şehzade Mustafa'nın düşmanları için beddua ederken arzuladığı şeyi söylememekte, sadece "Ya Rabbi, Mustafa'nın düşmanlarını gönlümden geçtiği gibi yap" demekle yetinmektedir.

Bu Fünûnî'niñ duası bu durur yâ Rab saña
Ola gönlümden geçen gibi adû-yı Mustafâ
(Fünûnî)

---

[22] Ogier G. De Busbecq, *Kanunî Devrinde bir sefirin Hatıratı (Türk Mektupları)*, Serdengeçti Neşriyatı, Ankara, 1953, s. 31.

Sonuç

Osmanlı toplumunda, diğer alanlarda olduğu gibi edebiyat-kültür hayatında da mutlak belirleyici olarak rol oynayan sarayın şairler üzerindeki etki ve otoritesini abartılı olarak tasvir eden, şairleri hayatları boyunca kendilerine rahat ve itibarlı bir yaşam sağlayacak patronlar arayan kişiler olarak takdim eden bir kısım araştırmacılara göre şairler, yaltakçı ve otoriteye (patrona) karşı sesi çıkmayan kul konumundadırlar. Hâlbuki çalışmamızda da görüldüğü gibi bu genel hükmün aksine olarak, bütün menfaatlerini bir kenara bırakan, her türlü cezayı göze alarak otoriteye karşı gelen şairler de var olmuştur. Örneğin başta Kanunî ve sadrazamı Rüstem Paşa olmak üzere boğdurulma hadisesinde emir verenden bunu fetvayla onaylayan şeyhülislama ve şehzadeyi boğdurmak için geride çalışan Hürrem Sultana kadar herkesi içine alan bir şekilde pervasızca "Katlüne bâis olanı cümle makhûr eylesün" diyebilen bir şairin patrona kul köle olan ve asla onun işlerini sorgulamayan şairler güruhundan olmadığı açıktır. İncelenen beyitlerde de görüldüğü üzere, şairler gerek dolaylı yoldan, gerekse de doğrudan doğruya yönetici kesimin hatalarına itiraz etmekte, yanlışlıklarını yüzlerine vurmakta ve olayın vehametine göre onlara bedduada bile bulunabilmektedirler.

O halde Divan edebiyatı ve şairleri hakkında değerlendirmelerde bulunurken ne toptan kötüleyici ne de tamamen kutsayıcı olan yaklaşımlara prim vermeden, bu edebiyatın temsilcilerinin de "insan" olduğunu ve bütün insanlar gibi bazı zafiyetlere ve faziletlere sahip olduklarını unutmadan hüküm verilmelidir. Ancak böyle yapıldığı takdirde bu edebiyat ve temsilcileri gerçek manada anlaşılmaya başlanacaktır.

Kaynaklar

Busbecq, Ogier G. De, *Kanunî Devrinde bir sefirin Hatıratı (Türk Mektupları)*, Serdengeçti Neşriyatı, Ankara, 1953, s. 31.

Çavuşoğlu, Mehmet, "Şehzade Mustafa Mersiyeleri", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1981, S. 12, s. 641-686.

Erbay, Erdoğan, *Divan Edebiyatı Üzerine Tenkit, Değerlendirme ve Tartışmalar (1866-1901)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1996.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar", *İÜEF Tarih Dergisi*, 1955, C. 8, S. 11-12, s. 11-50.

Güldaş, Ayhan, "Bilinmeyen Şehzade Mustafa Mersiyeleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 1989, S. 3, s. 37-49.

İnalcık, Halil, *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2003.

İsen, Mustafa, "Şehzade Mustafa İçin Yazılmış Üç Yeni Mersiye", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1984, C. 22, S. 1-2, s. 104-109.

İsen, Mustafa, *Acıyı Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994.

Kaya, Doğan, *Foklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Levent, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.

Okuyucu, Cihan, *Divan Edebiyatı Estetiği*, LM Yayınları, İstanbul, 2004.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, C. I.

Peçevî, İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baysal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, C. I, s. 17.

Saraç, M. A. Yekta, "Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme (Tanıtma-Tenkit)", *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2004, C. 31, s. 384-389.

Şentürk, A. Atilla, *Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1998.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1977, C. 4.

Tökel, Dursun Ali, "Ölüme Sevinen Mersiye: Yahya Bey'in Rüstem Paşa Mersiyesi", Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 25-26 Kasım 2004.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1949, C. II.

RAKİBE BEDDUA

Mesihî Divanında Rakibe Yönelik Sövgü ve Beddua

Ali Yıldırım*

Rakip, Arapça "rakabe" kökünden türemiş; gözleyen, gözetleyen anlamlarına gelen bir kelimedir. Allah'ın adlarından biri de gözeten, kollayan, murakebe eden anlamına gelen er-Rakîb'dir. Bir olayda, bir konuda muhtemelen yarıştığı kişiyi gözetleyen, onun pozisyonuna göre tavır alan anlamlarından kinaye olarak ortaya çıkan bu kelime, hayatın her alanına teşmil edilebilir. Rakabe kelimesinin aynı zamanda boyun ve buna bağlı olarak kafa anlamına geliyor olması da, bizdeki rekabete bağlı "kafa kafaya yarışmak" ve "at başı gitmek" deyimlerini hatırlatmaktadır. İnsanların, hislerine, hırslarına, izzet-i nefislerine yönelik hususlarda hep yarışlar ve mücadeleler olagelmiştir. Kültürümüz ve edebiyatımızda belli bir kavram alanı oluşturan rakip, Divan şiirindeki aşk bahsinde, âşık ve sevgili ile birlikte sıklıkla kullanılan üç tipten biridir.

Divan şiirinde bu kelimenin yerine zaman zaman başkası, başkaları anlamına gelen "gayr" ve özellikle bunun çoğulu olan "ağyar" kelimeleri de kullanılmıştır. Söz konusu şiirde âşık tipi belli bir kişidir; bu da o metni ortaya koyan şairdir. Oysaki rakip birden çoktur; dolayısıyla aşığın bu noktada sıkıntısı da oldukça fazladır.

---

* Doç. Dr. Ali Yıldırım, Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ.

Aşkta rakip düşüncesinin ortaya çıkmasında en önemli etken, aşığın sevgiliden ayrı oluşudur. Divan şiirinde sevgili âşıktan çok uzaklarda, hatta bazen bilinmezlerdedir. Âşık, zaman zaman sevgilinin yıkıcı bakışlarına, acı sözlerine muhatap olsa da özde sevgiliden her daim ayrıdır; hicran içindedir. Aslında aşkın oluşması için ayrılığın olması zarurîdir; zira aşk ayrılığı gerektirir. Âşıklar/şairler, ayrı oldukları sevgiliye kavuşma hülyaları içinde olmakla birlikte, esasında kavuşmayı da istemezler; çünkü vuslat aşkı öldürür. Aşkın her dem taze ve dinamik kalması için hicran şarttır. Hatta varlığın yaratılarak Yaratan'dan bir nevi ayrılması da mutasavvıflar tarafından aşk-ı Zâtî (aşk-ı ilahî) ile izah edilmiştir. Buna göre âlem-i sekinet (ilm-i İlahî)'te huzur ve dinginlik içindeki saf ma'kulat yaratılarak, bir nevi aslından ayrılmıştır. Ruh, o aslî vatan ve aslî sevgilinin özlemi içindedir. Ayrı olmak ve bunun neticesinde özlem ve hasretle sevmek en makbul sevgiden addedilmiştir. Zira sevgi gücünü, kuvvetini ve dinamizmini buradan alır. Dolayısıyla insanların "insanî yetkinleşmenin tüm imkanlarını elde etmek için O'na yakınlık kadar O'ndan uzak kalışı da tatmaları gerekiyordu." (Chittick-Murata 2000: 237)

Sevgiliden ayrı olma sürecinde, âşığın bilincinin köküne rakibin yerleştirdiği en önemli duygu, kıskançlık (gayret)'tır. Zira aşkın en önemli taraflarından biri kıskançlıktır. Sevgiliyi herkesten, her şeyden hatta kendinden bile kıskanmaktır. Bu duygu tabii ki insanlara hasredilmekle birlikte, bazen İlahî kıskançlıktan bile bahsedilmektedir. Kıskançlık anlamına gelen gayr (gayret) ile ilgili İbn Arabî'nin düşüncesi şöyledir: "Gayret ise gayrdan müştaktır ki o da "sen"sin. Bundan da vahdet-i vücut makamının gayr (başkası)'dan hoşlanmayan, gayret (kıskançlık)'i getirdiği sonucunu çıkarır." (Afifi 2002: 31). Yani Allah, kullarının kendisinden başkasına ibadet etmesini, kendisinden başkasını sevmesini istemez. Yaygın bir inanışa göre "Allah gayûrdur, evliyasını sever, sevdiklerini kıskanır, onlara ve dinine yapılan haksız ve kötü muamele gayretullaha dokunur." (Uludağ 1995: 203). Yine İbn Arabî, şöyle der: "Ârifler, duydukları her şiirde, her bilmecede, her medhiyede ve her gazelde şekillerin ve suretlerin perdesi arkasından sadece O'nu görürler. Bütün bunların sebebi, Tanrı'nın kendisinden başkasının sevilmesini kabul etmediği, ilahî kıskançlıktır." (İbn Arabî 1998: 34). Kuşeyrî, risalesinde Allah'ın gayreti noktasında şunları söyler: "Biliniz ki Hak celle ve alânın veli kulları ile sünneti şudur: Evliya Hak'tan başkası ile sakinleştiği ve O'ndan başkasını düşündüğü ya da kalpleriyle başka bir şeye yöneldiği zaman, Hak tealâ onlar üzerine o şeyi karmakarışık eder. Bundan dolayı veli kullarının kalpleri yeniden halisane zatına dönünceye kadar onları kıskanır." (Kuşeyrî 2003: 349).

Bütünüyle olumsuz görünen ve bu sebeple şiirlerde en kötü vasıflarla anlatılan, beddua edilen, lanet okunan rakibin çok önemli bir fonksiyonu ortaya çıkmaktadır. Bu da aşığı teyakkuz halinde bulundurması, yani gayrete (kıskançlık) getirmesidir. Uzaklardaki sevgilinin yanında rakip ya da rakiplerin varlığı düşüncesi, âşığı her daim sevgili ile ilgili endişe ve huzursuzluğa sürükler. Bu hâl, âşığın uyanık ve sevgilinin düşüncesi içinde olmasını sağlamaktadır ki, bu, âşığın kıskançlığını ve aşkını artırmaktadır. Kıskançlık (gayret) içindeki âşık tabii ki sevgili hususunda gayrete gelecek, çaba içinde olacaktır. Bu noktadan bakınca rakibin aşkta yapıcı bir yönünün olduğu idrak edilecektir. Zira "her şey zıddıyla kaim olur" düşüncesine göre, rakibin olmadığı bir aşk zaten aşk olamazdı. Uzakta da olsa rekabet edilecek bir rakipten tamamen emniyette olan sevgili, belki de zaman zaman unutulacak, bazen sevilmeme sorununu yaşayacaktır.

Andıkça kara yüzlü rakîbi iderem âh
Niteki kurum çoğ olucak tutuşur ocak (G.124/4)

(Kurum çok olduğunda ocağın iyi tutuşması gibi, kara yüzlü rakibi hatırladıkça ah çekerim.)

Âşık, rakibin onun aşkını tazelendirmesini, kuvvetlendirmesini çoğunlukla idrak edemez. Yani onun bu noktada yapıcı yönünü göremez. Bu sebeple âşığın indinde en kötü, en yararsız, en değersiz varlık rakiptir.

Divan şairleri rakiplerini şiddetli kıskançlık duyguları ile kötülemişler; sevgilinin rakibe meylinin acısını bile rakiplerden çıkarmaya çalışmışlardır. Onlar rakipleri için benzetme unsuru olarak bazı hayvanları ve bir takım kötü fiilleri kullanmışlardır. Bunlar dünya kültür-

lerinde ve kültürümüzde kötülüğün, uğursuzluğun, felaketin, bönlüğün, sefilliğin, pisliğin, gülünçlüğün simgesi olan hayvan ve yaratıklardır.

Divan şiirinde âşık, maşuk, rakip üçlemesi kendilerine biçilen roller dahilinde dramatize edilmiştir. Tabiri caizse, sınırları çizilen bu şablon çerçevesinde kurgusal bir oyun söz konusudur. Yani biz dış dünyada tecrübe ettiğimiz gerçek hayattan kesitlerle muhatap oluruz; ancak gerek âşık, gerek maşuk, gerekse rakip iç dünyamızın da dinamikleridir. Yani bir yönüyle her insan, bu üç tipin de bir anda gösteri yaptığı sahnedir.

Mesihî Divanında Rakibi Tavsif ve Ona Yönelik Beddua

Mesihî, Divan edebiyatının başarılı şairlerinden biri olup 15. yüzyılda yaşamıştır. Bu çalışma için seçilmiş olmasının yegane özelliği "rakîb" kelimesine divanında sıkça yer vermesidir. Üç yüz civarında gazel, yirmi beşe yakın kasideden oluşan divanında altmış beş kez bu kelimeyi kullanmıştır. Dokuz kez de yine aynı anlama gelen "ağyâr" kelimesini kullanmıştır. Bir fikir vermesi açısından Divan şiirinin önde gelen şairlerinden bazılarının bu kelimelere divanlarında ne kadar yer verdikleri önem arz etmektedir. İlki rakip, ikincisi ağyâr olmak üzere Ahmedî altı / yirmi yedi, Necatî on / yedi, Hayalî otuz iki / yirmi dört, Fuzulî sekiz / otuz üç, Bâkî dokuz / on, Nef'î üç / dokuz, Şeyhülislam Yahya otuz bir / on dokuz kez bu kelimeleri kullanmışlardır. Ayrıca istiare yoluyla it(ler) sekiz, seg(ler) yedi, köpek bir kez rakip veya rakipler için kullanılmıştır. Buna karşılık şunu da hemen belirtmek gerekir ki, Mesihî veya başka bir şairin bu kelime ve bu kelimenin temsil ettiği tip ile ilgili olarak çok farklı anlayış ve değerlendirmelerinin olduğunu söyleyemeyiz. Bu tip ile ilgili her hangi bir şairin tutum ve davranışını bütün Divan şairleri için de söylemek mümkündür.

İnsanın mizacı, zor, çetin, sıkıntılı durumların olmamasını; oluyorsa da kendi hayatında bunlarla karşılaşmamayı arzular. Arzuladığı hedefler en kısa yoldan ulaşmayı, yolu üzerinde ise hiçbir engelin olmamasını ister. Dolayısıyla aşk yolunun en önemli engeli olan rakibin varlığı, âşığı üzmektedir. Ona göre en iyisi rakibin olmamasıdır; ancak

rakip hatta rakiplerin varlığı da bir gerçektir. İşte Divan şairleri bu gerçek karşısında bir takım savunma mekanizmaları geliştirmişlerdir. Bunlardan başta geleni, rakibi toplumda en itibarsız duruma düşürecek sıfatlarla yaftalamak olmuştur. Bunlar, Müslüman bir toplumun nefretini ve hiddetini çekecek olan şeytan, dev, ehrimen, kâfir, Firavun, Ebu Leheb, Ebu Cehil gibi isimlerdir. Mesihî, bu sıfatları rakip için sık sık kullanır.

Bâb-ı dilber kim rakîb olmış durur derbân aña
Âsumândur sanki çıkar gâh geh şeytân aña (G.4/1)

(Şeytanın zaman zaman, gökyüzüne çıkması gibi, rakip sevgilinin gökyüzü gibi yüce olan kapısına kapıcı olmuş.)

Olmaga dîv-i rakîbüñ şerr-i mekrinden emîn
Tende san dâg-ı gamun mühr-i Süleymândur baña (G.6/3)

(Vücuduma açtığın yaralar, şeytan rakibin aldatma şerrinden emin olmak için sanki Süleyman'ın mührüdür.)

Rakibin kötülüğü ve azaba uğrayacağı, Kur'an senedine de dayandırılır:

Rakîbi görüp âh itdük kapuñda
"Ca`alnâhâ rücûmen li'-ş-şeyâtîn" (G.182/2)

(Senin kapında rakibi görüp âh ettik; "Andolsun biz en yakın göğü lambalarla donattık ve onları şeytanlar için taşlamalar yaptık ve onlara çılgın ateş azabını hazırladık" Mülk/5)

Âşık, maşuk, rakip üçlemesi, başka bir üçleme olan Âdem, cennet ve şeytan ile birlikte değerlendirilmektedir:

Kûyuñda bak rakîb ile baña ki bilesin
Cennet içinde dîv ile Âdem hikâyetin (G.193/3)

(Çevrende rakip ile beni gör de cennetteki Âdem, şeytan kıssasını öğren.)

Cennet-i kûyıñdan ayırdı Mesîhîyi rakîb
Âkıbet çıkardı bak şol Âdemüñ şeytânına (G.234/10)

(Şeytanın Âdem'i cennetten çıkartması gibi, rakip de beni sevgilinin havalisinden ayırdı.)

Bazen işler âşığın istediği gibi gider veya âşık gönlünden geçeni terennüm eder:

İşiginden rakîbi sürdi cânân
Melek şeytânı sanı gökden uçurdı (G.257/3)

(Meleklerin şeytanı gökyüzünden kovması gibi, sevgili de rakibi eşiğinden sürdü.)

Rakip, dinsiz, imansız bir kâfirdir. Onun dini, imanı olmadığı gibi merhameti de yoktur. Onun, bütün güzel ve güzelliklerden mahrum kalacağı zaten Allah tarafından Kur'ân'da bildirilmektedir:

Seyr-i bâg-ı kûyuñ içinde rakîbi koma kim
Kâfire olmaz temâşâgâh hüsniyât-ı adn (G.169/3)

(Senin güzellik bağını gezmesi "görmesi" için rakibi bırakma; çünkü adn cennetinin güzellikleri kâfire haramdır.)

Âşığın rakiple mücadelesi bazen âşığın ölümünden sonra bile devam eder. Tabii şair bunları çeşitli sanat oyunları ile söyler:

Kabrde kılsam rakîb öcinden efgân dir gören
Havf-i kâfirden zemin içre ezân okur Bilâl (K.13/9)

(Rakipten öç almak kasdıyla mezarımda bağırıp çağırsam; bu sesi duyanlar kâfirlerin korkusundan Bilal'in ezan okuduğunu sanır.)

Mesihî, belirsiz bir kâfire benzettiği rakibi, bazen namlı din düşmanları ile özdeşleştirir:

Mûsâ gibi kır âlini Fir`avn-ı rakîbüñ
Tâ sen şeh-i hüsne diyeler âl kırandur (G.58/3)

(Firavun rakibin soyunu Hz. Musa gibi kır ki, sen güzeller şahının adı âl kıran olsun)

Niçün çekinür zülfüñe her dem rakib-i Bû-leheb
Yetmeye mi ol bogazı iplüye bir habl-i mesed (G.41/4)

(O Ebu Leheb yaratılışlı rakip niçin senin zülfüne asılır; o boğazı ipliye "hurma lifinden bir ip" yetmez mi?)

Bu müşebbek sîne saklar nakşuñı ağyârdan
Kim Ebû Cehli örümcek ağı saklar gârdan (G.185/1)

(Ebu Cehil'den mağaradakileri "Hz.Peygamber, Hz. Ebu Bekir" örümcek ağının sakladığı gibi, o lime lime olmuş sinem senin görüntünü rakiplerden saklar.)

Mesihi rakiple ilgili olarak orijinal benzetmeler de yapar:

Ayrılmaz sineden fikri rakîbün
K'olur kâfir cehennem içre lâbis (G.24/3)

(Kâfirin cehennem ateşi içinde gizlendiği gibi, sinemden rakibin düşüncesi gitmez.)

Kûyuña varup Mesîhî tutuşur agyâr ile
Sanki gâzîdür ki akına varup kâfir tutar (G.48/5)

(Mesihi, akın salıp kafir esir eden "öldüren" bir gazi gibi, senin evinin etrafındaki rakiplerle kavgaya tutuşur.)

Rakip, insanların şiddetle kaçtıkları; yüzü, vücudu deforme olmuş cüzamlılar gibidir:

Bezm-i zilletde ol agyâr-ı cüzâmuñ görinür
Kara yüzinde dili şem`-i şebistân-şekil (G.150/4)

(Aşağılıkların meclisindeki cüzamlı rakiplerin kara yüzlerinde dilleri, gece karanlığındaki mum gibi görünür."

Bazen de rakip, gözünde çiçek hastalığı çıkan ve dolayısıyla kör olması istenendir:

Hayâli cemâlüñ bahârınuñ üş
Rakîbüñ gözinde çıkardı çiçek (G.137/3)

(Senin güzellik baharının hayali, rakibin gözünde çiçek çıkardı.)

Divan şairlerinin rakibe layık gördükleri en yaygın sıfat "it"tir. Ama Mesihî bununla da yetinmeyerek onları görüntüsü ve kokusu iğrenç olan köpek leşlerine benzetir:

Görüp rakîbüñ ile ben nice dirildügümi
Sokakda mürde-i segler bize tebessüm ider (G.81/4)

(Rakibinle benim nasıl dirildiğimi gören köpek leşleri, bize gülümser.)

Mesihî de geleneğe uyarak rakibi, ağırlıklı olarak köpeğe benzetmiştir. Diğer müteradifleri olan it, kelp ve seg kelimelerine de yer veren şair, mecazen "boğazı ipli"yi de bu anlamda kullanmaktadır. İlk dönemlerden beri insanın yanında yer alarak, evcilleşen köpek, aynı zamanda sadakatin de göstergesi olmuştur. Özellikle sahibine bağlılığı hiçbir hayvanla kıyaslanamayacak olan köpeğin bu olumlu vasfı, mecazen insan için kullanıldığında olumsuz bir anlam yüklenmiştir. Bu sadakat ve kapı beklemek, zamanla zelilliğin, düşkünlüğün, asaletsizliğin ve çıkarcılığın göstergesi olmuştur. Küçük bir ekmek parçası için saatlerce kapı beklemek, en hakir davranış olarak görülmüştür. Dolayısıyla bu durum sırnaşıklığın, musallat olmanın, bıkkınlık vermenin de tam adı olmuştur. İşte sevgilinin küçük bir lütfu için saatlerce onun evi etrafında dolanan rakiplere en iyi sıfat olarak bu yakıştırılmıştır:

İtligin komaz işigüñde rakîb
Yine kendü kendüye olur secîh (G.28/5)

(Rakip, senin eşiğinde yine itlik ederek kendi kendine kaşınır.)

Hâldaş olalı senünçün rakîb ile şehâ
Sorma hiç ahvâlümüz kim hâlümüz it hâlidür (G.67/4)

(Ey sevgili, senin yüzünden rakiple haldaş olalı halimiz it halidir.)

Beni yine taladı it rakîbüñ
Ölüm gibi çagın çagın üş (G.109/5)

(İt rakip ölüm gibi üzerime çullanarak beni daladı.)

Göster rakîbe ârif iseñ dâg-ı sîneñi
Bir pâre etmek ile ol itüñ femini dik (G.134/2)

(Eğer anlayışın varsa rakibe sinendeki yaranı göster; zira bir parça ekmekle itin ağzı kapanır.)

Seg-i kûyuñla uludı rakîbüñ
K'olur aña nazar kıldukça hod-bîn (G.182/8)

(Senin evinin etrafındaki köpeklerle uluyan rakibin, onlara baktıkça kendini görür.)

Seg-i kûyma `âk olma rakîbâ
İtâle itme kendüñden uluya (G.242/4)

(Ey rakip, sevgilinin eşiğindeki itlerle inatlaşma; senden yüce olan bunlara dil uzatma.)

Rakîb-i kelbi görsem der-peyüñce
Ururam na`reler dilden pey-â-pey (G.266/4)

(İt rakibi kapında görünce, sürekli naralar atarım.)

Rakîb itmez benümle merhabâyı
Mukarrer seg yapışmaz âşinâyı (G.272/1)

(İtin tanıdığı ısırmadığı gibi, rakip de benimle selamlaşmaz.)

Rakibi sûfi dahi sevmez imiş
Ki olmaz kelbden rubâh hoşnûd (G.40/3)

(Tilkinin itten hoşlanmaması gibi, sufi de rakibi sevmez.)

Mesihî divanında rakibin benzetildiği hayvan sadece köpekle sınırlı değildir. Görünüşü ve sesi çirkin olan karga da benzetmeye dahil edilir. Karga, sesi itibariyle bülbül, yürüyüşü itibariyle de keklikle kıyaslanarak her halükarda kötü bir kuş olarak ortaya konulur. Görülmesi ve sesinin duyulmasının başa kötü şeylerin gelmesine sebep olacağına inanılması dolayısıyla "şahs-ı meş'um" olarak değerlendirilmiştir. Özellikle aynı kafese konulmuş karga ve bülbül kurgusu insanın bedeninde bulunan nefis ve ruhu sembolize etmekte olup edebiyatımıza bu yönüyle de yansımıştır. Kötülüklerin ve çirkinliklerin kuşu olarak tanınan karga, bülbül ya da papağan gibi kuşların beslendiği gül, şeker gibi yiyecekler ve gül bahçesi gibi yerlere karşı; leş yiyiciliği, hatta pislikle beslenmesi ve harabelerde barınmasıyla da bilinmektedir.

Kapunda zâg-ı rakîbüñden otururdum emîn
Belâ bu fâhiteler de görürse kumkum ider (G.81/5)

(Kapında karga rakiplerden emin olarak otururdum; bela bu ki beni burada kumrular da görürse kem küm "dedikodu" eder.)

Gönül zülfüñde tururken rakîb ol araya gelmez
Ne cânı var tolaşa zâg bâzuñ âşiyânına (G.216/4)

(Gönlüm senin saçlarında iken rakip araya giremez; karganın şahin yuvasına ulaşması mümkün mü?)

Cânâ rakîbi lutf idüp el üzre tutma kim
Görmez kimesne zâga mahal serv talını (G.252/3)

(Ey sevgili lütfedip rakibi el üstünde tutma; servi dalını kimse kargaya layık görmez.)

Aşağı yukarı karganın olumsuzluklarını barındıran diğer bir kuş olan çaylak da divanda geçer:

Âhir aluram ben seni agyâr elinden
Kim bâz alıkor bulıcagız saydı zaganda (G.244/6)

(Seni sonunda rakibin elinden, şahinin avı çaylaktan kaptığı gibi, alırım.)

Eşek de bönlüğü, idraksizliği simgelemesi, ağır yükleri taşıması ve batağa saplanmışlığı ile insanın madde boyutunu temsil etmesi yönünden edebiyatta yer etmiştir. Böyle olumsuzlukları yüklenen eşeğin rakibe benzetilmemesi söz konusu olamazdı:

Rakîb oldı hammâl-ı bâr-ı emek
Ki kuvvetlü hardur ezelden ne şek (G.137/1)

(Rakip emek yüklerini "sevgiliyle ilgili kazanımlar" yüklendi; eşek şüphesiz ezelden beri en kuvvetli yük taşıyıcıdır.)

Mesihî, rakibi dinen murdar olan domuz olarak da niteler. Aynı beyitte iham ve cinas ile soytarı anlamına maymunu da çağrıştırır:

Ben umardum ki toñuz kopa rakîbüñ ammâ
Âkıbet tâli`ini gör nice meymûn oldı (G.255/4)

(Ben rakibin domuz olmasını isterdim; ama talihine bak ki uğurlu geldi.)

Rakip, bazen suçlu, bazen ekşi suratlı, bazen de kapıya gelmiş bir dilencidir:

Çünkim rakîb-i mücrimüñ gönli çeker asılmaga
Tak sûre-i Tebbet hakı boynına bir habl-i mesed (G.41/4)

(O suçlu, günahkâr rakip sevgiliye musallat niyetindedir; Tebbet suresinin hakkına onun boynuna bir "hurma lifinden ip" tak.)

Bakar rûy-ı rakîbe çeşm-i mestüñ
Belî mâ'il olur eşkiye mahmûr (G.47/4)

(Sarhoşun canının ekşimsi şeyleri çektiği gibi, sevgilinin o sarhoş gözleri de ekşi suratlı rakibe bakar.)

Bana la`lüñçün kılur düşnâm kûyuñda rakîb
Sâ'ile hâmın virür ekser yemişün bâgbân (G.180/3)

(Eşiğindeki rakip, senin la'l taşına benzeyen dudakların yüzünden bana küfreder; zira bahçıvan dilenciye meyvenin ekseri hamını verir.)

Rakibi şeytandan eşeğe, köpekten domuza kargaya kadar değişik kötü sıfatlarla anan Mesihî, hırsını bununla da alamaz. Artık rakibi döne döne aynı sıfatlarla hitap etmenin yetmeyeceğini bilen şair, beddua etmeye başlar. O, rakibin ocağına su dökmek ister; sevdiğine el uzatırsa koltuğunda sıraca (illet), gözünde çiçek çıkmasını ister; feleğin ona kan içirmesini, eğer bunlar da olmazsa dünyayı rakibin başına dar edeceğini söyler. Bazen de sadece rakibin değil bütün soyunun kırılması isteğini dile getirir:

Beni giryân itmeden hâli degül bir dem rakîb
Âkıbet eşkümdür anuñ su koyan ocağına (G.219/3)

(Rakip beni ağlatmaktan bir an uzak değildir; sonunda benim bu göz yaşlarım onun cağına su dökecek.)

Rakib el uzadursa ol sirâca
Çıkarsun koltugında çak sirâce (Ş.163)

(Rakip eğer siraç olan sevgiliye el uzatırsa, Allah onun koltuğunda yaralar çıkarsın.)

Kan içürmezse rakibâ saña ger dâver-i çarh
Neye yarar bu şarâb-ı şafak u sâgar-ı çarh (G.31/1)

(Ey rakip, eğer felek sana kan içirmezse, onun çarh kadehi ile şafak renkli şarabı neye yarar?)

Niçün çekinür zülfüñe her dem rakib-i Bû-leheb
Yetmeye mi ol bogazı iplüye bir habl-i mesed (G.34/4)

Ragm-ı agyâra Mesîhî ayaguñ tozın alup
Bir avuç toprag ile düşmenini kûr eyler (G.89/5)

(Mesihî senin ayağının toprağını alıp rakiplere karşı atarak onların gözlerini kör eder - Hz. Peygamber'in Bedr gazvesindeki mucizesine gönderme yapıyor.)

Dostlar bilüñ ki dilberden asılacak rakîb
Gin yürimezse cihânı başına dar eyleyem (G.166/4)

(Dostlar bilin ki sevgiliye musallat olacak rakip, onun uzağından gitmezse dünyayı ona dar ederim.)

Her gice mâni' olur nâleme kûyuñda rakîb
Göreyin kim okına uğraya âh-ı seherüñ (G.127/2)

(Rakip, her gece senin kuyunda inlememe engel olur; inşallah seherde etkili olan o ahın oklarına hedef olur.)

Kolın hamâ'il itmiş idi boynuña rakîb
Gayretden ol hamâ'ili sî-pâre eyledüm (G.156/4)

(Rakip, sevgilinin boynuna kolunu hamail gibi dolamıştı; kıskançlığımdan onun kolunu otuz parçaya ayırdım.)

İstiare yoluyla, it, köpek, seg gibi kelimeler rakip ve rakipler için kullanılmıştır:

Hây u hûy-ı halkdan cânâ uyanmaz itlerüñ
Ben siñüp geçdükçe her biri beliñler hâbdan (G.184/2)

(Ey sevgili, senin itlerin insanların gürültüsünden patırtısından uyanmaz; ama ben inleyerek yanlarından geçince her biri uykusundan fırlayarak uyanır.)

Ölüp ayag uzada diyü intizâr ile
Oldı mahalle segleri çün na'l çeşm-çâr (K.17/5)

(Sevgilinin mahallindeki itler, benim ölüp ayaklarımı uzatmamı dört gözle beklerler.)

Divan şiirinde rakip, aşkı oluşturan üç tipten biridir. Âşık/şair indinde en olumsuz kişi hükmündedir. Rakibi âşığın bakış açısından gören ve tanıyan okur için de rakip aynı değersizliktedir. Yani rakip her halükârda kötüdür; ancak gerek âşık ve gerekse onun gözünden gören okur, rakibin önemli bir fonksiyonunu görememektedir. Bu da rakibin, aşka sağladığı yapıcı katkıdır; zira sadece âşık ve sevgiliden oluşan aşk, temelde aşk olamazdı. Rakibin olmadığı durumda gerçek bir aşktan da bahsedilemez. Aşkta rekabet ortamını oluşturan rakip, âşığı gayrete (kıskançlık) getirecek ve sonuçta aşktaki kemali sağlayacaktır. İşte rakibin bu yönüyle aşka katkısı söz konusu olmakla birlikte âşık, rakip ve rakipleri hiçbir surette istemez. Aşığa göre en güzel aşk, rakibin olmadığı aşktır; ancak rakip ve rakiplerin varlığı bir gerçek olduğuna göre onu kötülemek, yermek, kötü sıfatlarla anlatmak; ona sövmek, beddua etmek âşığın/şairin temel görevlerinden olmuştur.

Divan şiirinin 16. yüzyılda yaşamış önemli şairlerinden biri olan Mesihî, divanında rakip ve rakip anlamına gelen ağyâr kelimesini sıklıkla kullanmıştır. Şair, bu kullanımlarında rakibi, alışıldığı üzere bütünüyle yermiş, onu toplum içinde sevilmeyen yaratık ve hayvanlara benzetmiş, bununla da yetinmeyerek ona beddualar etmiştir. Bu benzetme ve yergilerinde geleneksel yapıdan farklı bir tutumu olduğunu söyleyemeyiz. Yani Mesihî'nin rakibe bakışını bütün Divan şairleri için genelleyebiliriz.

Kaynaklar

Mesihî Divanı, hzl. Mine Mengi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1995.

Chittick, W-Sachiko, M., İslam'ın Vizyonu, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.

Şentürk, A. Atilla, *Rakibe Dair*, Enderun Yayınları, İstanbul 1998.

Batıslam, Dilek, "Divan Şiirinde Aşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm", *Folklor Edebiyat*, C. IX, S. 36. s. 186-199. Ankara 2003.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara (yty).

Kuşeyrî Risalesi, hzl. Mehmet Günyüzlü, Yasin Yayınevi, İstanbul 2003.

Afifi, Ebu'l-Ala, "İbn Arabî Hakkında Yaptığım Çalışma", *İbn Arabî Anısına Makaleler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2002, s. 25-53.

İbn Arabî, *İlahî Aşk*, çev. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

LANETLİ BİTKİ VE HAYVANLAR

Balıkesir Yöresi Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanışlarda Lanetin Yeri

Berna Olgunsoy*

Giriş

Balıkesir yöresinde bazı bitki ve hayvanlar lanet ile ilişkilendirilmekte, lanetli ve uğursuz oldukları düşünülmekte, fenalık veya uğursuzluk getireceklerine inanılmaktadır. Bir takım rivayetlerde bu bitki ve hayvanlardan söz edilmekte, anlatımlardaki olaylara binaen bu bitki ve hayvanların cezaya müstahak olmuş oldukları ima edilmektedir. Bu bitki ve hayvanların sahip oldukları özelliklerin, üzerlerine inen lanetin bir sonucu olduğuna inanılmaktadır.

1. Balıkesir yöresinde bitkilerle ilgili inanışlarda beddua ve lanetin yeri

Balıkesir yöresinde "incir", "çam" ve "zakkum"un lanetli olduğuna dair şu bilgiler derlenmiştir:

a. İncir

İncir ağacıyla ilgili tespitlerimize göre incir ağacı, olumsuz bir çağrışıma sahiptir. İncir ağacının bir yere dikilmesi bile hoş karşılanma-

* Arş. Gör. Berna Olgunsoy, Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir.

maktadır. İncir ağacının halk arasındaki bu olumsuz çağırışımının nedeni Âdem ve Havva'nın cennetten kovulması olayına dayanmaktadır. Çünkü incir ağacı, yasak meyveyi yiyerek çıplak kalan Âdem ve Havva'ya yaprağını vererek onların örtünmelerine yardım etmiştir. Böylece onların suçlarına ortak olmuştur. Tanrı'nın günahkâr kullarına yardım eden incir ağacı da halk arasında hor görülerek cezasını bulduğu düşünülmektedir.

Balıkesir yöresinden bu konuyla ilgili olarak derlenen bilgi şu şekildedir:

"Cennette yeme, içme yokmuş. Yılan buğday alıp Âdem'in yanına varmış. "Bu buğdayı yersen sen cennette duracaksın, yemezsen Allah seni defedecek" diyor. Buğdayı yediriyor. Allah gelmiş. "Bu hal ne? Sen bunu nereden buldun?" demiş. Âdem de "Sen bunu yemezsen padişahın köşkünden atacak dedi" demiş. Allah bunu cennetten defetmiş. Bu bir o dala varmış bir bu dala varmış. "Bana bir yaprak ver de örtüneyim" demiş. Dallar sallanmış, sallanmış. "Sen Allah'ın lanetlemesisin, biz sana yaprak veremeyiz" demişler. Sonra yemişin yanına varmış. Yemiş de bir yaprak düşürmüş. Allah da "Yemişin yensin de hiç gülün açılmasın" demiş. Bir de ceviz yaprak vermiş. Allah ona da "Gülün açılmasın" diye beddua etmiş." (Hadiye Koyuncu, İvrindi-Yallılar Köyü)

"Peygamberimizin biri çırılçıplak kalmış. Allah onun tohumunu da almış. Çırılçıplak kalınca incir ağacından bir yaprak gelmiş. Onun avret yerlerini örtmüş. Şimdi yemiş ağacının dibine yatan hasta kalkar." (Mehmet Ali Aydemir, Burhaniye-Börezli Köyü)

"İncir ağacı intizarlıdır. Âdem baba ile Havva ana cennette yasak meyveyi yedikleri vakit vücutları açık kalmış. Hiçbir ağaç onlara yaprağını vermemiş. Bir tek incir vermiş. Bu yüzden incir intizarlıdır". (Ali Balaban, Balıkesir-Merkez-Konakpınar Köyü)

Rabguzi tarafından kaleme alınan *Kısasü'l Enbiya*'da ise incir ağacından şu şekilde bahsedilmektedir:

"*İncir yıgaçı Adem ve Havvaga beş yapurgak berdi, endamların örtüp çıktılar, ta Teñri aytmışdan kedin ol beş yapurgakdan birin keyik yedi yıpar boldı, birin balık yedi anber boldı, birin aru yedi asel boldı, birin kurt yedi yipek boldı, birin Adem yerge tikdi yüñ boldı kıyametga tegi oglanlarınga küç boldı. Nükte: incir yıgaçı Ademga yapurgak bermişi üçün Teñri azze ve celle bederledi. Kamug yetmiş üç türlüg turur kiminiñ tışı yenür alma, armud meñizlig, kiminiñ içi yenür tışı yenmez yañak badam meñizlig kiminiñ taşı ma yenmez içi ma yenmez kagun, harpuz meñizlig. Amma incirniñ taşı hem yenür içi hem yenür.*"[1]

İncir ağacıyla ilgili olarak İncil'de şu şekilde bir anlatım yer almaktadır:

"Markos ve Matta İncillerine göre, yolda yürümekte olan Hz. İsa acıkır. Tam bu sırada yolda gözüne yaprakları yeşil bir incir ağacı ilişir. Gördüğü İncir ağacının meyvesinden yemek için ağacın yanına gider, fakat ağaçta hiç meyve olmadığını görünce öfkelenerek ağaca "Artık senden hiç kimse bir daha meyve yemesin" diye beddua eder. Yanındaki öğrencileri onun söylediği bu sözü duyarlar. Ertesi gün Kudüs'ten geri dönerlerken Hz. İsa'nın lanetlemiş olduğu incir ağacının kurumuş olduğunu görürler ve Havari Petrus "Bak lanetlediğin incir ağacı kurumuş" diye ona söyleyince, Hz. İsa ona "Tanrı'ya iman edin... Kim şu dağa "Kalk, denize atıl" der ve yüreğinde şüphe hissetmeden dediğinin olacağına inanırsa dileği yerine gelecektir" diye cevap verir."[2]

Halk arasında bazı mekânlar, şeytanların ya da kötü ruhlu varlıkların yaşadığı yerler olarak görülmüştür. Çöplerin bulunduğu, bulaşık ve hamam sularının döküldüğü yerler bunlardan bazılarıdır. Geceleyin bahçeye ya da balkona sıcak su dökülmesi iyi sayılmamakta, şeytanların ve diğer kötü ruhların geleceğine inanılmaktadır. Balıkesir yöresinde, incir ağacının altı şeytanların barındığı bir yer olarak tasvir edilmiştir. İncir ağacının altında uyunmamasının, incir ağacının olduğu yerde ufak su dökülmemesinin, kırklı çocuğun suyunun incir ağacının dibine dökülmemesinin sebebi de bu yerin şeytan ya da kötü ruhların

[1] Aysu Ata, *Kısasü'l Enbiya, (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara 1997, s. 18-19.

[2] www.incil.info (05.07.2008)

uğrak yeri olduğuna dair varolan inançtan kaynaklanmaktadır. İncir ağacının olumsuz bir çağrışıma sahip olmasındaki diğer bir neden de "ocağına incir ağacı dikmek" ifadesinde kendisini göstermektedir. İncir ağacı, genellikle yıkılmış, virane yerlerde yetişmektedir. İncir ağacı ekildiğinde onu tamamen yok etmek neredeyse imkânsızdır. İncir ağacı çabuk üreyebilen bir ağaçtır. Ne kadar kesilirse kesilsin kendine üremek için yeni bir yol bulabilmekte, insanların bahçe ve tarlalarını işgal edebilmektedir. Tarla ya da bahçelerinden geçimlerini sağlayan insanların verim almasını zorlaştırmaktadır. "Ocağına incir ağacı dikmek" ifadesinin de bu nedenden ötürü ortaya çıktığını düşünmekteyiz. İncir ağacının dalının kesilmesi ya da yakılması da iyi sayılmamaktadır. İncir ağacı kötü ruhların mekânı olduğu için incir dalının yakılması da herhalde iyi sonuçlar doğurmayacaktır.

Sonuç olarak incir ağacı uğursuz bir ağaç olarak kabul görmektedir. Bunun temelinde, Tanrı'nın kutunu üzerlerinden çektiği varlıklara yardım etmesi yatmaktadır.

b. Çam

Bilindiği gibi çam ağacı her daim yeşil kalabilen bir ağaçtır. Türk kültüründe de genellikle kutsal olarak kabul görmektedir. Balıkesir yöresinden yaptığımız derlemelerde çam ağacıyla ilgili olarak birbirinden farklı iki rivayet tespit ettik. Bunlardan birinde çam ağacı her daim yeşil kalması nedeniyle övülmekte, diğerinde ise "döl vermeme" cezasına maruz kalmaktadır. Bilindiği gibi çocuksuzluk bizim kültürümüzde karganmış, hoş karşılanmamıştır. Çünkü bu, kutsuzluğun bereketsizliğin simgesidir. Balıkesir yöresinden bu konuyla ilgili olarak derlenen bilgi şu şekildedir:

"İbrahim peygamberi yakacakları zaman çam odununu vermiş. İbrahim peygamber de "Senin dölün yayılmasın" diye beddua etmiş. Çam ağacını kesince dibinde fiskil vermez. Diğer tüm ağaçlar verir." (Süleyman Deniz, Balıkesir-Merkez-Karamanlar Köyü)

İbrahim peygamberin yakılmasına yardım ettiği için onun bedduasına maruz kalan çam ağacı "döl vermemekle" cezalandırılmıştır.

c. Zakkum

Balıkesir yöresinde zakkumun ekilmesi iyi sayılmamaktadır. Çünkü zakkum "cehennem ağacı"dır. Cehennem de günahkâr, lanetlenmiş kişilerin yeridir. Bu nedenle orada yetişen bir bitkinin ekilmesi o bölgeyi de cehenneme benzetecektir. Uğursuzluk getirecektir. Halk arasındaki bu inanışların dışında Kur'an-ı Kerim'de de zakkumla ilgili olumsuz nitelikli ayetler bulunmaktadır.

Duhan suresi 43-45. ayetlerde şöyle denilmektedir: "Gerçekten cehennemdeki o zakkum ağacı, kafir olanın yemeğidir."

İsra suresi 60. ayette ise şöyle denilmektedir: "Vaktiyle sana şöyle vahy etmiştik: Muhakkak Rabbin insanları (Kureyş kâfirleri azabı ile) kuşatmıştır. İsra gecesi, sana, o alelen gösterdiğimizi ve Kur'an'da lanet edilen (ve cehennemin dibinde biten o zakkum isimli) ağacı da yalnız insanlara bir imtihan yaptık (insanlardan kimi İsra hadisesini, kimi de cehennemde ağaç biteceğini inkâr etti). Biz onları korkutuyoruz. Fakat bu, ancak onlara büyük bir taşkınlık ilave ediyor."

Saffat suresi 62-65. ayetlerde zakkumla ilgili olarak daha ayrıntılı bilgiye rastlanmaktadır: "Bu cennet nimetlerine konmak mı hayırlı yoksa (kokusu kötü ve tadı acı olan cehennemdeki) zakkum ağacı mı? Gerçekten biz zakkum ağacını kâfirler için ahirette bir azap yaptık. O bir ağaçtır ki cehennemin dibinde çıkar. Meyveleri çirkin şeytanların başları gibidir." [3]

Kur'an-ı Kerim'deki bu ayetlerin de etkisiyle Balıkesir yöresinde zakkum sevilmemekte, lanetli bir ağaç olduğuna inanılmaktadır. Balıkesir yöresinden derlenen bilgilerde zakkumla ilgili olarak şu bilgilere yer verilmektedir:

"Zakkum dikmek iyi değildir denir. Zakkum zıkkımın benzetilmesidir." (Kadir Örs, Dursunbey-Küçükler Köyü)

"Zakkum cehennem çiçeği olarak bilinir. Ev kapısına ekilmesi iyi değildir." (Sevim Yıldız, Balıkesir-Merkez)

---

[3] A. Fikri Yavuz, (ty.) *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali Âlisi*, İstanbul.

"Zakkum ekmek iyi değildir." (Recep Yılmaz, Susurluk-Aziziye Köyü)

"Zakkum cennette olmayan bir ağaçtır. Zehirlidir. Kur'an'da da "Evinize sokmayın" der. Cennette her türlü ağaç vardır. Zakkum yoktur." (Hüsamettin Köse, Savaştepe-Danişment Köyü)

Sonuç olarak Tanrı tarafından cehenneme layık görülen ve kesin bir emirle "evinize sokmayın" denilen zakkum ağacı bölge insanı tarafından sevilmemekte, ekilmemesine özen gösterilmektedir. Bunda zakkumun zehirli olmasının da etkisi olmalıdır.

2. Balıkesir yöresinde hayvanlarla ilgili inanışlarda beddua ve lanetin yeri

a. Keklik

Kekliğin, Türkiye sahasında Hz. Muhammet, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin isimleriyle birlikte anılması, diğer Türk toplulukları arasında da keklikle ilgili inanış ve rivayetlerin var olabileceğinin en önemli kanıtıdır. Yapılan araştırmalar sonrasında Metin Ergun'un *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* adlı çalışmasında keklikle ilgili olarak Uygur Türklerine ait bir rivayet yer almıştır:

"Keklik, eskiden Hızır aleyhisselamın geliniymiş. Kekliğin asıl adı Pehtihan'mış. Bunların arasında küçük büyük ilişkileri çok iyiymiş.

Günlerden bir gün Hızır, bütün çocuklarını evine çağırıp yemek vermek istemiş. Çocukları geldikten sonra oturup sohbet etmişler. Yemek hazırlanmış.

Pehtihan, ellerini yıkamaları için ibrik getirmiş. Omzuna da havlu atarak önce Hızır'ın eline su dökmüş. Su çok kaynar olduğu için Hızır'ın eli yanmış. Hızır, bağırmış ve kızıp sinirlenip:

"Hey, keklik olup da git" diye onu kargışlamış.

Bu şekilde Pehtihan, kekliğe dönmüş. Kekliğin boynundaki ak leke işte o sırada omzunda olan havluymuş."[4]

[4] Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, 2. c. Ankara 1997, s. 804.

Keklik, bilindiği gibi, bir av hayvanıdır. Kekliğin avlanması da kolaydır. Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru* adlı çalışmasında kekliğin kolay avlanmasıyla ilgili şu rivayete yer vermiştir:

"Keklik, düşmanlardan gizlenmiş olan bir Peygamberin bir kavak ağacının dalları arasında saklı olduğunu "gak kavak! gak kavak!" diye ses çıkararak haber vermiş. Peygamberi öldürmüşler. Kanı kekliğin tüylerine bulaşmış; kınalı rengi oradan kalmış. Peygamber: "Herkes seni yakalasın" diye ilenmiş; onun için keklik kolayca yakalanırmış."[5]

Balıkesir yöresinden keklikle ilgili olarak derlenen bilgiler şu şekildedir:

Yakup peygamber kavak ağacına saklanmış hırkasının ucu dışarıda kalmış. Keklik "gak gak kavak ağacı, kavakta, kavakta" diye ses çıkarmış. Kâfirler de o kavağı biçmiş. Yakup peygamberin kanı etrafa saçılmış. Keklik de onun kanında eşinmiş. Yakup peygamber de beddua etmiş. O yüzden kekliğin ayakları ve gagası kırmızıdır. Keklik söylemese kâfirler bulamayacaklarmış. Bu yüzden kekliği vurmak sevap derler. (Şaban Şahin, Balıkesir-Merkez-Dedeburnu Köyü)

Hasan Hüseyin'i kesmişler. Hasan Hüseyin kaçmak için kavak ağacına saklanmış. Münafıklar aramaya koyulmuşlar. Keklik de başlamış ötmeye. "Hasan Hüseyin kavakta" diye ötmüş. Münafıklar da bulmuş yerini. Keklik onun kanında eşinmiş. Hasan, Hüseyin de beddua etmiş. Ceza olarak da "Sen de bundan sonra saçma önünde uçma, sen de av hayvanı ol, seni avlasınlar" demiş. (Mustafa Güzel, Sındırgı-Çelebiler Köyü)

Hasan Hüseyin düşmanlardan kaçıyormuş. Bir mağaranın oraya gelmiş. Orada bir kavak ağacı varmış. Mağarayı örümcekler kaplamış. Hasan Hüseyin de kavak ağacına saklanmış. Mağara örümceklerle kaplı olunca düşmanlar oraya bakmak istememişler. Keklik o sırada "Hasan Hüseyin kavakta" diye ötmüş. Düşmanlar onu bulmuşlar, kesmişler. Keklik de onun kanında eşinmiş. Ondan dolayı ayakları kırmızıdır. (Hadiye Koyuncu, İvrindi- Yallılar Köyü)

[5] Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul 1997, s. 62.

Keklikle ilgili olarak Balıkesir yöresinden derlenen bilgilerde rivayetlerin ana tema bakımından birbiriyle aynı olduğu görülmektedir. Kekliğin iyi bir imaja sahip olmamasındaki ana sebep her rivayette isimleri Hz. Ali, Hz. Yakup, Hasan ile Hüseyin olmak üzere farklılık gösteren dini nitelikli şahısların ölümlerine sebep olmasıdır. Bu olayın sonucunda ölen dini şahsiyetlerin kanında eşinmesi de kekliğin fiziksel özelliklerinde yansımasını bulmuştur. Bu rivayetlerdeki başkahramanların genellikle Alevi inancının temsilcileri olduğu görülmektedir. Keklik yaptığı hata sonucunda cezalandırılmıştır.

b. Yılan

Yılan, Türk ve dünya mitolojilerinde yer alan kimi zaman uğurlu sayılan kimi zamansa şeytanla eş tutulan, hastalıkların tedavisi için zehrinden medet umulan bir hayvandır.

Yılan belirli dönemlerde deri değiştirdiği için ölüp-dirilme motifinin sembolü haline gelmiştir. Halk arasında yılanın kendi eceliyle ölmeyeceği ancak bir insanın öldürmesiyle öleceğine dair bir inanç yerleşmiştir.

Yaratılış destanında ve kutsal kitaplarda da yer alan yılan, Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmalarında başrolde yer alan bir hayvandır. Böyle bir olaya sebebiyet veren yılan Tanrı tarafından cezalandırılarak ömrü boyunca sürünmeye mahkûm edilmiştir. İnsanoğlu da yılanı gördüğü her yerde öldürecektir.

Kutsal kitaplarda yılan lanetlenmektedir. Tevrat'ta Havva'yı kandırarak yasak meyveyi yediren yılana Tanrı şöyle der:

"Bu yaptığından ötürü, bütün evcil ve yabanıl hayvanların en lanetlisi sen olacaksın" dedi. Karnın üzerinde sürünecek, yaşamın boyunca toprak yiyeceksin. Seninle kadını, onun soyuyla senin soyunu birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu senin başını ezecek, sen onun topuğuna saldıracaksın." (Yaratılış 3: 14-15).

Yılan, Türk şamanizminde yeraltı ilahı Erlik ile ilgili bir semboldür. Kara yılan, Eril'in temsil ettiği karanlık dünyanın, kötülüğün ve ölünün de simgesidir.

Bektaşiler arasında yer alan inanca göre yılan kötülüğü simgelemektedir. Hatta Bektaşiler ikinci defa dünyaya gelişte kötü insanların bir tavşan ya da yılan şeklinde görülebileceğine inanılırdı.[6]

Balıkesir yöresinden yılanla ilgili olarak derlenen bilgi şu şekildedir:

"Yılan cennetin kapısında bekçiymiş. Şeytana yardım etmiş ve onu içeriye almış. Allah da yılanın ayaklarını kırmış ve sürünsün diye beddua etmiş. Bunu gören kullarım da başını ezsin demiş. Yılanın kafasını ezersen çok sevabı vardır. Bir yılan eve geldiğinde evdeki dertleri de alır götürür derler." (Yurdanur Zeybek, Balıkesir-Merkez-Akarsu Köyü)

"Yılan ve tavus kuşu cennetin kapısında bekçiymiş. Bir an gaflete düşmüşler. Şeytanın içeri girmesine engel olamamışlar. Allah yılana yerde sürünsün diye ceza vermiş. Tavus kuşuna da o güzelliğine karşı ayaklarını o kadar kötü yapmış ki tavus kuşu ayaklarını her gördüğünde bağırıyormuş." (Sevim Yıldız, Balıkesir-Merkez)

Balıkesir yöresinden derlenen bilgilerde yılan cennette bekçiyken şeytanla işbirliği yapmıştır ve bunun sonucunda sürünmekte ve insanlar tarafından öldürülmektedir. Buradan yola çıkarak yılanın şeytanın hizmetine girdiğini söylemek mümkündür. Tanrının yasağını karşı gelmiş ve cezasını da bulmuştur.

c. Katır

Çocuksuzluk ya da yavrusuzluk, her varlık için çok kötü bir durumdur. Türk geleneğinde çocuksuz insanlara, meyvesiz ağaçlara, yavrusuz hayvanlara değer verilmemekte, Tanrı kutunun bu varlıklarda yoksun olduğu düşünülmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nın ilk hikâyesinde Dirse Han'ın çocuğu yoktur. Bu nedenle hanlar hanı Bayındır Han'ın toyunda kötü bir muameleyle karşılaşır.[7]

---

6 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, 1. C., Ankara 1998, s. 490.

7 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I, (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara 2004, s. 77-95.

Balıkesir yöresinden derlenen aşağıdaki bilgide katırın yavrusuzluğunun sebebini açıklamaktadır.

"İbrahim peygamber yakılacağı zaman çam ağacı odununu verdi. Bu odunları taşıyacak hayvan lazımdı. Katır da taşımaya razı oldu. Bu yüzden İbrahim peygamber beddua etti. "Senin bu dünyaya dölün yayılmasın" dedi. Bu nedenle katırın yavrusu olmaz." (Süleyman Deniz, Balıkesir-Merkez-Karamanlar Köyü)

Balıkesir yöresinden derlenen yukarıdaki rivayette katırın üreyememesinin sebebi, anılan hayvanın Hz. İbrahim'in yakılmasına iştirak etmesidir. Bunun sonucu olarak da Hz. İbrahim'in bedduasıyla cezalandırılmıştır.

d. Kırkayak

Balıkesir yöresinde kırkayakla ilgili olarak edinilen bilgilerin temelinde yine kutsal kabul edilen bir kişinin bedduası sonucunda bir cezalandırma karşımıza çıkmaktadır.

Balıkesir yöresinden derlenen bilgi şu şekildedir:

Fadime anamızın çocuğunu sokmuş, öldürmüş. Fadime anamız da beddua etmiş. O yüzden kırkayağı görünce hemen bir vuruşta onu öldürmek gerekir. Eğer bir vuruşta öldürürsen ahirette Fadime anamız öldüren kişiye vezirini verecektir. (Yurdanur Zeybek, Balıkesir-Merkez-Akarsu Köyü)

Balıkesir yöresinden derlenen kırkayakla ilgili bilgiye göre kırkayak Fadime anamızın çocuğunu öldürdüğü için cezalandırılmıştır.

3. Sonuç

Balıkesir yöresinden derlenen bilgilerde bazı bitki ve hayvanların lanetlendiği inancı görülmektedir. Lanetin nedeni ise genellikle Tanrı tarafından yasaklanan bir kuralı bozmak, kutsal şahıslara karşı yapılan yanlış davranışlar olarak tespit edilmiştir. Bahsi geçen bitki ve hayvanlar varolan düzeni bozma yönünde bir eylemde bulunmuşlar ve cezalarını da çekmişlerdir. Aslında bitki ve hayvanların beddua sonucunda sahip oldukları bu özelliklerinin insanlara bir mesaj olduğu da açıktır.

Çevresinde gördüğü bitki ve hayvanların neden o hale geldiğini bildiği ve gördüğü için Tanrı tarafından konulan kurallara uyulması gerektiğini anımsayacaktır. Aynı zamanda Tanrı'nın kurallarına uyulmadığında başa gelebilecek olaylar için de insanlara bir ikaz mahiyetindedir. Bahsi geçen bitki ve hayvanlar diğer türdeşlerinden farklılık arz etmektedirler. Bu farklılığın açıklaması da yaratılışa özgü zamanlarda yaşanılan olayların sonucunda ortaya çıkan beddua ve lanetleme ile açıklanmaktadır.

Kaynaklar

Ata, Aysu, *Kısasü'l Enbiya, (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara 1997.

Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997.

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I, (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara 2004.

Ergun, Metin, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, 2. C. Ankara 1997.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, 1. C., Ankara 1998.

Yavuz, A. Fikri, (ty.), *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali Âlisi*, İstanbul.

www.incil.info (05.07.2008)

KÖTÜLÜĞÜN TASVİRİ

Türk Sanatı ve Mitolojisinde Kötülüğün Tasviri

Yaşar Çoruhlu*

Dünya ve Türk halklarının mitlerine-kültürlerine genel bir bakış, mitoloji alanında kabaca, şeytan ve cinler olarak nitelendirilebilecek kötülüğün temsilcisi-tarafı olan varlıkların, büyük yer tuttuğunu gösterecektir. Hatta iyi olan unsurun belki de kötü olan unsurlar yanında daha az zikredildiği de görülecektir; çünkü iyi olanın zorunlu olmadıkça kötülük yapmayacağı ön görüsü vardır. İyi vasıflı tanrılar veya ruhlara müracaat da onlara şükürde bulunmaktan çok, kötü varlıkların şerrine karşı onların desteğini sağlamak, himayesini temin etmek içindir. İnsanoğlu, serveti, aşkı vb. kazanmak için inandıklarına dua etmenin yanında ağırlıklı olarak hastalık, kötülük ve ölüm getirenlerden korunmayı talep etmekte; kötü olanı kızdırmamak suretiyle ondan zarar gelmemesini sağlamaya çalışmaktadır.

Bazı durumlarda, iyi olan tanrı veya ruhların da gücendirildiği takdirde cezalandırabilecekleri düşünülerek, her iki tarafı da memnun ve idare etmek insanların yüzyıllardan beri uygulamaya çalıştıkları temel politika olmuştur. Bununla birlikte mitlerdeki tanrılar veya ruhlar, insanın ve tabiatın doğasının gereği olarak iyi ve kötü unsurları barındırdığından, esasında bu doğanın yansımasından ibarettirler; başka bir

* Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul.

deyişle iyilik ve kötülük insanın ve evrenin varlığının tabii sonucu olarak var olmak zorunda kalmaktadır.

Tek tanrılı ilahi dine veya dinlere göre ise Tanrı, insanı ve evreni, kendi gücünün küçük bir yansıması olarak yaratmış ve bu temel niteliklere sahip evreni ve insanı bir varolma sınavına tabi tutmuştur. Varolmak iyi ve kötü unsurları bir arada barındırmakla mümkündür. İyilik ve kötülük birbirleri ile mücadele halinde ancak birbirini tamamlayan iki parçadan ibarettir; fakat iyi taraftan baktığımızda bir şeyin kötü olduğu kavranabileceğinden, önce iyi taraftan bakmak gereklidir. Dinler insanlara bu iyi taraftan bakmanın nasıl olacağını öğretirler. Bununla birlikte önce kötü tarafa tabi olunursa iyi tarafın anlamı kavranamaz, çünkü kötü tarafta olan iyi tarafta olanın kendisi olduğunu zanneder.

Neticede evrenin yaratılmış olması iyiliği ve kötülüğü var etmiştir. Her ne kadar bazıları kötülüğü ve onu temsil edeni Allah'ın karşısına koyarak, iyiliği ve kötülüğü temsilen iki tanrının ve onların taraftarı olanların ezelden beri savaştığını iddia ediyorsa da bu anlayış Paganizmin Hıristiyanlığa yansımasından başka bir şey değildir. Çünkü tek tanrılı bir inanışa göre bunu böyle kabul etmek mümkün değildir. Tanrı bir tek Tanrı olduğundan, onun her şeyi yaratmış olması bir mutlak zorunluluğu ifade eder. Bu durumda Tanrı iyiliği ve kötülüğü, yani varlığı (ya da varlıkları) yaratmıştır.

Bununla birlikte mitler ve mitoloji dediğimizde daha çok paganist yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Çünkü tek Tanrılı dinler zamanında oluşan mitler, daha çok eski pagan inanışları ifade eden mitlerin, yeni bir forma kavuşmuş şekillerdir.

Bu anlayışa göre; birbirlerine üstün gelmek isteyen, ve bu sayede mevcudiyetini sürdürebilen, varlığın Dünya ve Türk mitlerine yansıyan görüntüsü olan iyilik ve kötülük sürekli bir savaş halindedir. Bu mücadele sona erdiğinde varlık yani bütün yaratılmış şeyler evren veya evrenler yok olacaktır. Bu yüzden mitler ve onların yansıdığı sanat eserleri ve arkeolojik eserlerde bu mücadelenin tasvirleri ve simgeleri yoğun bir şekilde yer tutmaktadır. Bir tarafta iyilik unsurunun ögeleri: iyilik, ışık (aydınlık), dostluk, sevgi, barış vb.; diğer yanda bunların karşıtları yerini almıştır. İnsanlık tarihinde erkek ve kadının sosyal durumu da bunlara eklenmiştir ve özellikle ata erkil dönemlerde erkek iyiliğin tarafında, kadın ise kötülüğün tarafında görülmüştür. Burada belki Batı ve Doğu medeniyetleri arasındaki küçük bir anlayış farkına değinilebilir: Batı mitleri daha çok kötülüğün egemen hale gelerek varlığı yok etmeye çalıştığını ifade eder, oysa Doğu anlayışlarında bu düşünceden daha çok, varlığın iki tarafının birbiri ile mücadele etmek suretiyle yaşam enerjisini, yani varlığı sürdürdüğü anlayışı vardır.

Böylece dünya ve Türk mitlerinde bu konuları ifade eden pek çok şey yer almış ve bunlar sanat eserlerine yansımıştır. Genel anlamda bu anlayışın kendine özgü bir tarzda yansıdığı Türk mitlerinde kötülüğün tasvir ve sembolleri de buna göre ele alınmıştır. Doğada var olan insan ve hayvan veya çeşitli nesneler bu grubu ifade etmek üzere kullanılmıştır. Türk topluluklarının bulunduğu yer, yayıldığı alanlar ve bu alanlarda karşılaştığı kültürler ve kronolojik tarih düzleminde bulunduğu devre göre söz konusu simge ve tasvirler ifade edilmiştir. Bazen iyiliğin simgesi sayılan bir varlık, tasvir veya nesne sonraki devirlerde kötülüğün simgesi olarak algılanabilmiştir. Örneğin kendisi de zaten bir mitsel yaratık olan ejderha Türk toplulukları İç Asya'da yaşadıkları sırada Çin mitolojisine de paralel olarak bolluk, bereket vs. yani kısaca iyi unsura, başka bir deyişle gök unsuruna mal edilirken, Hint ve İran kültürleri ile temasa girdiklerinde ve Ön Asya'ya geldiklerinde bazı durumlarda kötülüğü ifade eden bir imge veya simge haline geliyordu. Bunun dışında yine İç Asya Türk kültürünün yaşam şartlarının bir ürünü olarak yırtıcı hayvanlar iyi unsurun simgeleri olurken vahşi hayvanlar (koç, koyun, keçi, geyik vb.) daha çok, kötü unsurun simgeleri olarak kullanılıyordu. Bununla birlikte eski Türk topluluklarının bazılarında ana erkil unsurlar ata erkil ögeler yanında yaşamaya devam ettiğinden, karşılıklı olmamak üzere tek başına ele alındığında geyik göğe yani iyi tarafa mensup, tanrı veya tanrısal bir hayvan sayılabiliyor ve hatta Göktürk devrinde olduğu gibi dağ keçisi veya kotuz gibi hayvanlar devlet veya hanedan simgesi olarak karşımıza çıkabiliyordu.

Türk mitlerinde ve inanışlarında doğrudan doğruya kötü tarafın imgeleri olan ve Sanat Tarihi, Etnoğrafya ve Arkeoloji alanlarında incelenen her türden eser ve nesneler olarak karşımıza çıkan veya bunlarda yansıyan, kötü vasıflı tanrıları, ruhları, cinleri, şeytanları temelde bir takım gruplara ayırarak incelemek mümkündür. Bunların ilk ve en önemli grubu antropomorfik özellikler gösteren imgeler ve bunları ifade eden şekil veya tasvirlerdir; ancak bu tasvirlerin yalın insana ait özellikler taşıyan örneklerinin az olduğunu daha çok insansı görünüm baskın olmak üzere zoomorfik unsuru da içerdikleri görülür. Bu nedenle şeytan, cin vs. şekillerde nitelenen varlıkların dünyanın çoğu yerinde olduğu gibi, Türk topluluklarındaki tasviri de insan-hayvan özelliklerinin de karışımıdır. Bunun nedeni üzerinde durulduğunda karşımıza çeşitli hususlar çıkıyor. Nitekim bir şeyin kötülüğünü ifade etme yollarından biri onu güçlü olarak tarif etmek ve tasvir etmektir. Herhalde kötü olan ama güçsüz olanı kimse önemsemez. Dolayısıyla güç kavramı iyi olan için de kötü olan için de önemlidir. Bu nedenle bütün kötülük unsurları, insanın tek başına karşı koyamayacağı kadar güçlü, kuvvetli olarak tasvir edilirler. Bu tasvir ve tariflere ayrıca gücü takviye edecek özellikler de eklenir. Örneğin renkler ve renk simgeciliği de bu açıdan çok önemlidir. Şiddet ve aşırı vurgulama içeren renkler, iyi tanrı veya ruhların gücünü de simgelediği gibi kötü tanrı ve ruhların da gücünü simgeler.[1] Bu açıdan bakıldığında kara, kırmızı, sarının bazı tonları, mor, koyu mavi gibi renkler hatta beyaz bile kötülüğün gücünü vurgulamak için kullanılabilir; ancak kötülüğü ifadede en yaygın olarak kullanılan renk elbetteki kara ve ona yakın tonlardaki renklerdir ve ayrıca kanı ve şiddeti ifade ettiği için kırmızı, ateşi çağrıştırdığı için kızıl çok zikredilen iki diğer renktir.

[1] Renkler ve simgeciliği konusunda bkz. Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006 (2. baskı), s. 186-199; Reşat Genç, *Türk İnanışları ve Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1997; Sadık Tural - Elmas Kılıç (Yayına hazırlayanlar), *Nevruz ve Renkler - Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri (Ankara, 19-21 Mart 1996*, Ankara 1996; Seyfi Karabaş, *Dede Korkut'ta Renkler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

Kötülüğün gücünü ve esrarengizliğini hissettirmek için kullanılan imgelerden biri ise sestir. Kalın ve kuvvetli sesler iyi tarafta olsun kötü tarafta olsun gücü ifade eder. Örneğin, mitsel Buda'nın sesi de (bir boğanın sesi veya arslan kükremesi şeklinde) kalın ve güçlü olarak ifade edildiği gibi, tanrı Erlik'in sesi de bu şekilde ifade edilir. Yukarıda belirttiğimiz gibi hayvan unsuru hem biçim hem de imge olarak bu bütüne katılır. Her unsurun büyüklüğü, iriliği, sertliği, alışılmamış boyutları, şekli ve topluma sıra dışı ve aşırı gelen davranışları, yetenekleri de, kötülüğü ifade eden unsurlar olarak kullanılır. Ayrıca tanımlanamayan ve bilinemeyen, anlamlandırılamayan veya kusur sayılan şeyler de kötü varlıklara ait vasıflar olarak kullanılabilir; örneğin bazı yerlerde mesela şamanın mistik eğitimi esnasında bırakıldığı cinlerin tariflerinde olduğu gibi ince, kara ve kuru olmak, bir gözlü, tek bacaklı ve tek elli olmak, topal olmak gibi.[2] Bütün bu unsurlar iyi veya kötü, tanrı ve ruhları ifade ettiği gibi onların temsilcisi veya onların tarafında olan insanları da temsil eder. Örneğin Oğuz Kağan'ın doğduğu zaman ve hemen sonrasında ifade edilen şahsi ve bedeni özellikleri yukarıda bahsedilen hususları teyid edecek niteliktedir: "Yine günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı. Doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök; ağzı ateş (gibi) kızıl; gözleri elâ; saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeğe başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücûdu baştan aşağı tüylü idi."[3] Benzer şekilde Erlik'in Şamanist karaktere bürünmüş dua ve ilahilerdeki tanımlamalarına baktığımızda Erlik'in de insan şeklinde ama hayvani ve sertlik ifade eden imgelerle birlikte tanımlandığını görüyoruz. Öte yandan bazı halkların korktuğu ve kendisine tehdit olarak gördüğü diğer toplulukların kimi fiziki özellikleri ve bazı davranış biçimleri de kö-

[2] Yaşar Çoruhlu, *age.*, s. 67; Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Yayınları, Ankara 2005, s. 162.

[3] Muharrem Ergin, *Oğuz Kağan Destanı (Tercüme Metin, Sözlük)*, Hülbe Yayınları, İstanbul 1988 (2. baskı), s. 13-14.

tülüğü temsil eden unsurlar olarak kullanılabilir. Örneğin Avrupalı (veya batılılar) kötü ruhları, cinleri, uzaylıları vs. tasvir ederken daha çok bilinç altında tehdit olarak gördükleri Doğulu veya Kuzeyli (bu arada tabiî ki Türk halklarına ait) halkların kimi görünüş ve özelliklerini tasvir ve simge olarak kullanırlar. Bazen tersi durum da söz konusu olabilir; nitekim Binbirgece masallarında sarışın ve mavi gözlü erkekler tekin olmayan, çekinilmesi gereken tipler olarak yansıtılırlar.

İşte yukarıda özetlediğimiz prensiplere göre var olan ve ifade edilen kötülük ve onun temsilcisi olan kötü varlıklar (=kara nemeler), Türk mitolojisi ve inançlarında çeşitli şekillerde yer almış olup değişik isimlerle anılmışlardır. Değişik Türk şivelerinde kötü ruhlara verilen genel isimler vardır. Cin, albız, şeytan, hortlak gibi. Bunların bazen anlamları (cin ve şeytan kavramı arasında olduğu gibi) birbirinden küçük farkla ayrılır. Bazen de çeşitli Türk topluluklarında belli bir kötü ruh için kullanılan isimler vardır. Örneğin İyiliğin baş Tanrısı'nın yanında Kötülüğün Baş Tanrısı da vardır ve bunlar değişik Türk lehçelerinde farklı isimlerle anılabilirler. Gök Tanrısı'nın karşısında Yer Tanrısı vardır; ama Yer Tanrısı'nın olumsuz yanını daha çok yeraltındaki kötülüğün efendisi ifade eder. Altaylılarda Erlik adı verilen kötülüğün tanrısı başka bir lehçede başka bir isimle anılabilir. Bütün bunların dışında Budizm ve Manihaizm, Taoizm, Zerdüştlük, Nesturilik gibi dinlere girmiş bir kısım Türk toplulukları da bu dinlerde bulunan kötülük tanrıları, ruhları, cin ve şeytanlarının özgün isimlerini Türkçenin kullandıkları şivesine uyarlayarak telaffuz etmişlerdir.

Türk mitlerinde kötü ruhlar, cinler şeytanlar daha çok yeraltını (ölüler alemini) mesken olarak tutsa da bazen gökler alemi ve yeryüzünün kuytu karanlık köşelerinde, uzak kuzey gibi ulaşılması güç, bilinmeyen yerlerde, dağların ıssız tepelerinde, mağaralarda, pınarlarda, ağaç kovuklarında, ahırlarda, bataklıklarda, büyük sık ağaçlıklı ormanlarda vs. bulunabilirler.

Eski Altaylı Gök ve Yer Dini'ne mensup (Şamanist) Türklerde adı en çok tanınan ve korkulan, kötülüklerin efendisi olarak nitelendirilen tanrı Erlik'tir. Erlik Altaylıların Kara Tös veya Kara Körmös olarak da niteledikleri ruhlardan daha doğrusu tanrılardandır; çünkü

tös (=töz) başlangıçtan beri var olan yani sonradan yaratılmamış ruh demektir.[4] Yaradılış efsanelerinde ismi "kuvvetli, kudretli" anlamına gelen Erlik'in başlangıçta kişi olarak nitelendirilmesi ilginçtir. Burada insanın dualist ilkelere göre kötülüğü barındıran yanı vurgulanmak istenmiş olabilir: aslında şeytan insanın kendisinin bir kişiliğidir, kendisidir. Nitekim başlangıçta Tanrının isteği ile yeri yaratmak üzere suların dibinden toprak getirmiş ama bir müddet sonra da onun yerine göz dikerek toprağın bir kısmını kendine saklamış ve tanrı gibi kendisine dünya yaratmak istemiştir.[5] Tabi bu hususla ilgili olarak aslında oldukça geç derlenmiş bu mitlerde İlahi dinlerin etkisinin olduğunu da böylece var sayabiliriz. Yine yaradılış efsanelerine göre, Erlik başlangıçta gökte kendi taifesini yaratır ama tanrının daha sonra yarattığı öz kişisi olan Mandışire, bu durum insana zarar verdiğinden Tanrının izniyle Erlik'in göklerini yıkar ve bunun üzerine Erlik'e bir müddet sonra yeraltında kendi grubunu ve dünyasını yaratma izni verilir.

Erlikle ilgili bazı simgeler gök ve yer karşıtlığını ifade eder. Örneğin Gök Tanrısı'nın yerini alan Ülgen'in gökte oturduğu sarayı altın çatılı ve tahtı altından iken bir rivayete göre, Erlik'in yeraltındaki sarayı demir çatılı ve tahtı da gümüştendir. Burada da anlaşılacağı gibi altın göğe, gök tanrısına, güneş veya güneş tanrısına veya yeryüzünde onları temsil eden hükümdarlara, kısaca iyi unsura ait bir metal-simgedir. Demir çoğu kere rengi açısından (Ülgen yani tanrı tarafından gökten indirildiği kabul edilse de) yeri ve yer altını ifade eder. Gümüş de yer unsuruna ait bir simgedir. Burada ayrıca Erlik'i yaratan Gök Tanrısı olduğundan bir derecelendirme vardır. Zaten eski Türk toplulukları ve bu günün şamanist ya da şamanizmden izler taşıyan Türk halkları göğü, Gök Tanrısı'nı, yer ve Yer Tanrısından ya da tanrılarından daha üstün saymışlardır.

---

[4] Yapılan çeşitli çalışmalarda Erlik hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur; ancak bu böyle olmakla birlikte bütün Türk topluluklarını kapsayıcı bir çalışma bildiğimiz kadarıyla bulunmamaktadır. Bkz. Yaşar Çoruhlu, *age.*, s. 53-58; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, T.T.K. Basımevi, Ankara 1972, s. 39-41; Celal Beydili, *age.*, s. 197-201; A. V. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller* (çev. Zekeriya Karadavut - Jannet Meyermanova), Kömen Yayınları, Konya 2006, s. 3-10.

[5] Yaşar Çoruhlu, *age.*, s. 105-107.

Erlik şaman dua ve ilahilerinde yukarıda yaptığımız açıklamalara uygun bir şekilde tanımlanmıştır. O bir ihtiyardır (olumsuzluk ve ölüme gidişe işaret eder) ancak çevik ve güçlü olup sadece görünüşü öyledir. Çatal sakallıdır, gözleri ve kaşları karadır. Saçları da kıvırcık ve karadır. Türklerde pek alışılmamış kıvırcık (veya dalgalı) esasında diğer saça göre daha güçlü olduğu için burada tercih edilmiştir. Kara renk zaten ezici yoğunlukta güce ve kötülüğe işaret eder. Azı dişleri domuz azı dişi gibi büyük ve sivridir. Böylece tarife hayvan unsuru da eklenmektedir. Bıyığı kıvrılarak kulaklarına asılmıştır, çenesi tokmak gibi güçlü olup boynuzları ağaç köklerini andırmaktadır[6] Bineği kara bir attır. Bazen koyu renkli bir öküz de olabilir. Bu bakımdan Hint mitolojisindeki Ölüm Tanrısı Yama'yı hatırlatır; çünkü Yama'nın da bineği kara veya koyu (yer renginde) bir boğadır.[7] Özgün bir simge olarak hayvancılık, binicilik ve avcılığın büyük önemi olan Türklerde Erlik'in bindiği atı sürmek için kullandığı kamçı yılan şeklindedir. Atın yuları da yılan şeklindedir. Bilindiği gibi yılan özellikle de kara yılan kötülüğün ve gücün yaygın simgelerindendir.[8] Belki burada da Hint mitlerine bir çağrışım söz konusu olabilir. Hint mitolojisinde yer alan yarı tanrı Garuda hem iyi hem de kötü vasıfları olan kartal başlı, yırtıcı kuş pençeli, altın gövdeli bir mitsel varlık olup daima Vinata'yı esir eden yılanlarla mücadele halindedir ve sanat eserlerinde de en çok bu haliyle gösterilir. Esasında buradaki benzerlik yılanın kötülük simgesi olarak kullanımındadır. Bununla birlikte Garuda'nın Türklerdeki Karakuş (veya Kartal)'ın Hint mitolojisindeki şekli olması ilişkilerin başka açılardan da olabileceğini göstermektedir.[9]

6 A. V. Anohin, *age.*, s. 5

7 Yama hakkında genel bilgi için bkz. Veronica Ions, *Indian Mythology*, Newnes Books, Londra (Baskı Yugoslavya) 1986, s. 73-74; Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 176-177.

8 Yılan simgesi üzerine ayrıntılı olarak bkz. Yaşar Çoruhlu, "Türk Sanatı'nda Görülen Yılan Tasvirlerinin Sembolizmi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 96, İstanbul (Aralık) 1994, s. 38-46.

9 Bu konuda bkz. Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Seyran Kitabevi, İstanbul 1995, s. 15-42.

Ülgen veya Gök Tanrısı'nda olduğu gibi çok net olarak Sanat Tarihi'nde "bu Erlik"tir diyebileceğimiz bir resim, tasvir veya heykele, başka bir deyişle ikona rastlamak pek mümkün olmamıştır. Biz bunu henüz araştırmaların yeteri düzeyde olmadığına bağlıyoruz. Nitekim bazı minyatürlerdeki cin tasvirleri bize Erlik'i hatırlatmaktadır. Örneğin *Kelile ve Dinme* yazmasının nüshalarından birinde bulunan ve boynuzlu bir cini bir hayvanın üzerine binmiş olarak göteren minyatür bu bakımdan ele alınabilir.[10] Burada arslanın yularının yılandan olması ve ayrıca cinin elinde yılanı kamçı gibi tutması da benzerliği arttırıyor. Belki de, cin olarak tasvir edilen insan-hayvan karışımı bu figür (boynuzlu olduğu da göz önüne alınırsa) Erlik'in Türk İslam minyatürlerine sızmış bir şekli olabilir.

Eski Türk yurtlarından Moğolistan'da (ki hala bazı Türk toplulukları bu ülkede yaşamlarını devam ettirmektedir) Lamaizm'in ve Tanrı Yama tasvirlerinin etkisinde olarak kartonpiyerden yapılmış insan-boğa karışımı bir baş şeklinin de Erlik olarak anılması Erlik'in belirli özelliklere haiz şekillerinin çağlar boyunca kullanıldığını göstermektedir[11]. Araştırmalar arttıkça bu tasvirler daha fazla oranda ortaya çıkacaktır, hatta Türk İslam dönemindeki cin-şeytan tasvirlerinin esas itibariyle Erlik tasviri ile bağlantılı olduğu daha net bir biçimde ortaya çıkacaktır.

Erlik kendi hizmetinde her türlü kötü cinleri ve şeytanları yarattı. Bütün kötülükler, hastalıklar ve ölüm onların vasıtasıyla insanlara taşındı. Bu yüzden insanlardan kurbanlar istendi. Anohin'e göre Altaylılar insanları kendisine kurban kesmeye zorlamak için Erlik'in en kötü hastalıkları gönderdiğine inanıyorlardı. Kurban sunmayan insan ölümle cezalandırılıyor, sonra canını alarak yer altı alemine götürüyor ve yargıladıktan sonra onu kendi taifesinden biri haline getiriyor. Böylece bu ruh onun istediği kötü işleri yapmak hususunda Erlik'e hizmet etmiş oluyordu.[12] Er-

10 Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Resim 6.

11 Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Çizim 2.

12 A. V. Anohin, *age.* s. 3-4. Anohin'in derlemelerine göre Altaylılar kötü ruhları şahsi özelliklerine göre adlandırıyordu. Aç gözlü olanlara: *yek* veya *aza*, ağır hastalık ve-

lik ile, şamanlar, din adamları veya kahramanlar - daha çok hile yolu ile - mücadele edebiliyordu. Bazı Şamanist derlemelerde şaman ile Erlik'in karşılaşması renkli bir dille tanımlanır.[13]

Erlik'in oğulları ve kızları da onun ana yardımcılarıdır. Oğullar özelliklerine göre adlandırılmıştır, 7 veya 9 tanedirler ve bir kısım Altaylılar onları "demir başlı dokuz kara oğul" diye nitelerler. Bazen Erlik'in Elçileri olarak adlandırılırlar. Temel işleri ise Erlik'in yer altı alemindeki ve yer üstündeki kötü ruhları yönetmektir. Kötü ruhlar onlar istemedikçe insanlara zarar veremezler. Oğulların bazılarının yine Kara Tös zümresinden olan kızları vardır. Erlik'in kendi kızları ise Altay rivayetlerine göre 2 veya 9 tanedir. Genelde kızlarının adı belirtilmemekle beraber, 2 adet olduğunu belirten rivayete göre bunlar: Sekiz Gözlü Kiştey Ana ve Erkey Solton (Nazlı Sultan) olarak anılır.[14] Temel işlevleri insanları iyi işler yapmaktan alıkoymak olmalıdır. Aynı zamanda şamanı ayin sırasında cilve yapıp yataklarına çağırmak suretiyle kandırmaya çalışırlar.

Altaylıların Maaday Kara Destanı'nda "Abram-Moos Kara-Taacı" Erlik Bey'in kızı olarak anlatılmaktadır. Onun tasvirini, hem benzeri kötü ruhların tasvir şekli hem de Sanat Tarihi'ndeki kötü ruh tasvirleri ile karşılaştırabileceğimizden burada ele almak faydalı olacaktır (E. Gürsoy Naskali çevirisi): " ...Erlik Bey'in sevgili kara kızı / Abram-Moos Kara-Taacı idi bu. / Başlığı baykuş tüylerinden / Kürkü baykuş tüylü bir çuval, Çuval kürkü savruluyor, / Akçaağaç kabuğundan davulunu sırtlanmış. / Bakır tencere gibi bakır küpeleri, / Bakır çaydanlık gibi bakır burnu. / Ay pırıltılı yüzü / Kara kömür gibi / Güneş ışıklı yüzü / Karanlık gece gibi. / Geceler gibi karanlık düşünceli idi. / Genç kız Kara-Taacı. / Erlik Bey'in bir tanesinin / Dizginleri ölü yılan, / Kamçısı canlı yılan. / Tıslayarak güler, Yana eğilip türkü söyler, / Şuh kahkahalar atar, / Tiz sesiyle şarkı söyler."Hayvanların tümünü kamçısıyla güder, / Tokmağıyla bütün halka hükmeder. / Ölü yılandan dizginlerini ileri beri sallar, / Canlı yılandan kamçısını / Bileğine dolayıp gezer...".[15] Görüldüğü gibi bu metinde Erlik'in kızının bir kötü ruh olduğunu vurgulayan bir çok simgesel motif vardır. "Kara kız" demek hem cildinin esmer olduğunu hem de kötülüğü ifade ediyor. Başlığı ve kürkünün baykuş tüylerinden olması uğursuzluğa, tekinsizliğe, yok olmaya işaret ediyor. Akçaağaç kabuğundan davul, kutsal ağaç veya bir yer kültü olan orman kültüne atıfta bulunuyor. Bakır ise yer ve yeraltına işarettir. Tencere ve çaydanlık nitelemeleri olumsuz anlamda fiziki büyüklüğü veriyor. Yüzünün ay parıltılı olması dikkat çekici, çünkü ay geceleri çıkar ve kendi ışığı yoktur, yani karanlığı ifade eder ve dolayısıyla olumsuz unsurları gösterir. Onun güneş ışığını yansıtması gibi, kara kömürü andıran yüzü bu nedenle güneş ışıklı olarak ifade edilmiştir. Ay nasıl karanlık gecede doğarsa, onun yüzü de karanlık geceyi ifade eder ve dolayısıyla onun karanlık düşüncelerine atıfta bulunur. Dizgin ve kamçısının canlı veya ölü yılandan olması Erlik'in kızı olduğunu vurgular. Tıslayarak gülmesi yılanı hatırlattığından yılanın simgelediği olumsuz hususlara atıfta bulunur. Sesinin bu yüzden tiz olması, şuh kahkahalar atması, yana eğilip türkü söylemesi ise insanlarla ilgili olumsuz art niyetinin olduğunun ve onlarla alay ettiğinin bir göstergesidir. Görüldüğü gibi metinde Erlik'in kızının kötülüğü alegorik sembolizmle kuvvetli bir şekilde ifade edilmiştir.

İnsanlar Erlik'i razı edemediklerinde canlarından oldukları gibi, onun ve diğerlerinin yemeği de olabilmektedirler. Cinler ve şeytanlar her ne kadar Erlik'in payını azalttığı için onun oğulları tarafından engellenmeye çalışılırsa da bunlar fırsatını bulduklarında insanları yerler ve hatta bunun için birbirleriyle de savaşabilirler. Erlik yemeğini akşam vakti gökyüzü güneşin batışından dolayı kızardığı vakitde yer. Yediği yemekler kanlı yemeklerdir. İçtiği sıvı ise akciğer kanıdır.[16]

ren ruhlara: *kaar* veya *albıs*, ölüm ruhlarına: *aldaçı* diyor ve atalar kültüne göre geçmiş atalardan kötü ruhlara: *ada ookö* deniyordu. Aynı eserin 7. sayfasına bkz.

[13] Örneğin Eliade, ilginç bir Altay rivayetinde şamanın yeraltına inerek Erlik ile karşılaşmasını anlatır. Bkz. Mircea Eliade, *Şamanizm - İlkel Esrime Teknikleri* (çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 234-235.

[14] Bu konularda ayrıntılı Altay derlemeleri için bkz. A. V. Anohin, *age.*, s. 6-10

[15] Emine Gürsoy Naskali, *Altay Destanı Maaday Kara*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1999, s. 128-129.

[16] A. V. Anohin, *age.*, s. 6, 8.

Kötü ruh Erlik'le ilgili inanışlar daha çok Altay Türklerine ait görünmektedir. Başka bazı Türk topluluklarında onun yerini tutan başka ruhlar vardır. Örneğin bunu Yakut'larda görebiliyoruz. Yakut'lara göre evren esas olarak yataydır, iki bölüm halinde olan bu kısımda iyi ruhlar doğu ve güneyde, kötü ruhlar ise batı ve kuzeydedir. Büyük şeytan ruh, *Allara-Ogonür* (=Yeraltının yaşlı adamı) uzak kuzeyde yaşar. Evren ayrıca yukarı, orta ve aşağı olmak üzere üç kısma ayrılır ve şeytan ruhlar olan *abasılar* iyi ruhlar gibi bu her üç dünyada da bulunurlar.[17]

Erlik'in veya kötülüğün efendisinin taifesi sayılan yaratıklar, sanat eserleri ve etnoğrafik eserlerde ve arkeolojik malzemede yaygın bir şekilde görülmektedir. Kısaca bunlara kötü ruhlar veya cinler ve şeytanlar diyebiliriz. Bazen bunlara ilişkin tasvirleri şaman elbiseleri üzerinde görebiliriz. Örneğin bu elbiselerde, Erlik'in bir görüşe göre kara çamur, diğer ifadeye göre kara demirden yapılmış sarayının bulunduğu yerdeki denizde yaşayan su canavarları olan, *Abra* (baykuş tüylü, tek gözlü, dört ayak ve çatal kuyruklu) ve *Yutpa* (canlı yutan) denilen yılanları (yutpaların başının biraz aşağısında ve çatal kuyruğunun yakınında ikişer ayağı vardır) ifade etmek üzere şaman elbisesi üzerine keçe veya kumaştan yapılmış yılan (veya kertenkele ?) şekilleri görülebilir.[18] Şaman elbiseleri üzerinde Erlikle ilişkilendirilen en önemli şekiller de bunlardır.

Bazen çoğu kere Kara Şaman'ların taktıkları, insan ve hayvan uzuvlarının bir arada görüldüğü bir kısım masklar kötü ruhları ifade edebilir. Öte yandan ahşap olarak veya kukla şeklinde yapılmış antropomorfik ya da zoomorfik özellikler taşıyan idoller kendilerine tapınılan bazı kötü ruhları, ya da kendisinden korkulan cinleri de ifade edebilirler.

Bu konuyla ilgili pek çok adet, bir kısmı sanat özelliği gösteren, etnoğrafik nesneler araştırmacılar tarafından, şamanist Türk toplulukları arasından derlenmiştir. Daha çok koruyucu ruhların ağırlıklı olarak görüldüğü bu sanat ve etnoğrafya eserlerinde, doğrudan doğruya kötülüğü temsil eden ruh, cin ve şeytanlara ait olanları da bulunmaktadır.

[17] M. A. Czaplicka, *Shamanism in Siberia (Excerpts from) Aboriginal Siberia - A Study in Social Anthropology*, The Clarendon Press, Oxford 1914, s. 99.

[18] A.V. Anohin, *age.*, s. 5, 50; Y. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, R. 14.

St. Petersburg Antropoloji ve Etnoğrafya Müzesinde bulunan ve A. V. Anohin ile A. İ. Novikov'un müze koleksiyonuna kattığı eserlerden olan bir cini tasvir eden şaman maskı son derce ilginç ve önemli bir örnektir (Env. No. MAE. no 5073-8). Bu eser 20. yüzyılın birinci yarısına ait olup Şor Türklerine aittir. 25.5 cm yüksekliğinde ve huş ağacı kabuğu ve kürkten yapılmıştır. Bilindiği gibi huş, kayın, çam ağacı gibi ağaçlar eski Türklerin de kutsal saydığı ağaçlardan idi. Bu ağaç kabuklarına Hun devrinden beri Kurganlı mezarlarda da (=kurgan) rastlanmaktaydı. Ruhların kuş şeklinde, bir ağaçtaki yuvalarda bulunduğu ve dünyaya gelen çocuğa bunların uçarak can verdiği inanışı vardı. Bu yüzden bu maskın yapımında ağaç kabuğunun kullanılması, simgesel fonksiyonunu ifade etmek açısından önemlidir. Birkaç parça ağaç kabuğundan ve yüzü kapatacak şekilde yapılmış bu maskda, boyayla yapılmış ortası kırmızı kara gözler, aşırı gür ve yukarı yönelen ve tüylü kürk parçasının yapıştırılmasıyla oluşturulmuş kaşlar ve yine aynı şekilde yapılmış ve birbirine karışmış sakal ve bıyık, ayrı bir ağaç parçadan yapılarak iple dikilmek suretiyle maskın ortasına yerleştirilmiş hayvan gagasını andıran bir burun görülmektedir. Bu mask şamanın gök tanrısı Ülgen'e at kurban etme töreni esnasında ve davulun yapılışı sırasında ve canlandırılma (hayata getirme, diriltme, doğum) töreninde kullanılırdı. Şaman bu cin maskını giyerek Ülgen'e kurban edilecek olan atın ruhunu kontrol ediyordu. Bu suretle bu ilahın taifesi törene dahil oluyordu. Genç adamlar o zaman bu maskı takarak ellerinde bir fallus tasviri ile aygırların rolünü ifade ediyorlardı.[19]

Ayrıca bir kısım Türk topluluklarında şaman davulları üzerinde de kötü ruhları ifade eden tasvirler vardır. Bazı Altay davullarında iç kısımda en altta Erlik'in oğullarından biri tarafından yönetilen, cehennemdeki göllerin sahillerinde yaşayan bir kirpi tasviri bulunur Ka-

[19] J. Pentikainen - T. Jaatinen - I. Lehtinen - M. R. Saloniemi (ed.), *Shamans*, Tampere Museums Publications, Tampere (Finlandiya) 1998, s. 150, fig. 171.

tanov'a göre ise, Beltir ve Sagay Şamanlarının davullarında kurbağa ve yılandan başka hastalık yapan kötü ruhların da tasvirleri yer alır.[20]

Cinler bazen doğrudan doğruya cin olarak anlatılır. Şamanların mistik planda eğitimi sırasında onun eğitiminde cinlerin de yer aldığını anlatan efsaneler vardır. Bunlardan birinde bir cinin tanımı müthiştir. Bunlardan biri, tek gözlü, bir elli ve bir bacaklı Burgestez-Udagan denilen bir ruh (cin) şamandır. Bu ruh onu demir bir beşiğe koyarak büyütür. Onun vazifesi bittikten sonra ruh şaman, şaman adayını,üç korkunç kara ve kuru cine bırakır.[21] Ayrıca cinler şamanın mistik parçalanma ve yeniden dirilme aşamasında da rol alırlar. Bu konularla ilgili anlatılarda, cinler bazen cüce olarak tanımlandığına göre onların da çeşitli boylarda ve özelliklere sahip oldukları anlaşılır.

Hayvan veya insan biçiminde veya daha yaygın olarak bunların karışımı şeklinde olan cinler, şeytanlar veya kısaca kötü ruhlar, din adamları, şamanlar ve bazen kahramanlar gibi biçim değiştirme yeteneğine sahiptirler. Bir kötü ruh, güzel veya yakışıklı bir insanın suretine girebilir, dünyanın pek çok yerinde inanıldığı gibi bedenleri esir alabilir, onları kontröl edebilir. Bu anlamda insan ve hayvan şeklinde biçime sahip ruhlar da birbirine dönüşebilir. Bu hususlarda sayısız örneği Türk mitleri ve masallarında görebiliyoruz.

Türk mitlerinde belki de dualist anlayışın etkisiyle karşılaşılan bir husus da iyi vasıflı tanrı ve ruhların kötü yanını temsil eden başka şekillerinin (=avatar) bulunmasıdır. Örneğin iyi vasıflı bir tanrıça olan Umay'ın kötü bir şeklini veya ondan türetilmiş bir şeklini halk arasında "al karısı, al" vb. isimlerle ifade eden ve lohusa kadınlara, onların çocuklarına musallat olduğu düşünülen aslında lohusa hummasını anlatan ruh ifade edebilir. Çünkü güneşle de özdeşleştirilen Umay'ın ısı ve ateşle de ilişkisi kurulmaktadır; fakat bu şekil yukarıda açıkladıklarımızdan daha farklı olarak da değerlendirilebilir.

Göktürk devrine ait oldukları kabul edilen bazı heykeller ve daha geç devir el sanatlarındaki bazı motif ve simgelerin Umay'ı tasvir et-

[20] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, s. 84.

[21] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, s. 67.

tikleri ileri sürülmüştür. Bunun dışında Umay gibi başka koruyucu ruhlarla ilişkilendirilebilecek korkutucu görünüşlü ancak bulunduğu yeri bir tılsım olarak koruyan sanat nesneleri de vardır. Bunların ilgi çekicilerinden biri yapıların duvarlarına veya kapılara yerleştirilen masklardır. Bunun tanınmış örneklerine Kültigin Mezar Külliyesinde (M. 732) bark yapısı duvarlarında ve Tonyukuk Külliyesinde (M. 725 veya 726-732) rastlanmıştır. E. Esin bu tip maskları *T'ao-t'ieh* tipi masklar olarak sınıflandırmaktadır.[22] Pişmiş topraktan yapılmış bu tasvirlerin öncülerinin MÖ devirde İç Asya'da karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Ön örneklerden biri Okladnıkov'un ilk olarak tanıttığı MÖ I. yüzyıla tarihlenen ve Abakan'da bir eve ait olarak bulunan ve Kırgızlara atfedilen (esasında Hunlarla da ilişkilendirilebilir) bir çift kapı tokmağıdır[23]. Kültigin Külliyesinden elde edilen örneklerden biri, boynuz çıkıntıları bulunan, alabildiğine açılmış badem gözlü, iri burun açık dörtgen ağız ve iri dişlere sahip, sakallı, ağzının yan tarafından demet halinde tüyler sarkan bir ejder başı şeklindedir. Hayvansı ve insana ilişkin özellikler bir arada ele alınmıştır. Bu maskdaki şekil kısmen benzeri türdeki Çin masklarıyla da karşılaştırılabilir. Daha arkaik görünümlü olmakla birlikte kapı tokmaklarındaki üslubun da bu örneklerle akrabalığı aşikar bir biçimde görülmektedir. Kapı tokmaklarındaki

[22] Emel Esin, *Ötüken İllerinde M.S. Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllarda Türk Abidelerinde San'atkâr Adları, Türk Kültürü El Kitabı C. II, Kısım I a İslamiyetten Önceki Türk San'atı Hakkında Araştırmalar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 49, Levha V a ve b.; Eleonora Nowgorodowa, *Alte Kunst Der Mongolei*, E. A. Seemann Verlag, Leipzig 1980, Renkli resim 187. Söz konusu mask burada cin maskı olarak nitelendirilir. Bu masklardan ilk kez 1958 de Kültigin Külliyesinde kazı yapan Lumir Jisl söz etmiştir. Bkz. Lumir Jisl, Kültigin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları, *Belleten*, C. XXXII 7 107, Türk Tarih Kurumu Yayını, T.T.K. Basımevi, Ankara 1963, s. 393, Resim 13 (Bu masklar burada ejder olarak nitelendiriliyor).

[23] A. P. Okladnıkov, *Ancient Population of Siberia And Its Cultures*, Peabody Müzesi Yayını, Cambridge, Massachusetts, 1959, Levha 19. Okladnıkov, söz konusu eserinde (s. 41) Abakan masklarının Çinlilerdeki gibi bir canavar başından gelmediğini, yüz tipinin gerçek fiziki özellikleri yansıttığını ve bize göre bir Proto-Türk tipini, Okladnıkov'a göre ise eski Avrupa tipini yansıtan Tagar Kültürü mensuplarına ait olduğunu ifade ediyor.

şekil, tipik bir koruyucu cin tasviri olarak da kabul edilebilir. Bunlar çift boynuzlu (boynuzlardan biri kırık), tepedeki saçları dilimli taçla gizlenmekte olan, bıyıkları palabıyık şeklinde kıvrılan, yüzleri paralel çizgili, gözleri çukurda kalan korkutucu bir varlığa işaret eder şekilde yapılmışlardır.

Göktürk devirlerine ait veya erken Ortaçağ Türk topluluklarındaki cin veya kötü ruhların tasvirleri, esasında, Proto-Türk devirlerinden beri (İlk örnekleri Okunyev ve Karasuk Kültürlerinde yaygın olarak karşımıza çıkar) kimi dikilitaş, stel ve heykellerde görülen ruh tasvirlerine dayanır. Bunlar köken olarak Avrasya'nın *menhir*'lerinin yeniden yorumlanması sonucunda ortaya çıkmışlardır. Nitekim pek çok örneği tespit edilmiş bu eserler bir tanrıyı, ruhu, ölmüş ve aileyi ya da toplumu koruyucu özellik kazanmış bir atayı, ölen ünlü bir kişiyi, şaman gibi din adamlarını vs. tasvir ederler.[24] Özellikle steller üzerindeki kimi ruh tasvirleri cin ve şeytan ya da kötü ruh olarak nitelendirilebilecek türdendir. Nitekim üzerinde, boynuzlu insan şeklinde ruhlar tasvir edilmiş dikili taşlar, bu açıdan dikkat çekicidir. Türkiye'de ilk olarak H. Namık Orkun'un yayınladığı Uybat Çirkov'daki Göktürk (Orhun) yazılı taşda boynuzlu (ihtimal tek boynuzlu) bir insan başı kabartmasını görüyoruz. Buna benzer ancak kozmolojik simgelerle de bezenmiş bir başka dikili taşda ise gözleri kapalı bir maska benzer insan yüzü kabartması, iki boynuzlu olarak gösterilmiştir. İki boynuzun arasından antene benzer ama ucu yumuşak bir uzuvmuş gibi yükselen bir öge daha görülmektedir. Bu örnek Proto-Türk devirlerinden olmalıdır. Tasmin'de bulunan başka bir steldeki ruh tasviri de muhtemelen Proto-Türk kültürü olan Karasuk devrine ait olup bir şaman maskını andırır tarzda yapılmış olmakla birlikte altta insan gövdesine benzer bir gövdeye bağlanmaktadır. Dikdörtgen ve insansı özellikleri abartılarak hayvana yaklaştırılmış şematik bir yüz ve onun her tarafından çıkan kıllar ilginç bir görünüm sunmaktadır. Bu tasvirde ağzın üzerinde yuvarlak iki delik burun deliklerini, iki yandaki iki sivri uç ise çıkıntı ya-

[24] Yaşar Çoruhlu, "Göktürk Sanatında Dinî Nitelikli Heykeller ve Tasvirler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 2000*, Ankara 2001, s. 99-103.

pan dişleri temsil ediyor olmalıdır.[25] Bu birkaç dikili taş dahi ruh tasvirlerinde Proto-Türk sanatından Göktürk devrine ulaşan tasvir özelliklerinin olduğunu kolaylıkla anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Türk halklarının bir bölümü, eski Gök ve Yer dinine mensupken, daha sonra başka dinlere de girdiler. Bunlar kendilerinde var olan, cin, şeytan, kötü ruhlar anlayışı ile yeni girdikleri dinlerdeki mevcut inanış ve mitleri birbirlerine karıştırdılar. Bu bakımdan Budizm ve Manihaizm'i devlet dini haline getiren Uygur Türklerine ait *Çaştani Bey* hikayesindeki şeytan tanımlamaları bizce bir şaheserdir.

Bu hikâyede kahraman bir Uygur beyinin, halkı hastalık veren şeytanlardan kurtarması anlatılmaktadır. Bunlar genel adlarıyla Sanskritçe *rakşasa* (erkek) ve *rakşasi* (dişi) denilen Uygurca söylenişi *rakşas* ve *rakşaz* vb. olan şeytanlar (cin) dır. Budist gelenekle ilgili olmakla beraber, şeytanların görünüş ve davranışlarına ilişkin tanımlamalar büyük oranda eski Türk dinine (Gök ve Yer dini) uygundur. Böylece bu konuda da bir sentez meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Oğuz Kağan'ın halkı canavardan kurtarması gibi, Çaştani Bey de Uygur Türk halkını kötülükler saçan cin ve şeytanlardan kurtarmaktadır. Şimdi hikâyeden bazı parçaları alarak söz konusu durumu daha iyi kavrayabiliriz: "(3) ... Devletli bey, dört yol kavşağında yürürken, (4) o yollar arasında sayısız çok şeytanlar gördü. (5) O şeytanlar insanların etini yeyip (6) kanını içip bağırsaklarını vücutlarına (7) sararlar idi. Betleri (8) benizleri korkunç bir hal almış, yavlak sert (9) sesle bağrışarak ellerinde üç dişli yaba (ve) bayrak (10) tutarak, kapkara ulu yük-

[25] Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1987, s. 420, 422, 423; Emel Esin MÖ'ki bin yıldan (Karasuk Devri'nden MS 8. yüzyıl Kırgız devrine kadar devam ettiğini söylediği "kaya üzerine oyulmuş heykeller" tabiriyle anlattığı bu eserlerdeki ruh tasvirlerini, cin ve şeytan tasvirlerine benzer tanımlamalar ile anlatıyor: "Bu taşlar üzerine azığ dişli, hayvan kulaklı, toparlak gözlü, alnının ortasında üçüncü gözü bulunan, buruşuk yüzlü, erkek ve kadın ruhlar nakşedilmiştir." Bkz. Emel Esin, *Burkan ve Mani Dinleri Çevresinde Türk Sanatı (Doğu Türkistan ve Kansu'da), Türk Kültürü El Kitabı C. II, Kıs. I a- İslamiyetten Önceki Türk sanatı Hakkında Araştırmalar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, Levha XXII, Res. 1 ve izahatı.

sek dağ (11) gibi vücutlarıyle dikilerek, ateş rengi örgü (ve ?) (12) saçlarını omuzlarına düşürüp, zehirli yılan (lar) (13) la vücutlarını süsleyip donatıp, her yol kavşağında (14) yürüyorlar idi. Bunu gören Çaştana dev (15) letli bey yüreğini berkitip,tongalar beyi gibi (16) asker beyler (in) suretini takınıp korkusuz (17) kaygusuz gönülle o şeytanlar arasına girdi. (18) O zaman, o şeytanlar Çaştanı hanı görünce (onu) (19) yutacakmışçasına hazırlanıp çepeçevre (20) ihata edip şöyle dediler: "Hey, (sen) kim-sin? niçin (21) kendiliğinden şu bizim üstlü altlı (22) dağ (gibi olan) dişimizde mahv-olmaya geldin?" Bu (23) sözü işitince, Çaştana han bey yüreğini ber (24) kitip şu-kadarcık bile korkmadan, şeytanlara (25) şöyle dedi: "Ey şeytanlar! Hemen bana söy (26) leyiniz. Benim şehrimdeki halkı ehaliyi (27) niçin öldürüyorsunuz? Sizlere bu şehir- (28) e girmek gücünü kuvvetini kim verdi? Bu (29) benim keskin kılıcımı görün! Vücut- (29) larınızı doğrayıp, taraf taraf atasım gelir! Şehir (31) imin memleketimin bu derece acıklı (32) vaziyetini gördükçe tahammülüm yetmiyor" İmdi (33) o şeytanlar Çaştana han beyin bu derece (34) güçlü şiddetli sözünü işitince öfkelerinden (35) ötürü daha çok heyecanlanıp, derakap şeytanlar (36) ödlerini (hiddetlerini) kabartarak, bağırarak haykırarak, ellerini (249. sayfa, 37) yumarak, bazularını sıkarak, ateş rengi (38) kıp kızıl saçlarını arkalarına itip (39) (ellerinde) ateş (ve) alev gibi üçdişli-yaba (yı), bayrak (ve) "şimşek"li (40) tokmağı ellerinde tutarak Çaştana devletli (41) beyi sançmaya vurmaya hazırlanıp bir birler (42) ine şöyle dediler: "Daha ne bekli (43) yorsunuz? Hemen bunu sancınız, (44) doğrayınız, öldürüp (45) öbür dünyaya atınız!" Bunun (46) üzerine Çaştana devletli bey var gücünü (47) toplayarak, kuvvetle segirderek gidip Urumukha (48) adlı şeytanın tepesindeki saçı çekerek (49), tutup kılıcını yukarı kaldırıp, başını kesmeye (50) niyetlendi. Hemen o şeytanlar Çaştana ha (51) nın gücünü kuvvetini, nurunu şaşaasını, haşmetini (52) azametini görünce ziyadesiyle korktular....".[26]

Görüldüğü gibi, hikayenin bir bölümünü içeren bu uzunca metinde, hem eski Türk geleneğine ait mitsel, kültürel (ikonolojik) motifler

[26] F. W. K. Müler - A.Von Gabain, *Çaştani Bey Hikâyesi - Uigurica IV-A* (çev. S. Himran), Bürhaneddin Erenler Basımevi, İstanbul 1945, s. 15, 17.

hem de Budizm'e (veya eski Hint mitolojisine) ait motifler bir arada bulunmaktadır. Şeytanlar Budist şeytanlardır. Yokedici Śiva (=Şiva) gibi üç dişli yaba taşımaktadırlar; "şimşekli tokmak" da bazı eski Hint tanrılarında (özellikle İndra'da) görülen "Vajra" da denilen yıldırımlık denebilecek bir silahtır. Öte yandan yukarıda da denildiği üzere, Uygur beyinin, daha eski Türk kültüründe, diğer birçok alp, kahramanın yaptığı gibi halkı kötü varlıklardan kurtarması, hana, onun niteliklerine yapılan vurgular, Kaplan yürekli olduğunu belirtmek için "tongalar beyi" (=Alp Er Tunga) gibi olduğunun belirtilmesi, şeytanların insanların etlerini yiyip kanlarını içmeleri, dişlerinin dağ gibi iri olması, kiminin saçlarının örgülü ve uzun ve ateş renkli ve kıp kızıl olması, bazılarının saçlarının yanlardan traş edilip tepesindeki uzun kısmın bırakılması vb. gibi hususlar ise daha eski Türk ikonografik geleneklerine (kültür motiflerine) aittir. Metnin devamında bir kısmının adı verilen başka şeytan, yek (cin) ve içgek (kan içen) varlıklardan bahsedilmekte ve Çaştani bey bunların hepsini alt etmektedir. Bunlara ilişkin çeşitli ikonografik motifler de vurgulanmaktadır: alev gözlü, azı dişli vs. gibi).

Yukarıda tanımladıklarımıza uygun şekilde, Uygurların ipek, kağıt ve tapınak duvarları üzerine yaptıkları resimlerde de çeşitli türden cin tasvirleri çok yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu tasvirler yüzlercedir; şeytan, iblis, zebani ve cin (*yek*)'lerin en çok tasvir edildiği sahneler arasında Cehennem sahneleri de vardır.

Bu döneme ilişkin sanat eserlerinden birçok örnek verilebilir. Doğu Türkistan'da Uygur döneminde yapılmış bir fresko güzel örneklerden biridir (9-10. yüzyıl). Bugün Berlin'deki Staatliche Museen'de bulunan bu freskoda (Env. I B 6875), Bezeklik 9. tapınaktan sökülerek söz konusu müzeye getirilmiş resimde elinde bir çerağ (=kandil) tutan cin tasviri bulunmaktadır. Yeşil, mavi, lacivert, kahverengi ve kırmızı renklerin kullanıldığı sahnenin daha büyük bir kompozisyonun bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Geri planda bulunan ağır perdeler zengin teşrifatlı bir mekanda olduğunu göstermektedir. İlk bakışta diğer insan tasvirlerinden pek farkı yokmuş gibi görünse de resme dikkatli baktığımızda görülen, gergin kaşlar ve iyice açılmış gözler ve özellikle

de yukarıya doğru kıvrılan iki sivri diş bunun olağanüstü bir varlığı temsil ettiğini bize ifade ediyor. Böylece korkutucu bir yüzle tasvir edilmeye çalışılmış bu figür, diz üstünde üst tarafa doğru yönelerek elindeki iki alevli kandilin bulunduğu bir tepsiyi yukarıya doğru kaldırıyor.[27]

Yine, bir Uygur Tantrik Budist tapınağı olan bu tapınakta bulunmuş, çok karakteristik bir cin (=yek) tasviri tuhaf hareket biçimiyle 14-15. yüzyılda Türkistan'da yapılmış olması gereken Muhammed Siyah Kalem'e atfedilen minyatürlerdeki cin tasvirlerini çağrıştırıyor. Söz konusu resim, tasvir tarzı bakımından burada ele aldığımız siyah mürekkeple yapılmış resimle de aynı gruptandır. Sadece burada gövde mürekkeple boyanmamış olup çizgisel üslup olduğu gibi resme yansımıştır. Vücudun kasları ve eklemlerinin veriliş tarzı ise diğer resme çok benzemektedir. Üzerine birtakım kumaş şeritlerin sarındığı figür hemen hemen çıplak olup arka ayakları ve elleri üzerinde bir hayvan gibi dört ayakla yürür şekilde gösterilmiştir. Çıkıntı yapmış kambur sırtı, kemikli ve yine çıkıntılı yüzü bir gorilinkini andırıyor; bazubendleri, bilezikleri ve halhalları dikkati çekiyor.[28]

Çok karakteristik bir diğer tasvir ise kağıt üzerine mürekkep ile yapılmış olup yine aynı müzede bulunmaktadır (17.5 cm x 9 cm). 8-9. yüzyılara ait bu Uygur resmi, Uygur şehri Koço'nun kazılarda X. Bölge olarak işaretlenen bölümünden elde edilmiş olup tomar şeklinde bir kitabın bir parçasını oluşturmaktadır. Burada önünde bir tören-kurban kazanı olması muhtemel bir nesnenin bulunduğu, her şeyiyle kapkara bir cin dans etmekte veya tören gerçekleştirmektedir. Mürekkeple lekelendirme yoluyla yapılmış resimde, cinin gergin kasları ve eklem yerleri özellikle vurgulanmış olup baş kısmı deforme olmuş bir görünüşe sahip ve saçların ekserisi topuz olarak gösterilmiş bir vaziyetde toplanmıştır. Bir araştırmacıya göre brakisefalik kafa yapısı olan bu cin tasvirinin başındaki saçlar, Moğol kadınının tipik başlığı olan "bogtak"ı hatırlatır bir şekilde toplanmıştır ve cin figürünün yüz hatları Moğol özelliği göstermektedir.[29] Bize göre ise, üzerinde bel bölgesini kapatan bir iç çamaşır dışında bir şey bulunmayan bu figürün gösterimi, üslup olarak bazı yabancı etkileri de göstermekle birlikte Uygur sanatı ve Orta Asya'daki ikonografik eğilimlere uymaktadır.[30]

Eski Uygur metinlerinde de tanımlanan, cehennem sahnelerine ilişkin, ilgi çekici sahnelerin yer aldığı bir esere ait, bir grup resim bize bu tip sahneler hakkında bir fikir verebilir. Bir kısım araştırmacılarca Beş Hanedan dönemine (9. yüzyılın sonu ve 10. yüzyılın başına) tarihlenen bu resimlerde, Çin tipleri yanında Uygur tipleri de dikkati çekmektedir. Sahneler On Krallar Sutrası'na ait resimlerdir. Kağıt üze-

[27] Resim için bkz. Mario Bussagli, *Central Asian Painting From Afghanistan to Sinkiang*, Skira-Rizzoli, Geneva-New York 1979, s. 102, 104.

[28] Resim için bkz. Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, Levha LXXXIV / b.

[29] Bkz. David J. Roxburh (ed.), *Turks - A Journey of a Thousand Years, 600-1600*, Royal Academy of Arts, Londra 2005, s. 381.

[30] Resim için bkz. Mario Bussagli, *age.*, s. 104, 108; söz konusu resim son zamanlarda gerçekleştirilen bir yayında XIII-XIV. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bkz. David J. Roxburh (ed.), *Turks - A Journey of a Thousand Years, 600-1600*, Royal Academy of Arts, Londra 2005, s. 61. İfade edildiğine göre Peter Zeme, bu figürün arka tarafındaki altı satırlık Uygurca yazıyı çözmüş ve burada üç hususu tespit etmiştir: Koço, parlak dansçı ve Mongoltay tarafından yazılmış metin. Araştırmacılar bu ismi Moğollarla ilişkilendirdiğinden resmin Yuan devrine (1279-1368) ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak yine de bu görüş ihtiyatla karşılanmalıdır. Çünkü Türk dilinin Moğolca ile ilişkisi çok eskidir ve Türkçe'de (Moğolca'da bir çok Türkçe kelimenin yer alması gibi) Moğolca birtakım kelimeler de kullanılmıştır. Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde "Mongul Buga" şeklinde bir özel adın söz konusu olduğu "mongul" kelimesinin kavim adı olarak geçtiği belirtilmekte ama aynı zamanda 2. anlamı olarak da hezeyan, saçma, manasız lakırdı, safsata, gevezelik manasında Uygur metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Öte yandan bu isme en yakın kelimelerden biri olarak "mngal" ve onunla bağlantılı "mangal" kelimesi ise "ad, şöhret, san, ün, takdis, saadet, kutlama" anlamına gelmektedir: Bkz. Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1968, s. 128, 131. Dolayısıyla yukarıdaki kelime "ünlütay" ya da "kutlutay" şeklinde de algılanabilir özel bir isim olup resmin tartışmasız olarak Moğol devrine tarihlendirilmesini gerektirmez. Öte yandan 13-14. yüzyılı kabul etsek bile, Uygurların sanat ve kültür konularında da Moğolların öğretmen ve ustaları olduğu düşünülürse söz konusu ismin Moğol hizmetinde yaşayan bir Uygur sanatçısına ait olduğu da düşünülebilir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki XIII. ve XIV. yüzyıllarda Doğu Türkistan bölgesi bu yüzyılların büyük bölümünde Çağatay Hanlığı (1227-1370) ve hemen 1370'den sonra (yine 14. yüzyılda) artık bir Türk hanedanı olan Timurluların egemenliği altında idi. Bkz. C. E. Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi (Kronoloji ve Soykütüğü Elkitabı)* (çev. E. Merçil - M. İpşirli), Oğuz Kitabevi, İstanbul 1980, s. 184-186.

rine mürekkep ve boya ile yapılmış resimlerde On Cehennem Kralı'ndan beşi, iyi ve kötü insanlarla bir arada bulunuyor. İlk kral resmin sağında bir masada oturmaktadır. Onun hemen önünde elleri ve boyunları prangalanmış iki günahkâra eli mızraklı boğa başlı bir cin eşlik etmektedir. Günahkârların önünde bir erkek ve kadın, birisi elinde Buddha imajı taşıyor ve diğeri ise sutra tomarını taşıyor olarak gösterilmiştir. İkinci, üçüncü ve dördüncü kral için de benzeri sahneler söz konusudur. Tomarda bir boşluktan sonra görülen 10. cehennem kralı ise Ksitigarbha'dır. Bu kral *Altı Gati*'ye veya ruhların ne şekilde yeniden doğacağına karar vermektedir. Bu altı yol hüküm verme sahnesinden daha solda, bulut şekilleri üzerindeki birer simgesel figür ile açıklanmıştır. En altta cinlerin bulunduğu yola işaret etmek üzere bir boynuzlu cin elindeki sopayla bir kazanı karıştırıyor vaziyetdedir. Bir sonraki sadece alt kısmında bir iç çamaşırı giyen figür ise Pretalar'ın yani aç hortlakların yoluna işaret etmektedir. Daha yukarıda bir at ve deve hayvanların yoluna, sonraki, üzerinde 10. yüzyıl giysileri bulunan kadın ve erkek figürü ise insanların yoluna işaret etmektedir. Onun yukarısındaki, haleli üst tarafı çıplak figür *Asuralar* veya dev cinlerin bulunduğu tarafı, en üstte yer alan altı kollu Brahma figürü ise İlahların bulunduğu yolu göstermektedir. Yine bir boşluktan sonra, tomarda bir cehennem kentinin bir bölümü görülüyor. Bu kentin içinde köşedeki alevli bir kulede ağzından alev çıkan bir köpek, karşıda duvarın dibinde bir sert yatak ya da masa üzerinde yatan, işkence görmüş bir figür, şehrin önünde boğa başlı cinlerin ileriye doğru sürdüğü elleri ve boyunları prangalı bir grup insan figürü bulunmaktadır. Solda bu grubun önünde Lord Ksitigarbha, ruhlara onları şeytani formlarda tekrar doğmamaları için yardım ediyor. Hatta onların cehennemden çıkabilmeleri için bir *Bodisattva* olmalarını sağlamaya çalışıyor.[31]

Muhtemelen Göktürk, Uygur ve Çin devirlerinde de gömülerin olduğu Turfan'daki *Astana* (=Astâne) mezarlığında (Ast. III. 2 mezar anıtı) ortaya çıkarılmış boyalı toprak figürler (ilk mezarlar 5-6. yüz-

[31] Roderick Whitfield - Anne Farrer, *Caves of the Thousand Buddhas - Chinese Art from the Silk Route*, British Museum Publications, Londra 1990, s. 83-84, Resim 65 a-d.

yıl,) konumuzla ilgilidir ve insan ve hayvan uzuvlarının karışımı olarak yapılmışlardır. İkisinin başı insan başı biçiminde olmakla birlikte yüzleri cin tasvirlerinde olduğu gibi şiddet içeren korkutucu bir şekilde yapılmış olup, birinde ağzın iki yanından aşağı iki iri ve sivri diş sarkmaktadır. Diğer heykel ise kanatlı gövdesi, insan vucudunun kavsini andıran ama arslan vucutlu ve başlı, ayakları toynaklı olan bir canavar biçimindedir. Diğer iki figürden birinin el ve ayakları yırtıcı hayvan pençesi şeklinde, öteki ise toynaklı bir hayvanı andırır ayaklara sahip biçimde tasvir edilmiştir. Kuyruklar ise keskin dik yapılmıştır. Görüldüğü gibi, tuhaf ve korkutucu şekilde tasvir edilmiş söz konusu yaratıklar, bu şekilde ele alınmış olmakla birlikte, esasında mezarında yatan şahsı kötü ruhlardan, cin ve şeytanlardan koruyan koruyucu yaratıklar olmalıdır.[32] E. Esin'in naklettiğine göre, Andrews bunlardan, muhtemelen arslan gövdeli olanı T'ang heykeli olarak nitelendirmekte ve ona Tu-kuei tipinde koruyucu şeytan demektedir.[33]

Uygur sanatına ait iki güzel baş heykeli, A. Von Le Coq'un kazı ve çalışmaları esnasında bulunmuş ve ilk onun tarafından tanıtılmıştır. Bunlardan ilki klasik Uygur resim sanatının en güzel örneklerinin bulunduğu Bezeklik mabetlerinden IX. tapınakta bulunmuştu. E. Esin bu heykeli: "boyalı balçıktan yapılmış, mavi saçlı, pembe derili, kara gözlü Uygur "yek"i (=cin)" olarak tanımlamışdı. İyi durumdaki bir diğer örnek ise bu kez Sengim'de bulunmuş olan stukodan yapılmış cin baş heykelidir. Köşeli bir çene ve yüze sahip bu eserde, bulut gibi kalın

[32] Yaratık heykellerinin resimleri için Bkz. A. Stein, *Innermost Asia Detailed Report of Exploration in Central Asia, Kansu and Eastern Iran*, C. I-IV, fig. 325; Roderick Whitfeld - Anne Farrer, *age.*, s. 145.

[33] Emel Esin, *Burkan ve Mani Dinleri Çevresinde Türk Sanatı...*, s. 363-364: "Diğer bir heykel (Ast. III, 2.059) Andrews tarafından şöyle ta'rif edilmektedir: "T'ang heykelleri arasında çok rastlanan Tu-kuei tipinde koruyucu şeytan; çömelmiş, ağzı açık ve ön ayakları kuvvetle yere dayanmış; tüyden kuyruğu kalkmış. Tüylü, küçük kanatları var. Arslan vücûduna benzeyen gövdesi, kızıla bakan turuncu renge boyalı, pembe ve yeşil noktalı; ağzın içinde dikkat ve mahâretle işlenmiş dişler ve dil görülmektedir." Bu tip heykeller T'ang'larda ve Göktürk ve Uygurlardakine benzer şekilde yapılıyor olmalıdır.

kaşlar, iki yandan ağızdan yukarıya doğru kıvrılan sivri dişler, yuvarlak gözler ve alnın ortasında üçüncü göz (=urna) şekli dikkati çekmektedir.[34]

Koço A tapınağından elde edilmiş bir Uygur heykel başı topraktan yapılmış olup benzer özellikleri içermektedir. 21.4 cm. yüksekliğinde ilk defa Grünwedel tarafından tanıtılmış bu eser, Berlin Devlet Müzesinin şaheserlerindendir (MIK III 4527). Cin tasvirlerinde görülen tipik özellikleri yansıtmakta olan tasvirin yüzü pembe renktedir. Gözler yeşil bir irise sahiptir ve kalın kahverengi yüksek kemerli kaşların altında dışarı çıkmaktadırlar. Burun nisbeten kısadır, yanlardan alev çıkmaktadır; aşağıda kahverengi-siyah dalgalı bir bıyık vardır. Uçlarda kıvrılmış açık ağızdan dört diş görünmektedir. Bunların iki ucunda iki sivri azı dişi yukarı doğru fırlamaktadır. Sakal tuhaf bir şekilde kıl yumaklarından oluşan iki bölük halindedir. Alnın üzerinde "V" şeklinde bir kırışıklık görülmekte, dik kırmızı saçlar arkaya doğru taranmış bulunmaktadır.[35] Görüldüğü gibi Türk Kültürü'nde bazen kahraman veya tanrı (tanrılar) için öngörülen, güç-kuvvet, otorite, yetki, şiddet içeren özellik veya simgeler burada da görülüyor.

Orta Asya'da Göktürk ve Uygur devirlerinde yapılmış duvar resimlerinde ve bütün duvar resimlerinde görülen çeşitli tanrı tasvirlerinde, cinlerde de görülen bu genel özellikler görülür. Tabi bu özelliklerin dışında o tanrıya ait ikonografik özellikler de ayrıca sunulmuştur. Mesela Murtuk Bezeklik'teki Uygur mağara tapınaklarından 26.'sında bulunan bir *Mahâkâla* freskosu bu hususa güzel bir örnek teşkil eder. Bir boğa üzerinde oturur vaziyetde duran figür kısmen bağdaş kurmuş, bir ayağını da aşağıya sarkıtmış şekildedir. Bel bölgesi muhtemelen bir peştemala sarılmıştır; vücudunun diğer kısımları çıplaktır. Ellerini başının arkasında yukarıya doğru kaldırarak bir kumaşı germek suretiyle,

[34] Baş heykellerinin fotoğraf, kaynakları ve haklarında bazı düşünceler için bkz. Emel Esin, *Burkan ve Mani Dinleri Çevresinde Türk Sanatı* ..., s. 363, Levha XX II, Resim 3-4.

[35] Anonim, *Along The Ancient Silk Routes Central Asian Art From The West Berlin State Museums*, The Metropolitan Museum of Art, New York 1982, R. 99.

başının yukarısına doğru kaldırmaktadır. Saçlar bir kısım cin tasvirlerinde olduğu gibi dimdiktir. Yüzün derisi kıvrım kıvrımdır. Alnın yukarısında kurukafalar vardır. Ağzı, kimi yukarıda sözü edilen geç tarihli Erlik tasvirlerinde olduğu gibi, boğa ağzını andırır şekilde köşelidir. Alnında üçüncü göz vardır. Kaslar ve eklem yerleri gücün ifadesi olarak kuvvetle vurgulanmıştır. Bu vurgulama şekle aynı zamanda görünüş bakımından ihtiyar görünümünü vermektedir.[36] Bilindiği gibi Mahâkâla (Büyük Zaman) eski Hint tanrısı *Śiva*'nın (=Şiva) çok kullanılan isimlerinden biridir. Bineği öküz olan bu tanrı, yok edici vasfına sahip olup, o nedenle zamanın her şeyi yok etmesine teşbihle bir başka şekilde *Kâla* olarak da tasvir edilmiştir. Üçüncü gözünün de yok edici gücü taşıdığı belirtilen *Śiva*'nın simgesi Linga, tanıtıcı eşyalarından biri de üç çatallı mızraktır.[37] Mahâkâla Budizm'in panteonuna da uyarlandığından[38] yukarıdaki örnekte olduğu gibi Budist Uygur Sanatında da tasvir edilmiştir.

Bezeklikte bulunan bir diğer fresko (Bezeklik 26. tapınak, 60 x 68 cm) yine cin-şeytan tasvirlerinin mutlak güç simgesi olan tanrı veya yarı tanrılarla ortak özelliklerine işaret eder.[39] Bu yarı ilah olan Garuda'nın tamamiyle Uygur sanatına özgü bir anlayışla tasvir edilmiş bir şeklidir. Burada Garuda kötü yanıyla (çocuk ve kadınları, hayvanları kaçıran kötü varlık) vurgulanmıştır ve Türk Sanatında da çok tasvir edilen ve Türk kültürünün baş aktörlerinden olan Alp tipi ön plana geçmiştir. Alp ilah Basaman yanındakilerin de yardımıyla Garuda'yı avlamaktadır. Garuda burada Karakuş'un kötü vasıflı yanıyla özdeşleştirilmiş olmalıdır. Bu sahnenin bir benzeri Bezeklik 9. tapınakta olup 9-10. yüzyıla tarihlenmektedir.[40]

[36] Resim için bkz. Albert Grünwedel, *Altbuddhistische Kultstatten in Chinesisch-Turkestan*, Berlin 1912, Fig. 582.

[37] Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1997, s. 149-151.

[38] Veronica Ions, *Indian Mythology*, Newnes Books, Londra 1986, s. 136.

[39] Albert Grünwedel, *Altbuddhistische Kultstatten*..., s. 282, Figür 583.

[40] Garuda hakkında bkz. Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatı'nda Hayvan Sembolizmi*, Seyran Kitabevi, İstanbul 1995, s. 19-20 vd., Çizim 6.

Değişik dinlere giren Türk topluluklarında görüldüğüne kısmen benzer şekilde İslâmiyeti kabul ederek Müslüman olan Türk toplulukları da daha eski mit ve inanışlarını İslami kavramlarla uyuşturmaya çalışarak sürdürdüler. Özellikle Tarikatlar dünyasında İslâm dışı mit ve simgeler büyük rol oynadı.

Cin ve şeytan anlayışında da bu böyleydi. İslâmi dönemin en dikkat çekici Türk Sanatı şaheserleri ise Muhammed Siyah Kalem'e ait kabul edilen minyatürlerdeki cin tasvirleridir. Esasında bu resimler, minyatür olarak nitelendirilmekle birlikte, Müslüman Türklerin, eski Gök ve Yer inanışlarına bağlı olarak yaşayan Türk toplulukları ile bir arada olduğu, Türkistan (=Orta Asya) bölgesinde yapılmış, İslâmdan çok İslam Öncesi Türk inanışlarını yansıtan ve kağıt üzerine yapılmış Budist tasvirlerin de geleneğinden etkilenen ve hatta onların devamcısı şaheserlerdir. Bu eserler bize, o zamanki bir bölümü Müslüman olmuş, bir bölüğü ise eski inanışlarını sürdüren ama aslında birbirinden pek farklı olmayan Türk halklarının, karmaşık-karışık ruh dünyasını sunmak açısından çok dikkat çekicidir. Söz konusu resimler aynı zamanda, Türk Sanatının Türk İslam Sanatına geçiş evrelerinin temsilcisidirler. Bu eserler üzerinde çeşitli vesilelerle birçok yayında durulduğundan bunlardan burada ayrıntılı olarak bahsetmeyeceğiz. Sadece konumuzla ilgili bazı örneklere dikkat çekeceğiz.[41]

Kötülüğün tasviri olarak ele alabileceğimiz ve daha çok cin başlığı altında toplanan çok sayıda ve çok dikkat çekici özelliklere sahip bir grup tasvir, yukarıda söylendiği gibi çoğunlukla Mehmed Siyah Kalem

[41] Bu konuda ayrıntılı bilgi ve yayınlanan tüm minyatürlerin fotoğrafları için özellikle şu eserlere bkz. Beyhan Karamağaralı, *Muhammed Siyah Kalem'e Atfedilen Minyatürler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984; Mazhar Ş. İpşiroğlu, *"Bozkır Rüzgârı" Siyah Kalem -Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığında Bulunan Üstad Mehmet Siyah Kalem'in Resimlerinin Tıpkı Basımı*, Ada Yayınları, İstanbul 1985; J. M. Rogers - Filiz Çağman - Zeren Tanındı, *The Topkapi Saray Museum - The Albums and Illustrated Manuscripts*, Thames And Hudson Yayınevi, Londra 1986, s. 114-156; Anonim, *Ben Mehmed Siyah Kalem, İnsanlar ve Cinlerin Ustası - I, Mehmed Siyah Kalem, Master of Humans and Demons* (ed. Mine Haydaroğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı - Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2004; David J. Roxburh (ed.), *Turks - A Journey of a Thousand Years, 600-1600*, Royal Academy of Arts, Londra 2005, s. 146-189.

adlı Türk sanatçısına ait olarak kabul edilen resimler bu gün Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde H. 2153 nu.'lı albümde bulunmaktadır. Söz konusu minyatürlere genel olarak baktığımızda, bunların daha çok siyah ve kahverengi, mor, soluk mavi, kırmızı,pembe gibi renklerin kullanılarak yapıldığı görülür. Koyu renkler hakimdir. Bu açıdan Türk kültüründe tanrılar ve korkutucu vasıflara yahut güç kuvvete sahip kahramanları gösteren tanımlama veya tasvirlerde de kullanılan renklerle ortaklığın söz konusu olduğunu anlıyoruz. Aynı şekilde cinlerin iri yarı, kaslı yaratıklar olarak tasvir edilmeleri de yukarıda zikrettiğimiz tasvirlerin ikonografik geleneklerine uygundur. Yine benzeri şekilde hayvansı görünüş ve özelliklerle, insansı görünüş ve özelliklerin bu cin tasvirlerinde bir araya getirildiğini görüyoruz. Yırtıcı hayvan postu sarınma gibi kimi bazı ögeler, bu hayvanların özelliklerine bağlı olarak hayvan atalara ve güç sembolizmine atıfta bulunuyor. Resimlerde aslında şaman olması gereken bazı tasvirler de vardır. Bunlar kısmen cinlerle ortak görünüşe sahiptir. Bunlar, Türk Sanatının İslam Öncesindeki erken devrinde şamanların biçim değiştirmelerini gösteren tasvirlerde, onların hayvansı özelliklere sahip biçimlere girdiği, başka bir deyişle hayvan görünümlü koruyucu veya yardımcı ruhun şeklini aldığı sahneleri de hatırlatmaktadırlar. Bazı tören yapan şamanı gösteren batı kaynaklı gravürlerde, şamanların ayı ayağı gibi uzun tırnaklı ayaklarla tasvir edildiğini de görmekteyiz. Şahsi düşüncemize göre söz konusu cin olarak nitelendirilen ve biraz da esprili bir ifade diliyle aktarılmış olan bu tasvirler; esasında şamanın çeşitli konuları gerçekleştirmek, hastalıkları iyileştirmek, ölümleri engellemek veya ölünün ruhunu yer altı alemine götürmek için, kötülüklerin efendisi Erlik'in hüküm sürdüğü yer altı alemine seyahat sırasında karşılaştığı, Erlik'in taifesini teşkil eden, çeşitli yer altı katmanlarındaki değişik vasıflı cin, şeytan ve ifritleri anlatıyor. Yani burada Erlik'in kara bir güneşle aydınlanan dünyasında şamanın gördüğü varsayılan cin ve şeytan tasvirleri ele alınmış olabilir. Bazı örnekler ise kötü ruhların bazen kötü işler için yeryüzüne çıkan veya orada karanlık yerlerde ikamet eden örneklerini içeriyor. Bu yüzden cinler o dünyadaki veya bulunduğu yerlerdeki olağan işlerini yaparken tasvir edilmiştir. Kimi zaman sohbet etmekte, kimi zaman kavga etmekte, kimi zamanda kurban edilen bir atı parçalamaktadırlar.

Hazine 2153, 37a (33 cm x 25 cm) tasvir edilen kompozisyon, insanı hayallere kaptıracak kadar ilgi çekicidir. Solda ayakta duran iki figür, sağda bir bezi çekiştiren iki cinin şiddetli mücadelesini izlemektedir. Bu iki seyircinin, tipleri yine cinlere benzemekle beraber onlardan olmadıkları endişe ve korku ile bakmalarından anlaşılmaktadır. Elimizde bir belge olsa leopar desenli arkadaki figürün (-ki bu güç ve biçim değiştirme simgesidir) cinler dünyasını bir cin kılavuz ile ziyaret eden bir şaman olduğunu düşünebilirdik. Görüldüğü gibi ayaklar ve eller olağanüstü iri, kaslar kuvvetle vurgulanmıştır.

H. 2153, s. 101a ile aynı konuyu anlatan H. 2153, s. 129 b deki minyatür (18.9 x 27.6cm) çok kuvvetli etki yaratan kompozisyonlardan biridir. Burada iki çatallı boynuzu bulunan (Proto-Türk ve Göktürklerdeki boynuzlu ruh tasvirlerini çağrıştırıyor ve aynı zamanda Uygur resimlerindeki boynuzlu cinleri de hatırlatıyor) altlı üstlü, keskin, iri, sivri dört dişi dışarı fırlamış, yuvarlak iri gözlü, kaba suratlı, üst yarısı çıplak, alt kısmına siyah bir eteklik giymiş, kırmızı gövdeli bir cin, dehşet içinde kıpırdayamayacak şekilde donup kalmış bir insanı kaçırır vaziyetde gösterilmiştir. İri ve küt parmaklı ayaklarda, iki sarı madenden halhal bulunmakta, kuyruk bir yılan başı şeklinde bacaklarından birine sarılmaktadır. Ayaklardaki halkanın bir benzeri cinin boynundadır. Bir diğeri bileklik, başka biri ise bazubent olarak kolunun üst tarafında yer almıştır. Kaslı ve iri bu yaratık bize Türk masallarındaki (örneğin Keloğlan masallarındaki) insan yiyen devleri hatırlatmaktadır. Zaten vereceğimiz bazı örneklerden de anlaşılacağı üzere cinler ile devlerin tasvirlerinde de benzerliklerin olduğu gözden kaçmamaktadır. Uzun bir elbise giymiş, büzülmüş, kaskatı kesilmiş insan figürü, bacakları ve başından cinin iki kolu arasında sıkıca tutulmuş vaziyetdedir. İnsan figürünün yüzü korkudan çarpılmış ve gözleri kapanarak kendinden geçmiştir. Bu kompozisyon bize Türk Sanatı ve kültürünün yayıldığı Orta ve İç Asya'da çeşitli inanışlara bağlı hususları çağrıştırmaktadır. Eski çağlarda bazı Tanrı sayılan yırtıcı kuş veya hayvanlara sunulan insan (çoğu kere çocuk ve kadın) kurbanlarını hatırlıyoruz. Bazen de bunlar kendilerine yem yapmak üzere bu hayvanlar tarafından kaçırılmaktadır. Kartal, karakuş ve diğer avcı kuşlar, akbaba, bunların gerçeküstü hayvan şekline bürünmüş varyasyonları, simurg, Garuda gi-

bi hayvan veya yarı insan yarı hayvan şeklindeki varlıklar insan veya hayvan kaçırırken gösterilmiştir. Türk, Çin, Hint, İran bölgelerinde Türk Sanatı ve diğer sanatlara ait bu konuyla ilgili birçok örnek tespit edilebilir.

Ağaç kesen iki cin (H. 2153, s. 141a, 34.5 cm x 25.7 cm), yahut birinin tef çalıp diğerlerinin dans ettiği cinler (H. 2153, s.64a, 48.5 cm x 22.2 cm)[42] ve yine bir diğer sahnede çalgı çalmakta olan birine, kadehle ikramda bulunan bir diğerinin gösterildiği sahne (H. 2153, s. 112a, 33.8 x 15.6cm. Toplam üç figürün hepsi boynuzlu ve kuyrukları yılan veya ejder başlıdır) gibi, insanlara benzer işlere dalmış cinlerin gösterildiği sahneler de bulunmaktadır. Bir diğer sahnede yine boynuzlu iki cinin dövüştüğü görülüyor (H. 2153, 37b, 23.7 cm x 19.3 cm); elinde bıçağı olan ötekini sakallarından tutmuş, bıçağı tutan eli de geriye doğru çekilmiş vaziyetdedir. Sağdaki figür ise berikini yılan veya ejder (ya da yaratık) başlı kuyruğundan tutup çekmektedir. Bu tuttuğu kuyruğun başı söz konusu cinin kolunu ısırmaktadır. Ayrıca onun kendi kuyruğunun ejder şeklindeki başı da bıçakla saldıran ifritin topuğunu ısırmaktadır. Ejder veya yırtıcı hayvan- yaratık başlı kuyruk tasvirleri, erken devirde Türk ve Avrasya hayvan üslubunun örneklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bunlar bilindiği gibi Türk İslam ortaçağının hayvan- burç tasvirlerine de yansımıştır ve görüldüğü gibi Siyah Kalem'in cin tasvirlerine de ulaşmış durumdadır.

H. 2153, s. 38a'daki (15.3 cm x 19.6 cm) sahne, her ne kadar at kaçıran demon olarak ifade ediliyorsa da belki de bu H. 2153, 40 b de-

[42] İpşiroğlu, bu sahnedeki figürleri ruhları taklid eden ve cin maskesi takmış, ruhları çağırmak veya onları kaçırmak için bir dini ayin yapan insanlar olarak görüyor (İpşiroğlu, *age.*, s. 39). Ancak bunların diğer cin tasvirlerinden bir farkı yoktur. Bu nedenle burada söz konusu türde bir alegorik sembolizmin olduğu zorlukla ileri sürülebilir. Ele alınan resimde biçim değiştiren Şamanların gösterisinin söz konusu olduğunu da kabul etmek pek uygun kaçmamaktadır. Gerçi Kuça'dan Göktürk dönemine (7. yüzyıl) ait bir rölik kabı üzerinde biri hayvan maskı diğerleri daha değişik masklar takmış figürler, bu şekilde maskeli dansçılar olarak ifade edilmektedir ama onların yüzlerindekilerin mask oldukları çok net biçimde anlaşılmakta ve geri kalan kısımları tamamen insani özelliklere sahip bulunmaktadır (Bk. M. Bussagli, *age.*, s. 87). Burada muhtemelen cinlerin kendi aralarında yaptığı bir eğlence veya kutlama töreni ifade edilmiş olmalıdır.

ki (49.6 cm x 20 cm) minyatürle bağlantılı bir sahne olmalıdır. Burada yine bir belgemiz olmamakla birlikte şaman tarafından hastalıklardan kurtulmak için kurban edilen atı, kendine saklamak maksadıyla kaçırmaya çalışan bir cinin, sonra diğer cinler tarafından yakalanarak atın parçalanması olayı anlatılıyor olmalıdır. İkinci kompozisyon muhteşemdir. Tepenin arkasında iki dişi cin olayı seyretmektedir. Solda atın bir butunu, sağda çömelmiş bir cinden kapmış bir cin görülüyor. Atın kopmuş kafası bu ikinci cinin hemen yanındadır. Ortadaki iki cin ise atın bir diğer butu için dövüşüyorlar. En sağda cinlerden biri, başka bir bacağı kapıp yürüyorken arkada kalan cin ise elinde bıçakla, atın butunu almak için ona doğru hamle yapmaktadır.

Son olarak ele alacağımız H. 2153, s. 48b (15.6 cm x 27.3 cm) bir tasvir ise Siyah Kalem'e atfedilen cin resimlerine ilişkin tipik bir portreyi sunuyor. Bir eliyle ucu kıvrık bir sopaya (baston veya asa) dayanan figür, sol bacağını kaldırarak buna dolamış vaziyetdedir. Ağırlık sağ ayak üzerine bindirilmiştir. Siyah ve kaslı cin figürü, belinde dışı koyu mavi, içi kırmızı etekliğe benzer peştamal giymekte olup vücudunun geri kalan kısımları çıplaktır. Sağ elini yumruk yapıp yukarıya kaldırmıştır. İşaret parmağı açık olan figür bundan dolayı sanki nasihat verir veya ikaz eder bir pozda gösterilmiştir. Bir çift oluşturan boynuzu geyik boynuzu gibi çatallıdır ve koruyucu ruhu geyik olan şamanların ayin sırasında başlarına taktıkları geyik boynuzlu başlıkları hatırlatmaktadır (bu şaman başlıklarının bazı örnekleri St. Petersburg Antropoloji ve Etnoğrafya Müzesinde bulunmaktadır). Uzun yılan gövdesi gibi kıvrılan kuyruğu, bacağın aşağısından dolaşarak bacağın ön tarafını ısırmaktadır. Kuyruğun ejder biçimindeki başı, ayrıca boynuzlu olup boyun altının sert tüyleri üçgen demetler halinde gösterilmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi bu hayvan başlı kuyruğun proto-tipleri Avrasya Türk hayvan üslübunda görülmektedir.

Sanatçı, yaşadığı toplumdaki bu konudaki inanışları, belki de yeni Müslüman olmuş eğitimli bir kişinin, reddetmeyen ama biraz da istihza ile bakan bir anlayışı ile resmetmiştir.

Bununla birlikte cin ve şeytan tasvirleri çeşitli eski yazma kitapların minyatürlerinde de en yaygın görülen tasvirlerdendir. Bu dönem-

de cin terimi yanında *peri* kavramı da çok kullanılmıştır. Periler çoğu kere Budizmin *Apsaraları* veya *devaları* gibi iyi sayılır ama insana (hak ettiğinde) kötülük de yapabilirler. Minyatürlere yansıyan çeşitli hikayelerde insanların erkek veya kadın cin ya da perilere aşık olduğu ve hatta onlarla evlendiklerine de yer verilir. Halk arasında bazı cinlerin insanları sahiplendiği ve o insanların onlardan kurtulamadıkları ve akıllarını kaybettikleri anlatılır. Türkiye'de varlığına inanılan, *Kara Koncolos* (insanın üzerine çullanarak onu nefessiz bırakan Kamos ya da Kara-kura'da denen varlık), Çarşamba Karısı gibi bir kısmı eski Anadolu inanışlarından da gelebilecek başka çeşitli kötülük yapan ruhlar da insanlara hayatlarını zindan eden inanışlar olarak günümüze kadar ulaşmıştır.[43] Bu türden her türlü anlatı folklor araştırmacıları tarafından halk arasından derlenmiştir.

Türk İslâm ve diğer İslâm topluluklarının minyatürlerinde devler çoğu kere kötü vasıflı, kötü niyetli yaratıklar olarak korkutucu bir şekilde tasvir edilmeleriyle cin ve şeytanlara benzerler. Cincinnati Art Museum'da bulunan bir *Şehname* minyatürü (14. yüzyıl, İlhanlı dönemi) bunun güzel bir örneğini gösteriyor. Minyatürün konusu *Şehname* kahramanı Rüstem'in Mazandaran Devi ile savaşıdır. Devin beyaz bir cin olarak nitelendirilmesi dikkat çekicidir. Uzun, iri, kasları vurgulanmış devin insan-hayvan karışımı özellikleri gösteren bir başı bulunmaktadır. Öküz gözüne benzer gözler, sarkık yanaklar köşeli bir yüz ve uzun tel tel olmuş sakal, çıplak bir vücut. Kollarda ve ayaklarda bileklikler. Bazubentleri ve cinsel uzuvlarını kapatan hayvan kürkünden bir etekliğe sahip olarak Orta Asya cin tasvirlerine özellikle de Uygur sanatına bağlanıyor. Onu yenen kahraman Rüstem ise Ortaçağ Türk ve İslam kahramanlarının tipik ve kimi simgesel özellikler içeren giysilerine sahip olarak (Alp) gösterilmiştir. Başında tolgası, içinde Uygurlarda olduğu gibi üzeri desenli bir elbise ve onun da üzerinde güç sembolizmine işaret eden kaplan postundan bir giysi (zırh) bulunmaktadır. Rustem Mazenderan şehrinin bekçisi olan bu devi yenince (başını çe-

[43] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, s. 57.

virerek kopartır ve korkutucu cinler olan gardiyanlara fırlatır) kolaylıkla şehrin kalesine girer.[44]

Şehname çeşitli Türk Devletleri döneminde olduğu gibi Osmanlı devrinde de en çok okunan ve sevilen kitaplardan biri olmuş ve Osmanlı-Türk sanatçılarının yaptığı minyatürlerde de bu ve benzeri konular resimlenmiştir. Topkapı sarayı Müzesi H. 1484'de bulunan *Şehname* minyatürü yine Zaloğlu Rüstem'i dev Ekvan ile mücadele ederken göstermektedir[45]. Dev, bir kaya üzerinde, başının altına kalkan ve sadağını koyup uzanmış, kahraman Rüstem'in bulunduğu kayayı, fırlatmak üzereyken gösterilmiştir. Üzerinde yine kaplan postlu giysisi bulunan Rüstem kılıcını çekmek üzeredir. Dev yine bir cin gibi gösterilmiştir. Bütün gövdesinde hastalık ve kötülüğe işaret eden kırmızı yara gibi benekler vardır. Vücut belinde eteklik gibi açılan bir peştamal (ki o da devin cinsel organını saklayamamaktadır) dışında çıplak ve pembe renkte ele alınmıştır. Ayakları biçim değiştirmiş şamanları da hatırlatır şekilde hayvan ayağı gibi gösterilmiştir. Keskin sivri tırnaklı parmaklara sahip ayakların topuk kısımlarında mahmuz gibi sivri birer tırnak daha vardır. Elleri de pençe şeklinde olan devin yüzü bir maskeyi andırır. Hayvan kulakları gibi olan kulaklar ile iri burun, ağız çevresi, dik ve sert sakalı, mavi ile renklendirilmiştir. Bir çınar yaprağı gibi yayılan kaşlar, altındaki yuvarlak gözler kırmızı boncuklar gibidir. Saçları beyaz ama kıvırcık olup kafasında kıvrılan iki boynuz ve kırmızı dudaklı ağzından fırlayan iki beyaz sivri dişi ile Erlik tasvirlerini hatırlatmaktadır.

Firdevsî-i Tûsî'nin *Şehnâme*'sinin Mehdî'nin yaptığı Türkçe çevirisindeki Nakşî tarafından yapılmış minyatürlerden birinde, bu kez Keyümers'in ordusuyla cinler ordusunun savaşı anlatılmaktadır. İyiliğin ve kötülüğün bu ezeli mücadelesinde cinler yine benzeri bir ikonografik anlayışla ele alınmıştır. Keyümers kompozisyonun merkezinde üzeri kara beneklerle dolu olan kara derili bir cini, dizleri ile göğsüne basmış ve kafasını koparmış olarak gösterilmiştir. Cinin çatallı bir ağaç üzerinde bir kaya parçasından oluşan dev gürzü bir tarafa fırlamış vaziyettedir. İyilik kötülüğe galip gelmiştir,[46] Keyümers ve ordusu gücün ifadesi olan kaplan postu pelerinlere sahip olarak gösterilmiştir. Sol tarafta toplanan Keyümers'in ordusuna karşılık, sağ tarafta bir tepenin altında, boynuzlu, çıplak, eteklikli ve ellerinde kaya parçalarından başları bulunan gürzlerle birlikte tasvir edilmiş devlerden oluşmuş cinler ordusu bulunmaktadır.

Dev (ve cinler) konusu Türk İslam devirlerinde çok ilgi çekmiş ve çeşitli eserlerde yer almış yaygın bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nizami'nin hamsesinin çeşitli kopyalarındaki minyatürlerde de değişik konulu dev tasvirleri görüyoruz. Kavam al-Katib tarafından istinsah edilmiş Leningrad Saltıkov Shchedrin Kütüphanesinde bulunan (Envanter PNS 272, Buhara 986-987 H. 1578-79 M. tarihli hamsenin (15. hamse) 191a sayfasında İskender'in Zenzibar askerleriyle savaşı gösterilmiştir. İyi tarafın temsilcisi olan İskender kötülüğü simgeleyen düşman askerleriyle çarpışmaktadır. Düşman kötülükle ilişkilendirildiği için, Zenzibar savaşçıları kara derili canavar devler-cinler gibi gösterilmiştir. Tasvir şekilleri Türk İslam dönemi cin tasvirlerinin ikonografik şemasına uygundur. Atının üzerindeki İskender bir canavarı belinden kılıçla yaralayarak yere sermiş, elinde kaya parçasından dev bir gürz olan bir diğer kara savaşçıyı ise yine kılıçla başından beline kadar yarmaktadır. Kan bir sel halinde devin çıplak kara gövdesinden aşağı inmektedir. Kara ve hayvan pençeli, hayvan ayaklı, erkeklik organları da gösterilen (bellerinden sarkan eteklikleri dışında) çıplak cinlerin tasviri, yukarıda verdiğimiz Osmanlı minyatüründeki devlerle benzer tasvir özelliklerine sahiptir.[47]

[44] William Lillys, *Persian Miniatures - The Story of Rustam*, Charles E. Tuttle Company, Rutland, Vermont ve Tokyo, Japan, Tokyo 1958, s. 14-15, Levha 1.

[45] Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, Akbank yayınları, İstanbul 1998, s. 52.

[46] Resim için bkz. Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: I Minyatür*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 91.

[47] Fazıla Süleymanova, *Nizami "Hamsa"siga İşlangan Rasmlar - Miniatur K "Hamse" Nizami - Miniatures Illuminations of Nisami's "Hamsah"*, Özbek Bilimler Akademisi KH. S. Süleymanov Yazmalar Enstitüsü, Fan Yayınları Taşkent 1985, R. 133.

Çok ilgi çekici bir sahne, yine St. Petersburg'daki Saltıkov - Shchedrin Halk Kütüphanesinde PNS 66 Env. Nu. Sı ile kayıtlı Nizami'nin hamsesinden (XX. hamse) bir minyatürde karşımıza çıkmaktadır. Buhara'da yapılmış olan bu minyatür 1058 H. 1648 M. tarihli olup "Türkuaz Saray, Mağrip prensesi" konulu hamsede Mısırlı tüccar Makhan hakkındaki bir hikaye ile bağlantılıdır. Kompozisyonda olağanüstü bir olay tasvir edilmektedir. İlk bakışta sıradan bir eğlence ve aşk sahnesinin söz konusu olduğu, tabiat içinde ağaçların ve kazların içinde yüzdüğü bir havuzun bulunduğu bir yer göze çarpmaktadır. İki ağaç ve havuzun önüne bir halı serilmiş, halının köşesine yakın yerde romantik bir hava verilmek üzere bir şamdanda iki mum yakılmış, ayrıca ön tarafta meyve tabağı, mavi-beyaz çiniden içki kabları ve bir kadeh yer almıştır. Ancak ağaçlara sarılı yılanlar ve genç erkeğe sarılıp onunla halının üzerine uzanmış ve devler gibi tasvir edilmiş bir cin işin şeklini değiştirmektedir. Muhtemelen bu delikanlıya aşık ve onunla zorla oynaşmakta olan bu cin, kara derili, iri kafalı, keskin, uzun sivri iki dişi ağzından sarkan, ayaklarına yılanlar sarılmış ve yine yılan başı şeklinde nihayetlenen kuyruğu ile gösterilmektedir. Belindeki eteklik gibi giysi dışında figür çıplaktır. Ona çaresizce teslim olmuş delikanlı ise kuşaklı yeşil bir kaftan ve kırmızı rumi desenli çizmeler giymektedir.[48]

Osmanlı minyatürlerinde *Kur'an-ı Kerim*'de sözü geçmeyen ancak *Tevrat*'ta Og olarak bahsedilen ve çok büyük bir dev olarak anlatılan Uc'un tasvirleri de bulunmaktadır. 3000 yıl yaşadığı rivayet edilen Uc'u Hz. Musa, on arşın uzunluğundaki asasıyla ve on arşın sıçramak suretiyle ancak topuğundan vurararak öldürebilmiştir. Başka rivayetlerde ise suyu bulutlardan içen ve denizin dibinde yürüyen Uc, Hz. Musa'nın kavmini yok etmek için dağdan büyük bir kaya parçası koparır, ancak Allah hüdhüd kuşunu göndererek kuşun kayayı delmesini sağlar ve kaya Uc'un boynuna geçer; böylece Hz. Musa onu altedebilir. Topkapı sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan H. 1703'de bulunan bir minyatürde Uc denen dev denizden yürüyüp gelmiş, ayaklarının altında ve elinde balık ölüleri ve boynuna geçmiş kaya ile gösterilmektedir. Kurşuni renkli kıvır kıvır saçlı, beyaz dev diğer dev tasvirlerinde olduğu gibi bel bölgesinde turuncu bir eteklik giymekte olup çıplak bir şekilde ve beyaz gövdeli olarak gösterilmiştir. Sol elinde bir küre şeklinde kaya parçası tutmaktadır ki bu devin büyük gücüne işaret edebilir; boynuna geçmiş büyük kayanın üzerindeki küçük kuş şekli ise (Allah'ın mutlak gücünün dolaylı simgesi) hüdhüdü ifade etmektedir. Sol tarafta küçük boyutlu olarak alevli halesiyle gösterilmiş Hz. Musa bulunmaktadır.[49]

[48] Fazıla Süleymanova, *age.*, s. 164, R. 178.

Türk-İslam devirlerinde kötülüğü ifade eden başka pek çok özel mitsel varlıktan söz edilir. Bunların kimi dolaylı olarak konumuzu ilgilendirirler kimi ise bazı dini inanışlardan doğmuş mitsel yaratıkları ifade ederler. Türk İslam Kültürü ve Edebiyatının en yaygın konuları içerisinde olan periler esasında cinler ve şeytanlardan ayrı bir kategoride güzel dişi ve erkek varlıklar olarak gösterilirler. Bununla birlikte bazı şartlara uyulmadığı takdirde tekin değildirler ve insanlar için zararlı olabilirler. Edebiyatta olduğu gibi Sanat Tarihi'miz de de çeşitli konularla bağlantılı olarak peri tasvirleri yaygın bir biçimde yapılmıştır. Burada örnek olarak perileri, cennet gibi bir doğa parçasında, insanların benzeri bir eğlence meclisinde gösteren Topkapı sarayı Müzesi R. 914, 1b-2a sayfalarında bulunan Câmî'nin eseri *Tuhfet'u-l Ahrâr*'da bulunan bir çift sayfa minyatürü verebiliriz.1530 cıvarına ait bu resim dışında, Şah Kulu imzalı 1540 - 50 tarihli bir peri resmi mükemmel bir örnektir. Mürekkeple yapılmış bu resimde peri bir melek gibi tasvir edilmiştir. Tasvir şekli olarak kökenini Uygur Sanatından alan Selçuklu melek tasvirli kabartmalarını hatırlatmaktadır. Uçar vaziyetde ve kısmen cepheden gösterilmiş kanatlı peri, sağ elinde mavi-beyaz çiniden bir kadeh ile sol elinde yine aynı türden bir içki sürahisi taşımaktadır. Söz konusu minyatür Washington DC'de bulunan Smithsonian Enstitüsü'nün Sanat Galerisinde (The Frer Gallery of Art) bulunmaktadır.[50]

[49] Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı İslâm Mitologyası*, s. 155, R. s. 161.

[50] Her iki peri resmi için bkz. Serpil Bağcı - Filiz Çağman - Günsel Renda - Zeren Tanındı, *Osmanlı Resim Sanatı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s. 59, R. 28; s. 228, R. 187.

Osmanlı minyatür sanatında kötü varlıkları tasvir eden değişik konularla ilgili pek çok minyatürlü yazma vardır. Bunlar arasında *Acaibü'l-Mahlûkat* yazması minyatürleri dikkati çekiyor. Köpek veya kurt başlı bir cini gösteren minyatür örnek olarak verilebilir (British Library, Or 7315).[51] Sık sık tasvir edilen Hz. Süleyman minyatürlerinde diğer yaratılmışlar yanında cinlere de yer verilmektedir. Ancak burada cinler ve devler diğer yaratıklarla birlikte barış içinde gösterilir. Topkapı Sarayı Müzesi H. 2148'de bulunan minyatürde Hz. Süleyman, Saba Melikesi Belkıs ile birlikte tahtta otururken ve hükümdarı olduğu yaratılmışlarla birlikte gösterilmiştir. Hayvan, insan, ejderha, melekler yanında cinler de bu sahnede yer almaktadır. Hz. Süleyman'a tabi cinler *Süleymanname*'nin Chester Beatty Library (Dublin) 406'daki nüshasında çok daha ayrıntılı bir şekilde gösterilmektedir.[52]

Uygur ve Budist cehennem sahnelerinden sonra Osmanlı minyatürlerinde de kıyamet ile ilgili yapılmış minyatürlerde cehennem zebanileri, cinler ve ifritler gibi gösterilmiş olup günâhkârlar, boynuzlu veya boynuzsuz, bazıları hayvan başlı, kırmızı veya mavi gövdeli bu varlıklar (kiminin bineği ejderha şeklinde) tarafından eziyete ve işkenceye tabi tutulmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi Kitaplığında (Env. 139) bulunan *Ahvâl-i Kıyâmet* yazmasının minyatürlerindeki çarpıcı örnekler bu açıdan dikkati çeker. Çeşitli ilgili edebiyat ve inanışlardan doğan bir hayal gücünün yansıdığı resimlerde, çıplak günâhkârların zebaniler tarafından bazen gürzle vurularak cehenneme atılmaları, cehennem alevleri arasında insanları yutmaya hazır ejderhalar, onlara saldıran ve yemeye başlayan kaplan ve arslanlar, akrepler, yılanlar, ciyanlar cehenneme gidişin çeşitli aşamalarını gösterir şekilde ele alınmışlardır.[53]

[51] Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 410.

[52] Resim kaynağı için bkz. Metin And, *Minyatürlerle İslam Mitologyası*, s. 171, 276-277.

[53] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve minyatür örnekleri için bkz. Metin And, *Minyatürlerle İslam Mitologyası*, s. 244-253, R. s. 245-250.

Cinler ve şeytanlara ilişkin tasvirler görüldüğü gibi Osmanlı sanatında çok yaygındır; bunların her birinden burada söz etmek mümkün değildir. İlk kez Malik Aksel tarafından Anadolu Halk resimleri kitabında yayınlanan *Da'vetnâme*'deki tüm cinlerin anası olarak ifade edilen Şehreü'nnâr halk kültürü ve muhayyilesinin yarattığı ilginç bir cin figürüdür. Hem ateş hem de hava unsurundan yaratılmış 900.000 yıllık ömrü olduğu ileri sürülen bu cinin, 37 yüzlü basit kaligrafik tasviri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T 208 de kayıtlı bulunmaktadır. Uzun saçlı başın etrafında hale izlenimi veren daire içinde 10 adet başı daha bulunmaktadır. Boyun kısmında bir baş iç içe daireler şeklinde belirtilmiş gövdede ise 17 adet daha baş yer almıştır. İki el yukarıya kaldırılmış, avuçlar izleyiciye döndürülmüştür. Kolların her birinde dörder tane daha baş bulunmaktadır. Bu halk işi resimde çizgisel karakterde olması dışında üslup olarak hiç ilgisi bulunmamakla birlikte Uygur sanatında da örneklerini gördüğümüz ve genel Budist sanatlarında da yaygın olarak gördüğümüz, haleli çok başlı tanrı tasvirlerinin etkisini görmekteyiz.[54]

Türk İslam devrinin konumuzla ilgili olarak ele alınabilecek diğer bir varlık Dabbetü'l-arz'dır. Kur'an-ı Kerim'de kıyametin habercisi olan, Allah'ın yerden çıkaracağı bir canlı olarak (Neml Suresi 82) anlatılan bu varlık, minyatürlerde tedirgin edici bir yaratık bir çeşit cin veya dev gibi gösterilmiştir. Tasvirler insan ve hayvana ilişkin unsurları bir araya getirir; bazen hayvani özellikler ağır basar, konu ile ilgili metinlerde de bazen canavar gibi anlatılır. Konunun ele alındığı sahnelerde yaygın bir alegorik sembolizm söz konusudur. Örneğin Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan ve saray uslubunda resimler içeren bir yazmanın minyatüründe Dabbetü'l-arz'ın simgesel ögelerle dolu bir tasvirini görüyoruz. Solda bulunan insan topluluğuna göre dev boyutlarda bir yaratık söz konusudur. Dört bacağı, iki eli vardır. Bacaklar toynaklı hayvanlara aittir (deve ?). Gövdenin gerisi bir atı hatırlatır. Gövdenin hemen tamamı atlarda olduğu gibi uğurlu sayılan benekler-le doldurulmuştur. İnsan kollarını hatırlatan kollardan biri, Musa pey-

[54] Resim için bk. Metin And, *age.*, s. 275.

gamber'in asasını taşımaktadır. Asa kurt veya ejderha başlı gösterilmiştir. Diğer elde ise Süleyman peygamberin mührü bulunmaktadır. İnanışa göre kıyamette müminlerin yüzüne asayı sürerek onları onurlandıracak, kâfirlerin yüzüne ise mühr-ü Süleyman'ı basacaktır. Resimde bir kişinin yüzüne mührü basmadan hemen önceki an gösterilmiştir. Dabbet figüründe gövdeden çıkan iki alevli kanat ile omuzlardan çıkan iki renkli kanat görülmekte olup bu kanatlar Astana koruyucu hayvan heykellerinin kanatlarına benzer; figürün insan biçiminde bir yüzü iri hayvan kulakları vardır. Alnının ortasında ise *unicorn* veya *kilin*i hatırlatan sivri uçlu bir boynuz bulunmaktadır.[55]

Bir diğer dikkat çekici varlık ise Deccal'dır. İnsanları doğru yoldan saptırmaya çalıştığı ifade edilen aslında İsrailiyyat denilen inanışlardan ortaya çıkan bir varlıktır. Minyatürlerde uzun boylu, dev gibi, bazen çirkin suratlı, bazen bir kaşı ve gözü olmayan bir yaratık şeklinde gösterilir.[56]

Netice olarak, kötü nitelikli tanrılar, ruhlar, cin, şeytan, ifrit, dev, peri vb. çeşitli olumsuz niteliklere sahip varlıklar; Türk mitleri ve inanışlarından kaynaklanmış olarak, gerek erken devir Türk Sanatının gerekse Türk İslâm Sanatının en seçkin konuları arasında çok yaygın olarak yer almıştır.

---

[55] Tercume-i Miftâh-ı Cafru'l-Câmi, 1595-1600, Topkapı sarayı Müzesi, B. 373, s. 291b. Resim için bkz. Serpil Bağcı - Filiz Çağman - Gönsel Renda - Zeren Tanındı, *Osmanlı Resim Sanatı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s. 196, R. 158.

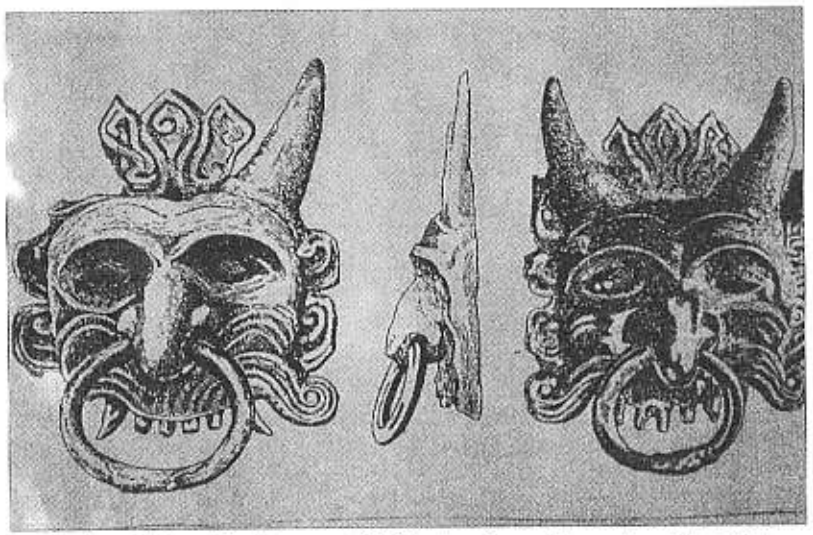
[56] Bu konularda toplu bilgi için bkz. Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı İslam Mitolojisi*, s. 232-237, 283-287.

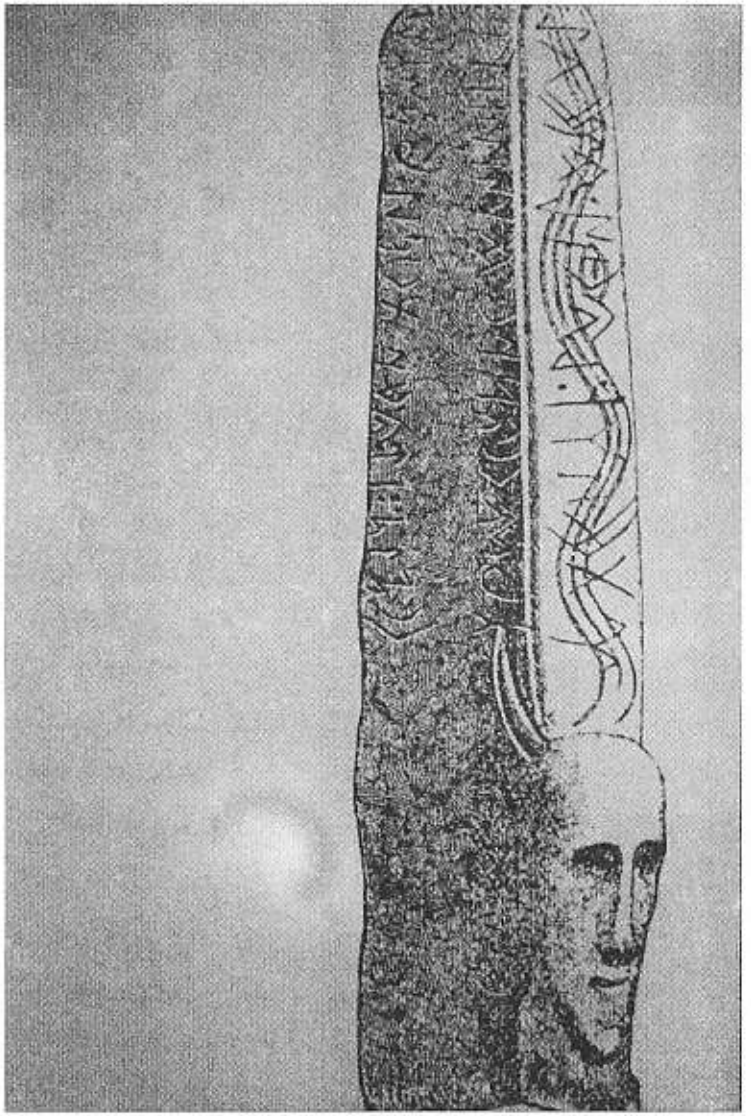
Ölüler aleminin efendisi Erlik Han'ın Yama tasvirlerinden etkilenmiş bir şeklini gösteren alçıdan maske. Ayrıca, at kılı, ipek ve yaldız da kullanılmıştır (Fotoğraf Yaşar Çorulu, 2007)

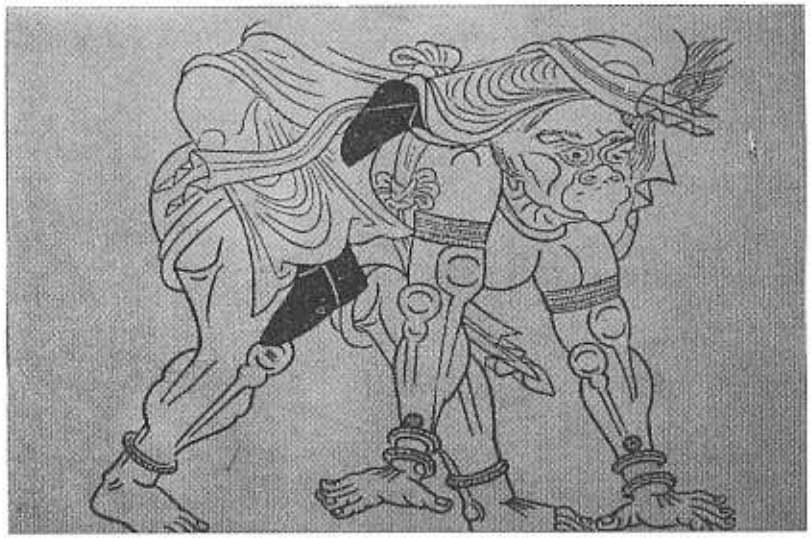
Pişmiş topraktan yapılmış, Kültigin mezar külliyesinin bark kısmının duvarlarında bulunmuş T'ao-t'ieh tipi masklardan biri. MS 732, Göktürk devri
(E. Nowgorodowa, 1980)

Abakan (Sibirya)'dan bir eve ait MÖ I. yüzyılda tarihlenen kapı tokmakları
(Okladnikov, 1959; Esin, 1978)

Uybat Çirkov'da bulunmuş Göktürk yazıtlı ve cin kabartmalı dikili taş
(H. Namık Orkun, 1987)

Bezeklik Mağara tapınaklarından Uygur devrine ait bir cin tasviri
(Esin, 1972)

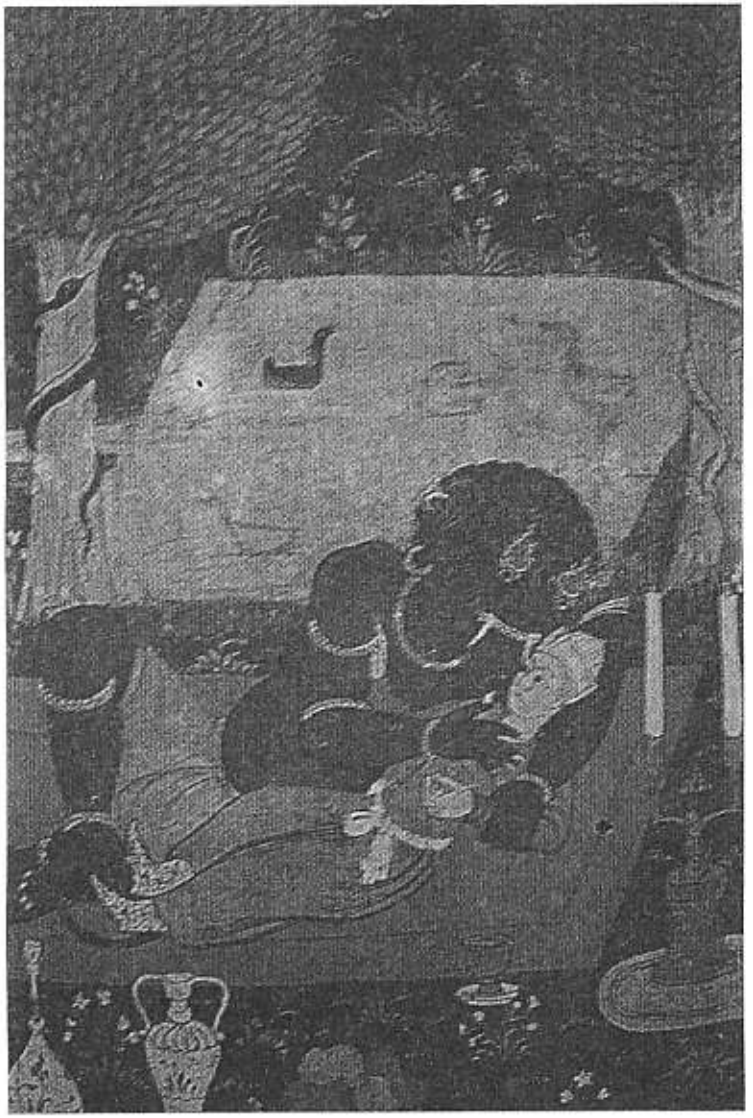
On Cehennem Kralı Sutrası'ndan bir sahne:
10. cehennem kralı Ksitigarbha'nın hüküm verme sahnesi. 9. yüzyılın sonu
10. yüzyılın başına aittir(Roderick Whitfield - Anne Farrer, 1990).

Astana Mezarlığı, mezar anıtlarında bulunmuş, koruyucu vasıflı, pişmiş topraktan yapılmış hayvan heykelleri (Roderick Whitfield - Anne Farrer, 1990).

Koço A tapınağında bulunmuş ve bir cini tasvir eden Uygur dönemine ait toprak heykel başı. 8-9. yüzyıl (Along The Ancient Silk Routes ..., 1982)

Nizami'nin hamsesinden bir minyatür. Mısırlı tüccar Makhan hakkındaki bir hikâyeden sahne. Buhara, M. 1648 tarihli (Fazıla Süleymanova, 1985)

Şah Kulu imzalı, peri resmi, 1540 - 50 tarihli
(Bağcı - Çağman - Renda - Tanındı, 2006).

BÜYÜ

Adana Halk Kültüründe Büyü - Fal Yoluyla Hastalıkların Teşhisi ve Tedavisine Yönelik İnanışlar

Zekiye Çağımlar*

Adana yöresinde büyü inancı yaygındır. Nedensiz hastalıklar, nedensiz yaşanan felaketler, ayrılıklar büyü yapıldığı inancı ile açıklanır. Büyüyü hasım yaptırır. Büyü, kötü dileklerin, bedduanın gerçekleştirilmesi girişimidir.

Büyünün yapılıp yapılmadığı ile ilgili de başvurulan kişiler falcılardır. Büyü inancı kadar fal inancı da yaygın olan yörede falcılar aynı zamanda yapılan büyülerin teşhisini ve çözümünü de önermektedirler. Yörede en fazla rastlanılan fal bakma yöntemi kahve, su ve iskambildir. Bunun yanında yıldızname ve kitap açma da sık rastlanılan fallardandır. Son yıllarda ise tarot yaygınlaşmıştır. Geçmişten günümüze ise en yaygını bunların içinde yine de kahve falıdır. Son yıllarda yaygınlaşan cafelerde "kahvesi sizden falı bizden" ifadesi ile fal ve kahve içme işi ticarileşmiştir. Cafedeki falcılara genel olarak gençler lise ve üniversite öğrencileri gelse de iş sahibi, eğitimli, akademisyen, genç, yaşlı, orta yaşlı her yaş, eğitim ve ekonomik durumdan kişileri bu yer-

* Yrd. Doç. Dr. Zekiye Çağımlar, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Öğretim Üyesi, Adana.

lerde fal baktırırken görmek mümkündür. Araştırmamızda önce cafelerde kahve falı bakan falcıları ve bu falcılara giden kişileri ele aldık. İlk önce cafede fal bakan 10 falcıdan baktıkları fallarda görüp teşhis ettikleri büyü ve bu büyüyü teşhis etmeleri ile çözüm önerip, sıkıntıdan kurtardıkları kişilere ait anlatıları derledik. Ayrıca bu cafelerde fal baktırıp da kendilerinde ya da yakınlarındaki büyünün fal ile teşhisi ve burada söylenen çözüm ile bu büyüden kurtulduklarını söyleyen 50 kişiden de anlatılarını derledik. Araştırmamızın konusuna uygun anlatıları da çalışmamızda falcılardan derlenenler ve ardından da fal baktıranlardan derlenenler olarak verdik.[1]

[1] Kaynak kişiler (Kaynak kişilerin isimleri, kişilerin isteği doğrultusunda araştırmacıda saklı tutulmuştur): K1 (erkek); 25 yaşında, bekar, orta okul mezunu, Adana doğumlu, çocukluktan itibaren fal bakıyor; K2 (erkek); 25 yaşında, bekar, orta okul mezunu, Adana doğumlu, 23 yaşında başlamış fal bakmaya; K3 (erkek); 35 yaşında, bekar, orta okul mezunu, Adana doğumlu, çocukluktan fal bakmaya başlamış; K4 (kadın); 25 yaşında, bekar, lise mezunu, Adana doğumlu, çocukluktan fal bakmaya başlamış; K5 (kadın); 25 yaşında, eşinden boşanmış, lise mezunu, Adana doğumlu, çocukluktan fal bakmaya başlamış; K6 (kadın); 28 yaşında, eşinden boşanmış, lise mezunu, Adana doğumlu, çocukluktan fal bakmaya başlamış; K7 (kadın); 35 yaşında, evli, lise mezunu, Adana doğumlu, çocukluktan fal bakmaya başlamış; K8 (kadın); 35 yaşında, evli, lise mezunu, Adana doğumlu, çocukluktan fal bakmaya başlamış; K9 (kadın); 29 yaşında, evli, lise mezunu, Adana doğumlu, çocukluktan fal bakmaya başlamış; K10 (kadın); 40 yaşında, evli, lise mezunu, Adana doğumlu, çocukluktan fal bakmaya başlamış; K11 (kadın); 42 yaşında, evli, lise mezunu, memur, Adana doğumlu; K12 (erkek); 27 yaşında, evli, üniversite mezunu, serbest meslek, Adana doğumlu; K13 (kadın); 26 yaşında, bekar, lise mezunu, muhasebeci, Niğde doğumlu; K14 (kadın); 19 yaşında, bekar, üniversite öğrencisi, Mersin doğumlu; K15 (erkek); 19 yaşında, bekar, lise mezunu, Adana doğumlu, çocukluktan fal bakmaya başlamış; K16 (kadın); 34 yaşında, bekar, lise mezunu, Adana doğumlu, 18 yaşından sonra fark etmiş fal bakabildiğini; K17 (kadın); 30 yaşında, evli, ilkokul mezunu, Adana doğumlu, 20 yaşında teyzesi ameliyat olduğunda yanında refakatçi kalırken, yan yatakta yatan kadının kendisinin fala meraklı olduğunu fark edip el vermesi üzerine 21 yaşından bu yana da para ile bakmakta; K18 (kadın); 39 yaşında, evli, orta okul mezunu, Adana doğumlu, 15 yaşında rüyasında öğrenmiş; K19 (kadın); 55 yaşında, evli, ilkokul mezunu, Adana doğumlu, 13 yaşında çok iyi falcı olan annesinden el alarak başlamış; K20 (kadın); 60 yaşında, evli, okuma yazma biliyor, Antakya doğumlu; K21 (erkek); 50 yaşında, evli, ilkokul mezunu, İskenderun doğumlu; K22 (kadın); 29 yaşında, evli, üniversite mezunu, öğretmen, Adana doğumlu; K23 (erkek); 48 yaşında, evli, ilkokul mezunu, Mersin doğumlu; K24 (kadın); 37 yaşında, bekar, üniversite mezunu, akademisyen, İskenderun doğumlu; K25 (kadın); 42 yaşında, evli, üniversite mezunu, akademisyen, İstanbul doğumlu; K26 (kadın); 34 yaşında, evli, üniversite mezunu, akademisyen, İzmir doğumlu; K27 (kadın); 42 yaşında, evli, üniversite mezunu, öğretmen, Adana doğumlu; K28 (kadın); 40 yaşında, bekar, üniversite mezunu, bankacı, Adana doğumlu; K29 (kadın); 27 yaşında, bekar, üniversite mezunu, öğretmen, Adana doğumlu; K30 (kadın); 38 yaşında, evli, üniversite mezunu, serbest meslek, Adana doğumlu; K31 (kadın); 38 yaşında, evli, lise mezunu, sekreter, Adana doğumlu; K32 (kadın); 45 yaşında, evli, orta okul mezunu, emekli, Adana doğumlu; K33 (kadın); 54 yaşında, evli, lise mezunu, emekli, Adana doğumlu; K34 (erkek); 55 yaşında, evli, lise mezunu, çerçi, Adana doğumlu, babasından mesleği öğrenmiş; K35 (erkek); 50 yaşında, evli, ilkokul mezunu, çerçi, Adana doğumlu, babasından mesleği öğrenmiş; K36 (erkek); 40 yaşında, evli, orta okul mezunu, çerçi, Adana doğumlu, çocukluktan itibaren çırak olarak başlayıp mesleği öğrenmiş; K37 (erkek); 38 yaşında, evli, ilkokul mezunu, çerçi, Adana doğumlu, çocukluktan itibaren çırak olarak başlayıp mesleği öğrenmiş; K38 (erkek); 41 yaşında, evli, lise mezunu, çerçi, Adana doğumlu, babasından mesleği öğrenmiş.

Görüşme yaptığımız on falcıdan yedisi, baktıkları falda ölüm gördüklerinde eğer kişinin kendisi veya birinci derecede yakını ise söylemediklerini fakat uzak akraba ölümlerini söylediklerini, sağlık konusunda bir sorun görürlerse mutlaka söyleyip üstelik hiç vakit kaybetmeden doktora yönlendirdiklerini söylemişlerdir. Yedi falcı da eğer falda teşhis ettikleri hastalığın, yapılmış bir büyü sonucu olduğunu görmüşlerse o zaman da mutlaka büyü bozan bir hocaya yönlendirdiklerini belirtmişlerdir. Genelde büyü yolu ile meydana gelen hastalıkların da ölüme götürdüğünü, bu nedenle bu konuda vicdanları rahat etmediği için mutlak bir hocadan yardım almaları gerektiğini ısrarla söylediklerini dile getirmişlerdir. İncelenen on falcı da kendilerinin büyü yapmadığını söylemiş, üç erkek iki bayan falcı büyü yapan ya da bozan hoca bilmezken beş tanesi çok iyi, paracı olmayan hocalar bildiklerini derdin dermanına göre hocaya yönlendirdiklerini söylemişlerdir. Falcılardan derleyip çalışmamıza aldığımız anlatılar büyü nedeni ile yaşanılan hastalıkların teşhisi ile kişinin hayatının değişmesini sağlayan anlatılardır. Örnek anlatılar şunlardır:

1. Bir bayan falcı kendisine fal baktıran bir bayanın çocuğunun olmadığını gördüğünü, bunun nedeninin de evlenirken kocasının eski sevgilisinin yaptırdığı büyü olduğunu söylemiş, bu bozulmadan çocukları olamayacağını fal baktırana söylediğini anlatmıştır. İlk kez gördü-

ğü bayanın evli ya da çocuklu olup olmadığını bilmediğini, bu nedenle de karşıdakinin bu olaydan çok etkilenip olayın doğru olma ihtimalinin yüksek olduğunu söylediğini belirtmiştir. Hatta yapılan büyünün çeşidini ve nasıl yedirildiğini, yaptıran eski sevgilinin ismini bile söyledikten sonra büyünün bozulması için bir hoca önerdiğini, bu olaydan bir yıl sonra iki aylık bebeği ile kendisine teşekküre geldiğini söylemiştir (K9).

2. Erkek falcılardan birisi kendisinin kişilerin geçmiş yaşamlarını bildiğini, reenkarnasyon sonucu bu bedenin de geçmişteki bedenin yaşadığı hastalıkları taşıdığını gördüğünü söylemiştir. Fal baktığı bir kişiye söyledikleri ve onun da bu olayı doğrulaması sonucu kendisinin de, çevresindeki kişilerin de bu konuda yetenekli oluğuna iyice inandıkların söylemiştir. Beş yıl önce kendisine fal baktırmaya gelen bir kadına daha fincanı açmadan, geçmiş yaşamında nasıl biri olduğunu nelerden korktuğunu ve cinsiyetini söylediğini belirtmiş, bu sözlerden sonra da Mısır'da 19. yüzyılda inşaat işçisi ve erkek olduğunu söylediği kişinin o zaman karısının ölmesi için yaptırdığı bir büyünün etkisi ile duvardan düştüğünü ölmediğini ama bu düşüş nedeni ile belinden sakat kaldığını ve bugün de o eski sakatlığının etkisi ile bel fıtığı hastası olduğunu ve kendisine gelmeden önce bu rahatsızlık nedeniyle iki kez ameliyat olup, gelecek ay tekrar ameliyat olacağını söylediğini belirtmiştir. Bu sözlerden sonra kadının ağlamaya başladığını iki ameliyat geçirip, doktorunun gelecek ay da ameliyat olması gerektiğini söylediğini belirttikten sonra, sürekli rüyalarında hiç gitmediği halde Mısır'ı gördüğünü, oraya gitmeyi çok istediğini ve kıyafetlerinde de hiç etek ya da elbise giymeyip sürekli pantolon giydiğini söylemiştir. Bundan sonra ben de çok şaşırdım çevremdekiler de bana daha fazla inandı demiştir (K3).

3. Bir bayan falcı da geçen yıl eylül ayında bir bayanın gelip kendisine fal baktırdığını, fal baktıran bir şey söylemeden kendisinin kadının zihinsel engelli bir kızının olduğunu söylediğini, fal baktıranın da buna çok şaşırdığını söylemiştir. Kızın zihinsel engelinin de yapılan bir büyü sonucu olduğunu söylediğini, bunun evliliklerine istemeyen kayınvalidesinin ayrılsınlar diye yaptırdığını, kapının eşiğine sürdükleri domuz yağı ile yataklarına serptikleri ölü toprağı yüzünden olduğunu söylediğini, gerçekten de kayınvalidenin kendisini o zaman istemediğini ama şimdi aralarının çok iyi olduğunu söylediğini belirtmiştir. Bunun üzerine bildiği iyi bir hoca olduğunu, kadını ona yönlendirdiğini, özellikle kayınvalide ile birlikte o hocaya gidip büyüyü çözdürmeleri gerektiğini söylemiş, bu olaydan bir süre sonra fal baktıran kadın ile kayınvalidesinin kendisine geldiğini ve teşekkür ettiklerini çünkü söylediği hocaya gidip büyüyü bozdurduklarını, bundan sonra da zihinsel engelli çocuğun konuşmaya başladığını söylediğini belirtmiştir (K7).

Araştırmamız süresince gözlem yaptığımız 50 olay sonucunda 50 fal baktıran kişi de olayın içinde gözlem yapmamıza izin vermiş ve bu 50 kişi ile de görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda anlatıcıların falcının teşhisi ile hastalıklarından ya da yapılan büyünün kötü etkisinden kurtulmalarına ait örnek anlatılar derlenmiştir. Bu anlatıların bazısı derleme yapılan falcı ile ilgili olurken çoğu da eskiden gidilmiş olan farklı falcılara ait anlatılar olmuştur. Bu anlatılardan çalışmamıza örnek aldığımız anlatılar şunlardır:

1. 19 yaşındayken bir kız ile çıkıyordum. Sonra anlaşamadık ayrıldık. Ondan ayrıldıktan sonra bende değişik davranışlar olmaya başladı. Sürekli herkesle kavga ediyordum, odama çekilip oturuyordum. Sonra da intihar etmeyi kafama koydum. Hiçbir neden yoktu intihar etmem için ama yaşamak da istemiyordum. Bir kez ilaç içtim, bir kez tüpü açtım odada, annem ve babam benim durumumu anladıkları için sürekli beni takip ediyorlardı. Onların dikkati sayesinde ikisinde de son anda kurtuldum ölümden. Akrabalardan birisi anneme bir falcı önermiş, babam ile birlikte o falcıya gitmişler. Falcı suya bakıyormuş. Bütün olanları görmüş ve söylemiş. Bunların ayrıldığım kız ve onun ailesi tarafından yapılan büyü nedeniyle olduğunu, ben hocanın yanına gidip bana okumazsa büyünün bozulmayacağını söylemiş. Annem bana daha önce gidip bunları duyduğunu söylemeden, iyi bir falcı varmış baban ile gitsen dedi. Güçlükle beni ikna ettiler gittik. Falcı sakallı bir dedeydi, bana suya bakarak ayrıldığım kız arkadaşımı tarif etti, oturdukları yeri söyledi, ismini söyledi ve en son ayrıldıktan sonra tekrar onun ısrarı üzerine buluştuğumuzda yediğimiz yemeğin içine yaptığı

büyüyü koyduğunu anlattı. Yemek yediğimiz yeri hatta yediğimiz yemeği bile söyledi. İnanmamak mümkün değildi. Sonra da benim üzerime o gün okudu. Yedi defa her hafta gittim sonra üzerime okudu. Yedinci gidişimden sonra artık çok mutluydum. Büyüyü benim dünyadan kısmetim kesilsin, ona yar olmadım kimseye olmadan öleyim diye yaptırmış. O falcı hoca sayesinde hayatım kurtuldu. Şimdi evliyim çok şükür mutluyum. O günden sonra da fala inanırım. Arada bir de baktırırım (K12).

2. Benim bu sokakta dükkanım vardı daha önce 5 ay önce başka yere taşındım ama yine de buraya gelip sık sık fal baktırırım. Ben eskiden pek fala inanmazdım. Benim hanım baktırdıkça ben kızardım ona. Bir gün dükkanım buradayken arkadaşlarla kahve içmeye geldik buraya. Benim hanım da ikinci çocuğumuza hamile. Arkadaşlar kahveyi içince fal kapattılar. Ben güldüm erkek adam fal mı baktırır diye ama benimkini de arkadaşlar kapattılar benim yerime. Sonra şimdi falıma bakan kişi yine falıma baktı, ilk de benim fala bakmıştı. Senin oğlun oluyor ama çok zayıf, hastalıklı doğacak. Eğer hocaya gidip okutmazsanız o çocuk kırkı çıkmadan ölür dedi. Ben hem inanmadım hem kızdım. Fal bakan kişi de eşimin hamileliğinin ilk aylarında, başkasına yapılmış büyülü bir suyu yanlışlıkla içtiğini bu yüzden böyle olduğunu söyledi. Bana çocuğum eğer kendisinin dediği gibi doğarsa, ismini verdiği hocaya gitmemi, kendisinin de ismini söylememi istedi. Doğum yakın olunca insan daha da korkuyor durumdan. Oğlum doğdu, gerçekten çok küçük, sürekli ağlayan bir bebekti. Ağlamasının nedenini bulmak için kaç doktora götürdüysek kimse bir şey bulamadı ama hepsi de kilo almıyor, eğer ilk ay kendini toparlamazsa ölür dediler. Hemen aklıma fal geldi. Tekrar falcının yanına gelip hocanın adını, adresini alıp gittim. Çocuğumum üzerine bir hafta her gün okudu. Üzerine de bir muska yazıp taktırdı. Çok şükür şimdi çok iyi.

3. Yılbaşının olduğu gün biz buradaki bir fal cafeye erkek arkadaşımla gelmiş oturuyorduk. Uzun zamandır da erkek arkadaşım ablasının çok hasta olduğunu, hiç bir şey yemediğini, sürekli yattığını bu nedenle de kendisinin de evdekilerin de bu duruma çok üzüldüğünü söylüyordu. O gün ben kahve içtim fal kapattım. Fal sırası bize geldiğinde, falcı yanımıza geldi erkek arkadaşımın yüzüne uzun uzun baktı, arkadaşım çok rahatsız oldu bu durumdan. Sonra falcı, senin ablan çok hasta ve sen ona çok üzülüyorsun bu yüzden derslerin de kötü gidiyor dedi. Erkek arkadaşım acayip şaşırdı duruma. Sonra benim fincanı açınca yine erkek arkadaşıma anlatmaya başladı. Alt kattaki komşunuz oğluna istemiş siz de vermemişsiniz o da inat olsun diye sabun büyüsü yaptırmış. En fazla iki ay içinde eğer bozdurmazsanız ablan ölür dedi. Ben ablasının istendiğini ya da verilmediğini bilmiyordum. Arkadaşım onayladı durumu. Faldan hemen sonra ayrıldık. Eve gidince annesine, ablasına durumu anlatmış. Yılbaşından sonra da kendi köylerinde bir hoca varmış oraya götürdüler ablasını. Okumuş, muska yazmış. Şimdi ablası gayet iyi. Ben de çok şaşırmıştım, erkek arkadaşım da (K14).

İki yıldır sürdürülen bu çalışma süresinde Adana şehir merkezinde sayısız falcı tespit edilmiştir. Çalışmanın ilk ayı içinde 30 tane tespit edilen falcı sayısı iki yıl içerisinde katlanarak artmıştır. Tespit edilen falcılar içinde gözlem yapılan falcı sayısı 20'dir. Bunların beş tanesi sadece fal bakarken, gözlem yapılan 15 tane falcı hem hocalık yapıp hem fal bakmaktadırlar. "Hoca" unvanı, yörede büyü bozan, büyü yapan kişi anlamında kullanıldığı için araştırmada da "hoca" bu tanım çerçevesinde kullanılmıştır.

Sadece fala bakan beş falcının 4'ü kadın, 1'i erkektir. Kadın falcılar 30-55 yaş aralığında, erkek falcı 19 yaşındadır. Erkek olan falcı suya bakmaktadır. Kadın olan falcıların üçü iskambil falına bakarken, birisi kahve falına bakmaktadır. İskambil falına bakan kadın falcının falına baktığı kişilerden birinin falında yapılan büyüyü görmesi ve büyüyü çözdürmesi ile ilgili anlatısı şu şekildedir:

"Bir ay önce oğlu evlenmiş olan kadın benim yanıma fal baktırmaya gelmişti, fala baktım, senin oğlun karısı ile halen evlenememiş dedim. Kadın ağlamaya başladı "evet onun için geldim" dedi. Ben de oğlunun imam nikahı kıyılırken, başka bir odada eltisinin ipe düğüm yaptığını, erkekliğini bağlattığını anlattım. Çaresiz olan kadını bildiğim bir hocaya gönderdim. Benden çıktı oraya gitti. Hoca da suya bakmış, benim anlattığımı anlatmış. Sonra okumuş, düğümleri çözmüş.

Düğümlü ipin de oğlunun evindeki yattıkları yatağın içine konulduğunu söylemiş. Kadın hemen eve geliyor. Oğlunun gelini ile yattığı yatağı çöpe atıyor. O gece oğlu ile gelini gelin-güvey oluyorlar" (K19).

Görüşülen beş falcı da kendilerinin büyü yapıldığını gördüklerini ama çözme yollarını bilmediklerini söylemişlerdir. Eğer büyü kişinin kendisine yapılmış ise kendi bildikleri hocalara gönderdiklerini, eğer herhangi bir büyünün üzerinden geçtikleri için fal baktıranın rahatsızlandığını görürlerse de çerçi/aktarlara gönderip büyü bozan aldırdıklarını söylemişlerdir (K16, K17, K18, K19, K20).

Bu beş falcıya araştırma yapılırken fal baktırmaya gelen kişiler ile yapılan görüşmelerde ilginç anlatılara rastlanmıştır. Bunlardan ikisinde büyü ve fal ilişkisi şu şekilde anlatılmıştır:

1. Kocamın babası ölünce bundan on sene önce, miras paylaşılması söz konusu oldu. Benim büyük kaynım ben en büyüğüm en büyük pay bana düşmeli dedi. Diğer kaynım ve iki görümcem kabul etti, benim kocam kabul etmedi. Eşit paylaşalım dedi. Aile birbirine girdi bunun üzerine. Bu kavgalar yaşanırken benim büyük eltim bize geldi, gelirken de börek yapıp getirmiş, kaynım sever diye. Gerçekten de benim kocam onun yaptığı su böreğini çok severdi. Biz kavgalıyken bize börek getirmesine şaşırdık ama hepimiz de yedik. Benim kocam ertesi gün bir ateş, bir titreme, bir sancı, kalp sıkışması ne olduğunu anlamadık. Acile götürdük. Kalp dediler, çıkmadı, tansiyon dediler çıkmadı. Sonunda sıkıntıdan dediler eve geldik ama adam ölecek terliyor, kalbi sıkışıyor, arada bir sancı giriyor. Biz de arka sokağımızdaki bu falcıya geldik. Ben bunun annesine de baktırmıştım biliyorum çok iyiler. Bana baktı. Kocan büyülü yemek yemiş, ölü toprağı, ölü yıkanan su varmış içinde hemen hocaya git bozdur dedi. Ben de kocamın arkadaşı olan bir hoca vardı ona haber verdim geldi sağolsun. Okudu üzerine rahatlattı. Sonra da bizim odalardan birine girdi yarım saat kaldı okudu, yazdı, yaktı, yakılan kağıdın küllerini de bir bardak suya koydurttu, kaynımın evinin eşiğine döktürttü. Ertesi gün iyileşmişti kocam (K21).

2. Benim oğlum iki yaşındayken bir gecede bütün vücudu yara oldu. Akşam yatırdık bir şey yok, sabah katlık her tarafı sulu kıpkırmızı yara. Doktor doktor gezdirdik iyileşmedi. En sonunda karım bu falcıya gelmek istedi. Benimle geldi ben kapıda durdum o girdi baktırdı. Çocuğu olmayan bir arkadaşımın eşi yaptırmış kıskançlıktan. Hem onların çocuğu yok diye hem oğlum çok güzel diye. Ölsün istemiş. Bu falcı durumu anlatınca, köyde bir hocayı tavsiye etmiş. Karım çıkınca hemen oğlanla beraber o hocaya gittik. Hoca örtünün altına yatırdı elini gezdirerek okudu. Sonra da soyup çocuğu üzerine bir tas içine dua okuduğu suyu döktü. Bu olaydan sonra azar azar geçti yaralar (K22).

Araştırma sırasında görüşme yapılan 15 tane hocanın hepsi erkektir ve fal bakma ve büyü yapıp, büyü çözme yeteneklerini 18 yaşından sonra kazandıklarını söylemişlerdir. 15 hoca da Arap harfleri ile okuma yazma bilmekte, fal bakıp büyü yaptıkları odada sayısız Arap harfli kitap bulundurmaktadırlar. Bu ortak özelliklerinin yanında ayrılan yönleri 5 hoca suya bakarken, 10 hoca yıldıznameye bakmaktadır. Yıldıznameye bakan iki hoca da aynı zamanda kitap açtıklarını da söylemektedirler. Kitap açmanın yıldıznameden farklı olduğunu, bu konuda yazılmış kitaba bakarak sıkıntının ne olduğunu bulduklarını söylemişlerdir. Suya bakan hocalardan 4'tanesi kalaylı tasa konulmuş suya bakarken, bir tanesi herhangi bir cam bardağa konmuş suya bakmaktadır. Suya bakan hocaların beşi de suyun üzerine çeşitli dualar okuduktan sonra " geldinizse perdeyi açın/ dumanı kaldırın" gibi seslenmelerle suyun içinde olduğunu söyledikleri cine seslenmektedirler. Suyun içine fal baktıran ya da fal baktırılan kişinin annesinin adını söyleyerek "filancanın oğlu/kızını getir" diye seslenmekte, sonra geldiğini söylediği kişiyi tarif etmektedir. Soruna göre de sıkıntının nereden kaynaklandığını anlatmaktadırlar. Bu konuda görürken kendilerinin birer aracı olduğunu sorunu gösterinin de, çözümü söyleyenin de cinler olduğunu belirtmektedirler. Suya bakan hocalardan beşi de büyü yapılmışsa, kimin yaptığını, nasıl yaptığını gördüklerini, büyünün çözülmesi için neler yapılması gerektiğini hangi duanın okunması gerektiğini de cinlerin söylediğini anlatmışlardır. Kişinin hastalanması ya da ölmesi için yapılmış büyülerde çözümün genellikle kişinin kendisinin gelerek üzerine okunması, iç çamaşırına okunarak onun giyilmesi, muska yazılarak onun kişinin üzerinde taşınması şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu konuda beş hoca da aynı şekilde çözüm yolu söyle-

mişlerdir. Bu beş hoca da kendilerinin büyüyü çözmekle birlikte büyü yapmadıklarını, kişinin hastalıktan kurtulması, kısmetinin açılması, başarı elde etmesi için yazdıkları muskanın büyü olmadığını söylemişlerdir.

Görüşülen hocalardan bir tanesi randevu saatinde gidildiğinde görüşme yapmakta, kişinin adını, annesinin adını, doğum yılını biliyorsa ayını ve gününü yazmakta, evli mi bekar mı diye sorduktan sonra, sıkıntının, kendisine gelme nedeninin ne olduğunu dahi sormadan beni şu gün şu saatte arayın demektedir. Sonra söylediği gün ve saati randevu defterine de kaydetmektedir. Fal için ücretini söyleyerek o kadar parayı almaktadır. Hoca, fala bakma şeklinin de varsa büyü bozma şeklinin de kitaba bakarak, hesap yaparak olduğunu bu yaptığı işlemleri de sadece sabah namazından önceki bir saat içinde yapabildiğini sonra yapmadığını, bunun günah olduğunu söylemektedir. Söylenen gün ve saatte hoca telefon ile arandığında hoca fal sonucu gördüğü sorunun ne olduğunu söylemekte, kısmet mi kapalı, iş mi bulamıyor, hasta mı, evlilikte mi sorun var bunları kendisi söyleyerek okunarak yapılacak bir şey varsa okuduğunu işin hallolacağını belirtmektedir. Eğer yapılmış bir büyü görmüşse ve bu basit bir okumayla çözülmeyecekse o zaman yeniden randevu verip yanına çağırmakta, neler yapılması gerektiğini anlatarak bunun için bir ücret ve bir dahaki gelişe getirmeleri gereken eşyaları söylemektedir. Bu eşyalar giysi, aktardan alınması istenen çeşitli otlar ve yağlar olmaktadır. Hoca, her büyü bozulmasının farklı otu olduğunu, farklı yağı olduğunu söylemektedir. Bir sonraki gelişe yağ, ot ve giysilerle gelen kişi bir başka gün için randevu alarak onları almaya gelmektedir. Ot evde yakılmakta, yağ yıkanma suyuna dökülmekte, giysiler de giyilmektedir. Hoca, bunların her seferinde randevu ile verilmesini de sabah namazından önce kalkıp okuduğu, her saat okuyamadığı için olduğunu belirtmektedir (K23). Bu hocaya gelen bir kişinin anlattığı olay şu şekildedir:

"Ağabeyim benim 39 yaşında ailenin de tek erkek çocuğu. Evlenmesini istiyoruz, o da çok istiyor ama hangi kızı önersek bir kusur buluyordu. Son dönemlerde bir de uykularında bağırmalar başlamıştı. Uyuyamıyordu, uyuduğunda bağırarak uyanıyordu. Zayıflıyordu bir

türlü bu sıkıntılarına çözüm bulamadık. Son dönemlerde bir de yarı baygınlık gibi bir şey geçirir olmuştu iyice korktuk. Doktor arkadaşı tansiyon dedi ama biz inanmadık. Bu arada kalbi sıkıyor, boğulur gibi oluyordu. Ben öleceğim demeye başladı. Teyzem bu hocayı önerdi ben geldim. Söylediği saatte ertesi gün aradım. Bizim köyde yaşayan bir anne kızdan bahsetti isimlerini de söyledi. Onların kızlarını ağabeyime vermek istediklerini eğer ağabeyim kızı almazsa kimseyi almasın, yatağı mezar olsun diye büyü yaptıklarını, büyüyü de bizim köydeki evin yüklüğüne koyduklarını söyledi. Hemen köyü aradım, dediği yerde büyüye benzer bir şey bulundu. Hoca benden ağabeyimin giysilerinden bir de birkaç ot, yağ istemişti birkaç gün sonra onlarla geldim. Hoca okudu, dediklerini aynen yaptık. Evde 7 sabah, sabah namazından önce otları yaktık. Ağabeyim namazdan önce kalkıp içine yağ dökülen suda yedi sabah banyo yaptı. Bir de muska yazdı verdi, onu da giysisine taktık. Şimdilik sağlığı yerinde o eski sıkıntıları kalmadı" (K24).

Görüşme yapılan hocalardan birisi de fala bakıp, büyü varsa büyüyü aynı anda bozmaktadır. Sıkıntısı olduğu için hocaya giden kişiye, hoca sıkıntısını sormamakta önce anne adını, kendi adını sorarak uzun uzun sayılar yazıp bunlar üzerinde işlem yapmaktadır. Bu işlemden sonra, Arap harfli bir kitap açıp işlem sonucuna göre, bu kitaptan açılan sayfayı önce Arapça okumakta sonra bunu Türkçeye çevirerek, kişinin sorununun ne olduğunu anlatmaktadır. Bu sorun anlatımı içinde sorunun ilk başladığı tarih, eğer sorun kişiler ile ilgiliyse o kişilerin yakınlık derecelerini de söylemektedir. Yapılmış bir büyü varsa onu da yapılış tarihini ve yapan kişinin kim olduğunu söylemektedir. Sonra da büyü varsa büyü çözülsün diye, sıkıntı varsa sıkıntı gitsin diye, istek varsa istek gerçekleşsin diye boş bir kağıt alarak kağıdın ortasına önce kişinin adını, annesinin adını Arap harfleri ile yazıp bunu daire içine almaktadır. Hocanın söylediğine göre kişiye özel işlem bundan sonra başlamaktadır. Kişinin sıkıntısı varsa kurtulması için dairenin etrafına ve üzerine çizilen çizgi farklı, niyeti varsa olması için çizilen çizgiler farklı, büyü varsa bozulması için yapılan çizgiler farklı olmaktadır. Bu yazılmış ve üzeri çizilmiş kağıdın üzerine kişinin sağ eli konarak, bu durumdayken hoca yüksek sesle dualar okumaktadır. Eğer niyet evlilik için kısmet açılmasıysa kağıttan el çektirilmeden kişinin başına kırmı-

zı bir duvak gibi örtü örtülüp böyle okunmaktadır. Okunma işlemi bittikten sonra okunan kağıt özenle yakılmakta kül haline getirilmektedir. Bu kül kişiye verilmekte, eve gittiğinde iki bardak su ile kaynatılıp, bu suyun bir kısmının evdeki çiçeğin toprağına, geri kalan suyun da, ırmağa dökülmesi söylenmektedir. Hocanın anlatımına göre kendisine hasta gelip de okumaları sonucu sapa sağlam buradan çıkıp giden çok olmuştur. Bu hocaya gelen bir kişinin hocanın baktığı fal ve çözdüğü büyü ile ilgili anlatımı şu şekildedir:

"Ben Adana'da çalışıyorum. Ankara'da yaşayan birisi ile evlendim, bu evlilik yedi yıldır sürüyor fakat ben tayin olup Ankara'ya gidemedim. Bütün başvurularım olumsuz olarak sonuçlandı. Ben de Ankara-Adana arasında gidip geliyorum. Son bir yıldır da bir de mide, bel ağrıları yaşıyorum. Sürekli hasta olup ateşlenip yatıyorum. Eskiden 65 kiloyken git gide zayıfladım 55 kilo oldum. Yalnız yaşadığım için bu hastalıklar daha da sıkıntılı oluyordu. İşim için bu arkadaşlarımın önerisiyle bu hocaya geldim. Bana baktı, sonra benim evli olup eşimle başka şehirlerde yaşadığımı, işimin olmadığını ve benim sürekli hasta olduğumu söyledi. Böyle giderse sen bir gün yolda ölür kalırsın dedi. Bunun nedeninin de eşimin annesinin yaptığı büyü olduğunu söyledi. Benimle bir sorunu yok ama benimle eşimin evliliğini hiç istememiş, ben hocanın sözlerinden sonra eşime sorunca öğrendim. Kayınvalidemin yaptırdığı büyüyü çözmek için çok uğraştı, çok okudu. Ben de her dediğini yaptım. Şimdi işimle ilgili iyi bir gelişme var, benim sağlığım da çok iyi şimdi. Bir ara gerçekten evde tek başıma öleceğimi düşünmeye başlamıştım, bu hastalıklar o hale getirmişti beni." (K25)

Görüşülen bir başka hoca cam su bardağına konulan suda fala bakmaktadır. Burada gördüklerini de cinlerin gösterdiğini söylemektedir. Görüşülen bu hoca yapılan her büyüyü gördüğünü, şimdiye kadar da çözemediği büyü olmadığını söylemiştir. Bu hocaya gelerek sıkıntısından kurtulduğunu yapılan büyülerinin çözüldüğünü söyleyen kişinin anlatısı şu şekildedir:

"Biz yeni evlenmiştik. Kocamla bir türlü karı koca olamıyorduk. Severek evlendik ama aynı eve girdikten sonra sürekli kavga etmeye başladık. Karı koca olamadık ve ben sürekli eriyip akmaya başladım.

Canım yemek istemiyor, yemek yedikten sonra yediklerimi çıkartıyordum. Bir haftada beş kilo verdim yürümeye güç hissetmiyordum kendimde. Kocamın da sürekli başı ağrıyordu. Böyle bir sıkıntılı dönem yaşadık. Daha önceden bildiğim bir falcı vardı ona gitmiştim o bize büyü yapıldığını söyledi. İnandım ama bu geldiğim hocanın hem fal bakıp hem büyü bozduğunu bildiğim için buraya da geldim. Hoca amca suya baktı, benim kendi babaannemin biz ayrılalım diye yaptığını söyledi. Yaptığı büyüyü de bizim için yaptığını söylediği turşunun içine koyduğunu anlattı. Hatta kız kardeşim ile gelmiştik ona da suya bakarak babaannemi gösterdi. Bizim evlilik resmimiz yanımdaydı onu çıkardım onun üzerine okudu, benim üzerime okudu, sonra eşimin ve benim üzerimize giydiğimiz giysilerden istedi. Ertesi gün getirdim okundu. Hoca amca bize bir hafta okuduğunu söyledi. O haftanın sonunda benim iştahım açılmıştı, eşimin baş ağrıları gitti ve biz karı koca olduk. Şimdi yine geldim başka bir şey yaptırmış mı babaannem diye." (K22).

Yapılan araştırmada hocalar, falcılar ve hocalarla, falcılara giden kişilerin yaşam tecrübelerinden yola çıkarak söyledikleri hastalık ya da öldürmeye yönelik yapılan büyülerin öncelikle sabuna yapıldığıdır. Sabun eridikçe kişi de eriyip bitecektir. Sabuna yapılan büyülerin içinde sabunun üzerine iğne, çivi batırılmış olanları vardır. Bu büyü yapılmış sabunlar ya suya atılmakta beklenilen son çabuk gerçekleşsin diye ya da mezara gömülmektedir ölüm kesin olsun diye. Hocalar bebek şekline sokulmuş bezlerin üzerine yapılan büyülerin de mezara gömülmeleri halinde, o bez bebek mezardan çıkmadan büyünün bozulmayacağını ve çıkmaması halinde büyü yapılan kişinin mutlak öleceğini söylemektedirler. Bu bebek şekline getirilmiş bezlerin de ölmesi istenilen kişilerin giysilerinden parça olduğu ve bebeğin üzerine de ölmesi istenilen kişinin saçından, tırnağından kesilmiş bir parçanın da iğne ile tutturulduğu söylenmektedir. Bu nedenle falcı ve hocalar kişilerin çamaşırlarına dikkat etmeleri gerektiğini giyilmiş çamaşıra yapılmış büyünün zor bozulacağını söylemektedirler. Ölü toprağından ve ölü yıkanan sudan alınarak yaptırılan büyünün de kişiye yedirilip içirilmesi halinde çok iyi bir hoca bulunmadığı takdirde çözülemeyeceğini, o zaman da kişinin git gide kötü sonu yaşayacağını belirtmektedirler. Ada-

na yöresinde en korkulan büyülerden birisi de papaz büyüsü denilen büyüdür. Değişik yiyecek ya da giyecek veya domuz yağı ile yapılan bu büyülerin çözülmesinin, ancak büyüyü yapan papazın ya da o büyüyü yapan papaz kadar bu konuda bilgili başka bir papazın elinde olduğu inancı vardır. Papaz büyüsünün sonunun ölüm ve ayrılık olduğunu, bu büyünün en tehlikeli büyü olduğuna hocalar da, hocalara giden kişiler de inanmaktadırlar (K1, K4, K7, K10, K11, K13, K15, K17, K19, K20, K23, K26, K28, K32).

Yörede hocaya gitmeden de basit pratiklerle büyünün bozulmaya çalışılmasına da rastlanmaktadır. Tespit ettiğimiz kişinin kendisinin yapılan büyüyü bozma işlemleri şunlardır:

1. Felak, Nas Sureleri ve Ayete'l Kürsi okunur (K26, K27, K28, K29)

2. Büyü yapılıp, sürüldüğü ya da döküldüğünü tahmin edilen yere çiş yapıp dökülür/ deterjanlı su ile yıkanır (K26, K27, K28, K29, K30, K31)

3. Kurşun döktürürülür (K29, K30, K31)

4. Üzerlik/ un/ tuz/ yufka ekmek/ soğan kabuğu/ tuz-soğan kabuğu-un kavrulur ev ve evin içinde yaşayanlar bu duman ile tütsülenir (K26, K27, K32, K33)

5. Büyü yaptığına inanılan kişinin elbisesinden, ayakkabısından belli etmeden parça alınarak bir tava içinde yakılır ve çıkan duman ile ev ve evin içinde büyüye uğradığına inanılan kişiler tütsülenir (K27, K28, K29, K30)

6. Çerçiye gidip "büyü bozan" istenir. evde yakılır (K28, K29)

7. Yörede yaygın olan çerçilere gidilerek "büyü bozan" istiyorum dendiğinde "Hangisinden?" diye sorulmaktadır. Kişi sadece büyünün bozulmasını istiyor bunun için neyin gerekli olduğunu bilmiyorsa çerçiler genellikle ya "antik" diye çam sakızının taşlaşmış haline benzeyen bir maddeyi, çok küçük parçalar halinde (karabiber tanesi kadar) 7 ya da 21 gün yakılması için vermektedir. Bu yakılan antik kötü bir koku, ağır bir duman çıkarmaktadır. Yakıldığında eğer tavanın içinde erimiyorsa büyünün çok keskin olduğuna işarettir. Eğer katı halde yanıyorsa antiğin yakılmasının 21 sürdürülmesi önerilmektedir. İnanışa göre antik yakıldıkça 7. günden sonra artık eriyerek yanacaktır. Antik erimeye başladı mı büyü çözülüyor diye inanılmaktadır. Yakılan antiğin kül ya da kömür hali bir bardak suya konarak evin dışında temiz bir yere dökülmesi gerekmektedir. Çerçilerin büyü bozmak için verdikleri bir diğer büyü bozan da değişik ağaç kabukları, yapraklar, çiçekler, tozlarla harmanlanmış karışımdır. Bu karışım da en az 7 gün evde yakılıp büyü olduğuna inanılan kişinin tütsülenmesi istenmektedir. (K34, K35, K36, K37, K38)

İnsanlık tarihi kadar eski fal ve büyü, ilkel dönemlerden günümüze her toplumda varlığını değişik biçimlerde göstermiştir. Çok tanrılı dinlere inanan toplumlarda ya da Eski Türk toplumunda olduğu gibi Şamanist inanç içinde büyü, fal inancın gereği olarak uygulanmıştır. Geleceği gördüğünü söyleyen, geleceğin üzerinde etkisi olduğunu söyleyen kişiler içinde yaşadıkları toplumlarda önemli itibar kazanmışlardır. Çok tanrılı ya da doğa inancı içindeki inançlardan tek tanrılı, kitaplı dinlere inanmaya başlayan toplumlarda peygamberlerin karşı oldukları, yasakladıkları şeylerin başında fal bakmak ve büyü yapmak gelmiştir. Yine de geleceği bilmek, iyi ve kötü niyetlerin gerçekleşmesini sağlamak isteği insanoğlunun günah korkusunun da önüne geçmiş 21. yüzyılda bile eğitimli eğitimsiz, yaşlı genç, kadın erkek fark etmeden insanların falcılara, büyücülere başvurmasına engel olamamıştır.

Adana yöresi, yörenin nüfusunun Anadolu'nun her yerinden göç alması, Sünnî, Alevî (Nusayrî, Bektaşî), Hıristiyan kişilerden oluşması nedeniyle zengin ve renkli kültür ve inançlar bir arada yaşamaktadır. Fal ve büyü konusu da yörede yaşayan her kişiden farklı bir fal ya da büyü anlatısı dinleyecek, sayısız falcı ya da hoca adresi öğrenecek kadar zengindir. Yöredeki fal ve büyü inanışının köklülüğü nedeniyle de hocaya gitmeden evde de pratik büyü bozma çözümleri üretilmektedir.

Çağ ne kadar teknoloji çağı olsa da, tıp ne kadar ilerlese de insanoğlu teknolojinin bütün imkanlarını, doktorların tedavilerini ellerinden geldiğince, bilgileri ve bütçeleri yettiğince sağlıkları için kullanmakla birlikte, gelecek öğrenme merakı ile faldan, fallarda çıkan büyü-

den kurtulma, büyü yolu ile hastalandıklarına inandıklarında da hocadan çare umarak hocalara gitmekten vazgeçmemektedirler. Bu da göstermektedir ki insanın ilkel ya da teknolojik çağda olması, kutsal kitapların günah ve yasak sayması büyünün ve falın ortadan kalmasına neden olmadığı gibi teknolojinin ilerlemesi ile internet falcılığı, televizyon falcılığı ile bu iş teknolojiden de yararlanarak varlığını sürdürmektedir.

MODERN ŞİİR

Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Beddua Şiirleri

Necati Tonga*

"Bedduâ etmezem amma ki Hudâ'dan dilerim
Bir senin gibi cefakâra hevâdâr olasın."
Mihri Hatun

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde bedduanın izleri beş şairin (Asaf Hâlet Çelebi, Arif Dino, Cemal Safi, Faruk Nafiz Çamlıbel ve Attilâ İlhan'ın)[1] şiirleri ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

"Gönlümün gözü çıksın sevmeseydi ezelden."
Urfa türküsünden

---

* Necati Tonga, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Kırıkkale.
Bu çalışmayı candan aziz hocam Prof. Dr. Ahmet Mermer'e sunuyorum.

1 Şüphesiz ki ele aldığım dönem içerisinde, bu isimlerin dışında şiirlerinde beddua ifadeleri olan pek çok şair vardır. Bu makalede, beddua ediş sebebi, tarzı ve beddua edilen şeylerin farklılığı sebebiyle bu beş şairin beş şiirini seçtim. Şairlerin biyografilerine ve diğer şiirlerine gerekli gördüğüm ölçüde değindim. Zaman zaman şiir geleneğimizdeki beddua örneklerine de göndermelerde bulunarak ele aldığım beddua şiirlerinin zeminini ve şairlerin psikolojilerini tahlil etmeye çalıştım. [N. T.]

a. Masaldan mülhem bir ilenme

Asaf Hâlet Çelebi ve "Beddua" şiiri

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde Beddua ismi ile dikkat çeken şiirlerden ilki Asaf Hâlet Çelebi imzasını taşır:

Beddua

kendi göklerimden indim
kendi duvarlarıma
konduğum duvarlar yıkılsın
bahtiyâaar
*
havuzlarımda birkaç damla su içip
ağaçlarımın çiçekli dallarına uçtum
konduğum dallar kurusun
bahtiyâaar
*
seni bahçelerimde uyuttum
seni duvarlarımda sakladım
havuzlarıma güneşler vurduğu zaman
gözlerini açıp bana gülerdin
bahtiyâaar
*
yazık sana verdiğim emeklere [2]

Şiirlerini Garip şiir hareketiyle aynı yıllarda yayınlamaya başlayan Asaf Hâlet Çelebi, Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde masalımsı, mistik ve soyut özellikleri ağır basan şiirleriyle dikkat çeken bir isimdir.[3]

Saf şiirin peşinde olan Asaf Hâlet Çelebi, zengin bir kültürel birikime sahiptir ve bu birikim yoğun bir şekilde şiirlerine yansır. Budizm, Hint, Asur, Mısır, Arap, Fars, Yunan medeniyetleri ile semavî dinlere ait unsurlar, doğu halk hikâyeleri, masalları, efsaneleri, mitleri, tasavvuf, batı edebiyatı, divan edebiyatı ve halk edebiyatı unsurları Çelebi'nin şiir dünyasını oluşturan belli başlı kaynaklar olarak sıralanabilir.

Asaf Hâlet Çelebi'nin pek çok şiirinde gerçek dünyadan masalımsı-muhayyel bir dünyaya kaçma arzusunda olduğu sezilir. "Halayıklarım", "Nurusiyah", "Nedircik Yavruları", "Nigar-ı Çin", "Kahkaha", "Kunala" şiirleri Asaf Hâlet Çelebi'nin bu masalsı dünyasını yansıtan belli başlı şiirlerdir.

Yukarıya aldığımız "Beddua" şiirinde de şair bir halk masalından esinlenmiştir. Beddua şiirinde gönderme yapılan masalın kahramanları bir güvercin, Bahtiyar adlı bir delikanlı ve bir prensestir. Masaldaki güvercin, tabutlukta sakladığı Bahtiyar adlı delikanlıya her sabah gagasıyla yiyecek taşıyarak onu yetiştirir. Günün birinde Bahtiyar'ın yanına bir kız gelir, kıza "Sen nasıl buraya geldin? Korkmadın mı? Gel seni benim yattığım tabutlukta saklayayım. Çünkü birazdan bir güvercin gelecek, eğer seni görürse öldürür." der. Kız kendisiyle evlenmesi şartıyla Bahtiyar'ın yanında kalmayı kabul eder. Delikanlı parmağındaki yüzüğü çıkarır ve kızın parmağına takar. Artık evlenmişlerdir ve Bahtiyar'la prenses bir sene kuşun getirdiği yiyecekleri yiyerek tabutlukta yaşarlar. Bahtiyar, bir senenin sonunda tabutluktan çıkıp prensesin konağına yerleşir. Bin bir emekle yetiştirdiği delikanlı tarafından terk edilen kuş, Bahtiyar'ın bulunduğu konağın penceresine gelir ve beddualar ederek ölür.[4]

---

[2] Çelebi, Asaf Hâlet, *Bütün Şiirleri*, (haz. Selahattin Özpalabıyıklar), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 24. Beddua şiiri, ilkin *Hamle* dergisinde neşredilmiştir. (*Hamle*, S. 2, Eylül 1940, s. 2) Asaf Hâlet, bu şiirin *Hamle*'de yayınlanan şeklinde daha sonra birkaç değişiklik yapmıştır. *Hamle*'de hitap ve beddua edilen kişinin adı "bahtiyâr" şeklindeyken, şair daha sonra kelimeyi bir haykırış ve seslenme edâsı vererek "bahtiyâaar" şeklinde değiştirmiştir. Şair, şiirin tertibinde de ufak bir değişiklik yapar. Şiirin son bölümünde yer alan "seni duvarlarımda sakladım/seni bağçelerimde uyuttum" mısraları yer değiştirmiştir.

[3] Asaf Hâlet Çelebi'nin hayatı ve şiiri ile ilgili bkz. Kırımlı, Bilal, *Asaf Hâlet Çelebi*, Şule Yayınları, İstanbul 2000; Miyasoğlu, Mustafa, *Asaf Hâlet Çelebi*, MEB Yayınları, İstanbul 1994; Doğan, Mehmet Can, *A'dan Z'ye Asaf Hâlet Çelebi*, Yapı Kredi Yayınları, (*Kitaplık Dergisi* eki), S. 62, Haziran 2003.

[4] Masalda geçen kuşun İran mitolojisindeki karşılığı Sîmurg ya da Sîreng ve bu kuşun yetiştirdiği çocuk da Zaloğlu Rüstem'dir. Şiirde gönderme yapılan bu masal metni için bkz. Alangu, Tahir, *Billur Köşk Masalları*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1961, s. 196-198.

Şair, "Kuşa Görünme" adlı şiirinde de bu masala gönderme yapmıştır. "Kuşa Görünme" şiiri, masaldaki delikanlının diliyle yazılmıştır. Şiirde Bahtiyar adlı delikanlı, yanına gelen kıza kuştan saklaması gerektiğini, aksi durumda kuşun kıskançlıkla onu öldürebileceğini belirtmektedir:

Kuşa Görünme

her sabah nafakamı getirir bir kuş
nereye kaçayım
o kuşun elinden
kuyulara saklansam
kuyulara girer.
tavan aralarına kaçsam
tavan aralarını bilir
tabutlukta yatsam
gelir beni bulur sabahları
*
gel kız
tabutluğa gir benimle
memelerin kan içinde
bacakların yaralı
nafakamı beraber yiyelim
ve paçavraların ısıtmıyor diye bana sokul
*
gel kız
tabutun içinde yat benimle
yalnız kuşa görünme[5]
*

"Kuşa Görünme", Beddua'dan sonra yayınlanmıştır.[6] Bununla birlikte "Beddua" şiiri, gönderme yaptığı masalın bütünü düşünüldüğünde "Kuşa Görünme" şiirinin devamı mahiyetindedir. "Kuşa Görünme"de halk masalının ilk bölümüne, "Beddua" şiirinde ise masalın sonuç kısmına gönderme yapar Asaf Hâlet Çelebi.

[5] Çelebi, Asaf Hâlet, *age.*, s. 25.
[6] Çelebi, Asaf Hâlet, "Kuşa Görünme", *Gün*, S. 1, 24 Mayıs 1941, s. 8.

"Beddua" şiirinde iki ilenç cümlesi vardır: "konduğum duvarlar yıkılsın" ve "konduğum dallar kurusun". Güvercinin ağzından ifade edilen bu beddualar, masal metninin sonundaki kargışlarla birebir örtüşmektedir. Şöyle ki masalın sonunda da büyütüp yetiştirdiği delikanlıyı kaybeden güvercin, konağın penceresine gelerek önce "Ey Bahtiyâr, dokunduğum duvar yıkılsın!" diye ilenir. O ân, duvar çatır çatır yıkılır. Sonra "Konduğum dallar kurusun!" der, konduğu dallar kurur. Masalın sonunda güvercin beddua ede ede çatlar ve ölür.

Asaf Hâlet, "Beddua" şiirini etkili bir sitem cümlesiyle bitirir: Yazık sana verdiğim emeklere... Bu cümlede de bir hayıflanma, bir ilenme sezilmektedir. Asaf Hâlet Çelebi, Beddua şiirindeki kargış cümlelerini gönderme yaptığı masaldan mülhem kullanmıştır. Asaf Hâlet Çelebi'nin diğer şiirlerinde beddua örneklerine rastlanmaz.

b. Döner Kebaba Kargış

Arif Dino ve "Beddua" şiiri

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde "Beddua" adlı şiir yayınlayan diğer bir isim Arif Dino'dur. Sanatçı bir ailenin fertlerinden biri olan Arif Dino, edebiyat tarihimizin oldukça renkli simâlarından biridir. Sosyal hayatta boksör, aşçı, sinema oyuncusu, ressam, grafikçi, heykeltıraş, sanat eleştirmeni gibi oldukça zengin ve farklı kimliklerle karşımıza çıkan Arif Dino da arkadaşı Asaf Hâlet Çelebi gibi çok az şiir bırakmıştır bizlere. Arif Dino'nun Türkçe ve Fransızca şiirleri, Adam Yayınları tarafından 1985 yılında yayınlanmıştır.

Arif Dino'nun "Beddua" şiiri:

Beddua

Döner kebap dönmez olsun
Taştan mantar tarlası
Çok yaşasın ölüler![7]

[7] Dino, Arif, *Çok Yaşasın Ölüler*, Adam Yayınları, İstanbul 1985.

Beddua, üç mısradan müteşekkil bir şiirdir. Arif Dino'nun bu şiiri, dönercinin karşısında meteliksiz bir günde söylediği rivayet edilir. Şiirdeki tek beddua cümlesi, şiirin ilk mısraıdır: Döner kebap dönmez olsun. Bu ifade, toplumcu bir şairin düzensizliğe, açlığa, fakirliğe karşı ilenmesi, âh etmesi olarak yorumlanabilir.

Şair, toplumsal düzensizlikten duyduğu bu rahatsızlığı "2+2=4" adlı şiirinde şöyle ifade etmiştir:

2+2=4

Biri yer
Biri bakar
Kıyamet ondan kopar
Bakan bir değil
Kıyamet
Kıyamet ondan kopar.

Arif Dino, toplumsal düzensizliği, adaletsizliği gelenekteki gibi feleğe[8] bağlamaz. Şair, "Beddua" şiirinde realist bir bakış açısıyla ilenmiş ve söyleyeceklerini "döner kebap"la simgeleyerek söylemiştir. Mutluluk o ân için döner kebaptadır, şairi rahatsız eden ve süregelen düzeni de "döner kebap" sembolize etmektedir.

Bu bedduan sonra şiirinin kalan iki mısraında huzurun ancak öldükten sonra geleceği imâ edilir. Taştan mantar tarlası ile kastedilen mezarlıklardır. Döner kebaba ilenmeyle başlayan şiir, mezarlıkları hatırlatan bir benzetmeden sonra "çok yaşasın ölüler!" dileğiyle biter. Arif Dino'nun da diğer şiirlerinde bedduaya rastlanmaz.

[8] Felekten şikâyet, feleğe ilenme şiir tarihimizde çok sık karşımıza çıkar. Felek, kelime anlamı itibarıyla "gök" demektir. Eskiler, gökyüzünün yedi felekten oluştuğuna, bu feleklerde bulunan yıldızların insanların kaderlerini tâyin ettiğine inanırlardı. Bu sebepten kaza ve kadere karşı gelemeyen pek çok şair, dünyada başlarına gelen olumsuz durumları feleğe, feleklerdeki yıldızlara bağlamış ve böylece bir çeşit psikolojik rahatlama yoluna gitmiştir. Divan ve halk şairlerinin şiirleri, bu sebeple feleğe beddualarla doludur. Türkülerimizde geçen "Felek ile bölemedim kozumu, Felek çarkın kırılsın, Be felek senin elinden / Hem yanarım hem ağlarım, Kahpe felek sana n'ettim n'eyledim..." ifadeleri bu durumun en bâriz örnekleridir.

Türkçenin büyük şairi Fuzûlî'den alınmış bir beyit, asırlar öncesinden güzel bir beddua:

"Kılmasa âlem murâdınca medâr olsun harâb
Olmasa devrân senin reyince devrân olmasın." (Fuzulî)[9]

[Dünya senin istediğin gibi dönmezse harap olsun. Senin istediğin gibi dönmeyen dünya dönmez olsun.]

Şairlerin şikâyetleri ve kargışları asırlardır bitmemektedir anlaşılan... Kimi ilâhî bir aşkla "Senin istediğin gibi dönmeyen dünya dönmez olsun!" diye ilenmiş (dua etmiş), kimi döner kebabın dönmemesini dilemiştir.

c. Sevgiliye ilenç

Cemâl Safi ve "Ciğerin Yansın" şiiri

Şiir geleneğimizde felek gibi şikâyet edilen, üzerine kargışlar söylenen, ilenilen diğer bir varlık "sevgili"dir. Divan şiirindeki sevgili tipinin en belirgin vasıflarından biri cevr ü cefâ edişi, vefasız oluşudur ve âşığa zulmeden, cefa çektiren sevgilinin intizâr alışı da bu sebeptendir. Yoksa divan şiirindeki sevgiliyi hedef alan beddua beyitleri, gerçek anlamda ilenmeler olarak nitelendirilemez.

Âşığın varlık sebebi "aşk" ve sevgilinin en önemli vasfı "âşığa çile çektirmek" olduğu için divan şairlerinin bedduaları, dua ile beddua arasında bir yerde durmaktadır. Bunlar; çoğunluğu memnuniyetle şikâyet, sitemle beddua arasında ifadelerdir.

Divan şairleri, çoğunlukla kendi durumları ile sevgilinin durumunu kıyaslayarak sevgiliye ilenir. Çile çeken âşık, sevgilisinin de bir vefâsıza müptela olması için Allah'a yakınır. Bu tür ifadeler bir dilekken, aynı zamanda sevgilinin vasıflarını ortaya koyan söyleyişlerdir. Divan şairlerinin sevgiliye ettikleri beddualardan iki örnek verelim:

[9] *Fuzulî Divanı*, haz. Kenan Akyüz - Süheyl Beken - Sedit Yüksel - Müjgan Cunbur, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 245.

"Hücum-ı nâle-i şeb-gîrden zâlim haberdâr ol
Beni bimâr-ı hicrân eyledin sen dahi bîmâr ol" (Nedim)[10]

[Ey zalim, haberin olsun, gece boyunca ettiğim âhların hücumuna uğrayacaksın. Beni (ayrılığınla) ayrılık hastası yaptın, sen de hasta olasın.]

"Nice bir müptelâ-yı aşka hicrânı belâ olsun
İlâhî kendi gibi bî-vefâya müptelâ olsun." (Bâki)[11]

[Ey Allah'ım, ne zamana kadar onun ayrılığı aşkına müptela olanlara bela olacak? O da kendisi gibi bir vefasıza müptela olsun.]

Halk şairlerinin de kendilerine cevr ü cefâ eden sevgililerine beddua ettikleri görülür. Bu beddualar, daha gerçekçi ve zaman zaman da sevgiliye reddiye tonundadır. Halk şairi, âşığın gönlündeki aşk olmadan, sevgilinin suretindeki güzelliğin on par'etmediğinin farkındadır.

Âşık, divan şairlerinin aksine sevgiliye yeri geldiğinde yüksek bir perdeden "lazım değilsen" de diyebilmektedir:

Böyle ikrâr ilen böyle yolunan
Cefâlı yâr bana lâzım değilsen!
Deli gönül sevmiş vazgeçmek olmaz
Mihnetli yâr bana lâzım değilsen!
*
Gönül kalk gidelim sılaya doğru...
*
Bülbülün davası hep güllerinen
Senin şirin dilin yâd ellerinen
Çık salın sevdiğim engellerinen
Görünme gözüme lâzım değilsen!
*
Gönül kalk gidelim sılaya doğru...
*

[10] *Nedim Divanı*, haz. Muhsin Macit, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 315.
[11] *Baki Divanı*, haz. Sebahattin Küçük, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 317.

Bülbül âh eyleyip kanlar ağladı
Didem yaşı sel sel oldu çağladı
Ölüm geldi dört yanımı bağladı
Kılma namazımı lâzım değilsen.
*
Gönül kalk gidelim sılaya doğru...

Halk şiirimizde bu tarzın en güzel şiirlerini Karacaoğlan söylemiştir. Onun koşmaları, türküleri, semaileri şaire yüz vermeyen/cefâ eden sevgililere ettiği kargışlarla doludur. İşte Karacaoğlan'ın gönlünü yakan ak geline söylediği beddua şiirlerinden biri:

Türkü

Benim ahdım ak geline kalmaya,
Çeke çeke bu dert ile ölmeye,
Gurbet ilden şu kocası gelmeye,
Daha derdim az diyesin ak gelin.
*
Yaz olanda ısıtmalar tutasın,
Güz olanda terlenmeye yatasın,
Acı acı kırk yıl ağrı çekesin,
Daha derdim az, diyesin ak gelin.
*
Bacasın üstünde baykuşlar öte,
Kapının önünde çalılar bite,
Ben de kargış vermem, ocağın yana;
Daha derdim az, diyesin ak gelin.
*
Karac'Oğlan der ki: Kaşın kaşıma.
Acep değer m'ola başın başıma?
Gurbet ilde derd yapışa peşine,
Daha derdim az, diyesin ak gelin.[12]

[12] *Karacaoğlan Şiirler*, haz. Müjgân Cunbur, MEB Yayınları, 6. b., İstanbul, 2005, s. 370.

Sevgiliye beddua şiirlerinden birini de günümüz şairlerinden Cemâl Safi kaleme almıştır. Popüler edebiyata dâhil edebileceğimiz Cemâl Safi, daha çok aşk şiirleriyle tanınmış bir şairdir. Şairin pek çok şiiri bestelenmiştir. "Vurgun", "Ya Evde Yoksan", "Rüyalarım Olmasa", "Ayşen" şairin bestelenmiş meşhur şiirlerinden bazılarıdır.

Cemâl Safi'nin "Ciğerin Yansın" adlı ilenç şiiri:

Ciğerin Yansın

Birikti uğrunda döktüğüm yaşlar...
Al götür vicdansız ruhun yıkansın...
Her günüm hasretin zulmüyle başlar...
Âhımı hak ettin ciğerin yansın...
*

Bilseydim duyguya yer yok dininde...
El pençe durmazdım hayalin önünde...
Kapkara yas tuttum doğum günümde...
Neşemi yok ettin ciğerin yansın...
*

Doğuştan sevgiye aşka meyildim...
Kimsenin lütfuna muhtaç değildim...
Bir sana diz çöktüm sana eğildim...
Canıma tak ettin ciğerin yansın...
*

Sen ince ağrımdın veremdim sana...
Âleme haramdım, haremdim sana...
Aşkınla tutuşan, Keremdim sana...
Aslı'dan çok ettin ciğerin yansın...
*

Düşsem de kalkarım tutma elimden...
Gururum merhamet ummaz zalimden...
Beddua çıkmazdı şair dilimden...
Sabrımı tükettin ciğerin yansın...
*

Sineni kaplasın bu onmaz yara...
Hayatın boyunca gölgemi ara...
Değil mi sen benim yüzümü kara...
Saçımı ak ettin ciğerin yansın...![13]

Bu şiirde Cemâl Safi, şiirin her dörtlüğünün sonundaki *"ciğerin yansın"*[14] *sözü ile sevgiliye ilenir. "Ciğerin yansın!", Türkçenin en acı beddualarından* biridir. Şairin saçını ak yüzünü kara eden, doğum günlerinde yas tutmasına, neşesini alıp götürmesine sebep olan zâlim bir sevgilidir ciğerin yansın denilen. Aslı'nın Kerem'e çektirmediğini şaire türlü cevr ü cefâlarla çektiren ve âşığa zulmeden sevgili, sonunda âşığın sabrını taşırmış, beddua nâmına payına düşeni de almıştır.

Şiirin son dörtlüğünde ciğerin yansın ilencine ilençler ekler şâir: onmaz yaralar sineni kaplasın, hayatın boyunca gölgemi ara. Cemâl Safi, aslında şair dilinden beddua çıkmayacağını ama sevgilinin yaptıkları karşısında sabrının kalmadığını belirtir. Yapılan zulüm karşısında şâir, en kuvvetli ve estetik araçlardan birine -şiire- tutunmuş, kalemini sevgiliye beddua etmekten yana kullanmıştır.

Ciğerin Yansın şiiri, şairin tek beddua şiiri değildir. Cemal Safi'nin diğer şiirlerinde de sevgiliye beddua ettiği görülür. Şairin "Git Güle Güle" adlı şiirinde de artık vazgeçilen ve reddedilen sevgiliye yapılan ilenmeler dikkat çekmektedir:

Git Güle Güle

(...)
Benden beter aşka dûçar ol emi
Daha da çaresiz, naçar ol emi
Dilerim dünyada gör cehennemi
Sen de muhannetten, merhamet dile.
*

---

[13] Safi, Cemâl, *Kıyamete 40 Kala*, Minpa Matbaası, (baskı yeri ve tarihi yok), s. 72.

[14] Türkçede ciğerini yakmak deyimi, "bir kimseye büyük acı çektirmek" anlamında kullanılır. Ciğer acısı ile kastedilen de "evlat acısı"dır. (*Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1988, C. 1, s. 259).

O taş yüreğinin, daha sertine
Çatıp da, bir ömür ağla derdine
Gönül ver dünyanın en namerdine
Kapısında kul ol, emrinde köle.
*
Kara gözlerinden dinmesin bir an
Kanlı yaş, daima yaslı gibi yan
Erme muradına Aslı gibi yan
Dile destan olsun, çektiğin çile.[15]

d. Rakîb (ler)e lânet

Faruk Nafiz Çamlıbel ve "Kıskanç" şiiri

Türk şiirinde sevgilinin dışında âşığın âhını alan bir diğer kişi, "rakip"tir. Şiir geleneğimizde, özellikle divan şiirinde, sevgiliye kavuşmada engel olan kişi/kişiler genel olarak *"rakîb"* ismiyle nitelendirilir.

"Rakibin en belirgin özelliği sevgilinin yanından hiç ayrılmaması ve nereye gitse adeta bir gölge gibi adım adım onunla beraber olmasıdır."[16] Sevgiliye bu kadar yakın olan rakîbin âşığın âhını alması, hatta rakip öldüğünde âşığın sevinmesi gayet tabiîdir. Aşağıdaki beyitte Sâbit, rakîbin cenaze namazını nasıl da gönül huzuru ile kıldığını belirtir:

"Meydâna geldi na'ş-ı rakîb-i nemîme-sâz
Kıldım huzûr-ı kalb ile ömrümde bir namâz" (Sabit)[17]

[Rakibin ölüsü musalla taşına geldi de ömrümde gönül huzuru ile bir namaz kıldım.)

[15] Safi, Cemâl, *Vurgun*, Minpa Matbaası, (baskı yeri ve tarihi yok), s. 78-79.
[16] Şentürk, Ahmet Atillâ, *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb'e Dair*, Enderun Yayınları, Ankara 1993, s. 43.
[17] Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, MEB Yayınları, 2. b., İstanbul 2004, s. 403.

"Âşığa sevgili kadar eziyet eden"[18] rakîbler asırlar boyu, şairlerin intizârlarından paylarına düşeni almış, ilenç oklarına hedef olmuşlardır. Rakib (ler)e edilen beddualardan birkaç örnek verelim:

"İt gibi daladı beni kûyunda rakîbin
Ey dost Hudâ'dan dilerim kim kuduz olsun." (Hayalî)[19]

[Rakip bana köyünde it gibi dalıp ısırdı. Ey dost Hudâ'dan onun kuduz olmasını dilerim.]

"Soyuldu dediler gece mestâne rakîbi
Yahyâ göreyin kim derisi dahi yüzülsün." (Şeyhülislam Yahya)[20]

[Sarhoş rakibin geceleyin soyulduğunu dediler. Yahya, onun derisinin dahi yüzüldüğünü göreyim.]

Rakîp için söylenen/yazılan beddua şiirleri bunlarla sınırlı kalmaz. İşte bu tarzda yazılmış şiirlerden biri de Faruk Nafiz Çamlıbel'in meşhur "Kıskanç" şiiridir.

"Kıskanç", şüphesiz Türk şiirinin en güzel beddua şiirlerinden biridir:

Kıskanç

Sakın bir söz söyleme... Yüzüme bakma sakın!
Sesini duyan olur, sana göz koyan olur.
Düşmanımdır seni kim bulursa cana yakın,
Anan bile okşarsa benim bağrım kan olur...
*
Dilerim Tanrı'dan ki, sana açık kucaklar
Bir daha kapanmadan kara toprakla dolsun,
Kan tükürsün adını candan anan dudaklar
Sana benim gözümle bakan gözler kör olsun.[21]

[18] Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, 6. b., İstanbul 2000, s. 327.
[19] *Hayali Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992, s. 243.
[20] *Şeyhülislam Yahya Divanı*, haz. Rekin Ertem, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 161.
[21] Çamlıbel, Faruk Nafiz, *Han Duvarları*, MEB Yayınları, İstanbul 1995, s. 93.

"Kıskanç", adından da anlaşılacağı üzere kıskanç bir âşığın psikolojisini yansıtan zirve bir şiirdir. İlk dörtlükte sevgiliyi annesinden bile kıskanan, sesini duyan birinin ona göz koymasından korkan, sevgiliyi cana yakın bulan kim olursa olsun düşmanı bilen bir aşığın psikolojisidir dile getirilen.

Şiirin ilk dörtlüğünde nitekim yumuşak olan ton, ikinci dörtlükte daha da sertleşerek bedduaya dönüşür. Şair, sevgiliye açılan kucakların kara toprakla dolmasını, sevgilinin adını candan anan dudakların kan tükürmesini, sevgiliye şairin gözüyle bakanların kör olmasını diler.

Şairin beddualarının sebebi, divan ve halk şiirinde olduğu gibi sevgilinin cefâları yahut vefâsızlığı değildir. Hecenin bu kudretli şairinin beddualarının tek sebebi vardır: *Kıskançlık*. Kıskanç şiirinde beddualara hedef olan varlık, sevgili değil, sevgiliye yâr gözüyle bakan herkes, klâsik edebiyatımızdaki rakiptir.

Şüphesiz ki beşerî bir duygu olan kıskançlık, Faruk Nafiz gibi kudretli bir şairin dilinde bu şiirle ölümsüzleşmiştir. Türk şiir geleneği içerinde sevdiğini bu kertede kıskanan yalnız Faruk Nafiz Çamlıbel değildir.

Divan şiirinin en güzel şûh gazellerini söyleyen Nedim, aşağıdaki beyitte, elbisesinin üzerindeki gül resminin dikeninin gölgesi, sevdiğini incitecek diye yakınmaktadır:

"Güllü dibâ giydin amma korkarım azâr eder
Nâzeninim sâye-i hârı gül-i dibâ seni." (Nedim)

[Sevdiğim, güllü bir elbise giymişsin ama o elbisedeki gülün dikeninin gölgesi seni incitir diye korkarım.]

Tanzimat edebiyatının öncü şahsiyeti Şinasi, "Arz-ı Muhabbet" adlı şiirinin ilk beytinde oldukça sade bir söyleyişle sevdiğini kendi gözünden kıskandığını belirtmiştir:

"Eşi yok bir güzeli sevdi beğendi gönlüm
Kıskanır kendi gözümden yine kendi gönlüm" (Şinasi)[22]

[22] Aktaş, Şerif, *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi 1*, Akçağ Yayınları, Ankara 1996, s. 224.

Kıskançlık şiirlerine bir örnek de halk şiirimizden verelim. Âşık Ali İzzet Özkan'ın enfes şiiri:

"Mühür gözlüm seni elden
Sakınırım kıskanırım
Uçan kuştan esen yelden
Sakınırım kıskanırım
*
Kavımından arhabandan
Kardaşından öz babandan
Seni doğuran anandan
Sakınırım kıskanırım
*
Beşikte yatan kuzundan
Hem oğlundan hem kızından
Ben seni senin gözünden
Sakınırım kıskanırım
*
Havadaki turnalardan
Su içtiğin kurnalardan
Giyindiğin sırmalardan
Sakınırım kıskanırım
*
Ali İzzeti ancalardan
Elindeki goncalardan
Yerdeki karıncalardan
Sakınırım kıskanırım"

Âşık Ali İzzet Özkan, bu şiirinde kıskanma ve sakınma dairesini divan şairi Nedim'e göre daha da genişletmiştir. Nedim'in beytindeki sevgiliyi elbisesinden kıskanma/sakınma, Ali İzzet'in şiirinde de karşımıza çıkar. O da, sevdiğini giydiği urbalardaki sırmalardan sakınmaktadır.

Faruk Nafiz gibi Ali İzzet Özkan'ın da sevdiğini en yakın aile fertlerinden kıskandığı görülür. Faruk Nafiz'in Kıskanç şiirinde sevgili, annesinden; Ali İzzet Özkan'ın şiirinde annesinden, babasından, kardeşinden, çocuklarından, akrabalarının hepsinden kıskanılır. Şinasi'nin beytinde şairin kendi gözünden kıskandığı sevgili, Ali İzzet Özkan'ın şiirinde sevgilinin (kendi) gözünden kıskanılan bir sevgiliye dönüşmüştür.

Nedim'in beytinde ve Ali İzzet Özkan'ın şiirinde sevgiliyi aşırı derecede bir kıskanma/sakınma var iken; Faruk Nafiz'in "Kıskanç" şiirinde kıskanmanın boyutu ilenme noktasına varmıştır. "Kıskanç" şiirinde sevdiğine, sevgili gözü ile bakan yahut bakacak olan herkes "Han Duvarları" şairinin beddualarına hedef olmuştur.

Faruk Nafiz'in, acılı Yassıada günlerinden bize kalan "Zindan Duvarları"ndaki bazı dörtlüklerinde de beddua ettiği görülür. Faruk Nafiz, "Derebeyi" adlı şiirinde, toplumcu bir bakış açısıyla halkı yalnızca ırgat olarak gören derebeylerine lânet okumuştur:

Derebeyi

Bir avuç toprak acep kimlere elvermedi ki,
Halkı ırgat sanıyor, kendini çiftlik ağası?..
Ne onundur, ne senin; cümlemizindir bu diyâr
Başka sevdâya düşen başlara taş yağası!..[23]

e. Şehre beddua

Attilâ İlhan ve "kirli yüzlü melekler" şiiri

Şairlerin canlarını yakan ve sonuçta beddualarla karşılanan varlıklar felek, sevgili ve rakiple sınırlı değildir. Şairlerin zaman zaman üzerinde yaşadıkları şehirlere de çeşitli sebeplerle beddua ettikleri görülür.

Bu tarz beddua şiirlerinden akla ilk geleni Tevfik Fikret'in "Sis" şiiridir. "Sis", melankolik ve kötümser Servet-i Fünûn neslinin psikolo-

[23] Çamlıbel, Faruk Nafiz, *Zindan Duvarları*, Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul, 1967, s. 26

jisinin şiirde yansımasına güzel bir örnektir. Fikret, "Sis"te bütün hıncını, kinini İstanbul'dan çıkartır. Nedim'in meşhur kasidesinde bir taşı bütün Acem mülküne feda görülen İstanbul, Fikret için âdeta bütün kötülüklerin sebebi olmuştur.

"Fikret'in İstanbul'a bakış tarzı, kendisinden sonra, Meşrutiyet ve ilk Cumhuriyet devirlerinde Türk edebiyatına çok tesir etmiştir. Yahya Kemal'in Osmanlı tarihine ve İstanbul'a yazmış olduğu güzel şiirler, aradan geçen hâdiselerle dolu zamanın da tesiriyle "Sis" ile ortalığa yayılan karanlık görüşü dağıtmıştır."[24]

Yahya Kemal'den sonra Orhan Veli, Asaf Hâlet Çelebi, Ahmet Muhip Dıranas, Necip Fazıl, Bedri Rahmi Eyüboğlu, İlhan Berk gibi Cumhuriyet döneminin pek çok şairi İstanbul'u çeşitli özellikleriyle (çoğunlukla olumlu bir bakış açısıyla ve pitoresk bir zemin olarak) şiirlerinde işleyerek Tevfik Fikret'in ortaya koyduğu bu sisli atmosferin dağılmasına hizmet etmişlerdir. Fakat üç büyük medeniyete ev sahipliği yapan bu güzel şehir, bütün şairler tarafından olumlu bir bakış açısıyla ele alınmaz. Örneğin Attilâ İlhan[25], şiirlerinde İstanbul'u güzelliklerinin yanında sefaletlerin kaynağı oluşuyla ve kusurlarıyla bir bütün hâlinde işlemiştir.

Attilâ İlhan'ın şiirlerinde İstanbul; ağlayan, sevilen fakat sevdası acı veren, serseriler kralı, şehirler padişahı, sefalet kaynağı, karanlık ama aynı zamanda yıldızlarla kaplı, yalan bir şehirdir. "istanbul ağrısı","istanbul şehri ağlıyor", "kirli yüzlü melekler" ve "yalan/şehir" şiirleri, Attilâ İlhan'ın İstanbul'a karşı bu ikircikli tavrını gösteren tipik örneklerdir.

Attilâ İlhan'a göre İstanbul'un insana acı veren bir güzelliği vardır. Vazgeçilmek istenen, kaçılmak istenen ama kaçmaya çalıştıkça kendine çeken bir ruhu vardır İstanbul'un. Şair, bu duygularla "istan-

[24] Kaplan, Mehmet, *Şiir Tahlilleri 1 Tanzimat'tan Cumhuriyete*, Dergâh Yayınları, 13. b., İstanbul 1997, s. 111.

[25] Attilâ İlhan ve şiiri ile ilgili bkz. Çelik, Yakup, *Şubat Yolcusu Attilâ İlhan'ın Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

bul ağrısı" adlı şiirinde şehirle kavgaya girişmiş, bu kavganın sonucunda kaybeden yine şair, kazanan yine İstanbul olmuştur:

"ulan istanbul sen misin
senin ellerin mi bu eller
ulan bu gemiler senin gemilerin mi
minarelerini kürdan gibi dişlerinin arasında
liman liman götüren
ulan bu mazot tüküren bu dövmeli gemiler senin mi
akşamlar yassıldıkça neden böyle devleşiyorlar
neden durmaksızın imdat kıvılcımları fışkırıyor
antenlerinden
(...)
eğer sen yine istanbul'san
yanılmıyorsam
koltuğumun altında eski bir kitap diye götürmek istediğim
sicilyalı balıkçılara marsilyalı dok işçilerine
satır satır okumak istediğim
sen
eğer yine istanbul'san
eğer senin ağrınsa iğneli beşik gibi her tarafımda hissettiğim
ulan yine sen kazandın istanbul
sen kazandın ben yenildim
kulaklarımdan kan fışkırıncaya kadar
yine emrindeyim"[26]

"istanbul ağrısı"ndan yukarıya alınan bölümlerde şehre yüksek perdeden bir seslenme gözlemlenmektedir. Mücadeleye girişilen şehir, bir erkek olarak düşünülmüş ve ona "ulan" diye seslenilmiştir. Yahya Kemal'in Azîz İstanbul'u, Necip Fazıl'ın Canım İstanbul'u, Orhan Veli'nin gözlerini kapayıp dinlediği o güzelim İstanbul yok olmuştur.

Şairin İstanbul'a bu yaklaşımı, "kirli yüzlü melekler" şiirinde şehre beddua etme noktasına ulaşır:

[26] İlhan, Attilâ, *Ben Sana Mecburum*, Bilgi Yayınları, 7. b., Ankara 1992, s. 14-15.

kirli yüzlü melekler[27]

sayende sayebân olduk istanbul şehri
sayende sebil olduk, aç kaldık sefil olduk
yıldızlar dem çekti güvercinler gibi başucumuzda
ve yaktı perişan eyledi sine-i sâd-pâremizi
saplanıp hançer misâli bir hilâl
sokaklar serseri biz serseri
yüksekkaldırım'da
bir cezayir şarkısını dile getirdi plâklar
cadde-i kebir bütün ışıklarını yakmış bir gemidir
sinemalar neredeyse boşalacaklar.
*
vay anam vay
sen ne dersin İstanbul
sen garip bir şair olsan söyle ne halt edersin
kimin gücü yeterse kahretsin parasızlığı
sefalet akıyor gürül gürül sokaklardan
yol üstünde bir şehvet çarşısı tıklım tıklım
yol üstünde sevda pazarlığı aşk pazarlığı
kurtulamadık gitti bu denlü kepaze hayattan
hep böyle gecelerin koynunda yaşadık
geceler serseri biz serseri
karakoldaki aynada safran gibi kirli yüzümüz
gözlerimiz hasta gözleri ellerimiz hasta elleri
kırılmış kavala dönmüşüz
*

[27] Şiirin ismi, yönetmenliğini Michael Curtiz'in yaptığı *Angels with Dirty Faces* "Kirli Yüzlü Melekler" adlı filmden mülhemdir. Bir gangster klâsiği olan filmde, bir grup gencin yeraltı dünyasındaki mücadeleleri anlatılır. Şiirine bu ismi seçen Attilâ İlhan'ın sinemayla yakından ilgilendiği, Ali Kaptanoğlu müstearıyla senaryolar yazdığı ve özellikle 1952–1954 yılları arasında ("kirli yüzlü melekler"in içerisinde bulunduğu *Sisler Bulvarı* kitabının ilk baskısının 1954'te yapıldığı gözden kaçmamalı) *Vatan* gazetesinde sinema eleştirileri yazdığı bilinmektedir.

sen söyle serseriler kralı istanbul
sen söyle iki gözüm
hangi merhem çâredir şu bizim yaramıza
yel üfürdü su götürdü gençliğimizi
elimiz boşa geldi meydanlarda kaldık
meydanlar serseri biz serseri
sağımız sefalet solumuz ölüm
işte geldik gidiyoruz
kahrolasın
kahrolasın istanbul şehri [28]

Attilâ İlhan, *Sisler Bulvarı* kitabının sonuna eklediği "Meraklısı İçin Notlar" bölümünde "kirli yüzlü melekler"i İkinci Dünya savaşı yıllarındaki sefil çocukların hâlini anlatmak için yazdığını belirtmiştir. "kirli yüzlü melekler", yayınlandıktan sonra divan ve halk şiirindeki "kalendermeşrep" şiirlerin çizgisinde algılanmış ve okur tarafından çok sevilmiştir. [29]

Şair, bu şiirinde bütün sefillikleri, açlık ve perişanlıkları, kısacası bütün kötülükleri ("Sis" şairi Tevfik Fikret gibi) İstanbul'a bağlar. İstanbul; sokaklarından gürül gürül sefalet akan, yol üstlerinde sevda pazarlıkları yapılan, şehvet çarşıları ile dolu, gecelerin koynunda kepaze hayatların sürdürüldüğü bir şehirdir. İstanbul, Türk şiirinde Tevfik Fikret'in "Sis" şiirinden yıllar sonra ilk kez bu kadar kötü bir şehir olarak anlatılmıştır.

Şehrin sokaklarında parasız pulsuz dolaşan ve kendini garip hisseden şair, bu şiirinde ("istanbul ağrısı"nda olduğu gibi) İstanbul'u kişileştirmiş, şiir boyunca onunla konuşmuştur. Şair, şiirin son bölümünde İstanbul'a "sen söyle serseriler kralı istanbul/ sen söyle iki gözüm" der. Attilâ İlhan, kötülüklerin sebebi olarak gördüğü İstanbul'dan yine de vazgeçememektedir ki şehre Türkçenin en güzel sevgi ifadelerinden biri olan "iki gözüm" diye seslenmiştir.

---

[28]. İlhan, Attilâ, *Sisler Bulvarı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 14. b., İstanbul 2005, s. 98-99.

[29] İlhan, Attilâ, *Sisler Bulvarı*, s. 159.

Bununla birlikte şair, şiirini İstanbul'a ilenerek bitirir: "kahrolasın/kahrolasın istanbul şehri". Şiirin son üç mısraında "işte geldik gidiyoruz/şen olasın Halep şehri" türküsüne gönderme vardır. Türküde Halep şehri için güzel bir dileği içeren "şen olasın" ifadesini Attilâ İlhan bir ilence çevirmiştir.

III. Sonuç ve bir dua...

"İlenen oylumsuz kalır kargışın imza yeri boş."
İsmet Özel

"bir ilenç, bir kargış
gibi ardımsıra geliyor şairliğim
o solgun yolculuğa adanmış"
Hilmi Yavuz

Tarih boyunca insanlar, sevdikleri şeyler için dua ettikleri gibi; sevmeyip nefret ettikleri yahut kötülük gördükleri şeyler için de lânet okumuşlardır. Beddua içeren menfî ifadeler, hemen her toplumda görülmektedir. Beddualar, kazanılamayan/kaybedilen ve insana hüzün veren şeyler/olaylar karşısında söylendiği için bir çeşit psikolojik rahatlama araçları olarak değerlendirilebilir.

Özellikle halk edebiyatımızda oldukça zengin bir beddua geleneğinin var olduğu bilinmektedir. Dede Korkut Kitabı başta olmak üzere destanlar, halk hikâyeleri, ağıtlar, türküler, koşmalar... kargışlarla doludur. Divan şairlerinin de (dualar kadar yoğun olmasa da) zaman zaman çeşitli vesilelerle beddua ettikleri görülür. Rakip, sevgili, düşman, felek, talih, zaman... şiir geleneğimizde intizâr edilen, ilenilen belli başlı varlıklardır.

Bu çalışmada Cumhuriyet döneminde kaleme alınan belli başlı beddua şiirleri değerlendirmeye çalışılmıştır. Asaf Hâlet Çelebi ve Arif Dino'nun "Beddua" adlı şiirleriyle Cemâl Safi'nin "Ciğerin Yansın", Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Kıskanç" ve Attilâ İlhan'ın "kirli yüzlü melekler" adlı şiirleri merkeze konularak; beddua gibi temelde halk kültürüne ait bir sözlü kültür öğesinin Cumhuriyet döneminde kaleme alınan şiirlerde nasıl ele alındığı değerlendirilmiştir.

Asaf Hâlet Çelebi, bedduayı, Bahtiyarnâmelerde geçen bir Türk masalından ilham alarak kullanmıştır. Çelebi, masaldaki kargış cümlelerini şiirinde aynen aktarmıştır. Arif Dino ise, "Beddua" şiirinde toplumsal düzensizlikten duyduğu rahatsızlığı "döner kebap"a tek mısralık bir kargışla ifade etmiştir: "Döner kebap dönmez olsun!"

Türlü cefâ ve eziyetlerle âşığın gönlünü yakan sevgililere, halk ve divan şiirinde olduğu gibi Cumhuriyet dönemi şiirimizde de beddua edildiği görülür. Cemâl Safi de son dönemde "Ciğerin Yansın" adlı şiiriyle, sevgili için yazılmış beddua şiirlerinden birine imza atmıştır.

Faruk Nafiz Çamlıbel, "Kıskanç" şiiriyle edebiyatımızın en güzel beddua şiirlerinden birini yazmıştır. Kıskanç şiiri, öz bakımından şiir geleneğimizdeki rakip (ler) için yazılan beddua şiirlerinin devamı mahiyetindedir. Faruk Nafiz, kıskanç bir âşığın psikolojisiyle yazdığı bu şiirinde, sevgiliye kendi gözüyle bakan herkese (rakiplere) beddua etmiştir.

Attilâ İlhan ise, "kirli yüzlü melekler" şiirinde, diğer şairlerin ilendikleri varlıklardan farklı olarak bir şehre, İstanbul'a, beddua etmiştir. Bütün sefaletlerin, açlığın, parasızlığın sebebi olarak görülen İstanbul, "kahrolasın, kahrolasın" diye beddua edilen, Tevfik Fikret'in Sis şiirinden yıllar sonra ilk kez bu kadar olumsuz bir bakış açısıyla ele alınan bir şehir olmuştur.

Şiir, çoğunlukla bir duygulanma ânının zirveye çıktığı noktada yazılır ya da söylenir. Bu duygulanma, genel olarak bir mutluluktan ileri gelebileceği gibi hüzünden, kalbi yakan bir acıdan da kaynaklanabilir. Çeşitli sebeplerle çile çeken yahut kalplerinin ince tellerine dokunulan şairler, kalemlerini zaman zaman beddua etmekten yana kullanmışlardır. İntizâr eden "şair" olunca, bedduanın etkisi bir kat daha artmaktadır. Aslında şiirlerinde ilenen şair de farkındadır ki "şair diline beddua yakışmamaktadır."

Bunca bedduadan sonra, yazımızı Faruk Nafiz'in "Gazap"[30] şiirinden alınan bir duayla bitirelim:

[30] Çamlıbel, Faruk Nafiz, *Zindan Duvarları*, s. 48.

"Bed-duâlar çevirir meltemi sam yellerine;
Bizi MEVLÂ korusun böyle şikâyetlerden."
Amin!...

Kaynaklar

Akalın, L. Sami, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1990.

Aktaş, Şerif, *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi 1*, Akçağ Yayınları, Ankara 1996.

Alangu,Tahir, *Billur Köşk Masalları*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1961.

Bakî Divanı, haz. Sebahattin Küçük, TDK Yayınları, Ankara 1994.

Can, Mustafa, *15-18. Yüzyıllarda Bazı Divanlarda Dua ve Beddua Beyitleri*, (Danışman: Yard. Doç. Dr. H. İbrahim Haksever), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2001.

Çamlıbel, Faruk Nafiz, *Han Duvarları*, MEB Yayınları, İstanbul 1995.

Çamlıbel, Faruk Nafiz, *Zindan Duvarları*,Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul 1967.

Çelebi, Asaf Hâlet, *Bütün Şiirleri*, (haz. Selahattin Özpalabıklar), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998.

Çelik, Yakup, *Şubat Yolcusu Attilâ İlhan'ın Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

Dino, Arif, *Çok Yaşasın Ölüler*, Adam Yayınları, İstanbul 1985.

Doğan, Mehmet Can, *A'dan Z'ye Asaf Hâlet Çelebi*, Yapı Kredi Yayınları, (*Kitaplık Dergisi* eki), S.62, Haziran 2003.

Elçin, Şükrü, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.

Fuzulî Divanı, haz. Kenan Akyüz - Süheyl Beken - Sedit Yüksel - Müjgan Cunbur, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Hayalî Divanı, haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

İlhan, Attilâ, *Ben Sana Mecburum*, Bilgi Yayınları, 7. b., Ankara 1992.

İlhan, Attilâ, *Sisler Bulvarı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 14. b., İstanbul, 2005.

Kaplan, Mehmet, *Şiir Tahlilleri 1 Tanzimat'tan Cumhuriyete*, Dergâh Yayınları, 13. b., İstanbul 1997.

Karacaoğlan Şiirler, haz. Müjgân Cunbur, MEB Yayınları, 6. b., İstanbul, 2005.

Kırımlı, Bilal, *Asaf Hâlet Çelebi*, Şule Yayınları, İstanbul, 2000.

Miyasoğlu, Mustafa, *Asaf Hâlet Çelebi*, MEB Yayınları, İstanbul 1994.

Nedim Divanı, haz. Muhsin Macit, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, MEB Yayınları, 2. b.,İstanbul, 2004.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, 6. b., İstanbul, 2000.

Safi, Cemâl, *Kıyamete 40 Kala*, Minpa Matbaası, (baskı yeri ve tarihi yok.)

Safi, Cemâl, *Vurgun*, Minpa Matbaası, (baskı yeri ve tarihi yok.)

Şentürk, Ahmet Atillâ, *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb'e Dair*, Enderun Yayınları, Ankara 1993.

Şeyhülislam Yahya Divanı, haz. Rekin Ertem, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, C. 1, Ankara 1988.

EN YENİLER

Yeni Beddualar

Emine Gürsoy Naskali*

İnternet sitelerinde günümüz yaşamıyla bağlantılı bir takım anonim beddualar listeler halinde duyurulmaktadır. Bu beddualaların büyük bir kısmı internet ve bilgisayar kullanımıyla alakalıdır, yine bir kısım beddualar bankacılık ve finansal girişimlerle, bir kısmı medya ve genel konularla, bir kısmı da öğrenci yaşamıyla ilgili bulunmaktadır. Özellikle bilgisayar bağlantılı beddualar, belli bir grup için sınırlı da olsa, bilgisayarın gündelik yaşamda yer ettiğini hatta bağımlılık ölçüsünde yer ettiğini göstermektedir. Bu bedduaların kullanıma girdiğini veya yaygın bir kullanımı olduğunu söyliyemeyiz. Beddua söylemlerinin yapısı, bu söylemlerin masa başında üretildiğini, yaygın bir kullanımı olmadığını düşündürmektedir.

Bilgi işlem bedduaları

Arama motorlarına giremeyesin!

Askerliğini uzun dönem yapasın da, 18 ay nete bağlanamayasın!

Back-upların bozulsun da geçmişe dönemeyesin/ dönemeyesen.

Bütün beddualarım tutsun da iflah olamayasın inşallah!

Chat yaparken kapı zilin çala!

* Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul.

Database'in patlaya.

Disk'lerin "crash" ola.

File'larına virüs bulaşa.

Hatların kopa da hiç bir yere bağlanamayasın.

Hitin düşsün, liste sonu ol!

İçtiğin çay klavyeye dökülsün!

İki senedir yazmaya çalıştığın 500 sayfalık roman dosyana virüs girsin de, edebi hayatın bitsin!

Kafana harddiskler kadar taş düşsün!

Kartuşun bite.

Klavyenin sesli harf tuşları basamaz olsun da, sevgiline mektup yazamayasın!

Kodlarını yanlış yazasın da web sayfası yapamayasın ya rabbim!

Maus'unu kedi yesin!

Mouse'un kırıla.

Netten 50 MB'lik bir dosya indirirken, bitmesine iki dakika kala elektrikler kesile de mosmor ol inşallah!

Networklerden atılasın/atılasan.

Posta kutuna iki ay mail gelmesin!

Security key'lerin deşifre ola.

Tık tıklayamayasan.

Tıklayamayasıca.

Üç vakte kadar bağlantın kopsun inşallah!

Windowsun çöksün, icq'un kopsun da ele güne muhtaç ol innnnşallah!

Ekonomik beddualar

Aldığın dolarlar sahte çıka.

İMF'nin gazabına gelesin.

İMKB 100 endeksin 1600 direncini kıramaya.

Paran aracı kurumda kala, iç edile; Dövize endeksli kredi alasın.

Repo'da açığa düşesin, faiz sana zarar yaza.

Reuters'in arızalana, rate'leri izleyemeyesin.

Uygun kur bulmaya, pozisyon açığına düşesin_

'Zede'lenesin Merkez Bankası para piyasalarına müdahale ede. O sırada sen de orada olasın, halden anlamayan bireysel danışmana denk düşesin.

Sabah seansında endeks hızla düşe sen panik olup kağıt çıkarasın, ikinci seansta endeks kendini toplaya ama iş işten geçmiş ola.

Medya konulu beddualar

BBG'ye katılasın, sonuncu olasın.

Medyalara gelesin inşallah Talk showlara, reality showlara çıkasın imajın sarsıla.

"Maraba Televole" diyesin, Sabah şekerleri'ne çıkasın, Reha Muhtara'a konuk olasın.

Önce Reha Muhtar'la İtiraf'a sonrada Karar Anı'na çıkasın.

Siyaset Meydanı'na çıkamayasın.

Televolelere çıkasın, özel hayatın kalmaya.

Münefrit beddualar

Araba kullanırken cep telefonuyla konuşasın sonra da trafik polisine yakalanasın.

Bir decoder olamayasın.

Dağın başında araban bozula, kontörün bite.

Güçlü Türk olamayan, persil adam olasın.

Hazır Kart'ın Özgür kızı gibi bi karıya düşesin.

Hem fikir, hem zikir suçlusu olasın.

Kapsama alanı dışında kalasın.

Marti'yi okuyup ruhi bunalıma giresin.

Ne yersen ye asit yapa ağzında, bir 'falım' çiklet bulamayasın.

Silikonların patlaya inşallah.

Susurluk Skandalı'na adın karışa.

Tam otomatik çamaşır makinen kireçlene, bir gram Calgonit bulamayasın.

Ucuza aldım diye sevindiğin araban çalıntı çıka.

Yeryüzünde tashih hatası gibi dolaşasın.

Öğrenci bedduaları

Akşam servisi kaçırasıca.

Allah sana İngilizce öğretmeni gibi karı/koca veresice.

Fen projeni evde unutasıca.

Gününün her saati Türkçe dersi olasıca.

Öğretmen seni idareye yollayasıca.

Sınavda kaleminin ucu bitesice.

Tarih sınavından önce kitabını okulda unutasıca.